
**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

ВИПУСК 83

(ЧАСТИНА II)

КИЇВ – 2009

Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць.
Випуск 83. Частина II (у двох частинах).

К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Інститут міжнародних відносин, 2009. – 200 с.

У збірнику вміщені матеріали міжнародної конференції «Загальна декларація прав людини: міжнародне право та історичний розвиток», проведеної 20 травня 2009 року Інститутом міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Представництвом ООН в Україні.

Розраховано на викладачів, наукових співробітників, аспірантів та студентів.

Редакційна колегія:

Губерський Л. В.,	д-р філософ. наук, проф., академік НАН України (головний редактор);
Вергун В. А.,	д-р екон. наук, проф.;
Дайнеко В. В.,	канд. філол. наук, проф.;
Денисов В. Н.,	д-р юрид. наук, проф.;
Довгерт А. С.,	д-р юрид. наук, проф., член-кор. АПрН України;
Кисіль В. І.,	д-р юрид. наук, проф.;
Копійка В. В.,	д-р політ. наук, проф.;
Коппель О. А.,	д-р істор. наук, проф.;
Крижанівський В. П.,	д-р істор. наук, проф.;
Крушинський В. Ю.,	д-р політ. наук, проф.;
Макаренко Є. А.,	д-р політ. наук, проф.;
Манжола В. А.,	д-р істор. наук, проф.;
Матвієнко В. М.,	д-р істор. наук, проф.;
Муравйов В. І.,	д-р юрид. наук, проф.;
Пахомов Ю. М.,	д-р екон. наук, проф., академік НАН України;
Перепелиця Г. М.,	д-р політ. наук, проф.;
Пирожков С. І.,	д-р екон. наук, проф., академік НАН України;
Пузанов І. І.,	д-р екон. наук, проф.;
Рижков М. М.,	д-р політ. наук, проф.;
Рогач О. І.,	д-р екон. наук, проф.;
Скороход Ю. С.,	д-р політ. наук, проф.;
Філіпенко А. С.,	д-р екон. наук, проф.;
Фурса С. Я.,	д-р юрид. наук, проф.;
Шемшученко Ю. С.,	д-р юрид. наук, проф., академік НАН України;
Циганов С. А.,	д-р екон. наук, проф.;
Шнирков О. І.,	д-р. екон. наук, проф. (заст. головного редактора).

Відповідальний редактор: **Римська Т.Ю.**

Адреса редакційної колегії: 04119, Київ, вул. Мельникова, 36/1,
Інститут міжнародних відносин; тел. 481-44-14.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, імен власних та інших відомостей.

Шановні гості, колеги!

Від імені Інституту міжнародних відносин радий вітати вас сьогодні на міжнародній конференції «Загальна декларація прав людини: міжнародне право та історичний розвиток».

Конференція проводиться спільно з представництвом ООН в Україні в рамках проголошеного Генеральною Асамблеєю ООН міжнародного року навчання в сфері прав людини. Тому цей захід є нашим внеском до всесвітньої кампанії поширення знань про права людини.

60 років минуло з моменту прийняття Загальної декларації прав людини. Цей документ став у 1948 році першим універсальним каталогом прав людини, який закріпив усі групи прав: політичні, громадянські, економічні, соціальні, культурні права. Він надихнув міжнародну спільноту на подальший розвиток прав людини.

Права, проголошені Декларацією, було деталізовано та розвинено у численних універсальних та регіональних конвенціях. Загальна декларація прав людини стала також орієнтиром для внутрішнього законодавства держав. Переважна більшість конституцій, прийнятих після 1948 року, містить перелік фундаментальних прав, які або відтворюють її положення, або були розроблені під її впливом. Загальна декларація прав людини була покладена не тільки в основу конституцій багатьох держав, але й національного законодавства в цілому.

Безумовно, з часом перелік прав і свобод людини було значно розширено, тому сьогодні не можна стверджувати, що повний перелік визнаних прав і свобод людини обмежується закріпленням у Загальній декларації. Проте, в 1948 році державам вдалося домовитися про наріжний камінь співробітництва з прав людини.

Сьогодні права та свободи, які містяться в Декларації, є загальними стандартами для всіх людей всіх держав та народів. Декларація прав людини й досі залишається актуальним документом, значення якого важко переоцінити.

Однак, незважаючи на загальне визнання основних прав та свобод людини всіма державами світу, їх порушення досі має місце. Нові економічні, політичні, соціальні умови, кризові ситуації, складні проблеми постійно впливають на розвиток прав людини. Виникають нові форми нерівності, нові форми рабства, зростає небезпека від згубного використання технологій, забруднення навколишнього середовища. Тобто перед суспільством постійно постають нові виклики, вирішення яких забезпечує динамічний розвиток прав людини. Тому, боротьба за реалізацію закріплених прав триває.

Сьогодні права людини є великою важливою частиною загальнолюдської культури, вищою цінністю, до гарантування та забезпечення якої ми всі маємо прагнути.

Інститут міжнародних відносин традиційно є чи не найголовнішою ареною для експертного обговорення проблем захисту та розвитку прав людини в країні.

Тож нехай сьогоднішня конференція дозволить ще на крок наблизитися до усвідомлення важливості захисту прав людини як невід'ємного, невідчужуваного досягнення людського роду.

Бажаю всім учасникам конференції плідної праці та гострих дискусій!

**З повагою,
Директор**

В. В. Копійка

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО **заступника міністра закордонних справ України О.О.Горіна**

Шановні учасники конференції!

Хотів би привітати Вас від імені МЗС України. Мені особливо приємно виступати на заході з такої важливої тематики, і коло присутніх тут вказує на надзвичайну вагу цього питання як для моїх співвітчизників, так і для іноземних друзів. Та по-іншому бути і не може, адже йдеться про універсальний міжнародно-правовий документ, який є дороговказом для діяльності міжнародного співтовариства у сфері захисту прав та основоположних свобод людини у світі.

Відтоді, як 10 грудня 1948 року Генеральна Асамблея ООН проголосила Декларацію прав людини як завдання, до виконання якого мають прагнути всі народи, забезпечення прав і свобод громадян перестало бути лише внутрішньою справою держав.

І хоча загальна Декларація у суто юридичному розумінні не є зобов'язуючим міжнародно-правовим актом, значення цього документа є величезним, адже його ухвалення стало визначальним кроком на шляху до формування системи міжнародного захисту прав і свобод людини, яка нині є однією з основ діяльності ООН та інших міжнародних інститутів.

Закріплені в Декларації ідеї, принципи та стандарти були покладені в основу численних міжнародно-правових документів. Близько 80 міжнародних договорів та декларацій, велика кількість регіональних конвенцій, національні конституції та закони в сукупності складають всеосяжну систему правозахисних норм зобов'язуючого характеру.

Новий час ставить перед нами нові завдання. Вважаю, що сьогодні є необхідним вироблення глобального підходу до захисту та забезпечення прав людини, який охоплюватиме суспільну, політичну, соціально-економічну, культурну сфери. Універсальність, взаємопов'язаність та взаємозалежність прав людини вимагають спільних узгоджень дій урядів та громадянського суспільства на багатьох напрямках, серед яких, в умовах триваючої фінансової та продовольчої кризи, особливе важливе місце має належати соціальній проблематиці.

На сьогодні права людини у своїх проявах стали показником цивілізованості держав і рівня добробуту їх громадян, джерелом рішення найважливіших соціальних проблем. Обов'язок держав забезпечувати соціальну захищеність уразливих верств населення має міжнародно-правове закріплення. Кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд і необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримки здоров'я й добробуту його самого і його родини, і право на забезпечення на випадок безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості.

Міжнародним співтовариством було докладено багато зусиль для реалізації положень Декларації; успіхи у справі забезпечення прав людини в глобальному вимірі є дійсно вражаючими. Разом з тим цей прогрес не може бути приводом для самозаспокоєння, про що свідчить нескінченний потік повідомлень про порушення прав людини в різних регіонах світу. Україна налаштована на подальшу активізацію захисту універсальних принципів справедливості та рівності, що були вперше сформульовані в Декларації, як на національному, так і на міжнародному рівні, та сприяти тому, щоб ці принципи стали реальністю для всіх.

Дякую за увагу.

**WELCOME APEECH
of the UN Resident Coordinator a.i.,
UNICEF Representative r. Jeremy Hartley**

It's a great pleasure to be here today on behalf of the United Nations System in Ukraine. As I'm sure you're aware this year has been proclaimed by the United Nations General Assembly as the international year of human rights learning so it should be devoted to activities aimed at widening and deepening our understanding of human rights based on the following principles (I'm not a human rights lawyer, I have to add, so if I'm teaching you something that you already know, please, excuse me): the principles of universality, of indivisibility, of interdependency, of impartiality, of objectivity and non-selectivity, constructive dialogue and cooperation. And the year of human rights also aims to enhance the promotion and protection of all human rights and fundamental freedoms including the right to development which is one of the key of UN world-wide. Two key ethical considerations underscored the main tenets of the universal declaration of human rights, a commitment to the inherent dignity of every human being and a commitment to nondiscrimination.

I'd like to point out one aspect of the universal declaration, namely article 28, indivisibility of human rights. I think this is widely regarded as the most forward-looking article and links all the rights enumerated in the universal declaration, and freedoms by entitling everyone to what is called a social and international order in which the rights and freedoms set forth in this declaration can be fully realized. In a sense what the universal declaration is pointing at is a global order, different from that found in the world that existed at the time that it was written. And this article, article 28, states more than any other, I think, in the declaration, that the protection of human rights in its totality could transform the world and that a future global order would incorporate the norms found in the universal declaration. The universal declaration, as you know, also announces general moral principles that are applicable to everyone thus universalizing the notion of a fundamental base line of human well-being. At the same time the declaration was and remains the key reference point for international human rights discourse. And perhaps more than other legal instrument, the declaration is responsible for making the notion of human rights almost universally accepted, maybe not universally upheld but accepted. It was drafted by UN Commission on Human Rights, chaired by Eleanor Roosevelt, with representative of all regions and all traditions, and the declaration has stood, I believe, the test of time and remains as relevant today as it did on the day it was adopted. But in today's growing division between the rich and the poor, between the powerful and the vulnerable, the technologically advanced and the illiterate, the fundamental freedoms enshrined in the declaration are not unfortunately a reality for everyone. Unfortunately also, the challenges we face today are no less important than the problems that the authors of the Declaration were facing 61 years ago. The world is suffering, as we all know, from a financial crisis and the deepening ramifications of economic recession. And nature remains mercilessly exploited by men in the face of alarming signals of climate change. Political repression exists in too many countries, and in these conditions it is, of course, vulnerable people who suffer the most. And that's for this reason that it is widely important for all countries to follow these principles of the supremacy of law as proclaimed in the Universal Declaration and seven basic human rights documents.

While governments bear the primary duty to promote and protect all human rights, non-state actors, other duty bearers and all of us should also play an important role in making the universal enjoyment of human rights a reality. At the same time, the importance of advancing the human rights has to come from the population itself and the only way to win the battle for more

freedoms and rights is to start with knowing the rights and claiming them. There are indeed many human rights challenges facing Ukraine as is the case in every country in the world. And as the United Nations System in Ukraine, we are fully supporting the efforts of the government and people not only in principle but also in practice. The human rights challenge is a cross-cutting dimension present in our activities projects and programmes implemented by the United Nations System in Ukraine. We have 13 UN agencies working in different areas, all of which use a human rights based approach to their work, to their fulfillment of their mandates, and let me mention thee few of them: ILO in the promotion of human rights at work, UNDP in realization of rights for development, participation, gender equality, WHO in promoting the rights to help, UNHCR in the rights of refugees and asylum seekers, IOM in protecting migrants rights and UNICEF in protecting the rights of children. But the enjoyment of human rights in Ukraine by Ukrainian people is also crucial in terms of the achievement of Ukraine's MDGs, and those goals need to be achieved by 2015 which is not so far away. So, the United Nations System in Ukraine continues to stand ready for intensive dialogue, active cooperation with all stakeholders in the country in order to secure human rights as a living reality, not just a principle on paper, that they are known, understood and enjoyed by all people, all citizens and noncitizens. And we all have to ensure that this and next generation is giving the maximum opportunity to claim what was promised to them in that extraordinary document known as the Universal Declaration of Human Rights

Thank you very much.

Зленко А.М.*

ООН: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ В ГАЛУЗІ ПРАВ ЛЮДИНИ

This article addresses the problem of human rights within the framework of UN policy. Basic human rights challenges of the modern world are analyzed in their historical retrospective and the perspective ways of solving the sharp problems are looked through.

Права людини, як було визнано Організацією Об'єднаних Націй, мають основоположне значення, вони посідають провідне місце в преамбулі Статуту ООН, де закладено важливе положення, в якому, зокрема, підкреслюється: «Ми, народи Об'єднаних Націй, сповнені рішучості утвердити віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особи, в рівноправність чоловіків і жінок, і в рівність прав великих і малих націй». Упродовж існування ООН це положення стало невід'ємною частиною практичної діяльності Організації та її численних органів. Саме провідна роль, яку відіграє ООН в галузі прав людини, забезпечується через органи, створені на основі Статуту та органи, сформовані відповідно до договорів, частина з яких була започаткована ще в період становлення ООН. Показовим у цьому відношенні є діяльність Генеральної Асамблеї ООН, Ради Безпеки, Економічної і Соціальної Ради, Міжнародного суду, Ради в справах Опіки, Комісії ООН по правах людини (нині Рада з прав людини). Проте, ці органи за своїм призначенням мають досить широкі функціональні обов'язки і розглядають питання прав людини (за винятком Ради ООН з прав людини) не на постійній основі, а більшою мірою в залежності від конкретної ситуації, яка несе реальну загрозу цій сфері людської діяльності.

За роки діяльності ООН увага до прав людини посилювалася, що ставило на порядок денний питання про створення як додаткових посад, так і відповідних органів у цій галузі. Свідченням тому є створення у 1993 році Генеральною Асамблеєю посади Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй по правах людини і відповідно – Управління Верховного комісара, яке забезпечує керівництво процесом розгляду листів і скарг згідно процедури, що встановлена різними органами по правах людини. Однак, в процесі вивчення питань прав людини необхідно, на мій погляд, дати більш розгорнуту характеристику основним органам, створеним у відповідності до Статуту ООН та органам, що з'явилися на основі договірних рішень. До речі, перші, що створені на основі положень Статуту ООН, мають широкі мандати, звертаються до широкої аудиторії і приймають рішення більшістю голосів. Другі – створені на основі положень, що містяться в окремих конвенціях (наприклад, Міжнародний пакт про цивільні і політичні права) – мають більш обмежені мандати, звертаються до обмеженої аудиторії (наприклад, до країн-учасниць згаданої конвенції) і приймають рішення на основі консенсусу.

До числа перших органів відноситься Комісія ООН по правах людини, яку було створено резолюцією 5(I) ЕКОСОП від 16 лютого 1946 року. Комісія/Рада ООН з прав людини проводить щорічні і, в залежності від необхідності, спеціальні сесії та надає доповіді Економічній і Соціальній Раді. До речі, для забезпечення своєї роботи на постійній основі Комісія/Рада заснувала відповідні механізми, включаючи спеціальних доповідачів, представників або експертів та робочі групи, які проводять розслідування, обговорення і го-

*Член Комісії ООН по правах людини в 2003-2005 рр

тують доповіді з конкретних питань прав людини. Загалом це розгалужена і досить потужна система, яка охоплює усі сфери, пов'язані з моніторингом прав людини практично в переважній більшості країн-членів ООН. До цієї групи органів відноситься Підкомісія по заохоченню і захисту прав людини, вона була створена Комісією по правах людини відповідно до резолюції Другої сесії ЕКОСОП від 21 червня 1946 року (9(II) ЕКОСОП). Слід нагадати, що до 1999 року цей орган мав децю іншу назву, а саме: «Підкомісія по попередженню дискримінації і захисту меншин». За рішенням ЕКОСОП 1999/256 від 27 липня 1999 року ця Підкомісія набула нинішньої назви. Як правило, Підкомісія по заохоченню і захисту прав людини проводить свої щорічні сесії і подає доповіді Комісії/Раді ООН з прав людини. В залежності від потреб Підкомісія має свої робочі групи і спеціальних доповідачів, які готують доповіді на розгляд Підкомісії.

Якщо характеризувати другу групу органів, створених згідно договорів, то до них відносяться такі: Комітет проти тортур (заснований згідно ст.17 Конвенції проти тортур та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність способів поводження і покарання); Комітет з економічних, соціальних і культурних прав (створений на основі резолюції 1985/17 ЕКОСОП для спостереження за здійсненням Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, функціонує як договірний орган); Комітет по ліквідації дискримінації щодо жінок (заснований відповідно до ст.17 Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок з метою спостереження за здійсненням Конвенції); Комітет по ліквідації расової дискримінації (заснований згідно ст.8 Міжнародної конвенції про ліквідацію усіх форм расової дискримінації); Комітет по правах дитини (створений на основі ст.43 Конвенції про права дитини); Комітет по правах людини (заснований відповідно до ст.28 Міжнародного пакту про цивільні і політичні права).

Отже, як свідчить простий перелік органів в галузі прав людини, їх діяльність дає можливість ООН забезпечувати виконання статутних положень і договірних рішень по досить широкому спектру людської діяльності, яка має безпосереднє відношення до теми дослідження прав та основних свобод людини, що здійснює ООН на сучасному етапі. Без повного уявлення про організацію цієї роботи та загалом про існуючу систему, яка створена і досить успішно функціонує в рамках Організації, було б важко усвідомлювати провідну роль, яку відіграє ООН в галузі прав людини з самого початку свого заснування. Натомість варто зазначити, що ООН не лише забезпечує роботу конвенційних органів за дотриманням положень відповідних договорів і рішень в галузі прав людини, але й сприяє посиленню міжнародної співпраці у вирішенні прав людини, застосування превентивних заходів з метою недопущення масових та грубих порушень прав людини та переростання цих порушень у збройні конфлікти. Існування такого потужного міжнародного інституту в галузі захисту прав і свобод людини, який на сьогодні ототожнює в собі ООН, вселяє віру людей у свою захищеність і спонукає багато країн утримуватись від ймовірної спокуси йти на порушення прав людини. Це, в свою чергу, свідчить про факт універсалізації питань прав людини та інтеграцію цієї проблематики до всіх сфер діяльності ООН та міжнародної спільноти в цілому.

Однак, було б перебільшенням сприймати все, що створено і робиться в ООН як панацею від можливого порушення основних прав і свобод людини. Оцінюючи роботу різних органів ООН в галузі захисту прав людини, впадає в очі зростаюча політична та ідеологічна їх спрямованість, яка призводить до високого рівня конфронтації, в результаті чого правозахисна система ООН все більше набуває політичної спрямованості. Це великою мірою позначається на роботі основних правозахисних органів і загалом відволікає увагу від предметного обговорення конкретних питань, пов'язаних з брутальними і масовими порушеннями прав людини в різних частинах світу. За нашими спостереженнями, нерідко в роботі основних органів і головним чином в Раді ООН з питань прав людини за-

стосовуються подвійні стандарти як з боку розвинутих країн, так і тих, що розвиваються. Залишається різниця концептуальних підходів і неоднозначне тлумачення проблем прав людини: європейські країни головну увагу звертають на громадянські і політичні права, а країни, що розвиваються, на перше місце ставлять права соціально-економічні, передусім право на розвиток. Якщо розглядати комплекс правозахисних питань в цілому, то можна констатувати, що такі серйозні розбіжності призводять, як правило, до тиску на окремі держави з метою досягнення в першу чергу не правозахисних, а своїх політичних цілей.

Помітною рисою в роботі правозахисних органів ООН стала також зростаюча тенденція до розширення кола так званих «проблемних країн», де, як зазначається країнами Заходу, брутально порушуються права людини.

Безперечно, ситуація в галузі прав людини в окремих країнах і регіонах стає предметом законного занепокоєння з боку міжнародної спільноти. Кожна сесія Ради ООН з прав людини приділяє цій проблемі значну увагу, виносячи на розгляд досить велику «групу країн-штрафників». До речі, до цієї групи все частіше стали підпадати розвинуті західні країни. На основі конкретної інформації від доповідачів різних правозахисних органів ООН визнається існування в окремих країнах практики расизму, расової дискримінації, ксенофобії, фашизму, антисемітизму та етноцентризму. Така інформація активно використовується представниками різних країн, в основному тих, що розвиваються, і тих, які підпадають під тиск і констатацію як порушники прав і основних свобод людини. Намагання країн Африки, Азії та окремих країн пострадянського простору скористатися цією ситуацією, як правило, не досягають своєї мети. Західні держави «зі сталими демократичними традиціями», зокрема, такі як Франція, Німеччина, Великобританія, Австрія, Данія, Італія, Бельгія, Швейцарія, Нідерланди та інші, на відміну від країн «третього світу», виступають як монолітна сила. Особливо ця тенденція проявляється в поведінці і спільній позиції країн Європейського Союзу.

Слід зазначити, що в роботі Ради ООН з прав людини відводиться належне місце так званим тематичним процедурам та процедурам щодо введення моніторингу за правами людини в окремих країнах. Була запропонована нова спеціальна процедура щодо торгівлі людьми, безкарності, тероризму і нового механізму стосовно переміщених осіб. Специфічною особливістю роботи КПЛ, а нині Ради, протягом останніх сесій був розгляд більшості питань правозахисного порядку на основі спеціальних процедур. Водночас розширюється практика поширення т.зв. «запрошень» від країн для проведення спеціальних процедур шляхом відвідування конкретної країни спеціальними представниками, доповідачами чи незалежними експертами без будь-яких обмежень і в будь-який час. Така практика заслуговує на увагу, оскільки вона, з одного боку, забезпечує постійний моніторинг за правами людини, а з другого – переконливо доводить, що ця правозахисна сфера набуває особливого значення і демонструє готовність до конструктивної роботи в рамках нової ситуації в Раді ООН з прав людини. Очевидно, багаторічна робота ООН та її органів в галузі захисту прав та основних свобод людини як, власне, і боротьба за встановлення цивілізованого суспільства, заснованого на верховенстві закону, повазі принципу рівності та гідності людини залишаються базовими елементами демократичного суспільного устрою. При цьому питання щодо створення умов як можна більш повного забезпечення прав людини є актуальними для всіх без виключення держав, незалежно від рівня їх соціально-економічного розвитку.

Серед нових викликів і загроз, що з'явилися останнім часом у правозахисній сфері, слід назвати зростаючу хвилю тероризму та його негативні наслідки для захисту і гарантування фундаментальних прав і свобод людини. Це явище заторкує усі без винятку сторони життя людей багатьох країн, терористи та їх приспівники посягають в першу чергу

на основне право людини – право на життя. Можна цілком виправдано стверджувати, що існує взаємозв'язок проблеми тероризму і захисту прав людини. Це ставить питання щодо зміцнення міждержавного співробітництва в антитерористичній діяльності, у тому числі в його правозахисному аспекті. Не випадково, що в резолюціях ГА ООН і Ради з питань прав людини «Права людини і тероризм» засуджуються будь-які форми і прояви тероризму. Україна виступає за безкомпромісну і жорстку боротьбу з тероризмом, незалежно від цілей і завдань, які терористи ставлять перед собою, активно відстоює процес консолідації міжнародної антитерористичної коаліції.

Міжнародний захист прав людини тісно пов'язаний з правом народів на самовизначення. Цей правовий постулат набуває нині в практиці міжнародних відносин нового значення і ставить на порядок денний питання щодо його здійснення, «керуючись принципами і цілями Об'єднаних Націй щодо народів цих територій». Стає очевидним, що основоположний принцип міжнародного права – принцип територіальної цілісності, після проголошення або самопроголошення незалежності окремими автономіями (іншими словами – відокремлення), поступово починає порушуватися. Можна говорити, що спостерігається певний політико-кон'юнктурний підхід при розгляді проблем, пов'язаних з визнанням незалежності окремих автономій. Не важко помітити, що наприкінці ХХ і початку нинішнього ХХІ століття, появилася тенденція до порушення розумного співставлення принципу збереження територіальної цілісності держав і права народів на самовизначення. Оскільки на практиці існує між цими двома принципами певне протиріччя, що нерідко переростає у конфлікт, натомість явно підриваються основи світового порядку і стабільності, не говорячи вже про загрозу правам людини і правам осіб, які належать до національних меншин. У переважній більшості заморожених, тліючих і гарячих конфліктів, у тому числі на пострадянському просторі, саме таке підґрунтя. Міжетнічна ворожнеча, що закладена у цих конфліктах, підштовхує народи окремих автономій до поспішних і непрогнозованих дій, спрямованих на відділення і визнання своєї незалежності міжнародним співтовариством. В цьому, як правило, виявляється неприхована загроза порушення прав і основних свобод. Хоча загалом ця проблема виглядає як політична, але в ній закладена також глибока правозахисна функція, яка також має своє підґрунтя для належного розгляду в системі ООН. Наразі йдеться про повагу до основоположних принципів міжнародного права, які мають бути непорушними за рахунок практики пошуку шляхів мирного вирішення проблеми із широким застосуванням політичних підходів і дипломатичних методів. За будь-яких умов в основі має знаходитись загальна відповідальність за мир і стабільність в будь-якому регіоні світу, а також повага до прав та основних свобод людини і головного права людини – права на життя.

Грубі і масові порушення прав людини, де б вони не здійснювались, заслуговують негайної та ефективної реакції з боку міжнародного співтовариства. В першу чергу це стосується кричущих випадків систематичного порушення правозахисних норм і стандартів, як це може відбуватися, наприклад, в період надзвичайних ситуацій. Дискримінація меншин, недотримання основоположних принципів судочинства та інші навмисні дії – все це не що інше, як заохочує середовище та джерело нових конфліктних ситуацій. Це становить серйозний виклик для ООН та її правозахисних органів. Постійна конфронтація між представниками арабських країн та Ізраїлю, систематичне порушення прав людини в країнах Азії, Африки, Америки та Європи, проблема біженців, права жінок і дитини, свобода релігії і віросповідання, порушення економічних, соціальних, культурних, громадянських та політичних прав, трудящі-мігранти, переміщені особи – цей неповний перелік питань, якими займаються правозахисні органи ООН, привертають до себе увагу і посідають значне місце в системі міжнародних відносин. Цим викликам має бути солідарна відповідальність. Висновок один: усі країни повинні докладати більше зусиль для

захисту прав людини і демонструвати готовність виконувати зобов'язання щодо покращення ситуації в цій сфері. Правозахисна діяльність має вкрай важливе значення для досягнення цілей ООН, а обговорення такої проблематики в рамках ООН має служити зближенню країн та взаєморозумінню між їх народами.

Література:

1. Статут ООН.
2. Загальна Декларація прав людини.
3. Матеріали сесій Комісії ООН по правах людини. Архів МЗС України.
4. Док.ООН А/784 від 8 грудня 1948 року.
5. Le système des Nations Unies en 1999. Paris, Avril 1999.
6. Постанова Верховної Ради України «Про основні напрями зовнішньої політики України» від 2 липня 1993 року.

Телешун С.О.*

ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В ПЕРЕХІДНИХ СУСПІЛЬСТВАХ. ДОСВІД УКРАЇНИ

In article the concept of human rights and the citizen in «new democracies» on an example of Ukraine is analysed under conditions of system crises. The new form of a civil society - a multimedia society is considered.

Україна транзитивна держава, що знаходиться в стані активного формування нових суспільних інститутів та відношень, Якість нових політичних реалій формується на тлі перманентних системних криз, які є однією з основних ознак розвитку перехідного суспільства. Ключовою складовою цих процесів є протиріччя з одного боку між новоствореними політичними, державними і економічними інституціями, які декларують сучасні ліберальні цінності, а з іншого неефективними механізмами реалізації прав і свобод людини і громадянина, що звужує реальний простір дії інститутів громадянського суспільства і провокує перманентну соціальну нестабільність.

Кризові явища, що охопили політичну систему в Україні, насамперед пов'язані з особливістю формування «нових демократій», які характеризуються потужною політичною поляризацією суспільства, економізацією всіх сфер політики, правовим нігілізмом — де кожний правовий або конституційний акт розглядається з позиції корпоративних інтересів та тактичної доцільності взяття чи утримання влади. А сама влада сприймається основними політико – економічними акторами, як універсальний інструмент зосередження матеріальних, політико – правових та адміністративних ресурсів. За цих умов національний політико-економічний бомонд не завжди може адекватно реагувати на нові суспільні реалії та виклики, сприймаючи «права людини» в значній мірі не як базовий фундамент реалізації довгострокових державних інтересів, а як декларативну ознаку демократичних цінностей, які потребують легітимізації в очах світової та вітчизняної спільноти.

Основні і загальноприйняті права і свободи людини і громадянина в нових демократіях стають лакмусовим папірцем незворотності демократичних змін та здатності національного політико – економічного істеблїшменту створити дієвий «соціальний ліфт» між громадянами і легітимною владою, який би виконував функції провайдера «нових ідей, технологій і облич» і був би гарантом і контролером реалізації особистих, політичних, соціально економічних, культурних та екологічних прав громадян. Неєфективне управління, втрата або «продаж» національними владними інституціями функцій соціального арбітра, провокують (особливо в умовах світової кризи) в новоутворених демократіях - корпоративні війни між основними політико – економічними групами впливу за контроль над власністю, розподілом функціональних повноважень і бюджетних ресурсів. Крім того, структурні зміни всередині суспільства істотно корелюються потужними зовнішньополітичними впливами з боку основних світових та регіональних лідерів, які намагаються формувати підконтрольні групи впливу для реалізації власних національних інтересів.

За цих умов реформа державного управління в перехідних суспільствах тісно пов'язана з трансформацією політичної системи, яка на сьогоднішній день має ознаки

*доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичної аналітики і прогнозування Національної академії державного управління при Президентіві України

«нефункціональної демократії». Ці перехідні демократії значною мірою залежать від персональних якостей домінуючих лідерів, їх оточення, здібностей концентрувати у відносно короткий термін значні обсяги власності та фінансові ресурси, ніж від правової культури і традицій, зрілої економічної і політичної системи та ефективного публічного менеджменту.

За відсутності системного (не плутати з власним, або загальним) баченням суспільних реформ українські політики, поки що в більшості пропонують формулу політичної доцільності, що базується на поєднанні ознак «формальної демократії» кінця XIX — середини XX ст. та сучасному «українському корпоративізмі» основних фінансово-промислових груп та їх політичних груп тиску. Спроба отримати «надприбуток» (в широкому розумінні слова) у всіх сферах суспільного буття, незалежно від форм власності і місця в політичній ієрархії, без урахування суспільних інтересів значної (до 40%) частини населення, провокує соціальну і правову апатію, унеможлиблює відкриту інтелектуальну конкуренцію і вихолощує принципи реальної демократії, тим самим звужуючи вплив громадянського суспільства на державні інститути та обмежуючи доступ значних верств населення до соціальної інфраструктури та власності, а значить обмежуючи права і свободи українських громадян.

За роки, що минули після «помаранчевої революції», тема розвитку громадянського суспільства в Україні та його вплив на державні і політичні інститути влади широко обговорювалася не лише у колі державних і політичних діячів, а й науковців, журналістів та представників громадських організацій.

Перш за все це пов'язано з тим, що після президентських виборів 2004—2005 рр. в нашій державі склалися унікальні обставини для формування засад зрілого громадянського суспільства, яке б змогло відповідати усім канонам світової демократії, щодо реалізації прав і свобод громадян. Проте за цей час політичний істеблішмент, з різних обставин, на жаль, не зміг запропонувати рамкові, але обов'язкові для усіх суспільних акторів правила гри, які б стали базовими ПОЛІТИКО - ПРАВОВИМИ НОРМАМИ для утворення нових інституційних традицій «суспільної злагоди і прогресу». Натомість, амбіції, в значній мірі не фаховість у сфері суспільних відносин та публічного управління, перетворили бажання мільйонів громадян у пропагандистські кліше, що стали піар технологіями під час виборів і вкладаються у тезу — «влада понад усе», навіть тоді, коли цю владу політики обіцяють використати з метою реалізації прав і свобод власних громадян, як гарантію сталого і незворотного демократичного розвитку України.

Проте певною мірою можна стверджувати, що політичний та державний істеблішмент, декларуючи загальнодемократичні цінності, не зміг запропонувати суспільству дієвий та ефективний, а головне ЗРОЗУМІЛИЙ механізм щодо реалізації поставлених завдань. Пересічний, як зараз модно казати, український платник податків, в своїй більшості так і не зрозумів своєї власної ролі і долі в суспільно-політичних процесах, а особливо у сфері прийняття державних рішень, від яких залежить його майбутнє. У гіршому випадку він статист, що обслуговує «ногами» на виборах політико-економічний бомонд та їх партійні проекти, а у кращому, і це насправді позитив, він намагається незалежно від державних інститутів збагачуватися і прилаштовуватися до нового політико економічного і соціального середовища створюючи неформальні засади і механізми реалізації своїх базових, основних та загальноновизнаних прав і свобод.

За цих умов потужні фінансові, адміністративні, інформаційні ресурси основних українських гравців були спрямовані на розподіл політико-правових повноважень та фінансово-матеріальних ресурсів, які б могли задовольнити інтереси основних фінансово-промислових груп та їх «політичних лобістів».

Україна знову, як і в 1991 році, опинилася на перехідному етапі формування «нових – старих « правил гри. Після «романтично-номенклатурного», «державно-капіталістичного» та «олігархічно-демократичного» етапів українське суспільство увійшло у фазу «корпоративної демократії» (або «легалізаційного періоду»), де обмежена кількість політико-економічних гравців за допомогою фінансів, політико-корупційних послуг, інформаційних маніпуляцій, а також судової системи фактично сформували нові правила гри, які частково усунули громадян від прямого впливу на політичні процеси, унеможливили інтелектуальну та кадрову конкуренцію, підмінивши їх «партійним та імперативним квотуванням».

Виникає ситуація – «не функціональної демократії», при якій формується штучний розрив між інтересами політико-економічного істеблішменту, що приймає доленосні рішення, і громадянами — платниками податків, яких ми називаємо середнім класом. За цих умов формат стосунків між ними змінюється, починає пробуксовувати «соціальний ліфт», що є постачальником «нових ідей і нових людей» від однієї соціальної групи до іншої, який є запорукою життєздатності суспільства та стабільності його політичних і державних інститутів.

Показово, що у експертному співтоваристві дискусія в основному точиться довкола принципів формування громадянського суспільства, його відповідності стандартам країн західної демократії. Разом з тим, на нашу думку, необхідно говорити про побудову не тільки громадянського суспільства, а про й побудову наступної форми громадянського суспільства — мультимедійного суспільства, з новою класифікацією суб'єктів політичного процесу, чітко визначених дефініцій права та власності.

В цілому, Україна повинна декларувати не стільки цінності партійної системи ХХ століття, скільки цінності громадянського суспільства з ознаками мультимедійності ХХІ століття, адже саме останнє виступає у сучасних умовах індикатором зрілості політичних партій, з правом широкого вибору, без виключень та обмежень.

Нове громадянське мультимедійне суспільство — це по перше суспільство різнопланових ВЛАСНИКІВ, ВІДКРИТЕ ДЛЯ ОБМІНУ ІНФОРМАЦІЄЮ І ВЛИВ НА ІНФОРМАЦІЮ, з чітко зрозумілим і адекватним сучасним викликом - ПРАВОВИМ ПОЛЕМ і ЕФЕКТИВНИМИ МЕХАНІЗМАМИ захисту власних прав і свобод громадян.

По-друге, це складна плюралістична система, що об'єднує множинні форми суспільної діяльності: асоціації, клуби, профспілки, кондомініуми, де партії є лише одним із сегментів громадянських інституцій. У даному контексті важливою видається «революція» у партійному будівництві, а саме поява політичних партій, характерних для мультимедійного суспільства ХХІ ст., спроможних реалізувати не тільки політичний, а й правозахисний вибір людини і бути готовими до цивілізаційних викликів у цій царині. Разом з тим, це можливе лише за таких умов:

— створення умов для відокремлення бізнесу від влади (але не від політики, що практично неможливо і поки що не потрібно при існуючій прозорості та відкритості);

— часткове відділення бюрократії від політики (бюрократія повинна бути розділена на політичну (від партійних структур тощо) та державну (ефективних менеджерів).

Наступною ознакою є незалежна від держави плюралістична система, яка може самостійно організовуватися згідно з громадянською ініціативою та суспільними очікуваннями і бути мобільною та ефективною у стосунках з державними і політичними інституціями. Ця система вимагає проведення реформ у соціальній сфері, податкової реформи, а також загальної кодифікації законодавства, приведення його до європейських стандартів.

Крім того, громадянське суспільство ХХІ ст. повинно характеризуватися стабільністю ефективного менеджменту, який діє за принципом фаховості, порядності (відпо-

відності загальноприйнятим нормам моралі), патріотизму (домінуванню не вузько корпоративних, а національних інтересів з компромісним їх поєднанням у цивілізаційному вимірі). В цій ситуації постає проблема зведення до мінімуму шкоди, яку можуть завдати суспільству, за словами Карла Попера — «негідні правителі». Вирішити цю проблему можуть спільно: ефективно діючий громадянський контроль, політична опозиція, незалежні засоби масової інформації та високопрофесійна і адекватна до змін влада.

І останнє — це правове демократичне суспільство, де головним чинником виступає визнання, забезпечення та захист природних і набутих прав людини і громадянина. Мова насамперед йде про чітко розписану процедуру застосування норм права, де суд є дуже важливою складовою реалізації прав і свобод громадян, але не підміняє собою демократичні інститути суспільства, тим самим втрачаючи функції незалежного арбітра. І де відповідальні політики намагаються тримати баланс між ринком і соціальним захистом, не прикриваючись демагогічною, незалежно від свого політичного забарвлення, риторикою.

Адекватна реакція на зміни є інтелектуальним тестом як для влади, так і опозиції. Це, насамперед, пов'язано з тим, що в Україні наразі практично відсутній конкурентний ринок інтелектуальної власності, особливо у сфері управління. На сьогоднішній день переважно «конкурують» фінанси, компромат, «обличчя» та організації забезпечення. Відсутність же змістовної інтелектуальної конкуренції (не плутати із агітаційною полемікою) політичних сил, призводить до того, що у громадян по відношенню до політичної еліти формується стереотип «політичної тусовки», а до партій як до «демократичного» засобу штампування «вождів».

Ще раз підкреслюємо, що ситуація поглиблюється в негативному плані також тим, що в Україні не визначилися з :

- а) загальнонаціональною ідеологією «національних інтересів»;
- б) ефективними технологіями впровадження реформ загального управління державою;
- в) юридично та політично відповідальними кадрами, здатними взяти на себе роль локомотивів реформ.

Разом з тим, попри наявні проблеми, українське суспільство визріло для створення умов інтелектуальної конкуренції у політиці. Справа в тому, що у політичному житті не існує стабільного комфорту, а домінує жорстка конкуренція, де двигуном формування політичного та державного лідера, на нашу думку, є соціальна ОБРАЗА. Комплекс «кращого» підштовхує не тільки до конкурентної боротьби, а й до «продажу» громадянам нових суспільних послуг та індивідуальних якостей.

Вітчизняний середній клас, який тільки формується, поступово із об'єкта перетворюється у суб'єкт політики, починаючи самотужки її творити, іноді претендуючи при цьому на роль станового хребта суспільства. За цих обставин політики, громадські та державні діячі повинні стати суб'єктами конкурентних змагань за право бути інтелектуальними провайдерами реформування суспільства. Залучення ж рядових громадян до експертного співтовариства дозволить створити взаємну довіру та електоральну підтримку у прийнятті важливих державних рішень.

День сьогоднішній також вимагає нових інтелектуальних підходів і до розуміння формули «громадянин — держава — суспільство». Мова повинна йти про будівництво такого суспільства, де громадянин є головною соціокультурною, економічною та інформаційною одиницею, яка не повинна підпадати під прокрустове ложе: «більшість — меншість», або ж «держава з функціями арбітра і громадяни». Можна також говорити і про частковий продаж арбітражних функцій державою третій стороні, яку ми називаємо транснаціональними корпораціями, або ж вітчизняні ФПГ, які починають розпоряджатися на свій розсуд, в залежності від фінансових, адміністративно-політичних та інформаційних ре-

сурсів, правами громадян, витискаючи останніх на суспільну периферію, тим самим провокуючи перманентний громадянський конфлікт. Це дуже важливо, адже наразі біля 56% громадян не бачать свого місця в тих процесах та реформах, які проходять у державі.

Разом з тим, становлення громадянського суспільства не зводиться лише до явищ політичного порядку, таких, як парламентаризм чи демократія. Наріжним каменем є система пріоритетності прав індивідів та спільнот.

До речі, на мою думку соціальні виклики, глобальні катаклізми, науково – технічні досягнення, структурні зміни в економіці, політичні і громадські ініціативи, екологічні проблеми, світові кризи тощо, суттєво впливають як на зміст і функції громадянського суспільства так і на права людини, трансформуючи їх у відповідності до сучасних викликів. Таких кардинальних змін «права людини» зазнали на протязі XIX – XXI століть біля 11 раз. Відсутність реакції суспільства та їх політичних лідерів на ці виклики можуть призвести до стагнації політико – економічних і соціальних інституцій та системних конфліктів. Перед суспільством у царині прав людини постають додаткові виклики та загрози, це зокрема: виникнення нових політичних течій і напрямків ліво соціального спрямування, трансформація конфесійного простору у світі, загроза скорочення продовольчих і питних ресурсів, втручання і маніпуляція психічною поведінкою людини, вплив і обмеження доступу до інформації, нові форми тероризму і біологічних загроз тощо.

Суспільство відчуває фальш і неефективність з боку сучасної «політичної еліти», яка використовує громадян як технологічний інструментарій у боротьбі за владу. За цих умов вибори усувають громадян від влади, нівелюючи основні якісні принципи демократії.

Ідеал народовладдя, навіть за наших аморальних умов, передбачає, що громадяни можуть впливати на політику тоді, коли ВОНИ ПОБАЖАЮТЬ, а не тоді коли політики цього захочуть.

Цілком зрозуміло, що питання власності, а через нього і «капіталізація» української політики ставлять на порядок денний питання єдиної ідентичності політичного істеблішменту та створення традицій у дотриманні владних домовленостей, проте політичний компроміс неможливий без активної участі міноритарних акціонерів — українського народу, які легітимізують політичну волю основних гравців. У разі, якщо цього не відбудеться, ми маємо перспективу зіткнутися з одного боку з проявами авторитаризму, з іншого — з постійно діючими рецидивами незбалансованої системи з ознаками квазідемократичних цінностей.

Гнатовський М.М.,* Поєдинок О.Р.**

ЗАГАЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ЧАСТИНА ЗАГАЛЬНОГО ЗВИЧАЄВОГО МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Стаття присвячена розгляду процесу перетворення положень Загальної декларації прав людини 1948 р. на частину загального звичаєвого міжнародного права. Проаналізовані відповідна практика держав, рішення Міжнародного Суду ООН та доктринальні погляди. Підкреслюється значення Загальної декларації прав людини для подальшого розвитку міжнародного права захисту прав людини.

The article describes the process of transformation of the 1948 Universal Declaration of Human Rights into a part of general customary international law. It deals with state practice, jurisprudence of the International Court of Justice and the relevant doctrine. The authors emphasize the importance of the Universal Declaration of Human Rights for the further development of the international human rights law.

Сучасне міжнародне право, початок якого прийнято вести зі створення Організації Об'єднаних Націй (ООН), характеризується не тільки заборонаю застосування сили або погрози силою, але й винесенням на міжнародний рівень проблематики захисту прав людини, що у класичному міжнародному праві належала винятково до сфери внутрішньої компетенції держав.

Безпосередній початок розвитку міжнародного права захисту прав людини дало посилення на права людини у Статуті ООН (статті 1, 55). Проте Статут ООН, як відомо, не містить переліку прав людини. Саме тому Економічна та Соціальна Рада ООН (ЕКОСОП), що згідно зі статтями 55 та 60 Статуту ООН уповноважена сприяти загальній повазі та дотриманню прав людини і основних свобод для всіх, без розрізнення раси, статі, мови та релігії, заснувала Комісію з прав людини та доручила їй подати пропозиції, рекомендації та доповіді стосовно Міжнародного білль прав людини, а також запропонувати шляхи та засоби ефективної імплементації прав людини та основних свобод [1]. На засіданні Комісії у січні 1947 р. її головою була обрана Елеонора Рузвельт (США), заступником якої став Пен Чун Чан (Китай). На пропозицію останнього Комісія вирішила, що Міжнародний білль про права людини буде складатися з трьох частин: декларації, пакту та заходів з імплементації. До редакційного комітету, створеного в рамках Комісії з прав людини, увійшли вісім представників різних країн світу, зокрема від СРСР – В.М.Корецький. На основі їхньої роботи та після детального обговорення кожного із запропонованих близько 1400 слів 10 грудня 1948 р. у Парижі Генеральна Асамблея ООН проголосила Загальну декларацію прав людини [2]. Відповідна Резолюція 217, окрім Загальної декларації (частина «А»), містила ще чотири частини: «Право подання петицій» («В»), «Доля меншин» («С»), «Оприлюднення Загальної декларації прав людини» («D») та «Підготовка проекту Пакту про права людини та положень про заходи з його втілення у життя» («Е»).

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

**магістр міжнародного права, аспірант відділу міжнародного права та порівняльного правознавства Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України.

Жодна з 56 держав не проголосувала проти резолюції, проте голосів на її підтримку було подано лише 48, тоді як 8 членів ООН – СРСР, Білоруська та Українська РСР, Чехословаччина, Польща, Югославія, Південна Африка та Саудівська Аравія – утрималися. Причини утримання від підтримки Загальної декларації були різними. Так, представник Саудівської Аравії висловив думку, що право змінювати релігійну приналежність чи віру сприятиме прозелітизму з боку місіонерів, що, у свою чергу, може стати передвісником іноземної інтервенції. На думку представника Південної Африки, Загальна декларація охоплювала занадто широкий перелік прав, тоді як до неї, на його думку, слід було включити лише основоположні свободи.

Особливо цікавими були аргументи представників радянського блоку. Так, представник СРСР А.Я.Вишинський заявив, що Загальна декларація страждає на серйозні вади та містить прогалини. Зокрема, заборона рабства, на його думку, була сформульована занадто абстрактно, стаття про свободу поширення інформації не вирішувала проблему, оскільки ніяк не перешкоджала войовничим та фашистським ідеям. При цьому він стверджував, що неможливо вести мову про свободу поширення інформації, якщо робітничому класу не надаються засоби для висловлення своїх думок, зокрема не надаються друкарні та газети. Він наполягав на необхідності гарантування права на вуличні демонстрації, запровадженні гарантій невикористання наукових досліджень для воєнних цілей, а також включенні положень про захист прав меншин. Нарешті, А.Я.Вишинський висловив жаль, що Загальна декларація не містить положень про суверенні права держав.

Представник Української РСР у своєму виступі виголосив результати марксистського економічного аналізу положень Загальної декларації. Серед іншого, він заявив, що у Загальній декларації проголошено права, які неможливо реалізувати за існуючих умов та в межах структури економіки багатьох держав. Так, для реалізації права на працю, права на відпочинок та права на освіту слід було б радикально змінити економічні системи, що ґрунтуються на свободі підприємництва. Представник Чехословаччини звинуватив Загальну декларацію у відсутності революційного духу, оскільки її не можна було назвати ані сміливою, ані сучасною. На думку представника Білоруської РСР, цей документ слід було охарактеризувати як порожню заяву, яка не гарантувала проголошених прав. Польський представник у цьому ж контексті заявив, що Загальна декларація обмежується лише правами, визнаними старою ліберальною школою, а у порівнянні із Декларацією прав людини і громадянина 1789 р., Маніфестом комуністичної партії К.Маркса та Ф.Енгельса, і, особливо, принципами Великої Жовтневої Соціалістичної Революції вона взагалі є кроком назад. Значно більш поміркованою була аргументація представника Югославії, на думку якого традиційні категорії прав людини (тобто громадянські та політичні права) мали бути розширеними, а система соціальних прав повинна була включати колективні права окремих громад [3].

Як бачимо, наведені аргументи загалом мали не стільки змістовно-юридичний характер, скільки відображали політичну кон'юнктуру тогочасного світу. При цьому важливо, що жодна держава за таких аргументів не голосувала проти Загальної декларації, а результати окремих голосувань щодо її змісту доводять, що переважна більшість прав і свобод з Загальної декларації здобули однакову підтримку. Серед них – право на життя, свободу та особисту недоторканність; заборона рабства та підневільного стану; заборона катувань, або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує гідність, поводження і покарання; право на визнання правосуб'єктності людини; заборона дискримінації; право на ефективне поновлення у правах; заборона безпідставного арешту, затримання або вигнання; право на справедливий суд; права обвинувачених у вчиненні злочину; заборона безпідставного втручання у особисте і сімейне життя; право шукати притулку від переслідувань в інших країнах і користуватися цим притулком; право на громадянство; право

на сімейне життя; право власності; свобода мирних зборів та об'єднань; право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників та право рівного доступу до державної служби в своїй країні; право на соціальне забезпечення; право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці та на захист від безробіття; право на рівну оплату за рівну працю, на справедливу і задовільну винагороду, право створювати професійні спілки і входити до професійних спілок; право на відпочинок і дозвілля; право на належний життєвий рівень; право вільно брати участь у культурному житті суспільства. Голоси «проти» подавалися лише щодо свободи пересування та свободи переконань та вільного їх виявлення. Крім того, деякі держави утримувалися від підтримки свободи думки, совісті та релігії, а також права на освіту[4]. Проте загалом можна стверджувати, що вже у 1948 році значна частина Загальної декларації користувалася справді загальною підтримкою з боку держав.

Шарль Малік, один з авторів Загальної декларації, який доповідав її текст Генеральній Асамблеї ООН як голова її III комітету, так охарактеризував зміст документу: «Декларація є складним продуктом всіх культур та націй, які об'єднали свою мудрість та бачення. Атлантичний світ наполягав головним чином на громадянських, політичних та особистих свободах; радянський світ захищав економічні та соціальні права; латиноамериканський світ піклувався про верховенство права; скандинави наголошували на рівноправності статей; Індія та Китай виступали за недискримінацію, особливо щодо пригнічених, слабо розвинених та вразливих, а також особливо були зацікавлені у праві на освіту; ті, хто має переважно релігійний світогляд, бажали захистити релігійні свободи. Дослідити, як кожна нація та культура виносили основоположні цінності своїх заповітних традицій, є справді захоплюючим завданням»[5].

Назва («декларація») та форма прийняття документу (резольюція Генеральної Асамблеї) не залишають сумніву в тому, що він не був задуманий як обов'язковий[6]. Безпосередньою метою його прийняття, вочевидь, було надати тлумачення поняттю «права людини», вжитому у Статуті ООН. Утім, сучасне розуміння значення Загальної декларації виходить далеко за межі такого скромного завдання.

Оскільки у преамбулі Загальної декларації містяться такі формулювання, як: «беручи до уваги, що держави-члени зобов'язались сприяти у співробітництві з Організацією Об'єднаних Націй загальній повазі і додержанні прав людини і основних свобод» та «беручи до уваги, що загальне розуміння характеру цих прав і свобод має величезне значення для повного виконання цього зобов'язання», а Генеральна Асамблея ООН проголосила Загальну декларацію як «завдання, до виконання якого повинні прагнути всі народи і всі держави», можна вести мову про те, що права людини, які держави-члени ООН зобов'язалися поважати та додержуватись, але які, однак, не були визначені у Статуті ООН, тепер знайшли відображення у Загальній декларації. Можливе й інше розуміння природи зв'язку Загальної декларації зі Статутом ООН, яке полягає в тому, що Загальну декларацію можна розглядати, як «наступну угоду між учасниками» Статуту ООН щодо його тлумачення або застосування його положень у сенсі пункту 3(a) статті 31 Віденської конвенції про право міжнародних договорів. Проте, незважаючи на те, який погляд брати за основу, на сьогодні Загальну декларацію визнано правомірним допоміжним засобом для тлумачення формулювання «права людини і основні свободи», яке міститься у Статуті ООН[7].

Дж.П.Хамфрі доводить цю тезу, твердячи, що із розвитком нового звичаєвого права Загальна декларація стала документом, що містить автентичне тлумачення Статуту ООН[8]. На користь своєї точки зору він наводить ряд резолюцій Генеральної Асамблеї ООН, одна з яких була прийнята через чотири місяці після проголошення Загальної декларації. Ця резолюція стосувалася відмови уряду СРСР надати дозвіл своїй громадянці, яка була дружиною сина чилійського посла, на виїзд із СРСР разом із чоловіком. У тій си-

туації Генеральна Асамблея послалася на статтю 13 (право покинути будь-яку країну, включаючи свою власну) та статтю 16 Загальної декларації (право одружуватися без будь-яких обмежень за ознакою раси, національності або релігії), зазначивши при цьому, що заходи, які перешкоджають дружинам, чоловіки яких мають інше громадянство, покидати країни свого походження разом зі своїми чоловіками або з метою возз'єднання з ними, є такими, що «суперечать Статуту ООН». Крім того, Генеральна Асамблея рекомендувала СРСР відмовитися від таких заходів[9]. Із цього Дж.П.Хамфрі виводить, що оскільки Статут ООН не містить ані переліку, ані визначення прав людини, то логічним є висновок про те, що держави, які підтримали цю резолюцію, використали Загальну декларацію з метою тлумачення Статуту ООН[10].

Також підтримку цієї точки зору знаходимо у Консультативному висновку Міжнародного Суду ООН у справі про юридичні наслідки продовження перебування Південної Африки у Намібії (Південно-Західна Африка) всупереч Резолюції 276 (1970) Ради Безпеки[11]. Суд дійшов висновку про те, що встановлення та застосування розрізень, винятків і обмежень виключно на основі таких ознак, як раса, колір шкіри, будь-яке походження (зокрема, національне чи етнічне), які заперечують основоположні права людини, становлять кричуще порушення цілей та принципів Статуту ООН.

Згаданий Консультативний висновок заслуговує на особливу увагу, оскільки у той час, як Статут ООН лише вимагає від держав-учасниць забезпечити, щоб правами людини користувалися без будь-якого розрізнення за ознаками раси, статі, мови чи релігійних переконань, Міжнародний Суд ООН висловив думку про те, що дискримінація за ознаками раси, кольору шкіри, будь-якого походження (зокрема, національного чи етнічного), складає заперечення основоположних прав людини, а отже й порушення цілей та принципів Статуту ООН. У зв'язку з цим цікаво відзначити, що Статут ООН не містить положення про те, що дискримінація становить заперечення прав людини. Однак таке положення міститься у Загальній декларації, що дозволяє з високим рівнем упевненості припустити, що Міжнародний Суд ООН у цій справі скористався Загальною декларацією для того, щоб з'ясувати зміст положень Статуту ООН, у яких ідеться про заохочення та розвиток поваги до прав людини та основних свобод.

Ця теза знайшла підтвердження у подальшій практиці Міжнародного Суду ООН. Так, у рішенні у справі про заручників з числа дипломатичного і консульського персоналу посольства США в Тегерані[12] Суд зазначив, що неправомірне позбавлення людини волі та здійснення фізичного тиску на неї за складних життєвих обставин є очевидно несумісним з принципами Статуту ООН, а також із основоположними принципами, проголошеними в Загальній декларації. Знову ж таки, Статут ООН не містить чіткої заборони зазначених вище дій. Однак така заборона впливає із права на свободу та особисту недоторканність і заборони катувань або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує людську гідність, поводження, які проголошені Загальною декларацією. Отже, у цій справі Міжнародний Суд цілком недвозначно заявив, що поведінка, яка суперечить вимогам Загальної декларації, є несумісною з принципами Статуту ООН.

Загальне ставлення держав до резолюції Генеральної Асамблеї полягає в тому, що включені до її тексту норми не мають обов'язкової сили. Разом з тим, у теорії міжнародного права сьогодні визнається, що завдяки розвитку загальної практики держав та загального *opinio juris* стосовно змісту такої резолюції Генеральної Асамблеї, вона з часом може набути характеру міжнародного звичаю, незалежно від її початкового декларативного характеру. Класичним прикладом такого випадку нерідко називають саме Загальну декларацію прав людини[13]. Дійсно, сьогодні мало хто ставить під сумнів, що принаймні значна кількість положень Загальної декларації може бути віднесена до числа загально-визнаних принципів і норм міжнародного права[14].

З огляду на урочистий характер та значення декларації, вона може розглядатися як відображення серйозних сподівань на дотримання її положень з боку членів світового співтовариства. Внаслідок цього, наскільки такі сподівання поступово здобувають підтримку з боку практики держав, декларація може бути визнана як звичай, що встановлює обов'язкові для держав норми.

Ще у 1971 р. віце-президент Міжнародного Суду ООН Фуад Амун у своїй окремій думці до Консультативного висновку Міжнародного Суду ООН у справі про юридичні наслідки продовження перебування Південної Африки у Намібії (Південно-Західна Африка) всупереч Резолюції 276 (1970) Ради Безпеки визнав, що «хоча положення Декларації не є обов'язковими як міжнародна конвенція /.../, вони можуть зобов'язувати держави на підставі звичаю /.../ як кодифікація звичаєвого права /.../ або тому, що вони здобули силу звичаю через загальну практику, визнану як право...»[15].

Для встановлення факту виникнення міжнародного звичаю необхідно досліджувати практику єдиної категорії суб'єктів міжнародного права, а саме держав. У численних заходах, які робилися під час міжнародних форумів і конференцій, підтверджувався статус Загальної декларації як обов'язкового завдання, до виконання якого повинні прагнути всі народи і всі держави. Ось декілька найбільш визначних прикладів. 1960 р. у Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам Генеральна Асамблея ООН (за винятком Південної Африки, однак включно з усіма іншими державами, які утрималися під час остаточного голосування щодо Загальної декларації) проголосила, що «всі держави повинні суворо та добросовісно додержуватись положень» Загальної декларації[16]. У 1963 р. у Хартії Організації Африканської Єдності глави африканських держав і урядів підтвердили свою вірність принципам Загальної декларації[17]. У 1968 р. на Міжнародній конференції з питань захисту прав людини у Тегерані, у який взяли участь офіційні представники 84 держав, було не лише підтверджено вірність принципам Загальної декларації, а й проголошено, що цей документ зафіксував спільне розуміння народами світу невідчужуваних і непорушних прав усіх членів міжнародного співтовариства. У 1975 р. у Заключному акті Наради з безпеки та співробітництва в Європі, у якій взяли участь представники всіх суверенних держав (за винятком Албанії), США та Канади, було закріплено прагнення «діяти відповідно до цілей та принципів» Загальної декларації та «виконувати свої зобов'язання» таким чином, як у ній встановлено[18]. Прийнятий 1980 р. державами Андської групи (Колумбія, Еквадор, Перу, Венесуела, Коста-Ріка, Панама та Іспанія) Кодекс поведінки містив урочисту обіцянку «застосовувати основні принципи», встановлені Загальною декларацією[19]. У 1983 р. глави держав і урядів більш ніж дев'яносто держав – учасниць Руху неприєднання, на зустрічі у Нью-Делі підкреслили своє прагнення забезпечувати повагу та заохочення прав як окремих індивідів, так і народів згідно із Загальною декларацією. 1987 р. у Ванкувері глави урядів Британської Співдружності Націй підтвердили своє прагнення до додержання прав людини у відповідності з принципами, які містяться у деклараціях Співдружності та основних міжнародних документах, присвячених захисту прав людини. У 1993 р. представники 171 держави та двох національно-визвольних рухів на Всесвітній конференції з прав людини у Відні не тільки підкреслили своє прагнення діяти відповідно до принципів Загальної декларації, а й наголосили на тому, що положення Загальної декларації зобов'язують держави, а тому необхідна повна імплементація Загальної декларації[20].

Положення Загальної декларації також увійшли до двосторонніх договорів та інших міжнародних угод, як обов'язкові правила поведінки. Так, 1951 р. відповідно до мирного договору між союзниками та Японією остання заявила про своє прагнення до реалізації цілей Загальної декларації. 1954 р. у меморандумі порозуміння між урядами Італії, Великої Британії, США та Югославії щодо Вільної території Трієст уряди Італії та Югосла-

вії погодилися, що, управляючи своїми частинами території, вони діятимуть відповідно до принципів, проголошених у Загальній декларації. У 1960 р. у договорі про створення Республіки Кіпр уряди Великої Британії, Туреччини та Греції погодилися, що Республіка Кіпр буде забезпечувати кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, права людини та основні свободи, співмірні з тими, що викладені у Розділі I (Європейської) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка, в свою чергу, ґрунтується на Загальній декларації.

Саме такі події, на думку Дж.П.Хамфрі, й породжують звичаєве міжнародне право, «оскільки звичай – це просто консенсус, досягнутий між державами, щодо того, яким є право». Доказами існування такого консенсусу є офіційні заяви держав та їхня практика. Голосування держави в ООН є офіційним актом держави та свідченням того, яким держава бачить право, а тому резолюції Генеральної Асамблеї ООН можуть вважатися свідченням звичаєвого права[21].

Із прийняттям Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та набранням ними чинності переважна більшість положень Загальної декларації були підтверджені на рівні універсальних міжнародних договорів. Паралельно відбувався процес закріплення цих же положень із регіональними особливостями у (Європейській) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Американській конвенції з прав людини 1969 р., Африканській хартії прав людини та народів 1981 р.

Значну частину практики держав, що підтверджує звичаєвий характер положень Загальної декларації, становлять каталоги прав людини, включені практично до всіх національних конституцій, прийнятих після 1948 р. Більше того, деякі національні конституції прямо посилаються у своїх преамбулах або в основній частині на Загальну декларацію, або ж містять детальні положення, моделлю для яких є текст її статей. Наприклад, Конституція Камеруну 1962 р.[22], Конституція Сенегалу 1967 р.[23] та Конституція Беніну 1990 р.[24] підтвердили свою відданість основним свободам, закріпленим у Загальній декларації. Стаття 2 Конституції Республіки Малаві 1966 р.[25] передбачала, що «уряд і народ Малаві продовжать визнавати святість особистих свобод, закріплених у Загальній декларації». Стаття 3 Конституції Республіки Екваторіальна Гвінея 1991 р.[26] встановлює, що держава визнаватиме та гарантуватиме права людини та свободи, визначені у Загальній декларації. Конституція Князівства Андорра 1993 р.[27] прямо передбачає, що Загальна декларація є обов'язковою у Андоррі. Конституція Папуа Нової Гвінеї 1975 р.[28] уповноважує суди звертатися до положень Загальної декларації для визначення того, наскільки той чи інший закон, справа або річ можливі чи виправдані у демократичному суспільстві. Загалом, як зазначає Н.Джаявікрама, не менше 146 національних конституцій, прийнятих після 1948 р., містять визначення основних прав, які якщо не відтворюють положення Загальної декларації, то, принаймні, генетично пов'язані з нею[29].

У цілому ряді рішень Міжнародного Суду ООН звернення до Загальної декларації використовувалося суддями як спосіб встановлення змісту звичаєвого міжнародного права. Так, у справі Ноттебома 1955 р. суддя Гуггенхайм послався на «основоположний принцип, закріплений у статті 15(1) Загальної декларації, відповідно до якого кожен має право на громадянство»[30]. У справі про Південно-Західну Африку суддя Танака послався на Загальну декларацію як на таку, що «хоч і не є обов'язковою сама по собі, тим не менше встановлює свідчення тлумачення та застосування відповідних положень Статуту ООН», та зробив висновок, що «норма про недискримінацію або нерозрізнення на підставі раси увійшла до звичаєвого міжнародного права»[31]. У справі про Намібію 1971 р., пояснивши, як Загальна декларація може створювати зобов'язання для держав на підставі звичаю, суддя Аммон зауважив, що «однією зі звичаєвих норм, яку напевно можна

вважати такою, що існувала до прийняття Загальної декларації та була нею кодифікована, є норма про право на рівність, що притаманна людській природі за загальною згодою з давніх часів»[32]. Схожим чином, у 1980 р. у справі про заручників з числа дипломатичного і консульського персоналу США у Тегерані, коли представники Сполучених Штатів послалися на шість статей Загальної декларації на підтримку свого твердження про існування певних мінімальних стандартів поведінки з іноземцями, Суд категорично заявив, що «неправомірно позбавляти людей свободи і піддавати їх фізичним обмеженням у тяжких умовах є явно несумісним з принципами Статуту ООН, а також основоположними принципами, проголошеними у Загальній декларації прав людини»[33].

З огляду на це можна зробити висновок, що міжнародне співтовариство нині виходить з обов'язковості дотримання основоположних прав і свобод людини. При цьому як у політичному, так і у юридичному контексті найчастіше посиляються саме на Загальну декларацію. Вже у 1965 р. Х.Уолдок висловив думку, що «постійне та поширене визнання принципів Загальної декларації одягає її в шати звичаєвого права»[34]. Деяко пізніше таку саму думку висловив Дж.Хамфрі, зазначивши, що Загальна декларація є «частиною звичаєвого міжнародного права, а тому є обов'язковою для всіх держав»[35]. А.Кісс навіть стверджував, що принципи, проголошені у Загальній декларації, можуть розглядатися не тільки як звичаєві норми міжнародного права, але і як норми вищого порядку, які не можуть ігноруватися жодною державою за будь-яких обставин[36]. На думку Н.Джаявікрами, у доктрині міжнародного права на сьогодні існує консенсус, що підтверджується резолюціями міжнародних організацій, практикою держав та судовими рішеннями як мінімум щодо того, що деякі положення Загальної декларації кристалізувалися у норми звичаєвого міжнародного права[37]. Посилаючись на консультативний висновок Міжнародного Суду ООН у справі про застереження до Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього, Н.Джаявікрама стверджує, що до таких принципів безумовно належать право на життя, право на особисту свободу, заборона рабства, заборона катувань та право на рівність перед законом[38].

Погоджуючись з тим, що більшість держав нині розглядають Загальну декларацію як документ, що містить звичаєві норми міжнародного права, деякі з яких ще й мають характер *jus cogens*, В.А.Карташкін зазначає, що таке розуміння особливо важливе у зв'язку з тим, що низка держав не бере участі у багатьох міжнародних договорах з прав людини, проте вони зобов'язані дотримуватися положень Загальної декларації[39]. О.І.Тіунов теж не висловлює сумнівів у тому, що Загальна декларація, що спочатку розглядалася як рекомендаційний документ, нині є частиною міжнародного права[40].

Дійсно, сьогодні немає сумнівів, що у сучасному міжнародному праві Загальна декларація повинна розглядатися як документ, що містить основні загальноновизнані принципи та норми міжнародного права захисту прав людини. Практика її застосування державами та міжнародними судовими інституціями свідчить, що Загальна декларація становить невід'ємну частину загального звичаєвого міжнародного права і є основою для розвитку міжнародного договірної права у сфері прав людини. Більш того, значення Загальної декларації для міжнародного права продовжує зростати у світлі сучасних процесів його подальшої гуманізації.

Література:

1. Резолюція Економічної та соціальної ради ООН 5(І) від 16 лютого 1946 р. // [Електронний ресурс] / UN Economic and Social Council. – Режим доступу до тексту : <http://daccessdds.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/041/60/IMG/NR004160.pdf?OpenElement>; та Резолюція Економічної та соціальної ради ООН 9(ІІ) від 21 червня 1946 р. // [Електронний ресурс] / UN Economic and Social Council. – Режим доступу до тексту :

- <http://daccessdds.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/043/34/IMG/NR004334.pdf?OpenElement>.
2. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Міжнародний пакт про права людини» // A/RES/217 (III) [Електронний ресурс] / UN General Assembly. – Режим доступу до тексту : <http://daccessdds.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/045/84/IMG/NR004584.pdf?OpenElement>.
  3. Humphrey J. P. Human Rights and the United Nations: a Great Adventure / John P. Humphrey. – New York : Transnational Publishers Inc., 1984. – P. 68–73.
  4. Там само.
  5. Address of Ambassador Charles H. Malik, former President, United Nations General Assembly and former Chairman, Human Rights Commission, United Nations, at the opening plenary session of the Conference of Non-Governmental Organizations in Observance of the 25th Anniversary of the Universal Declaration of Human Rights, UN Headquarters, New York, 10 December 1973.
  6. Тункин Г. И. Теория международного права / Г. И. Тункин / Под общей ред. Л. Н. Шестакова. – М. : Издательство «Зерцало», 2006. – С. 151.
  7. Sieghart P. The International Law of Human Rights / Paul Sieghart. – Oxford : Clarendon Press, 1983. – 569 p. – P. 54.
  8. Humphrey J. P. The Universal Declaration of Human Rights: Its History, Impact and Juridical Character // Human Rights: Thirty Years after the Universal Declaration : [Ed. by B.G. Ramcharan] / John P. Humphrey. – The Hague : Martinus Nijhoff, 1979. – P. 21–37.
  9. Violation by the Union of Soviet Socialist Republics of fundamental human rights, traditional diplomatic practices and other principles of the Charter. Resolution of the UN General Assembly No. 285 (III) dated 25 April 1949 [Електронний ресурс] / UN General Assembly. – Режим доступу до тексту : <http://daccessdds.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/044/56/IMG/NR004456.pdf?OpenElement>.
  10. Humphrey J. P. The Universal Declaration of Human Rights: Its History, Impact and Juridical Character // Human Rights: Thirty Years after the Universal Declaration : [Ed. by B.G. Ramcharan] / John P. Humphrey. – The Hague : Martinus Nijhoff, 1979. – P. 34.
  11. Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South-West Africa) Notwithstanding Security Council Resolution 276 (1970) / International Court of Justice // Reports of the International Court of Justice. – The Hague, 1971. – P. 16–54.
  12. Case concerning United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran (United States of America v. Iran). Judgment of 24 May 1980 / International Court of Justice // Reports of the International Court of Justice. – The Hague, 1980. – P. 3–46.
  13. Dinstein Y. The Interaction Between Customary International Law and Treaties / Yoram Dinstein // Recueil des Cours, Vol. 322. – Leiden/Boston : Martinus Nijhoff Publishers, 2007. – P. 300, 309.
  14. Committee on the Enforcement of Human Rights Law, Final Report on the Status of the Universal Declaration of Human Rights in National and International Law, International Law Association, 66th Conference, Buenos Aires, 1994. – P. 525, 544.
  15. Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South-West Africa) Notwithstanding Security Council Resolution 276 (1970). Separate Opinion of Vice-President Ammoun / International Court of Justice // Reports of the International Court of Justice. – The Hague, 1971. – P. 76.
  16. Декларация о предоставлении независимости колониальным странам и народам. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН № 1514 (XV) от 14 декабря 1960 года [Елект-

- ронний ресурс] / Генеральная Ассамблея ООН. – Режим доступу до тексту : <http://www.un.org/russian/document/gadocs/convres/r15-1514.pdf>.
17. OAU Charter. Adopted on 25 May 1963 [Електронний ресурс] / Organization of African Unity. – Режим доступу до тексту : http://www.africa-union.org/root/au/Documents/Treaties/text/OAU_Charter_1963.pdf.
  18. Совещание по безопасности и сотрудничеству в Европе. Заключительный акт Принят 1 августа 1975 года [Електронний ресурс] / Совещание по безопасности и сотрудничеству в Европе. – Режим доступу до тексту : http://www.osce.org/documents/mcs/1975/08/4044_ru.pdf.
  19. Charter of Conduct. Signed at Riobamba on 11 September 1980 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до тексту : http://untreaty.un.org/unts/60001_120000/13/39/00025945.pdf.
  20. Всемирная Конференция по правам человека. Венская Декларация и программа действия (извлечения) // Корбут Л. В., Поленина С. В. Международные конвенции и декларации о правах женщин и детей. Сборник универсальных и региональных международных документов. – М. : ИЦ-Гарант, 1997 – С. 71–75.
  21. Humphrey J. P. Human Rights & the United Nations: A Great Adventure / John P. Humphrey. – New York : Dobbs Ferry Transnational Publishers, 1984. – 1300 p. – P. 75.
  22. La Constitution de la République du Cameroun [Електронний ресурс]. – Режим доступу до тексту : <http://www.prc.cm/instit/consti.htm>.
  23. La Constitution du Senegal [Електронний ресурс]. – Режим доступу до тексту : http://confinder.richmond.edu/admin/docs/Senegal_%28Verfassungen%29.pdf.
  24. La Constitution de la République du Benin [Електронний ресурс]. – Режим доступу до тексту : http://confinder.richmond.edu/admin/docs/benin_constitution.pdf.
  25. Republic of Malawi (Constitution) Act [Електронний ресурс]. – Режим доступу до тексту : <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b4ee24.html>.
  26. The Constitution of Equatorial Guinea [Електронний ресурс]. – Режим доступу до тексту : <http://guinea-equatorial.com/Government/?PageID=26>
  27. The Constitution of the Principality of Andorra [Електронний ресурс]. – Режим доступу до тексту : http://www.andorramania.com/constit_gb.htm.
  28. Constitution of the Independent State of Papua New Guinea [Електронний ресурс]. – Режим доступу до тексту : http://www.paclii.org/pg/legis/consol_act/cotisopng534/.
  29. Jayawickrama N. The Judicial Application of Human Rights Law : National, Regional and International Jurisprudence // Nihal Jayawickrama. - Cambridge University Press, 2002. – P. 40.
  30. Nottebohm Case, Second Phase. Dissenting opinion of M. Guggenheim, Judge ‘Ad Hoc’/ International Court of Justice // Reports of the International Court of Justice. – The Hague, 1955. – P. 63.
  31. SouthWest Africa Case, Second Phase. Dissenting opinion of Judge Tanaka / International Court of Justice // Reports of the International Court of Justice. – The Hague, 1966. – P. 293.
  32. Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South-West Africa) Notwithstanding Security Council Resolution. Separate opinion of Vice-President Ammoun / International Court of Justice // Reports of the International Court of Justice. – The Hague, 1971. – P. 76.
  33. Case concerning United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran (United States of America v. Iran). Judgment of 24 May 1980 / International Court of Justice // Reports of the International Court of Justice. – The Hague, 1980. – P. 42.
  34. Waldock H. Human Rights in Contemporary International Law and the Significance of the European Convention / Humphrey Waldock // International and Comparative Law Quarterly. – 1965. Supp.No. 11. – P. 15.

35. Humphrey J. P. Human Rights and the United Nations: a Great Adventure / John P. Humphrey. – New York : Transnational Publishers Inc., 1984. – P. 65.
36. Kiss A. The Role of the Universal Declaration of Human Rights in the Development of International Law / Alexandre Kiss // Centre for Human Rights, Bulletin of Human Rights, Special Issue. – New York : United Nations, 1988. – P. 47.
37. Jayawickrama N. The Judicial Application of Human Rights Law : National, Regional and International Jurisprudence // Nihal Jayawickrama. – Cambridge University Press, 2002. – P. 42-43.
38. Reservations to the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. Advisory Opinion, 28 May 1951 / International Court of Justice // Reports of the International Court of Justice. – The Hague, 1951. – P. 15–58.
39. Карташкин В.А. Всеобщая декларация прав человека // Международное гуманитарное право : учебник / под ред. А. Я. Капустина. – М., 2009. – С. 25.
40. Тиунов О. И. Международное гуманитарное право : учебник / О. И. Тиунов. – 2-е изд., перераб. – М., 2009. – С. 16.

Білоусов М.М.*

РАДЯНСЬКА ДИПЛОМАТІЯ І ЗАГАЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

The present article addresses the problem of Universal Human Rights Declaration in the policy of the Soviet Union. Within the framework of the present text the specifics of the Soviet hesitant attitude to the Universal Human Rights Declaration is analyzed and what followed afterwards.

Ставлення радянської дипломатії до Загальної декларації прав людини, схваленої в ООН у 1948 році, залишилося в цілому незмінним протягом усіх років існування радянської держави. Це ставлення не залежало, зокрема, від осіб, які керували комуністичною партією в СРСР, або від визначених ними конкретних завдань розвитку СРСР.

Це свідчить про те, що в основу цього ставлення були покладені фундаментальні принципи, на яких більшовистська партія намагалася побудувати комуністичне суспільство, так зване «світле майбутнє», в СРСР.

Дотримання цих принципів в умовах світу після Другої світової війни було однією з найскладніших справ для керівництва СРСР і для радянської дипломатії.

Антигітлерівська коаліція вела цю війну під лозунгами свободи людини, які поділяв Радянський Союз в тій мірі, в якій вони відповідали положенням марксизму відносно кінцевої мети комуністичного руху – побудови суспільства «вільності і справедливості».

Складнощі для радянської дипломатії в повоєнний час (як і до війни) впливали з того, що радянська практика реалізації комуністичних ідеалів повністю суперечила цим ідеалам.

Уже у перші роки після захоплення влади в Росії більшовиками почала відкриватись утопічність комуністичних планів. Замість того, щоб визнати їх утопічність, керівництво СРСР почало шукати «ворогів», які «саботували» побудову нового суспільства, і карати їх за «саботаж». Отже, з різною інтенсивністю насильства, з різними формами масових репресій існував Радянський Союз з 1917 року до свого розпаду.

Складність для радянської дипломатії весь цей час полягала в тому, що публічно і на папері вона повинна була демонструвати «вірність» ідеалам майбутнього і водночас всілякими засобами виправдовувати комуністичну практику, скеровану на примушення людей виконувати партійні настанови і карати за їх невиконання, що входило у протиріччя з будь-якими вимогами забезпечення прав людини.

Така «двоїстість» у ставленні до проблематики прав людини одразу виявилась в ООН, на інших міжнародних форумах, де розгорнулись спроби кодифікувати права людини, щоб, перш за все, не допустити повторення порушення прав людини, які спостерігалися в країнах-противниках Об'єднаних Націй, до і під час Другої світової війни.

Згадану «двоїстість» радянська дипломатія продемонструвала з початком обговорення в ООН проекту Загальної декларації прав людини в 1947р.

В найбільш повному і розгорнутому вигляді ставлення СРСР до проекту було викладено в кількох виступах тодішнього заступника міністра закордонних справ СРСР А.Я. Вишинського в ООН [1]. Сама особа радянського представника була яскравим свідченням

* доктор історичних наук, професор Дипломатичної академії України при МЗС України

«двоїстості» ставлення СРСР до прав людини. Вишинський був добре відомий своєю участю у переслідуваннях «ворогів народу» - колишніх керівників комуністичної держави – на показових процесах в Москві в 30-х роках, а також псевдоюридичним обґрунтуванням репресивної політики в своїх «наукових» розробках.

У своїх виступах Вишинський вимушено визнавав «певні достоїнства» проекту Декларації, але робив наголос на його «значних недоліках», вихваляв побіжно «історичні виступи Генералісимуса Сталіна» про Конституцію СРСР 1936 р., названу «Сталінською» [2].

Під час дискусії в ООН зіткнулись дві концепції прав людини, які виглядали теоретичними, а насправді відбивали різні підходи на Заході і Сході до забезпечення прав людини. Радянська дипломатія наполягала на тому, що держава, уряди мають бути відповідальними за гарантування прав людини, представники західних держав відмовлялись згадати в Декларації про відповідальність урядів, державних органів, надаючи перевагу загальному переліку невід'ємних прав людини. В цій позиції західних держав проявилася їх глибока недовіра до практики тоталітарних, включно з радянським, урядів з забезпечення прав людини, їх усвідомлення, що в СРСР владою порушувалися ці права після їх формального проголошення в Конституції СРСР 1936 року. Таким же чином західні держави відхилили пропозицію радянської дипломатії заборонити в Декларації «фашистську пропаганду і діяльність». (До речі, ще на Ялтинській конференції (1945) не знайшла підтримки з боку США і Великобританії аналогічна пропозиція СРСР до тексту «Декларації про звільнену Європу»).

Справа в тому, що у західних держав були підстави підозрювати, що під привідом боротьби зі «свободою слова для фашистів», з «фашистською діяльністю» СРСР намагається затаврувати як «фашистські» будь-які дії, скеровані на опір «комунізації» суспільств. В 1948 році вже було відомо про курс СРСР в «країнах народної демократії» Центральної і Східної Європи, де «профашистами» називали представників буржуазних партій, які під час війни з еміграції керували боротьбою вірних їм сил проти фашистської окупації їх країн, а зараз – виганялись з урядів і парламентів, притягувались до відповідальності в судах як «злочинці» і страчувались.

Серед недоліків проекту Декларації про права людини, а згодом і самої Декларації, радянська дипломатія незмінно називала можливість з допомогою Декларації «порушувати суверенітет СРСР та його союзників». Вишинський в ООН застерігав проти підготовки «походу проти суверенітету СРСР», втручання «у внутрішні справи демократичних держав», нагадував, що таке втручання заборонене Статутом ООН. В цій позиції відбилася стурбованість радянського керівництва перспективою критики за порушення прав людини в СРСР.

Зрозуміло, що під час голосування на пленарному засіданні Генеральної Асамблеї ООН представники СРСР та його союзників «утримались», тобто не підтримали проект. Разом з ними цю позицію поділили делегати Південної Африки, де майже водночас почалася дискримінаційна по відношенню до більшості населення країни політика апартеїду, і представники Саудівської Аравії, чие уявлення про демократію помітно відрізнялося від більш ліберальних ісламських держав, особливо в питаннях про права жінок.

Проект Декларацій був підтриманий західними державами, які разом з більшістю інших членів ООН поділяли концепцію, згідно до якої, за твердженням сучасних британських вчених Г.Еванса і Дж. Ньюнхема, «права індивідуумів бути вільними від втручання в їх життя з будь-якого боку (тобто і з боку держави – прим. Білоусова М.М.) є «найважливішими». [3].

Під час дискусій навколо проекту Декларації про права людини виявилася ще одна позиція радянської дипломатії. Сенс її містився в тому, щоб найважливішими вважати економічні і соціальні права. Відчуваючи необхідність включитися в боротьбу за права

людини в ООН, радянська дипломатія дійшла висновку, що саме в економічній та соціальних сферах виникають можливості повторювати критику Марксом «експлуатації капіталом трудящих», «соціальних негараздів» періоду «дикунського» капіталізму XIX сторіччя, зростання безробіття і тому подібного.

Критика радянською дипломатією «недоліків» Декларації прав людини, розпочата, коли керівником СРСР був Й.Сталін, пережила Сталіна, пережила й Вишинського, яких після XX з'їзду КПРС почали розвінчувати за порушення «ленінських принципів».

Так, в 1970 р. в книзі «ООН. Итоги. Тенденции. Перспективы» зазначалось, що в Декларації прав людини під впливом США не було передбачено: право націй на самовизначення, засобів втілення в життя викладених в Декларації принципів, засудження фашизму. [4]. А в першому томі «Дипломатического словаря» (1984) знов твердилось, що в Декларації не було оголошення поза законом колоніальної системи, заходів проти відродження фашизму, закріплення гарантій здійснення прав людини, «в першу чергу соціально-економічних». І все ж в словнику визнавалось, що Декларація «зіграла певну роль в боротьбі народів капіталістичних і колоніальних країн за визнання і повагу до демократичних прав і свобод» [5]. Про її значення для «соціалістичного табору» - а ні слова!

Деякі зміни у ставленні до Декларації прав людини в СРСР все ж відбулись. Вперше текст Декларації був опублікований в СРСР в 1957 р. в науковому збірнику «Международное право в избранных документах». Ще стриманіше до опублікування Декларації поставилися в Україні. У 1958 р. у загадковому видавництві «Бюро інформації» текст Декларації був опублікований у вигляді невеликої брошури (5 тис. примірників), а у 1968 р. одну тис. примірників опублікував Політвидав України. Привертає увагу, що на обох виданнях було позначено «без ціни», що означало, що вони не призначались для розповсюдження через торговельну мережу, а, очевидно, розсилались в окремі бібліотеки, про що можна було згодом звітувати в ООН. [6].

Ще однією ознакою змін стала, починаючи з 60-х рр., активізація радянської дипломатії в таких питаннях прав людини, які виключали або максимально обмежували би впливи з-за кордону на внутрішній стан в СРСР. До цих питань входили: боротьба в ООН з залишками колоніалізму, з апартеїдом у ПАР і за права палестинців на Близькому Сході (в обох останніх питаннях була активною українська радянська дипломатія), ініціювання в ООН складення двох Пактів про економічні, соціальні і культурні права і про громадянські і політичні права, в яких «державам» було доручено забезпечувати права людини, згода на включення в Заключний акт НБСЄ зобов'язань розширити гуманітарні права громадян та інші. Акцент в цих питаннях радянська дипломатія робила не на індивідуальні, а на групові права («народи колоній», «трудящі», «палестинці»), що дозволяло перевести дискусію на рейки, вигідні СРСР.

Але ця активізація не торкнулась перегляду «двоїстого» ставлення до Загальної декларації прав людини, яка залишалася «під підозрою» аж до розпаду СРСР.

Література:

1. Тексти виступів А.Я.Вишинського див. у збірнику «Внешняя политика Советского Союза. 1948. Часть II». – М., Политиздат, 1951. – С. 493-512.
2. Тамо ж. – С. 503.
3. Evans G., Newnham J. Dictionary of International Relations. – England, 1998. – P. 230-231.
4. ООН. Итоги. Тенденции. Перспективы (к 25-летию ООН). – М., 1970. – С. 356-357.
5. Дипломатический словарь. Т.1. – М., 1984. – С.226.
6. Білоусов М.М. Гуманітарні питання у зовнішньополітичній діяльності України (історія і сучасність) // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – К., 1999. – С. 170-174.

Яворський В.М. *

ПРАВО НА ЖИТТЯ: РЕАЛІЗАЦІЯ ОBOB'ЯЗКІВ МВС

1. Заборона позбавлення життя за винятком визначених законом випадків *Смертна кара*

Україна ратифікувала Другий Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та додаткові Протоколи № 6 та № 13 до Європейської конвенції про захист прав людини, що в сукупності забороняють смертну кару за будь-яких обставин.

Міністр МВС Ю.Луценко 15 квітня 2008 року на зустрічі з журналістами заявив, що він особисто виступає за відновлення вищої міри покарання у вигляді розстрілу за особливо тяжкі злочини проти особи.[1] Ця заява викликала хвилю громадського протесту[2], оскільки звучала не просто від політика, а від міністра, що реалізує державну політику в сфері охорони правопорядку.

УГСПЛ 19 квітня 2008 року випустила відкрите звернення з приводу пропозицій повернення кари смертю, в котрому різко засудила спробу політичного маніпулювання смертною карою.[3]

Згодом, 22 квітня 2008 року, Міністр МВС додав до своєї позиції, що смертну кару необхідно відновити з відстрочкою виконання на 10 років: «Упродовж цього періоду (10 років) засуджений до страти матиме можливість оскаржити рішення суду в усіх інстанціях, передбачених законодавством», – пояснив міністр.

Не зважаючи на громадський осуд такої позиції, Міністр публічно не змінив своєї позиції, хоча й припинив робити такі заяви.

2. Здійснення державою заходів щодо охорони життя: захист життя осіб, що перебувають під контролем держави

Держава є відповідальною за життя осіб, котрі перебувають під її контролем, наприклад, у місцях позбавлення волі чи тимчасового затримання.

Істотною проблемою є численні порушення права на життя в місцях тимчасового затримання особи (ІТТ тощо).

3. Обов'язок держави забезпечити ефективне розслідування позбавлення життя

Держава зобов'язана забезпечити виконання законів, що забороняють свавільне позбавлення життя, через забезпечення належного розслідування всіх підозрілих випадків позбавлення життя. Таке розслідування повинно мати такі ознаки, як оперативність і невідкладність, ефективність і незалежність.

Достатньо часто розслідування відбувається з порушенням указаних принципів.

Доцільно також проаналізувати ситуацію щодо захисту людей від незаконного позбавлення життя, що також показує й ефективність проведеного розслідування.

Слід додати, що кількість зареєстрованих злочинів показує статистику тільки щодо відкритих кримінальних справ. Проте не рідко такі справи можуть і не відкриватися, особливо у суперечливих випадках чи коли є певна зацікавленість слідчих. Особливо часто

*Виконавчий Директор УГСПЛ

відмови в порушенні кримінальної справи відбуваються у випадках позбавлення життя працівником правоохоронного органу, смертей у лікарнях, смертей у наслідок ДТП, смертей у місцях позбавлення волі тощо.

Злочини, що спричинили смерть потерпілого[4]

		Зареєстровано злочинів			Відсоток розкриття, %		Розслідувано злочинів (розкрито)[5]		Не розкритих злочинів на 1.01.2008
		2007	2008	динаміка, %	2007	2008	2007	2008	
Окремі види злочинів	Умисне вбивство (та замах)	2906	2707	-6,8	93,7	93,1	2990	2802	7103 (209 у 2008 році)
	Умисне тяжке тілесне ушкодження	5486	5055	-7,9	88,8	91,4	5189	4972	17939 (465)
	у т.ч., що спричинило смерть потерпілого	1850	1633	-11,7	92,8	94,2	1802	1687	--
	Порушення правил безпеки дорожнього руху	1352	11294	-16,5	65,8	76,4	10193	10369	--
	у т.ч., що спричинило смерть потерпілого	3569	2852	-20,1	64,8	77,6	2581	2629	9472

Більшість заяв про вчинення злочину повертається без порушення кримінальної справи (за даними МВС – близько 75 %). Без порушення кримінальної справи провести належно розслідування практично не можливо, зокрема, не можна проводити судово-медичні експертизи чи застосовувати інші слідчі дії (наприклад, обшук). У багатьох справах, навіть не допитуються свідки подій, не кажучи вже про вжиття всіх заходів для розслідування злочину. Свідок також не несе кримінальної відповідальності за дачу неправдивих свідчень, коли кримінальна справа ще не порушена. Пізніше відмови в порушенні кримінальної справи можуть скасовуватися судами, проте частіше це не впливає на ефективність розслідування. Жертвам злочинів ускладнений, а у випадку відмови у відкритті кримінальної справи, не можливий доступ до матеріалів розслідування. Їх практично ніколи не інформують про хід розслідування. Також існує проблема з визнанням процесуального становища потерпілого у відкритих кримінальних справах, що робиться за окремою постановою слідчого.

Наприклад, у справі Кац та інші проти України (заява № 29971/04), що була згадана вище, Європейський суд з прав людини в рішенні від 18 грудня 2008 року постановив порушення, окрім іншого, статті 2 Європейської конвенції, що встановлює процесуальні обов'язки щодо охорони права на життя. Зокрема, суд установив, що в цій справі не було проведено ефективного та незалежного розслідування смерті Ольги Біляк у СІЗО. Справа розслідувалася Прокуратурою 4 роки та 9 місяців і розслідування ще триває. Упродовж цього часу суди тричі скасовували постанову про відмову в порушенні кримінальної справи. Прокуратура, у свою чергу, не виконувала дії, що були причиною цих рішень судів. Крім того, прокуратура постійно ухилялася дослідити головну, на думку потерпілих, причину смерті Ольги Біляк – якість наданої медичної допомоги. Крім того, певні слідчі дії,

а саме допит однокамерників померлої здійснювався адміністрацією СІЗО, що не відповідає критерію незалежності розслідування. Прокуратура не робила спроб опитати цих 8 осіб. Також впродовж розслідування були порушені права потерпілого. Зокрема, не визнавався їхній статус, відмовлялося в доступі до результатів розслідування, не повідомлялося про хід розслідування, їх не повідомляли про не продовження розслідування тощо.

Раніше Європейський суд з прав людини визнавав неефективним розслідування в справі *Гонгадзе проти України*[6] у контексті серйозних затримок і прогалин у слідстві, що підривають здатність слідства встановити причину смерті або відповідальних осіб, чи то прямих виконавців, чи то тих, хто замовив або організував злочин.

Усі ці справи показують про комплекс істотних системних проблем у розслідуванні смертей осіб, що виникають у дуже багатьох справах.

Прокуратура також погоджується, що розслідування проводиться повільно, нерідко кримінальні справи порушуються несвоєчасно, а першочергові слідчі дії провадяться неякісно. Поширення набули факти прийняття незаконних рішень про зупинення досудового слідства і закриття справ. У наслідок цього протягом 2008 року прокуратурою було скасовано 59,1 тис. постанов про зупинення слідства, 6,5 тис. постанов про закриття кримінальних справ, надано 57,6 тис. письмових вказівок.

Прокуратура визнає, що часто огляди місця події за фактами виявлення трупів людей проводяться не слідчими, а дільничними інспекторами, дізнавачами, без залучення судово-медичних експертів. Така практика в подальшому призводить до винесення незаконних процесуальних рішень, у тому числі – про відмову в порушенні кримінальних справ за наявності ознак насильницької смерті. Торік прокурорами скасовано з одночасним порушенням за ст. 115-119 КК України 48 таких постанов.

Загалом, за даними Генеральної прокуратури, нерозкритими залишаються понад 118,8 тис. злочинів, або кожен третій із числа вчинених у 2008 році. Загальна кількість нерозкритих злочинів, з урахуванням минулих років, перевищила 2 мільйони, з яких понад 1 мільйон – тяжкі та особливо тяжкі, більше 7 тисяч умисних вбивств та понад 9 тисяч дорожньо-транспортних пригод із смертельними наслідками.[7]

4. Рекомендації

1) Запровадити ефективні незалежні механізми розслідування смертей, особливо тих, що були викликані діями представників правоохоронних органів.

2) Покращити внутрішній контроль за розслідуванням смертей особи.

3) Змінити кримінально-процесуальне законодавство з метою надання більших прав потерпілим, у тому числі родині загиблих, та збільшення їхнього впливу на хід розслідування. Зокрема, слід надати обов'язкову можливість потерпілому ознайомитися з усіма матеріалами розслідування після його завершення.

4) Запровадити належні механізми дотримання законодавства в роботі правоохоронних органів, а також забезпечити належний контроль з боку держави і громадськості.

Література:

1. Луценко хоче, щоб смертну кару відновили // Інформаційне агентство „УНІАН”, 15.04.2008 14:24, <http://human-rights.unian.net/ukr/detail/187527>; Луценко хоче відновити смертну кару в Україні // „Новинар”, 15 квітня 2008, 13:31, <http://novynar.com.ua/politics/25102>.
2. Див. Зокрема: Правозахисник: заяви Луценка про смертну кару – абсурд // ТСН.ua, 15 квітня 2008, 18:05, <http://tsn.ua/ua/ukrayina/pravozahisnik-zayavi-pro-smertnu-karu-absurd.html>.

3. Відкрите звернення з приводу пропозицій повернення кари смертю в Україну // Сайт УГСПЛ, <http://www.helsinki.org.ua/index.php?id=1208587531>.
4. За офіційною статистикою МВС України за 2008 рік. Доступно на сайті МВС: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/control/main/uk/publish/article/170319?jsessionid=3114654682FFD6EE8BE566DE33BF2FCD>.
5. Маються на увазі кримінальні справи, передані до суду. Слід додати, що за даними ДСАУ в середньому 11-14 тисяч кримінальних справ щорічно повертаються з суду назад на додаткове розслідування (в порядку статей 232, 246, 281 та 249-1 КПК), що становить приблизно 6-8 % від загальної кількості кримінальних справ.
6. Заява № 34056/02, рішення від 8 листопада 2005 року, <http://khpg.org.ua/index.php?id=1179236218>.
7. Інформація «Про стан законності в державі за 2008 рік» (відповідно до статті 2 Закону України «Про прокуратуру»).

Jeffrey Labovitz*

UKRAINE ON ITS WAY TO COMBAT RACISM AND XENOPHOBIA

Ombudsman office has been very active, the Ministry of Interior has set up a distinct unit only to investigate these crimes, Security Services of Ukraine have done likewise and set up co-ordination mechanisms. My office meets with every one of these regularly and discusses trends and problems and approaches. And this is the model for other countries, where civic society and government and international organizations are working together to address an issue, and it's good.

2009 statistics: after the government and institutions are working together, and I think, the police have done some good work too, a huge increase number of attacks has now resulted in a huge decrease. It's not because the year is young, at this time last year we had at least triple the number of attacks. One reason why is that the message has gone to extremists groups that you just can't go beat an African and stab him in the night with a knife and nobody's going to investigate – you're gonna be investigated and you're gonna be arrested. That's a message which has gone out. We still have a lot of problems. But the number of violent racial attacks with government working together with civic society to look at this human rights issue has seen a huge decrease. And this is another reason why we recognize Ukrainian efforts.

Ukraine has invited ODIHR to human rights organization associated with OSCE to come and work with the Ministry of Interior, the third country in a former USSR that asked for assistance. The Ministry of Interior and the General Prosecutors Office have a Decree to record statistics on racially motivated attacks. This is great progress. There are special departments in the Ministry of Interior, Security Services and Foreign Affairs and there started to be convictions using hate crime. That's been a problem – there are no convictions with a lot of different attacks 2 years ago. Last year we actually saw convictions of racially motivated crimes and, again, we a decrease in numbers. There's a Ministry of Education Decree that universities, it's not a must, but, should engage in awareness raising and prevention activities. Globalization and economic crisis make everything more important here. We're looking at educational institutions where people are even younger to talk to them about racial diversity and what that means and that we don't have to be scared of each other or hate each other. Just recently the Security service initiated the establishment of independent commission to look at investigation of hate crimes.

One thing that we're trying to get out nationally is a programme where we bring people from different lives and they go to educational institutions and it's called "living libraries" and they share their experiences. My wife is a refugee, she's a refugee from a Yugoslav War, and she looks very much like everyone in this room and it's shocking to people to think that she's a refugee, so break down stereotypes and perceptions about people. And so when we bring African, Asian students and refugees together in educational environment and people sit down and read them like books, they talk to them individually for a period of time, we think that's something that can break down barriers. And with the Ministry of Education Decree we're working on rolling this out nationally, we'll see if we can succeed on it, that's one of our big hopes. It's prevention which is going to stop a lot of things, as much as it is the work of the government and the police and stopping hate group from hurting other individuals.

---

*Chief of IOM Mission to Ukraine

Камінський Є.Є.*

ПІД ЗАГРОЗОЮ ПРАВО ЗЕМЛЯН НА МИР

«Війна впливає із суспільного стану держав і їх взаємовідносин, вона ними обумовлюється, ними обмежується і стримується».

З монографії Карла Клаузевіца «Про війну»)

This article deals with the problematic of the challenges to the peace in the modern world. Broadly analyzing the works of outstanding scientists in this respect the present article constitutes itself philosophic attempt of understanding the concept of global peace.

Одним з пріоритетних прав людини є право на мирне життя. Сьогодні воно порушується в окремих регіонах і державах планети, але нині існують підстави говорити про загрозу глобального конфлікту. Адже жодна із великих держав світового співтовариства націй сьогодні не відмовляється від одного з найвідоміших постулатів Клаузевіца про війну як продовження політики іншими засобами... Оскільки одним із завдань політичної науки є попередження, спробую аргументувати таку доцільність у питанні світового миру.

У квітні 2009 року південно-осетинський політолог у матеріалі для тамтешнього інформаційного агентства писала:

- *Сьогодні ситуація значно серйозніша, ніж до серпня 2008 року... Можливе відтворення війни не обмежиться Кавказом.*

І далі:

- *Новий президент Сполучених Штатів не вніс будь-яких радикальних змін стосовно Грузії, але, відіграючи домінуючу роль в НАТО, він все ще настоює на якомога швидшому приєднанні Грузії до Альянсу. Якщо це станеться, світ зіткнеться з більш серйозною загрозою, ніж криза холодної війни.*

І на завершення:

- *За нових реалій грузинська війна проти Південної Осетії може легко перетворитися у війну проти Росії. Це і буде третя світова війна.*

Хтось може сказати, що це тільки точка зору буремної осетинки, а насправді ніякої загрози не існує. То ж у своїй доповіді я якраз і спробую показати, що проблема великої війни мусить бути в центрі уваги і дій на попередження з боку світової спільноти націй.

Як повідомляє поважна установа «Global Research», 12 травня один з високих чинів НАТО Джеймс Маттіс на симпозіумі в Норфолку (Вірджинія) заявив: «Я прибув сюди з відчуттям нагальності. Ворог поводиться приблизно таким же чином». За повідомленням місцевої газети, Маттіс окреслив майбутнє, в якому війни не будуть мати чіткого визначення початків і кінців». Далі представник НАТО закликав до розробки великої стратегії, а саме певних політичних рамок, якими визначатиметься воєнне планування.

Ворога Маттіс не назвав. Але...

*доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач відділу трансатлантичних досліджень ІСЕМВ НАН України

Далі «Global Research» відзначає, що глава стратегічного командування США Кевін Чілтон 7 травня сказав журналістам, що Білий дім далі розглядає можливість відповіді із застосуванням фізичної сили, передбачаючи потенційне застосування ядерної зброї у випадку кібер-атаки проти американської комп'ютерної мережі...

На тлі таких цитувань американський дослідник через згадку про відповідні атаки російських хакерів 2004 року у формі натяку визначає такого ворога. Задіяна у матеріалі й Україна. У контексті можливого американо-російського протистояння подається продаж нашою державою Пентагону двох літаків СУ-27 для тренування американських пілотів на предмет тестування їхнього радарного і електронного устаткування. Прикладів такого роду, зв'язаних з іншими країнами, автор наводить чимало.

Як дослідник політичних проблем міжнародних систем і глобального розвитку вважаю доцільним вписати свою аналітичну доповідь у рамки попередження.

Після смерті Карла Клаузевітца були знайдені авторські оцінки його епохальної праці «Про війну». Гостру самокритику всіх восьми глав він завершив двома фразами, якими буквально підштовхував своїх послідовників до переосмислення його теорії війни. Ось ці фрази:

1. «Рукопис про ведення великої війни, котрий знайдуть після моєї смерті, у даному вигляді має оцінюватися лише як зібрання окремих частин, з яких має бути побудована теорія великої війни».

2. «Єдино завершеною я вважаю I главу 1-ої частини».

Що ж ми знаходимо у цій першій главі такого, що змусило самокритичного теоретика бути задоволеним собою?

Ще раз перечитавши його теоретичний трактат «Про війну» у контексті теми моєї доповіді, я зупинився на таких висновках Клаузевітца:

1. «Війна є не що інше, як розширене єдиноборство», у якому кожен з двох прагне за допомогою «насильства змусити іншого виконати його волю». Отже, сила – засіб, а мета – нав'язати свою волю.

2. Обидва противники до крайності напружують свої зусилля, і немає інших меж цьому напруженню, окрім тих, котрі стають внутрішніми протидіючими силами.

3. І, нарешті, фраза третя: «Війна впливає із суспільного стану держав і їх взаємовідносин, вона ними обумовлюється, ними обмежується і стримується».

У контексті першого пункту не викликає сумніву, що нова адміністрація Сполучених Штатів жорстко продовжуватиме відстоювати своє право на глобальний гегемонізм і нав'язування своєї волі іншим державам під приводом демократизаційного впливу, диктату ліберальних цінностей тощо.

Росія зі свого боку, не менш чітко дає зрозуміти, що за жодних умов не відмовиться від плану свого регіонального домінування на пострадянському просторі, у той час як американська адміністрація вкрай однозначно стверджує, що не дозволить Москві нав'язувати свою волю суверенним державам.

Щодо другого пункту посмертних записок Клаузевітца, то справді до останнього часу США і Росія діяли як суперники, що до крайності напружують свої зусилля (про факти трохи далі).

По-різному виглядає ситуація з внутрішніми джерелами підтримки чи заперечення такого курсу. Річ у тім, що в Америці політичні сили і суспільство зовсім не налаштовані сприймати світ через призму русофобства. У той же час в Росії, особливо починаючи від виступу В.Путіна на мюнхенському форумі з безпекових питань 10 лютого 2007 року, поетапно і цілеспрямовано насаджується тотальний антиамериканізм, що підтверджується опитуваннями соціологів. Отже, маємо підстави говорити, що конфлікт між двома державами – глобальною і такою, що має аналогічні претензії, з погляду другого пункту Клау-

зевітца менше стримується в російському соціумі. Адже там практично немає тих самих протидіючих політичних сил.

Врешті, щодо пункту третього відзначу таке. Клаузевітц наче в воду дивився, коли стверджував, що війна виходить із суспільного стану держав і їх взаємовідносин, вона ними обумовлюється, ними обмежується. Схоже, що в умовах глобальної фінансово-економічної кризи обмежень статусе дедалі менше, особливо якщо розглянути статистичні дані.

Теперішній глобальний економічний занепад у коментарях і оцінках державних діячів, політиків, економістів, політологів і журналістів переважно подається в рамках банкрутств банків, закриття підприємств, масового безробіття, зниження купівельної спроможності, прогнозного оцінювання тривалості кризи у часі тощо. Все нібито правильно, але... Чомусь увагою аналітиків обійдено три вражаючих факти із формування американського, російського і китайського державних бюджетів, кожен з яких претендує на роль основного джерела зупинення і подолання нинішньої кризи:

1. Бюджет США на фінансовий 2010 рік передбачає видаткову частину у сумі 3, 94 трильйона доларів. Загальні державні доходи, згідно з попередніми оцінками Бюджетного управління, складуть 2, 381 трильйона доларів. Прогнозований дефіцит – порядку 1, 75 трильйона, тобто майже 12 % ВВП. Але й у цій ситуації – це першою чергою воєнний бюджет. Планується серйозне нарощування практично всіх витрат у цій сфері, включно з Міністерством оборони та близькосхідним врегулюванням. Річ у тім, що бюджет передбачає 534 мільярди доларів на потреби Пентагона + 130 мільярдів на ведення війни в Афганістані й Іраку + додаткових 75 мільярдів на надзвичайне фінансування решти потреб армії на 2009 рік. Загалом виходить сума, яка може сприйматися підтвердженням слів Буша при прийнятті стратегії національної безпеки 2006 року: «Америка перебуває в стані війни». Адже йдеться про 739, 5 мільярда доларів. Якщо додати сюди витрати на міністерство внутрішньої безпеки, 14 відомчих розвідувальних інститутів, ФБР, ЦРУ тощо, то можна погодитися, коли окремі аналітики виводять відповідні витрати на рівень 1 трильйона доларів. Відтак, щонайменше 30 % антикризового бюджету має піти на армію, озброєння і воєнні операції в Афганістані й Іраку. А якщо взяти тільки державні доходи без планового дефіциту, то йдеться про майже половину... Але з демократичною Америкою все ясно хоча б у тому сенсі, що статистика загалом відображає реалії.

2. Якщо ж керуватися голою статистикою закону про бюджет Росії, то 2006 року затрати на армію і озброєння в цій державі мали становити 24 мільярдів доларів. Насправді, за підрахунками Міжнародного інституту стратегічних досліджень (Москва) було витрачено 70 мільярдів доларів. 2007 року, за наймінімальнішими оцінками, вони вирости мінімум на 10 мільярдів доларів. Якщо Ви спробуєте дізнатися про те, скільки було витрачено 2008 року, то безумовно заплутаєтеся. Адже в бюджеті було прописано трохи більше 30 мільярдів доларів, реально російські урядовці і експерти визнають суму приблизно втричі більшу. Але й це не все. Після кількадечної грузино-російської війни минулого року на сайтах кількох дослідницьких центрів з'явилося посилання на російських урядовців про те, що до кінця року планові показники відповідних статей бюджету мали становити 40 % всіх видаткових статей державного бюджету. Щодо 2009 року зішлемося на керівника комітету Держдуми з економічної політики і підприємництва Є. Федорова, котрий говорив про плановане збільшення витрат на оборону на 25, 7 % і додав до цього 31, 3% росту витрат на національну безпеку і правоохоронну діяльність. На черговому пікові фінансової кризи віце-прем'єр Кудрін кілька днів тому підняв перший показник до понад 30 %. Але ж він назвав суму всього в 50 мільярдів доларів, тоді як В. Путін оцінює витрати на оборону 2009 року сумою понад 100 мільярдів доларів. Кому вірити? Навряд чи комусь з них, оскільки навіть ближчий до правди показник прем'єра не включає до

себе витрати на національну безпеку, що взагалі робить непотрібними існуючі наукові розробки, в яких оборона від зовнішніх загроз є невід'ємною частиною національної безпеки... Незалежно від цього, у сукупності з видатками на безпеку Росія також може витратити з антикризового бюджету десь біля 30 % на оборону і безпеку. (А взагалі-то спостерігаємо промовистий елемент російської політичної системи: приховувати реальні видатки на армію і озброєння. Повна аналогія з радянською епохою).

3. За останні роки відбулися значні зміни в порівнянній могутності багатьох азійських держав. Найяскравішими прикладами є Китай та Індія, чиї економічні та військові можливості зростали значно швидше, аніж у їхніх сусідів. Високі темпи економічного розвитку дозволили Пекіну прискорити модернізацію збройних сил, виділяючи значні кошти на покращення підготовки персоналу та придбання нових високотехнологічних озброєнь. Два місяці тому Пекін заявив, що серйозно розглядає можливість розробки та виробництва свого першого авіаносця. Китай також почав пильно контролювати свої морські кордони, що підтверджується цілим рядом порушень китайськими збройними силами територіальних вод і повітряного простору Японії. А наприкінці січня цього року китайські ВМС розпочали свою першу місію за межами Тихого океану, надіславши два есмінці та корабель підтримки для супроводження комерційних суден в Аденській затоці. Індійські військові почали постійно оновлювати свої військово-повітряні та військово-морські сили. Водночас, Індія з недовірою дивиться у бік Китаю, який інвестує в розвиток своїх збройних сил, продовжує розвідувальну діяльність у М'янмі та будує нову військово-морську базу на острові Хайнань, що забезпечить його атомним підводним човнам кращий доступ до Малаккської протоки. Як результат, Індія розпочала стрімку модернізацію своїх власних збройних сил. Свідченнями цього факту є готовність Індії заплатити дуже високу ціну за модернізований російський авіаносний крейсер, закінчити будівництво власного авіаносця, а також придбати у Росії ударний підводний човен класу «Акула», здатний нести ядерні ракети. Водночас, індійські ВПС модернізували свої бази на китайських кордонах і переоснастили їх новими винищувачами Су-30. Китай продовжує значні інвестиції в технології балістичних ракет. Він виготовив і поставив на озброєння цілий ряд ракет різної дальності. Більшість цих ракет, включаючи нову DF-31 та її модифікацію для субмарин JL-2, слугуватимуть складовою ядерного арсеналу. Водночас, ряд моделей ракет призначені для оснащення звичайними боєголовками, у тому числі, понад 500 штук DF-11 і 300 штук DF-15, які базуються на рухомих пускових установках. Велика кількість цих ракет націлені на Тайвань. Тай бей, який має безпекові гарантії від США, також проводить роботи з модернізації власних технологій крилатих ракет, аби тримати під загрозою удару у відповідь відповідний китайський арсенал. Принагідно відзначу, що антикризовий бюджет КНР на 2009 рік передбачає приріст витрат на оборону рівно на 14, 7 %. Знаючи китайську політичну систему, без особливої помилки можна збільшити публічні дані щонайменше вдвічі. Адже там теж оборона і національна безпека чітко розмежовані під приводом комплексного розуміння поняття «безпека». Реальні видатки КНР на оборону оцінюються сумою в 135 мільярдів доларів і в щороку в XXI столітті зростають в середньому на 15 %... До того ж, у Китаї видатки на стратегічні сили, де-факто, утаємничені...

Статистика наведена ще й для того, щоб підтвердити такий висновок: в соціогуманітарних науках явно недооцінюється геополітичний аспект дедалі більш ймовірного краху уніфікуючої глобалізації. А як слушно писав 24 лютого 2009 року американський спеціаліст з питань миру і безпеки професор Майкл Клеер, «одного дня цілком може розпочатися війна».

Зараз всі з надією очікують візиту нового президента США Барака Обама до Мос-

кви, запланованого на початок липня. У головному контексті доповіді вважаю обов'язковим для себе наголосити на такому:

1. Об'єктом першого серйозного візиту нового держсекретаря США Х.Клінтон став Китай. Перемовини у Пекіні майже винятково зосередилися на питаннях подолання фінансово-економічної кризи. Така спрямованість знайшла своє підтвердження і у ході швидкого візиту у відповідь китайського міністра закордонних справ.

2. Зустріч Обама з Медведєвим у Лондоні на початку квітня цього року показала, що американо-російські дипломатичні зусилля по своїй суті мало чим відрізняються від, скажімо, перемовин Рейгана з радянським керівництвом. Йдеться винятково про безпекову сферу, першою чергою про обмеження стратегічних озброєнь. Економіка навіть у нинішніх критичних для людства проблем віднесена тут на задній план.

Хочеться вірити, що сторонам вдасться знайти спільну мову і вийти на підписання нового договору, який стане заміником ОСО-1, що припиняє свою дію наприкінці цього року.

Але дуже схоже, що між Росією і Сполученими Штатами паралельно триватиме боротьба за впливи на нові незалежні держави, які до 1991 року політологи називали неросійськими республіками СРСР.

Тим часом, російський президент Д. Медведєв неодноразово жорстко заявляв, що ніяких торгів за Америкою у питаннях безпеки Кремль вести не буде.

Наче у відповідь з Вашингтона вустах заступника держсекретаря Д. Фріда проголошено, що шансів на реалізацію пункту програми Б. Обама, який звучить як перезавантаження двосторонніх відносин, дуже мало.

Воднораз Росії дають зрозуміти, що в іншому випадку елементи ПРО все-таки будуть розміщені в Чехії і Польщі і за певних умов можуть становити загрозу російському ядерному потенціалові. Американські і російські фахівці з воєнної проблематики вперше за багато років сходяться у тому, що за два-три роки американський план буде реалізований, незалежно від ставлення Кремля. Крім того, вже й американські фахівці пишуть, що насправді система ПРО у Східній Європі не може мати прямого відношення до іранської ядерної програми і відповідної загрози для НАТО з боку ісламського режиму. Однак у них не викликає сумнівів, що план розміщення елементів системи ПРО у Східній Європі має на меті перехоплювати російські ракети, які були б з європейської території РФ спрямовані у північному та північно-західному напрямках.

Відзначається, що:

- безпосередніми цілями цієї системи є російські стратегічні ракети, розміщені трохи західніше Уралу;
- Росія має підстави вбачати у цих планах США загрозу нанесення Америкою першого удару, попередивши можливість належної і вчасної відповіді з боку російських збройних сил.

10 підземних перехоплювачів ракет, запланованих до розміщення в Польщі, звичайно, не можуть стати реальним бар'єром на шляху російських ракетних сил стратегічного призначення та атомних підводних човнів. То ж стратегічне значення перехоплювачів може стати вирішальним тільки у випадку першого ядерного удару з боку США. Це – своєрідна гарантія американської перемоги. Принаймні вперше такі визнання робляться американськими фахівцями.

Як писав автор книги «Апокаліпсис тепер!» Венгдаль, розміщення американських ракет у Польщі та надсучасного радару у Чехії є життєвою частиною стратегії США у постбіполярну епоху. Її суть полягає в оточенні Росії зі всіх сторін, у тому числі й через розширення НАТО, для забезпечення готовності Заходу у лічені хвилини й години зруйнувати

цілісну систему управління російськими ядерними силами.

Як неодноразово відзначав радник Обама із зовнішньополітичних питань З. Бжезінський, найбільшу загрозу американському домінуванню і гегемонізмові у світі слід шукати в Євразії та можливостях об'єднання Росії, Китаю та інших євразійських держав проти Америки. Це саме те, що творець сучасної теорії геополітики сер Г. Макіндер назвав найбільш страхітливою перспективою.

У цьому контексті маємо підстави вбачати у новій ініціативі Обама, спрямованій для публіки на те, щоб нібито включити Росію у західний оборонний союз, доволі хитрий хід, якщо керуватися шаховою термінологією. Адже не викликає сумнівів, що, ставши на такий шлях, Росія не змогла б претендувати на союз з Китаєм. Більш того, було б завдано непроправного удару по Шанхайській організації співробітництва. Тому навряд чи в Білому домі очікують позитивної відповіді від Росії. Але американська влада одержить для себе агітаційний матеріал проти Кремля. Це безумовно. «Це нагадує сигнал (для Росії) – руки вгору, інакше стріляємо», заявив офіційний представник державного департаменту, який не назвав свого прізвища.

Далі звернемося до висловлювань Х. Клінтон. Впадає в око, що безпекові питання вона поставила в центр уваги переговорів з європейськими партнерами. При цьому зв'язувала розміщення елементів ПРО у Східній Європі із п'ятою статтею Статуту НАТО, де йдеться про те, що напад на одного з членів Організації є нападом на всіх. Цю статтю вона визначила як актуальну і дуже серйозну, далі сказавши таке: «Ми добре обізнані про специфічні турботи низки держав на сході Європи. Тих, що мали тривалий досвід з Росією, заявляли про діалог з Росією з проблем НАТО – Росія, США – Росія тощо».

Вона виглядала доволі жорсткою, коли говорила таке: «Я чітко наголошувала, не тільки сьогодні, а й неодноразово, як це робили президент, віце-президент та інші, що ми підтримуємо право суверенних націй самим приймати рішення. Як сказав віце-президент Байден у своїй добре сприйнятій промові в Мюнхені, Сполучені Штати не визнають будь-яких сфер впливу однієї держави стосовно будь-якої іншої. Але я думаю – і ми прийняли відповідне рішення після тривалих і продуманих дебатів, що є користь від надання нового імпульсу Раді НАТО – Росія, як і існують потенційні переваги від дискусій, які я розпочну з міністром Лавровим... У нас є сфери, де ми напевне не тільки можемо, а й мусимо кооперувати з Росією – нерозповсюдження, контроль над озброєннями, антитероризм, антипіратські зусилля... Існують настільки ж серйозні справи, які ми маємо невинно обговорювати з Росією. Я не думаю, що можна покарати Росію припиненням перемовин з нею з питань зловживання поставками енергії чи небажання діяти в рамках вимог ОБСЄ та іншого, що стосується її дій в Грузії. Гадаю, слід долати відмінності, які між нами існують і виходити на спільні основи там, де це можливо... Ми цілком точно не говоримо від імені будь-якої держави, суверенітет та територіальну цілісність якої поважаємо. Ми також твердо відстоюватимемо наші цінності і принципи».

Відповідаючи на питання чеського журналіста по ПРО, вона наголосила, що йдеться про спрямованість відповідних планів на держави, на кшталт Ірану чи мереж терористів, які можуть заволодіти нищівними ядерною, звичайною, біологічною чи хімічною зброєю, а також ракетами для їх застосування».

Відтак, якщо узагальнити вивчені матеріали, то можна сказати, що нова американська адміністрація має намір далі проводити свою жорстку лінію у міжнародних справах. Росія при цьому знаходиться у відповідній стратегії США на першому місці в безпекових питаннях. Державний секретар під час свого березневого європейського турне практично жодного разу навіть не згадала про можливість і доцільність розвитку зовнішньоекономічних, торговельних та інвестиційних відносин. Взагалі економіка для офіційного Вашингтона у відносинах з Росією поки що звучить винятково в рамках попередження про

неприпустимість застосування Росією енергетичної залежності сусідніх держав для здійснення політичного тиску.

Загалом наївні американці переконані, що Росію якщо і не можна зробити європейською країною, то цілком можливо втягнути її у відносини стратегічного партнерства з НАТО. А це, на їхню думку, неможливо, коли мова йде про Китай... До того ж, у Вашингтоні вважають, що територіально гігантській Росії є чого боятися демографічного гіганта, яким є Китай...

13 травня 2009 року російський президент підписав нову стратегію національної безпеки своєї держави. До мого плану не входить деталізований аналіз цього документу. Відзначу тільки те, що в ньому НАТО визначено однією з головних загроз для Росії. Відтак, стратегія продовжує курс, започаткований у концепції зовнішньої політики для Д.Медведева від травня 2008 року. Маємо на увазі спробу розколоти євроатлантичну спільноту, відірвавши Європу від Сполучених Штатів. Такого роду підходи вищого політичного керівництва Росії маємо підстави визначати як явно провокаційні. Надто в рамках загального концепту російської зовнішньополітичної стратегії, яким де-факто планується сприяння формуванню регіональних полюсів сили і протистояння. Заспокійливі слова про багатоплюсність неспроможні приховати суть, яка полягає у тому, щоб одним з таких полюсів став пострадянський простір на чолі з російським гегемоном. Цього не можна не бачити, з цим не можна погодитися.

Залишається сподіватися, що стратегія національної безпеки нової адміністрації США радикально відрізнятиметься за своїм змістом ідеями гуманізму, демократії, стабільності і реального миротворення. Втім, американцям вочевидь не вдасться обійти пряму чи опосередковану відповідь на небезпечні тези, включені в російську стратегію національної безпеки.

Своє попередження просто змушені зробити Об'єднані Нації. Причому невідкладно, тобто вже на наступній сесії Генеральної Асамблеї ООН, яка відкриється у вересні цього року.

Висновки

1. Клаузевітц у підтвердженому ним наприкінці життя першому розділі трактату «Про війну» переконливо засвідчує, що політична мета війни висувається на перший план, а перебуває вона в залежності від взаємовідносин обох держав. Всі види війни за Клаузевітцом, а це значить і війна холодна, можуть розглядатися як політичні дії, політика ніколи не зникає.

2. У розглянутому нами гіпотетичному, але ймовірному випадку ситуація виглядає так: Сполучені Штати розглядають Росію державою, внутрішня і зовнішня політика якої суттєво суперечить американському баченню стабільності і миру на планеті. Відтак, холодна війна, і що менш вірогідно – гаряча - з огляду на її руйнівний потенціал в ядерному світі, вписується в окреслений концепт Клаузевітца у контексті декларованого захисту демократичних цінностей як стратегічної мети США. При цьому Америка переконана, що її глобальний гегемонізм виступає гарантом поширення стабілізуючої демократії на увесь світ, вбачаючи в цьому єдину перспективу стабільності і миру. Інакше виглядає ситуація з Росією. Там геополітичний аспект спрямований переважно на завершення ініційованого економічними досягненнями Росії останніх років відтворення її у ролі регіонального лідера за низької залежності від політичних критеріїв розвитку. Регіональні полюси протистояння де-факто входять у геостратегічні плани Росії, керівництво якої часто демонструє відвертий антиамериканізм, базований на запереченні права Америки диктувати політичні критерії розвитку іншим учасникам міжнародної системи.

3. Розходження очевидні, як і все ще реальні перспективи холодної війни з певною

ймовірністю прямого конфлікту. Разом з тим, для холодної війни існує така спонука, як глибоко вкорінений в масову свідомість російський націоналізм та американський гегемонізм. Поки що відсутні підстави вважати, що глобальна фінансова криза з перспективою її переростання у економічну депресію нівелює ці фактори.

4. Далі Клаузевітц обумовлює завершення ворожнечі складенням зброї. З нашого погляду, поки що немає підстав стверджувати, що Москва і Вашингтон готові поступитися своїми планами і намірами та перевести у договірне русло обмеження спонук ймовірного конфлікту. Принаймні це стосується таких ключових моментів, як іранська ядерна програма та взаємні претензії домінувати на пострадянському просторі.

5. Має місце те, що Клаузевітц називав істинною полярністю стосовно одне одного і предмету, де позитивна величина і її протилежність взаємно знищуються.

6. Стримуючим фактором поки що залишається нерівність сил, тобто помітна перевага США. Оскільки вона надто велика, чим виглядає на перший погляд, холодна війна між США і Росією буде відбуватися з паузами, які, говорячи словами Клаузевітца, не суперечать природі війни. Відзначаємо і такий елемент стримування, як недостатнє розуміння обстановки і перспектив обома сторонами. Отже, доведеться враховувати можливості.

7. Врешті, існує ще один доволі гіпотетичний і низько ймовірний під тиском економічних реалій варіант, який ми визначаємо, як відмова США від принципів уніфікуючої глобалізації та повернення в русло обмеженого ізоляціонізму. Але на заваді йому може стати сумна для Америки перспектива повного відторгнення світом принципів Бреттон Вудсу і краху долара як економічної основи американського гегемонізму.

Федорова А.Л.*

ПРАВО НА ЖИТТЯ ЯК НЕВІД'ЄМНЕ ПРИРОДНЕ ПРАВО ЛЮДИНИ

Стаття присвячена дослідженню визнання та розвитку права на життя як природного, невід'ємного та невідчужуваного права людини, а також аналізу першого універсального закріплення права на життя у статті 3 Загальної декларації прав людини 1948 року. Окрему увагу автор приділяє новим аспектам змісту права на життя та проблемам їх вирішення, зокрема, проблемі визначення моменту початку життя.

The article is devoted to the research of recognition and development of the right to life as natural, essential and inalienable human right. Also the article is devoted to the analysis of the article 3 Universal declaration on human rights as the first international recognition of the right to life. The author pays special attention to the modern aspects of the right to life's content and to the problems of their solution, including the problem of the determination of the moment of the human life beginning.

Право на життя – це основне фундаментальне право людини, яке закріплено у багатьох універсальних та регіональних міжнародно-правових документах та у конституціях більшості держав світу.

З точки зору природно-правових теорій, право на життя розглядають як таке, що походить від самої незмінної природи людини. Взагалі, теорії природного права та природних прав людини тісно переплетені між собою. Ідея природного права полягає в існуванні у людини природних прав.

Основні ознаки, властиві природним правам людини, були сформульовані ще в античний період та у середньовіччя. Квінтесенцією природного права вважається відомий вираз одного з софістів – Протагора (близько 490 до н.е. — близько 420 до н.е. рр.) «міра всіх речей – людина». Закладені софістами ідеї природних прав людини знайшли свій подальший розвиток у творах багатьох філософів та мислителів як минулого, так і сучасної науки. Теорії природного права та природного права людини розвивалися разом з розвитком права в цілому. З часом, в процесі розвитку держави, суспільства, ідеї про існування природних прав людини трансформувалися в теорію про природні права людини, основу якої й становить природне право. Сьогодні, природні права людини не тільки стали максимально точним та конкретизованим виразом суті природного права в сучасному розумінні – свободи окремої особи, а й інституціалізацією природного права, його суті, що стосується особи.[1]

В цілому, природними називають такі права людини, які є властивостями людини як живої істоти. Безперечним визнається той факт, що основною такою властивістю вважається життя людини. Відповідно, найважливішим з природних прав буде право на життя. Всі інші права об'єднуються навколо цього стрижневого основного права.

Право на життя - природне право - є невід'ємним та невідчужуваним. Це полягає в тому, що держава не може позбавити людину цього права, не може й дарувати його, в гіршому випадку остання здатна лише позбавити людину життя. Крім того, неможливим

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри порівняльного та європейського права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

вважається і відділення від людини як життєдіяльної істоти певних якостей, якими її наділяє це право, без явної загрози втратити в цій людині члена суспільства[2]. Природні права спрямовані на підтримку у людини почуття власної гідності, вони базуються на потребах людини у повноцінному житті, коли кожна особистість, маючи невід'ємну гідність та цінність, користується повагою та захистом з боку держави.

Таким чином, право людини на життя як природне право виникає з моменту початку життя та походить від самої природи людини.

Право на життя завжди приваблювало вчених та науковців, які, визнавши його за абсолютну цінність людської цивілізації, намагалися якомога глибше дослідити всі його аспекти. Так, свою увагу праву на життя приділяли такі відомі вітчизняні та зарубіжні вчені як Буроменський М.В., Євінгов В.І., Денисов В.Н., Заблоцька Л.Г., Рабінович П.М., Стефанчук Р.Е., Шевчук С.В., Баулін Ю.В., Онуфрієнко О.В., Светлов О.Я., Карташкін В.А., Лукашова О.А., Лукашук І.І., Маліновский А.А., Новак М., Хенкін Л., Доннеллі Дж., Харріс Д., Гом'єн Д., Бойл К., Девідсон С., Робертсон А., Клейтон Р. та інші. Разом з тим, зміст правових елементів права на життя та практика їх захисту є динамічними, багато проблем залишається досі невирішеними. Тому, аналіз історичного закріплення, становлення права на життя як фундаментального права людини та дослідження новітніх аспектів його розвитку впливатиме на визначення напряму сучасного захисту цього права, на розвиток міжнародного та національного права. Особливого значення набуває останніми роками необхідність вирішення проблеми правової регламентації евтаназії, визначення моменту початку життя, регламентації клонування та розв'язання інших питань, які безпосередньо пов'язані з правом на життя, підкреслюючи, тим самим, актуальність дослідження останнього.

Незважаючи на тривалу історію розвитку та визнання цього права, на універсальному рівні право на життя вперше було закріплено тільки в 1948 році у Загальній декларації прав людини.

Стаття 3 Декларації встановлює право кожної людини на життя, свободу та особисту недоторканність. При цьому, відповідна стаття, на думку шведського професора Гудмундера А., охоплює право на життя в біологічному сенсі як право та можливість виживання та, в більш широкому людському сенсі, – як захист від нелюдських умов життя.[3]

В цілому, Загальна декларація прав людини вважається документом, в якому вдалося досягти компромісу між представниками держав всіх континентів, правових систем, політичних таборів тощо. Безумовно, розробка та прийняття тексту Декларації супроводжувалися величезною кількістю дискусій, пропозицій та принципіальних заяв. Дійсно, об'єднання в Комісії з прав людини представників різних філософських, ідеологічних і релігійних переконань викликало гострі дискусії по кожній статті проекту Декларації. Так, з вересня по грудень III Комітет ГА ООН провів 85 засідань та 1400 голосувань, тобто – по кожному слову і кожній поправці.[4]

Одним з гострих дискусійних питань під час розробки тексту статті 3 Загальної декларації виявилось визначення моменту початку життя. Дійсно, людина має право на життя, однак, загальновизнаного положення про момент його початку не існує. Представник Чилі пропонував, зокрема, додати до статті 3 клаузулу, яка би передбачала поширення права на життя з моменту зачаття. Чилійська пропозиція містила водночас положення про неможливість позбавлення людини права на життя, окрім випадків, коли індивіда засуджено до смертної кари відповідно до національного законодавства. Представники значної кількості держав позитивно сприйняли тільки останню частину чилійської пропозиції, підтримавши доцільність включення до тексту статті фрази стосовно неможливості відмови у праві на життя будь-якій людині, за виключенням тих, проти кого винесено остаточний

смертний вирок.

Протилежної думки стосовно початку життя дотримувалися датські представники. Вони висловлювали формальний аргумент проти включення у статтю 3 Декларації положення про захист зародка (тобто положення про захист права на життя з моменту зачаття), який полягав в тому, що законодавство переважної більшості держав не забороняє на певних строках добровільне штучне переривання вагітності (аборту).[5]

Такі позиції пов'язані і з концепцією виникнення права на життя як природного права з моменту народження, що повністю відповідає суті сучасних правових концепцій, які засновано на теорії «природного права». Така теорія відрізняє поняття суб'єкта права – «фізичної особи» від поняття «людини» та «особистості». Згідно теорії природного права людина стає суб'єктом права з моменту народження, тому суб'єктивні права особистості є природженими, тобто такими, які виникають в силу народження. Таким чином, теорія природного права начебто не визнає суб'єктом права людський зародок. Те, що знаходиться в материнській утробі є, однозначно, з точки зору природного права, людиною, однак, не може вважатися фізичною особою.[6]

Така суперечливість поглядів надала вченим можливість говорити про те, що тлумачення статті 3 Декларації залишає певні неточності щодо правомірності штучного переривання вагітності та в жодному разі не окреслює межі змісту права на життя. Таким чином, стаття 3 Декларації залишила питання про початок життя здебільшого у національному полі розсуду.

Незважаючи на те, що у міжнародному праві закріплено поняття дитини як будь-якої людської істоти до досягнення 18 років (якщо згідно з законом, який може бути застосовано до такої дитини, вона не набуває повноліття раніше)[7], правове положення ембріону/плоду (організму на ранніх стадіях розвитку) залишається сьогодні невизначеним, як і співвідношення права на життя ненародженої дитини з правом жінки на приватне життя та на життя в цілому. Майже аналогічний підхід до поняття дитини застосовується і в праві Європейського Союзу. Так, згідно зі статтею 3 Директиви №94/33 ЄС від 22 червня 1994 року «Про захист молоді, що працює», дитиною визнається будь-яка особа, що не досягла 15 років і яка підлягає загальнообов'язковому шкільному навчанню на повний час, згідно національного законодавства. Така сама правова невизначеність моменту початку життя притаманна майже всім міжнародним документам в сфері захисту прав людини, які містять право на життя. Єдиним винятком є положення Американської конвенції про права людини 1969 року, в якій чітко зазначається, що моментом початку життя є зачаття. Однак, навіть таке чітке закріплення початку життя не визнається абсолютним.

У 1977 році Міжамериканська комісія з прав людини встановила, що право на життя не є абсолютним, відповідним виключенням можна вважати аборти, тому, легалізація штучного переривання вагітності його не порушує.[8] У 1973 році Верховний Суд США також встановив, що право жінки на аборт у перші три місяці вагітності нічим не обмежено.[9]

Європейська конвенція з прав людини момент початку життя не закріплює, однак, певна практика Суду та Комісії з прав людини з цього питання може свідчити про непоширення положень Конвенції на захист ненародженої дитини. Так, у справі Бруггеманн та Шойтен проти Федеративної Республіки Німеччини [10] Комісія визнала, що не вважає для себе обов'язковим розгляд питання статусу ненародженої дитини, та припустила, що термін «кожен» не поширюється безпосередньо на ненароджену дитину.

Несподіваною на думку багатьох юристів та медиків стало рішення Вищого Апеляційного суду Франції стосовно права дитини не бути народженою. Діти, що народилися інвалідами, мають право на компенсацію у випадку не надання медиками їх матерям прав-

дивої інформації про вади та, відповідно, можливості зробити аборт.[11]

Таким чином, незважаючи на те, що ще у II столітті н.е. римський юрист Тертулліан писав, що «той, хто буде людиною, вже є людиною», [12] питання про визначення та встановлення, на якій стадії розвитку людського організму на останнього починає поширюватися право на життя не визначено. Відсутність загальноновизнаних стандартів стосовно надання прав зародку, внаслідок значних розбіжностей у законодавствах та у політиці держав світу створює неподолані перепони для формування універсальних або принаймні регіональних стандартів початку життя людини. Тому, держави й досі не зв'язані жодними зобов'язаннями з цього приводу та володіють певною свободою вирішення такого делікатного питання. Разом з тим, останніми роками, батьки ненароджених дітей, у випадках бажання жінки перервати таку вагітність, активно намагаються відстояти право своїх дітей на життя.

Намагаючись зробити свій внесок у вирішення визначеного питання, Всесвітня організація охорони здоров'я в 1975 році прийняла рекомендації, згідно з якими плід вагою п'ятсот грамів і більше визнається людиною і підлягає охороні та усілякій допомозі у своєму розвитку.[13] Однак, обов'язкового характеру такі рекомендації не мають.

Тому, сьогодні, навіть розширене тлумачення статті 3 Загальної декларації прав людини 1948 року не визначає моменту початку життя та не вирішує, на жаль, важливе суперечливе питання про включення захисту життя ненародженої дитини до змісту викладеного у статті 3 права на життя. Разом з тим, наявність відповідних дискусій вже під час її розробки у кінці 40-х років минулого століття підкреслює актуальність цього питання та необхідність його розв'язання.

Взагалі, останні десятиріччя право на життя тісно пов'язано з виникненням так званих «соматичних» прав у зв'язку з досягненнями у біотехнологіях. Дійсно, гостро поставили питання не тільки визначення моменту початку життя, права на життя ембріона та штучне переривання вагітності, але й питання проведення експериментів з людськими ембріонами та право ембріона на життя, питання пов'язані з використанням генетичного матеріалу, трансплантації органів, клонування, евтаназії та інші. Однак, розв'язання цих питань порушує багато етичних та моральних проблем, що унеможлиблює сьогодні їх остаточне вирішення.

Не менш гострі дискусії при розробці статті 3 Декларації відбувалися з приводу застосування смертної кари. Взагалі, пропозиція про включення положення про скасування смертної кари у мирний час була внесена Радянським Союзом та, зрозуміло, сприймалася неоднозначно. Такий крок, на думку більшості вчених, був зроблений виключно з тактичних міркувань та поставив у невигідне становище представників більшості західно-європейських країн, які не мали можливості підтримати відповідну загальну заборону, враховуючи національну політичну ситуацію та законодавство. З іншого боку, вони офіційно не мали аргументів гостро критикувати радянську позицію, в якій абсолютно логічним виглядало поширення права на життя на скасування смертної кари. Врешті-решт радянська пропозиція була відхилена при голосуванні 29-ма голосами проти 9-и.[14] Залишившись в історії заборони смертної кари на універсальному рівні першою, пропозиція Радянського Союзу абсолютно не відображала тенденції її застосування в країні. Так, у роки розробки Декларації та у наступні, СРСР залишалася країною, в якій смертна кара була поширеним видом покарань за достатньо велику кількість злочинів. Однак, зрозуміло, що атмосфера холодної війни з її ворожістю, конфронтацією між Заходом та Сходом, напруженістю відносин значно впливали на переговори по багатьом статтям та положенням Загальної декларації прав людини. Разом з тим, хоча питання заборони смертної кари і не було вирішено в Декларації, воно відкрито обговорювалося як важлива складова права на життя. Згодом, боротьба за скасування смертної кари міцнішала з розвитком захисту

прав людини та прийняттям інших документів у цій сфері. Так, похідним від статті 3 Загальної декларації вважається Факультативний протокол № 2 до Міжнародного Пакту про громадянські та політичні права щодо скасування смертної кари. В Протоколі закріплюється, що жоден, хто знаходиться під юрисдикцією держав – учасниць, не може бути страченим.

На початку XXI століття смертну кару скасовано у багатьох державах, зокрема, у майже всіх європейській державах (окрім, наприклад, Білорусі). Цьому процесу сприяли активні дії Ради Європи, яка встановлювала заборону смертної кари або принаймні введення мораторію на її виконання, в якості вимоги для вступу до Організації. При вступі до Ради Європи Україна також взяла на себе зобов'язання встановити мораторій на виконання смертних вироків одразу зі вступом, а впродовж трьох років ратифікувати протокол № 6 до Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод щодо скасування смертної кари. Враховуючі необхідність виконання зазначених міжнародно-правових зобов'язань та наполегливість Парламентської Асамблеї Ради Європи, Україна також вирішила це завдання. Остаточна смертна кара в Україні була визнана неконституційною рішенням Конституційного Суду України про смертну кару від 29 грудня 1999 року. На думку проф. Шевчука С., цьому рішення належала виключна важливість саме тому, що вперше практика конституційного судочинства в Україні однозначно встала на позиції визнання за конституційними правами та свободами, принаймні за фундаментальним правом на життя, природно-правового характеру, застосовавши принципи природного права.[15] У рішенні зазначалося, що «право на життя належить людині від народження і захищається державою... Позбавлення людини життя державою внаслідок застосування смертної кари як виду покарань, навіть у межах положень, визначених законом, є скасуванням невід'ємного права людини на життя...».[16]

Разом з тим, процесу скасування смертної кари іноді протистоїть суспільна думка. Так, у багатьох країнах, які впровадили заборону смертної кари, більшість населення була налаштована проти такого рішення законотворців.

Так, Росія на вимогу Ради Європи ввела мораторій на виконання смертної кари, однак питання її повного скасування і досі залишається невизначеним. Своє негативне ставлення до скасування такого виду покарань висловила Державна Дума у зверненні до Президента від 15 лютого 2002 року. Було зазначено, що російський парламент занепокоєний соціальною напругою у суспільстві, яка пов'язана з підготовкою до скасування смертної кари в Росії. Злочинність, невелика ефективність судової та правоохоронної систем позбавляють громадян Росії впевненості в тому, що держава може їх захистити.[17] Раніше у 1999 році Конституційний суд Російської Федерації встановив, що до скасування смертної кари в державі, остання може накладатися як винятковий вид покарання за особливо тяжкі злочини проти життя за умови надання обвинуваченому права на розгляд його справи судом за участю присяжних.[18]

Однак, статистичні дані у країнах, які скасували смертну кару, свідчать про відсутність росту злочинності та будь-якого іншого негативного впливу на криміногенну ситуацію. Тому, незважаючи на те, що смертна кара продовжує існувати в деяких державах, зокрема у США, наочною є необхідність продовження боротьби за її повну ліквідацію як міри покарання за будь-який злочин за будь-яких умов.

Закріпивши у статті 3 право на життя, Загальна декларація, окрім моменту початку життя та смертної кари, залишила багато інших аспектів цього права невизначеними. Так, застосування сили державними особами, яке може потенційно привести до загибелі людини, не було врегульовано ані Декларацією, ані Міжнародним пактом про громадянські та політичні права. Хоча, під час розробки тексту статті 3 Декларації дебати зосереджувалися не тільки на змісті права на життя, але й, зокрема, на необхідності сформулювати

правомірні винятки. Такі дебати пояснювалися, на думку проф. А.Робертсона, певними відмінностями двох основних правових систем – англосаксонської та романо-германської. Представникам континентальної системи права достатньо було простого включення до тексту права на життя, в той час, коли представники загальної системи права вважали необхідним при включенні права на життя до переліку прав Декларації, визначити випадки, в яких особа може бути правомірно позбавлена життя.[19]

Відповідні правомірні винятки, коли позбавлення життя не розглядається як таке, що вчинено з порушенням права на життя, вперше було встановлено через два роки після прийняття Загальної декларації Європейською конвенцією про захист прав людини та основних свобод у статті 2. До правомірних видів застосування сили, які можуть потенційно спричинити смерть людини, віднесено самозахист та захист будь-якої особи від незаконного насильства, здійснення правомірного арешту, запобігання втечі особи, яка законно знаходиться під вартою, при вчиненні правомірних дій для придушення повстання або заколоту. Разом з тим, такі правомірні випадки позбавлення життя повинні тлумачитися вузько та мають бути вичерпними. Крім того, для розгляду позбавлення людини життя як встановленого законом виняткового випадку завжди наявною повинна бути «виняткова необхідність».

Таким чином, з одного боку - право на життя вимагає від держави боротися зі злочинними посяганнями, терористичними діями, в яких гинуть люди, а з іншого боку - держава встановлює можливі випадки правомірного позбавлення людини життя. Водночас, право на життя як вища цінність для будь-якої людини підлягає, у будь-якому випадку, першочерговому захисту з боку держави.

В цілому, розуміння права на життя не є сталим, багато дискусій відбувається з цього приводу, починаючи від прийняття Загальної декларації прав людини у 1948 року. Саме під час розробки тексту Загальної декларації та проведенні дебатів, які відбувалися у Комісії ООН з прав людини з приводу визначення права на життя, його змісту, можливих винятків, було закладено підґрунтя та напрями вирішення багатьох питань, які і досі залишаються актуальними для людства.

Деякі з цих проблем вже врегульовано регіональними документами, міжнародною судовою практикою або на національному рівні. Разом з тим, питання життя та смерті, як вони постають сьогодні, не передбачають простих відповідей. Саме джерелом натхнення для всіх, хто сприяє реалізації та захисту прав та свобод людини продовжує залишатися прийнята більш ніж півстоліття тому, Загальна декларація прав людини.

Безперечно, право на життя, яке визнано у статті 3 Декларації, є найважливішим, без забезпечення цього права не можна говорити про реалізацію будь-яких інших прав. Право на життя – це не тільки правова, але й філософська категорія, над якою працювали філософи та правознавці всього світу. З іншого боку, реалізації тільки права на життя недостатньо для повноцінного існування та розвитку особистості. Для цього необхідними є повага та дотримання інших прав та свобод. В іншому разі, право на життя перетвориться лише на право на існування.

Література:

1. Алексеев С.С. Право: азбука-теория-философия: Опыт комплексного исследования. – М.: Статут., 1999, с.608
2. Мамут Л.С. Декларация прав людини и громадянина 1789 года – веха на пути к универсальной концепции прав человека // Права человека в истории человечества и в современном мире – Москва: ИГиП АН СССР, 1989. - .С.27
3. Gudmundur Alfredsson The Universal Declaration of Human Rights. A common standard of

- achievement.: The Hague, 1999, p. 89
4. The Universal Declaration of Human Rights. A common standard of achievement. Ed. Gudmundur Alfredsson, The Hague, 1999, p.121
  5. UN doc.E/CN. 4/AC.2/SR/3
  6. Ковлер А.И. Антропология права/Учебник для вузов. Москва: НОРМА-ИНФРА, 2002
  7. Конвенция о правах ребенка 1989 года, ст.1 // www.un.org/russian/document/convents
  8. Справа Baby boy 2141 (USA), OEA/Ser.L/V/II.54
  9. Справа Roe v. Wade, 410 U.S. 113 (1973) (USSC+)
  10. Bruggemann and Scheuten v. FRG (1976)
  11. Приходько О. Право стать жертвой аборта // Зеркало недели, №34(358), 1-7 сентября 2001
  12. Тертуллиан. Апология VIII в., 8 / Богословские труды. – М., 1984. – С.180.
  13. www.who.int/reproductive-health/publications/ru/spr/
  14. GAOR, p.185
  15. Шевчук С. Судовий захист прав людини. Практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції. Київ: РЕФЕРАТ, 2007, С.120
  16. Рішення Конституційного Суду України від 29 грудня 1999 року № 11-рп/99 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання
  17. Сборник Законов РФ от 25.02.2002, № 8, ст. 799
  18. Рішення Конституційного суду РФ від 02.02.1999 № 3-П// СЗ РФ от 08.02.1999, № 6, ст. 867
  19. Rorertson A. The European Convention for the protection of Human Rights. 25 British Year-book of International Law 145, 151 (1950)

Пархомчук О.С.* Цирфа Ю.**

СОЦІАЛЬНІ ОСНОВИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ: ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ

The article is dedicated to the one of the most important problem of human writes in the context of the paradigm of world order. Special attention is paid to investigation of world order as a sociological category, methods and up-to-date status of this problem.

Більш ніж 60 років тому міжнародне співтовариство, підписавши 26 червня 1945 року Статут Організації Об'єднаних Націй, погодилося з тим, що його подальший розвиток має базуватися на повазі до прав і основних свобод людини. Фактично, цей документ уперше формально закріпив подібне зобов'язання народів світу, адже до Другої світової війни права людини рідко були темою для обговорення в міжнародній політиці. Більш того, превалююча кількість держав систематично порушувала ці права. У США процвітала расова дискримінація, Радянський Союз був тоталітарною державою, на території якої права людини порушувались систематично. Велика Британія, Франція, Нідерланди, Португалія, Бельгія та Іспанія утримували численні колонії в Азії та Африці. Політична ж історія більшості центрально- і південноамериканських країн значною мірою була послідовністю військових диктатур і цивільних олігархій. Ці явища турбували багатьох людей, але все-таки не вважались законною підставою для міжнародних дій. Права людини розглядалися радше як питання внутрішньої політики, як міжнародно захищена прерогатива держави. Навіть такі прояви геноциду, як російські погроми євреїв чи винищення вірмен у Туреччині, викликали лише трохи більш ніж несхвальні заяви. Менш значущі порушення переважно навіть не вважались прийнятною темою для дипломатичної розмови, чому неабияк сприяв ще й той факт, що до середини ХХ століття ключовими акторами міжнародних відносин усе ще залишалися держави, котрі вважались суверенами, які не підлягають будь-якій вищій політичній владі. Саме з поняттям суверенітету і був пов'язаний принцип невтручання – обов'язок не зачіпати питань, котрі по суті належать до внутрішньої юрисдикції незалежних держав. А права людини, які в основному пов'язані зі ставленням держави до власних громадян на своїй території, традиційно розглядалися лише як питання внутрішньої юрисдикції.

Каталізатором, який зрештою зробив права людини проблемою світової політики, стала Друга світова війна, зокрема систематичні вбивства Німеччиною мільйонів невинних цивільних мешканців інших країн у ході ведення бойових дій. Покарання його винуватців – військових злочинців, котрі, по суті, вчинили жорстокі злочини проти людства, – стало першим кроком у заповненні вакууму «відсутності прав людини» на міжнародній арені. Під час Нюрнберзького процесу над військовими злочинцями (1945-1946 роки) проти нацистських лідерів висувались безпрецедентні на той час звинувачення у злочинних діяннях проти людства, після чого проблема прав людини дійсно стала об'єктом між-

*доктор політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

**магістр відділення «Міжнародні відносини» Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

народних відносин, принаймні, в Організації Об'єднаних Націй. Так, стаття 1 Статуту ООН говорить про «заохочення поваги до прав і невід'ємних свобод людини» як про одну з основних цілей організації, яка швидко почала розробляти міжнародні стандарти у цій галузі [1]. Схваливши ж 10 грудня 1948 року Загальну декларацію прав людини, держави-члени ООН погодилися з тим, що «кожна людина має право на соціальний і міжнародний порядок, при якому права і свободи, викладені в цій Декларації, можуть бути повністю здійснені» [2]. Відповідно до норм і стандартів міжнародного права в галузі прав людини, такий міжнародний і соціальний порядок має будуватися на заохоченні невід'ємної гідності людини, повазі її права на самовизначення та забезпеченні рівності і недискримінації в мирному взаємозалежному світі, що існує на основі соціального прогресу. Як наслідок, таке складне утворення, як міжнародне співтовариство, не може існувати без відповідного організаційного та правового базису. Вихідні моделі поведінки держав і міжнародні зобов'язання, котрих вони повинні неухильно дотримуватися на практиці, розвиваючи й реалізуючи свої взаємовідносини, закріплені у нормах міжнародного права. Без реального виконання цих зобов'язань не може існувати чіткого стану рівноваги міжнародних відносин, адже останній постійно піддається впливу різних факторів, перш за все прагненню держав, великих соціально-економічних, політичних, ідеологічних та релігійних систем порушити цю рівновагу на свою користь. Оскільки розвиток міжнародних відносин та зміна характеру міждержавних взаємодій унеможлиблює встановлення постійного чи, хоча б, довготривалого статус-кво, міжнародний порядок можна визначити як чітко ідентифікований за часом, у фізичному та міжнародно-політичному просторі період, протягом якого залишаються незмінними склад системно утворюючих суб'єктів міжнародних відносин; конфігурація зв'язків, взаємин та взаємодій між ними; межі і можливості, які цей порядок об'єктивно встановлює для всіх інших суб'єктів і учасників системи міжнародних відносин. Відомий юрист-міжнародник І.І. Лукашук додає, що вищезгаданий порядок у міжнародних відносинах забезпечується лише шляхом їх міжнародно-правового регулювання й функціонування міжнародного права. Тому порядок міжнародних відносин, установлений і підтримуваний на основі принципів і норм міжнародного права, вважається міжнародним правопорядком. Суть такого правопорядку полягає у забезпеченні структурної стійкості системи міжнародних відносин за допомогою права чи, інакше, – у підтриманні стабільності певного порядку і протидії його дезорганізації, росту ентропії (невизначеності) [3]. «Сучасний міжнародний правопорядок, – зазначає А.П. Мовчан, – це порядок міжнародних відносин, який встановлений і здійснюється на основі принципів та норм чинного міжнародного права і спрямований на забезпечення нормальних, миролюбних відносин та співробітництва між усіма державами, незалежно від їхніх політичних, економічних, соціальних систем і розвитку» [4]. Тому цей порядок, – пише український юрист-міжнародник В.А. Василенко, – «це система суспільних відносин, яка встановлена між взаємодіючими державами або між ними та створеними ними міжнародними міжурядовими організаціями, а також між самими міжнародними організаціями за допомогою міжнародно-правових норм, вироблених згаданими суб'єктами міжнародного права» [5]. Тобто можна сміливо констатувати, що політико-правовій категорії «міжнародного правопорядку» притаманний також і соціальний елемент. Адже у кожен конкретну історичну епоху правовий порядок у міжнародних відносинах складався на основі діючих у ті часи принципів і норм міжнародного права, котрі неминуче відображали і соціально-політичну сутність внутрішньо- та зовнішньополітичних взаємин даного історичного періоду. Тому й не випадково, що кожній епосі відповідає і свій історичний тип міжнародного права, а отже, і свій міжнародний правовий порядок. Однак його основу у будь-якому разі становлять «традиційні норми» міжнародно-правових відносин, уточнені або оновлені до певної міри з урахуванням соціально-політичних потреб міжнародного

життя або ж міжнародно-правових позицій держав. Центральне положення серед них займають два блоки норм. Перший утворюють основні принципи. Їхнє завдання – визначити основні права та обов'язки держав, тобто правовий статус членів міжнародного співтовариства і основних суб'єктів міжнародного права. Тим самим принципи визначають характерні риси міжнародного правопорядку.

Другий блок утворюють загальновизнані принципи і норми, що стосуються прав народів, прав і свобод людини. Вони окреслюють основи народовладдя і правовий статус індивіда у межах конкретного суспільства. Обидва блоки утворюють ядро «міжнародного публічного порядку» (від лат. – *ordre public international*) – стану упорядкованості міжнародних відносин, у якому на перший план висуваються зобов'язання держав щодо міжнародного співтовариства в цілому – так звані «зобов'язання «між всіма» (від лат. – *erga omnes*) [6]. Їх виконання забезпечується нормами окремого типу – нормами права міжнародного співтовариства, пріоритетною функцією якого є забезпечення інтересів усього міжнародного співтовариства, а основною рисою виступає гомоцентризм – висунення на перший план прав та інтересів людини. Більш того, право співтовариства поступово стає правом соціальної справедливості та загального благополуччя. Однак, надання пріоритетності інтересам міжнародного співтовариства аж ніяк не означає применшення інтересів держав. Завдання полягає в тому, щоб домогтися оптимального їх поєднання, і це – задача першорядного значення, оскільки без її вирішення неможливе нормальне життя жодного співтовариства, включно з державами, які його утворюють. Цей момент не раз відзначався в ООН, починаючи з самих витоків існування організації. Проте імпульс перших повоєнних років не був збережений. Початок «холодної війни», ідеологічна й геополітична боротьба між Сполученими Штатами і Радянським Союзом загальмували ці прогресивні тенденції. Після встановлення «залізної завіси» в Центральній і Східній Європі в 1948 році та остаточної перемоги комунізму в Китаї (1949 рік) права людини все більше й більше ставали черговим інструментом у боротьбі наддержав за розподіл сфер впливу. Обидві суперпотуги не тільки «закривали очі» на brutальні й систематичні порушення прав людини в «дружніх» їм країнах, але й часто прихильно ставились до відповідальних за це режимів. Вплив «холодної війни» був очевидним і в провалі роботи над подальшою розробкою міжнародних стандартів прав людини. Оскільки Загальна декларація прав людини – це резолюція Генеральної Асамблеї ООН, а не угода, то вона сама по собі не мала зобов'язальної сили. Її автори сподівалися, що наступним кроком після Декларації буде домовленість (угода), яка б надала правам людини обов'язкового характеру в міжнародному праві. Та, хоча угода й була в основному розроблена ще до 1953 року, вона розглядалась більш, ніж десятиліття, великою мірою через ідеологічну суперечку щодо статусу економічних і соціальних прав («Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права» і «Міжнародний пакт про громадянські та політичні права» були підписані лише 1966 року). Основною причиною цього був той міжнародний порядок, котрий склався після Другої світової війни. Він відрізнявся двома суттєвими особливостями. По-перше, це вже згадуваний достатньо чіткий поділ світу на дві соціально-політичні системи, що знаходилися в стані перманентної «холодної війни», взаємних погроз і гонки озброєнь. По-друге, це створення Організації Об'єднаних Націй і її спеціалізованих установ, котрі робили все більш наполегливі спроби регулювання міжнародних відносин і удосконалювання міжнародного права. Утворення ООН відповідало об'єктивній потребі створення керованого міжнародного порядку і стало початком формування міжнародного співтовариства як суб'єкта управління ним. Водночас, внаслідок обмеженості своїх повноважень, ООН не могла виконати покладеної на неї ролі «інструмента» з підтримки миру і безпеки, міжнародної стабільності і співробітництва між народами. У результаті, сформований міжнародний порядок виявлявся суперечливим і

хитким у своїх основних вимірах. Аналізуючи їх, С. Гоффманн виділив наступні особливості повоєнного міжнародного порядку:

1. Для горизонтального виміру (взаємини між головними акторами міжнародних відносин) характерними були:

– децентралізація (але не зменшення) насильства. Стабільність на центральному і глобальному рівнях, підтримувана взаємним залякуванням наддержав, не виключала нестабільності на регіональних і субрегіональних рівнях (регіональні конфлікти, локальні війни між «третіми країнами» тощо);

– фрагментація глобальної міжнародної системи і регіональних підсистем, на рівні яких вихід із конфліктів залежить щораз набагато більше від рівноваги сил у регіоні і чисто внутрішніх факторів, що стосуються учасників конфліктів, а не від стратегічної ядерної рівноваги;

– неможливість прямих воєнних сутичок між наддержавами, місце яких зайняли «кризи», спричинені діями однієї з них у регіоні, розглядуваному як зона її життєвих інтересів (Карибська криза 1962 року), або ж регіональні війни між «третіми країнами» у регіонах, які були стратегічно важливими для обох наддержав (Близькосхідна криза 1973 року);

– можливість переговорів між наддержавами й очолюваними ними воєнними блоками з метою подолання ситуації, що склалася. Це ставало можливим за наявності стабільності на стратегічному рівні, загальної зацікавленості міжнародного співтовариства в ліквідації загрози руйнівного ядерного конфлікту і гонки озброєнь. У той же час, ці переговори в умовах існуючого міжнародного порядку могли призвести лише до обмежених результатів;

– прагнення кожної з наддержав до односторонніх переваг на периферії глобальної рівноваги при одночасній взаємній згоді на зберігання поділу світу на «сфери впливу» кожною з них [7].

2. У випадку вертикального виміру міжнародного порядку (відносини між сильними та слабкими акторами), величезний розрив, який існував між могутністю наддержав і всього іншого світу, усе ж, не давав суперпотугам чинити необмежений тиск на «треті країни», і глобальна ієрархія не ставала більшою, ніж раніше:

– завжди зберігалася існуюча в будь-якій біполярній системі можливість контртіску на наддержаву з боку її більш слабого у воєнному відношенні «клієнта»;

– відбувся крах колоніальних імперій і виникли нові держави, суверенітет і права яких захищалися ООН і регіональними організаціями типу ОАД (Організація американських держав), ОАЄ (Організація африканської єдності), АСЕАН (Асоціація держав Південно-Східної Азії) та ін.;

– у міжнародному співтоваристві формуються й одержують швидке поширення нові моральні цінності ліберально-демократичного змісту, в основі яких – осуд насильства, особливо стосовно слаборозвинених держав, почуття постімперської провини (знаменитий «в'єтнамський синдром» у США) і т.п.;

– «надмірний» тиск однієї з наддержав на «треті країни», втручання в їхні справи створювали загрозу посилення протидії з боку іншої наддержави і негативних наслідків у результаті протистояння між обома блоками.

3. Для функціонального виміру повоєнного міжнародного порядку (роль в стабілізації міжнародного життя різних сфер міжнародних відносин) характерний насамперед вихід на передній план діяльності держав і урядів на міжнародній арені економічних заходів, основою чого стали глибокі економічні і соціальні зміни у світі і повсюдне прагнення людей до росту матеріального добробуту, до гідних ХХ століття умов людського існування.

4. На рівні ідеологічного виміру міжнародного порядку (вплив конкретної ідеології чи-то моралі на розвиток міжнародного життя) періоду «холодної війни» протиставлення «соціалістичних цінностей і ідеалів» «капіталістичним», з одного боку, засад і способу життя «вільного світу» «імперії зла», – з іншого, досягли до середини 80-х років ХХ століття стану психологічної війни між двома суспільно-політичними системами, між СРСР і США .

Як наслідок, універсальність прав людини не узгоджувалася з політичним порядком, який ґрунтувався на концепції суверенних держав, що утворювали абсолютно протилежні за своєю суттю політичні блоки. Адже універсальні моральні права, можливо, більше підходять для тієї концепції світової політики, в якій людина є радше членом глобального політичного співтовариства, ніж громадянином держави. У такому випадку індивід, замість того, щоб думати про міжнародні відносини (відносини між етнічними державами), думає про глобальний політичний процес, в якому він разом з іншими недержавними акторами є важливим безпосереднім учасником, права яких надійно захищені у рамках світового співтовариства. Однак науці відомі три різні точки зору щодо місця прав людини в міжнародних відносинах, кожна з яких базується на власній концепції характеру міжнародної спільноти:

1. Традиційна статистична модель вважає права людини справою суверенної державної юрисдикції і значною мірою другорядним об'єктом міжнародних відносин, адже немає якоїсь особливо важливої, незалежної міжнародної спільноти і, безумовно, жодна міжнародна організація не має права діяти в ім'я прав людини .

2. Космополітична модель концентрується на окремих особах, а не на державах, які часто є «проблемою» космополітів й об'єктом атаки знизу і зверху. Знизу їй протистоять окремі індивіди і неурядові організації, а зверху – справді глобальне співтовариство (не тільки міжнародні організації й інші угруповання держав). У такій моделі міжнародна дія для захисту прав людини є відносно неproblemатичною .

3. Проміжну ланку між цими двома точками зору займають так звані інтернаціональні моделі. «Міжнародна спільнота» з точки зору інтернаціоналістів є, власне кажучи, спільнотою держав (до якої входять неурядові організації та індивіди, які офіційно чи неофіційно включені в міжнародні політичні процеси). Міжнародна правозахисна діяльність допустима тільки до межі, визначеної нормами спільноти держав. Ці норми, однак, можуть значно відрізнятися в конкретних міжнародних спільнотах .

Кожна з цих трьох моделей може сприйматися як означення місця прав людини у міжнародних відносинах або як формування вимог щодо такого їх місця. Проте, позиція прав людини у міждержавних взаєминах, усе ж, більшою мірою визначається не теоретично, а шляхом детального аналізу наявного у певний період міжнародного порядку. Тому можна припустити, що по завершенню Другої світової війни й аж до 1980-х років права людини підпадали швидше під традиційну статистичну модель аналізу, котра з плином часу почала повільно переходити в інтернаціональну.

Включення прав людини до проблематики Гельсінського процесу, котрий було розпочато 1975 року, а також до ключових аспектів двосторонніх відносин більшості країн сприяло пошуків обговорення цього питання у міжнародних колах. Частково наслідком такого «підйому» боротьби за дотримання прав людини в усьому світі вважають повалення недемократичних режимів у Латинській Америці, лібералізацію країн Східної Європи (відхід від влади комуністичних урядів Польщі, Румунії, Чехословаччини) й, зовсім-таки доречно, розпад Радянського Союзу, на території якого гласність і «перебудова» створили міжнародний політичний простір для впровадження змін. З крахом радянської імперії зруйнувався й міжнародний порядок, зумовлений «холодною війною». Це, безперечно, змінило контекст міжнародних прав людини. Як наслідок, маємо період форму-

вання чергового міжнародного порядку в історії людства, у якому права людини будуть займати нову, видозмінену позицію. У двосторонніх відносинах права людини продовжують ставати все глибше вкоріненим і все менш спірним об'єктом зовнішньої політики. Вони почали обговорюватися в більшій кількості країн й трактуватися як звичайна складова міжнародних відносин. Держави, які є об'єктами міжнародного тиску стосовно прав людини, продовжують апелювати до поняття суверенітету. Але майже всі інші країни відмовились від тверджень про те, що діяльність іноземних держав і міжнародних організацій щодо прав людини є незаконною. Деякі автори (Г. Балл, Г. Моргентау, Г. Кіссінджер) скептично оцінюють подібний стан справ, стверджуючи, що зовнішня політика, котра намагається сприяти утвердженню прав людини, є небезпечно ідеалістичною та наївною. Бо держава є «закритим» суб'єктом міжнародних взаємодій, для якого внутрішнє ізолювано від зовнішнього.

Початок XXI століття відзначився кардинальними зрушеннями у процесі налагодження міжнародних зв'язків у межах світового співтовариства. Саме в цей час починає формуватися нова система економічних і політичних відносин, основою для якої стають процеси глобалізації – інтенсифікації взаємозв'язків між різними формами організації суспільного життя, унаслідок якої посилюється взаємозалежність міжнародних акторів. Глобалізація торкається усіх країн (хоча й різною мірою) і підсилює їх схильність до впливу зовнішніх факторів – як позитивних, так і негативних, – у тому числі в галузі прав людини. Тому Генеральна Асамблея ООН, схваливши 18 грудня 2008 року резолюцію 63/176 «Глобалізація та її вплив на здійснення в повному обсязі всіх прав людини», визнала від імені держав-членів організації, що «глобалізація може мати повністю всеосяжний і справедливий характер, а також «людське обличчя» лише через посередництво широкомасштабних і послідовних зусиль, у тому числі політики та заходів на глобальному рівні щодо формування спільного майбутнього, заснованого на нашій спільній приналежності до людського роду в усьому його різноманітті, що сприяло б здійсненню в повному обсязі всіх прав людини» [8]. Тобто глобалізація сама по собі ставить перед міжнародним співтовариством важливу задачу щодо всеосяжної реалізації прав людини.

Однак така «етична» міжнародна політика, яка спирається на ідею прав людини замість усталених форм міжнародних відносин, призвела до різкого збільшення числа військових інтервенцій Заходу – від Іраку до Боснії, Косово і знову до Іраку. Абсолютно всі вони були проведені в ім'я «прав людини та демократії». На сьогодні низка держав Заходу на чолі зі США досить переконливо обґрунтовують проведення військових інтервенцій «в ім'я прав людини». Проте виправдання інтервенціонізму правами людини – справжня загроза і людським правам, і демократії як їхній основі.

Література:

1. Устав Организации Объединенных Наций (26 июня 1945 года). – <http://www.un.org/ru/documents/charter/chapter1.shtml>
2. Всеобщая декларация прав человека (10 декабря 1948 года). – <http://www.un.org/ru/documents/udhr/>
3. Лукашук И.И. Функционирование международного права. – М.: Наука, 1992. – С. 73.
4. Мовчан А.П. Международное право. – М.: Институт государства и права РАН, 1996. – С.14.
5. Василенко В.А. Стратегия международно-правового обеспечения миропорядка./ Вестник Киев. ин-та междунар. отношений и междунар. права. – Выпуск 18. – Киев: Киев. ин-та междунар. отношений и междунар. права, 1984. – С. 4.
6. Донелли Джек. Права людини у міжнародній політиці./ Переклад з англійської Тараса Завалія. – Львів: Кальварія, 2004. – С.182.

7. Цыганков П.А. Теория международных отношений: учеб. пособие./ П.А. Цыганков. – М.: Гардарики, 2006.- С.480.
8. Резолюция ГА ООН 63/176 «Глобализация и ее воздействие на осуществление в полном объеме всех прав человека» от 18 декабря 2008 года. – <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N08/481/37/PDF/N0848137.pdf?OpenElement>.

Коппель О.А.,* Батурін О.**

ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО СВІТОВОГО ПОРЯДКУ

The article is dedicated to the one of the most important problems of human writes and theoretical models of its investigation . Special attention is paid to investigation of the paradigm of world order, methods and up-to-date status of this problem.

Дослідження проблеми захисту прав людини в контексті еволюції організації міжнародних систем потребує визначення етимології самого терміну «організація» і підходів до її дослідження. В найзагальнішому розумінні під організацією (від франц. *organisation*) розуміється, по-перше впорядкування, налагоджування, розбудова, приведення в систему будь-чого; по-друге, будова, взаємозв'язок, співвідношення частин єдиного цілого, по-третє, добровільне об'єднання, союз заради досягнення спільних цілей. Різні підходи до розуміння явища організації та її типів містяться в працях М.Вебера, Н.Віннера, У.Росс-Ешбі, У.Тоффлера, О.О.Богданова, І.Пригожина, Е.Г.Юдіна, М.М.Амосова та ін. Не поглиблюючись в деталі численних теорій, погодимось з точкою зору М.О.Косолапова, який пропонує розглядати організацію як явище в трьох аспектах:

- як певний порядок на відміну від хаосу – від, тип такого порядку, тобто організації;
- як процес руху до певного порядку, тобто, постійно зростаючий відхід від хаосу – стадія, етап, фаза, організація; Такий відхід може бути стихійним, спрямованим або змішаним;
- як проміжний стан, досягнутий та утримуємий в ході цього процесу – рівень організації [1].

Оскільки зміст обумовлює розвиток форми, вважаємо, що теорія міжнародного порядку досліджує форму як зовнішнє упорядкування цієї єдності, її стійкий прояв, спосіб існування змісту.

Взаємозалежність впорядкування міжнародних відносин та захисту прав людини завжди була актуальною. Виникаючи як явище, міжнародні (праміжнародні) відносини являли собою, за образним порівнянням М.О.Косолапова, «дике поле», в якому не діяли жодні закони і влада. Основними формами взаємодії були обмін (торгівля) та збройні зіткнення (війни). В результаті вступу людей в економічні, юридичні, політичні, торгові та інші відносини поступово формуються звичаї торгових обмінів, війн та миру, підтримання «дипломатичних» контактів, захисту прав людини. Формуються перші «міжнародні порядки» - в стародавніх імперіях, система грецьких полісів тощо, тобто стійкі стани найважливішої для даної епохи, періоду частини міжнародних відносин.

З часом такі періоди набувають характер деякого міжнародного, а із становленням капіталістичних відносин – світового порядку. В такому розумінні міжнародний порядок

* доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

** студент IV курсу юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

можна визначити як чітко ідентифікований за часом, в фізичному та міжнародно-політичному просторі період, на протязі якого залишаються незмінними склад системостворюючих суб'єктів міжнародних відносин; конфігурація зв'язків, відносин та взаємодій між ними; межі і можливості, які цей порядок об'єктивно встановлює для всіх інших суб'єктів і учасників системи міжнародних відносин.

Світове співтовариство та його члени не можуть діяти інакше, ніж на основі традицій, звичаїв чи норм міжнародного права. В цьому співтоваристві його учасники добровільно погоджуються визнавати придатність таких норм до кожного окремо і до всього співтовариства в цілому на рівній основі. Подібна схема в ідеалі має базуватись на добрій волі держав підтримувати такий порядок [2].

В той же час функціонування світового співтовариства пов'язане перш за все з інтересами держав і наслідками реалізації цих інтересів для всього співтовариства. З'являється рівнодіюча інтересів, а в ряді випадків – баланс сил з конкретної проблеми чи у світі в цілому. Міжнародний порядок в такому випадку виступає як стан динамічної рівноваги системи міжнародних відносин. Але стан рівноваги постійно піддається впливу різних факторів, перш за все прагненню держав, великих соціально-економічних, політичних, ідеологічних та релігійних систем порушити цю рівновагу на свою користь.

Терміни «міжнародний порядок» («international order») та «світовий порядок» («world order») вводиться в науковий обіг на межі XIX-XX століття, що пов'язують з назвою книги Х.Уельса, члена заснованого в 1884 році в Лондоні Фабіанського товариства, в якому широке коло інтелектуалів-соціалістів обговорювало різноманітні соціальні і політичні питання, включаючи права людини. Фабіанський підхід до політичних дій базувався на необхідності раціонального планування [3].

В політичну лексику вони увійшли в XX столітті. До них зверталися В.Вільсон і Ф.Д.Рузвельт, У.Черчілль і Й.Сталін. У звітах конгресу США від 1940 р. була опублікована стаття Дж.С.Александера «Новий світовий порядок», у якій містився заклик до створення «всесвітньої федерації» як форми подолання конфліктності на глобальному рівні. У 1947 р. Американська освітня асоціація закликала до встановлення справжнього світового порядку, в якому національний суверенітет буде підпорядковано світовій владі. У 1948 р. в журналі «Foreign Affairs» британець Г.Батлер надрукував статтю «Новий світовий порядок», у якій закликав нації поступитись своїм суверенітетом задля ефективної діяльності ООН [4]. В 1967 р. в журналі «Foreign Affairs» до створення «нового світового порядку» закликав Р.Ніксон. Вживання терміну було пов'язано і з Рухом неприєднання, зокрема діяльністю «Групи 77. Питання формування «нового світового порядку» і захисту прав людини активно обговорювалось в науковій літературі після Кувейтської кризи 1990-1991 рр., розпаду СРСР. Згадаємо найбільш відому статтю Д.Найя «Який новий світовий порядок?», надруковану в журналі «Foreign Affairs» [5].

Приходимо до висновку, що поняття «міжнародного порядку»(International order) потрібно відрізнити від «світового порядку»(World order). Звернемося до аналізу основних підходів, які визначають їх зміст і співвідношення, зокрема у контексті прав людини.

Традиційно поняття «міжнародного порядку» пов'язують з міждержавними відносинами, що не передбачає втручання держав у внутрішні справи інших держав, права людини.

Світовий порядок найчастіше розглядають як прийнятий всіма устрій, що виник в результаті відмови кожного від абсолютного суверенітету з метою врахування загальнолюдських інтересів і цінностей, прав людини, як правовий устрій світу шляхом політичної форми .

За такими умовами міжнародний (міждержавний) порядок може існувати і без наявності світового порядку. Він перейде в якісно новий стан «світового порядку» лише

тоді, коли до процесу порядкуутворення будуть залучені абсолютно всі суб'єкти міжнародної системи, а відносини поміж ними будуть регулюватися за допомогою єдиних для всіх норм, правил і механізмів підтримки цього порядку на основі критеріїв, що відповідають потребам усі членів світового співтовариства. Як вважає К.Ясперс, світовий порядок є загальноприйнятим устроєм, який виникає внаслідок відмови кожного від абсолютного суверенітету[6].

В такому розумінні світовий порядок є вищим, глобальним рівнем структурної організації міжнародних відносин. Світовий порядок неможливий без створення ефективних процедур міжнародної співпраці, які передбачають особливий міжнародний порядок, що відповідає загальним основним цілям і цінностям усіх держав та їх громадян. Отже, йдеться про відмінності між правами держав і правами людини, змістом світового порядку є базові потреби людства. Міжнародний порядок в такому розумінні є ядром світового порядку.

Інші дослідники, зокрема Р.Ренгер, вважають, що світовий порядок втілює моделі людської діяльності, які забезпечують елементарні або головні цілі суспільного життя людства в цілому. Міжнародний порядок втілює моделі поведінки, пов'язаної з головними завданнями співтовариства держав або міжнародного співтовариства [7].

Таким бачиться зміст поняття світового порядку в його теоретичному вигляді. Однак на практиці сучасна міжнародна система поки що існує в межах порядку більш низького організаційного рівня, який втілює всю різноманітність складових елементів міжнародної системи, у тому числі існуючі поміж ними протиріччя як ідейно-культурної, цивілізаційної та конфесійної природи, так і військового, геополітичного, економічного та теологічного походження. Світовий порядок поки що знаходиться в зародковому стані переходу від теоретичної моделі до практичної організації.

В матеріалах ЮНЕСКО термін «міжнародний порядок» використовується в трьох різних значеннях: як організований тип міжнародних відносин; як система цінностей; як юридична структура.

В науковій літературі висловлюються різні погляди щодо змісту поняття «міжнародний порядок». Американський дослідник Л.Міллер вважає, що головною ознакою порядку є присутність у світовій системі деякого ґрунтового принципу, яким свідомо або стихійно керувалися б держави. В своїй праці «Глобальний порядок» він висловлює точку зору, що з середини ХУП ст. і до Першої світової війни в світі існував Вестфальський порядок, заснований на принципі дозволяємості (*laisser-faire*) як невторчання. Цей принцип, за Л.Міллером, передбачав відмову кожної держави від постійних зовнішньополітичних зобов'язань і одночасно від спроб заважати іншій державі у здійсненні її завдань в тих випадках, коли це не загрожує життєво важливим інтересам першої держави. Антиподом цьому принципу Л.Міллер вважав принцип міжнародного регулювання, запропонований В.Вільсоном в 1918 р., який знайшов своє подальше втілення в «інтервенціоніській» політиці Ліги Націй, ООН, США і НАТО [8].

На відміну від нього, більшість авторів схиляється до бачення порядку як втілення розумно-обмежувального початку у зовнішній політиці держав та їхніх взаємовідносинах, пов'язуючи з функцією такого обмеження зміцнення стабільності світової системи.

Британський дослідник Р.Купер запропонував кілька можливих інтерпретацій міжнародного порядку: по-перше, таким може вважатися переважаючий тип зовнішньополітичної поведінки держав (*pattern of action*), незалежно від того, служить він упорядкуванню або дезорганізації системи; по-друге, порядок може означати певну форму стабільності й цілісності системи; по-третє, порядок можна розуміти як правила, які упорядковують системою й підтримують її у стані стабільності, їх моральний зміст [9].

Г.Кіссінджер висловлював точку зору, що мир неможливо забезпечувати без рівноваги (структурне розуміння), а справедливість без самообмеження (поведінкове розуміння) [10].

За визначенням Г.Х. Шахназарова, світопорядок – це сукупність домінуючих в міжнародних відносинах політичних принципів, правових норм і умов економічного обміну, які формуються під впливом об'єктивних процесів суспільного розвитку і співвідношення соціальних сил в кожній історичній епосі, і являє собою результат взаємодії держав та інших учасників міжнародного життя (міжнародні рухи, світова суспільна точка зору, міжнародні організації). Світопорядок, в свою чергу, здійснює вплив на хід наслідки подій у світі, їх загальну тенденцію [11].

На підставі вищенаведених точок зору, О.Д.Богатуров запропонував «комплексне» визначення «порядку». Під порядком ним розуміється система міждержавних відносин, які регулюються сукупністю принципів зовнішньополітичної поведінки (за Х.Буллом); узгоджених на основі конкретних постанов (за Р.Купером); набору санкцій за їх порушення, які визнаються моральними та припустимими (за Н.Ренгером); потенціалу вповноважених країн чи інститутів виконувати ці санкції (за Г.Кіссінджером); політичній волі країн використовувати цей потенціал [12].

Враховуючи відсутність єдиної точки зору у визначенні міжнародного порядку як серед науковців, так і серед громадських діячів, узагальнимо основні підходи до тлумачення цього поняття: сукупність юридичних норм; міжнародна стабільність; збереження статус-кво у відношеннях між державами; система міжнародних угод, яка узаконює баланси сил після найбільших політико-військових трансформацій (війни, розпад держав, об'єднання держав): конфігурація кордонів, структура дво- та багатосторонніх відносин, права власності, сфери впливу, зони інтересів, інструменти безпеки, правила підтримання миру, принципи взаємодії; організація міжнародних відносин, спрямована на забезпечення основних потреб міжнародних акторів, їх існування, функціонування, гарантування безпеки.

Виходячи з певної невизначеності категорій «міжнародний» та «світовий порядок», наявності різних точок зору відносно їх змісту вважаємо, що дослідження існуючих концепцій надає змогу узагальнити та розглянути в єдності всю сукупність факторів, які прямо чи опосередковано впливають як на стан та розвиток міжнародних відносин, так і на права людини .

Пропонуємо під «міжнародним порядком» розуміти ідентифіковану за часом, в фізичному та міжнародно-політичному просторі структуру взаємозв'язків, заснованих на системі норм та правил, вироблених світовим співтовариством та регулюючих відносини держав та інших суб'єктів міжнародної системи на певному історичному етапі розвитку, а також на різних ієрархічних рівнях цієї системи, які відповідають потребам найвпливовіших суб'єктів міжнародної системи даної історичної епохи. Він утворюється поміж складовими елементами міжнародної системи в процесі їх внутрішньої взаємодії та під впливом зовнішнього середовища.

Зміст обумовлює розвиток форми, що передбачає дослідження форми як зовнішнього упорядкування цієї єдності, її стійкий прояв, спосіб існування змісту. Визначення порядку як структури відносин передбачає, що він має спиратись на формальну юридичну базу – договір або комплекс взаємопов'язаних угод, статут міжнародної організації, якщо звичайно не мається на увазі порядок в умовах однополярного світу.

Існує декілька основних поглядів на засоби організації міжнародного порядку. З точки зору представників різних теоретичних шкіл виокремлюються реалістичний, правовий, транснаціональний міжнародний порядок.

Реалістичний міжнародний порядок ґрунтується на розумінні того, що в основі міжнародних відносин лежить захист кожною з держав своїх національних інтересів. На основі відсутності міжнародної влади та ієрархії та примату державного суверенітету міжнародний порядок є продуктом співставлення національних інтересів держав та їхньої потуги (міждержавний порядок). Анархічна природа міжнародного порядку пояснюється тим, що кожний з суб'єктів, що утворює цей порядок, переслідує індивідуальні цілі і інтереси.

Правовий міжнародний порядок заснований на визнанні, що міжнародні відносини регулюються нормами, процедурами, інститутами і структурами наднаціонального характеру.

При інституціональному підході «міжнародний порядок» визначається як такий устрій міжнародних, міждержавних відносин, який має на меті забезпечити основні потреби країни, інших інститутів, права людини, створювати і підтримувати умови для їх існування, безпеки і розвитку.

В сучасному світі міжнародні відносини регулюються нормами, процедурами, інститутами чи структурами транснаціонального або навіть наднаціонального характеру. Транснаціональний міжнародний порядок характеризується витісненням держав з арени міжнародних відносин іншими акторами (міжнародними, регіональними організаціями, ТНК).

Системний підхід до аналізу структури поняття «міжнародний порядок» дозволяє виокремити економічний, політичний, інформаційний та інші види порядку. Цілісність світу передбачає, що політичний, економічний, інформаційний, гуманітарний та правовий порядок являють собою взаємопов'язані елементи міжнародного порядку як системи, яка реалізує суперечливість світу на основі взаємозв'язку, взаємозалежності і цілісності людської цивілізації. Взаємодія внутрішніх процесів в різних системах з зовнішніми умовами та можливостями також є вирішальним фактором міжнародного порядку.

Міжнародний порядок може бути організований як силовими, так і нормативними міжнародними засобами.

Будь-які концепції світового порядку, що виробляються тим чи іншим соціумом, є породженням існуючої в ньому свідомості і дають про нього цілком реальну інформацію, яка дозволяє краще зрозуміти це суспільство, його ставлення до проблеми захисту прав людини. Ці концепції використовуються владою в якості основи для формування політики своєї країни. З цієї точки зору ці концепції являють собою цілком реальне відображення і втілення політичної свідомості, яка сформувалась у відповідному суспільстві.

Оптимальним визначенням світового порядку у сфері прав людини може бути визнання універсального статусу прав людини, закріплення прав і свобод людини та їх захисту на міжнародному рівні. Людство давно усвідомило необхідність закріплення основних прав людини з метою їх забезпечення всіма державами світу. У зв'язку з цим було прийнято ряд основоположних міжнародно-правових актів.

Однією з головних універсальних правоохоронних організацій у сфері забезпечення прав людини є ООН, різноманітні комісії та комітети в її складі, крім того, універсальні договірні органи з прав людини, інші міжнародні універсальні та регіональні організаційні органи.

В основі проблеми універсальності прав людини лежить те, що не всі держави підтримують універсальний підхід до прав людини, який полягає в рівності всіх людей у їх правах та свободах. Це перш за все стосується країн Сходу та Африки. Такі держави, як Іран, Ірак, Колумбія, Пакистан та інші, вважають принципи, закріплені в Загальній декларації, такими, що суперечать їхнім цінностям та відображають лише західні стандарти [13]. Вони наголошують на певних традиційних культурних особливостях, які повинні

братися до уваги при визначенні універсального статусу прав людини. З одного боку, такі держави дійсно мають певні особливості, проте на практиці подібними аргументами оперують з метою виправдання свавілля влади. Незважаючи на всі вищевказані проблемні питання, на другій Світовій конференції ООН з прав людини, що відбулася у червні 1993 р. у Відні, було ще раз підтверджено ідею універсальності прав людини, проголошену у Загальній декларації прав людини. У прийнятій на ній Віденській декларації та Програмі дій від 25 червня 1993 р., зокрема в ч. 5, вказується, що міжнародне співтовариство повинно ставитись до прав людини глобально, у справедливій та рівній мірі [14].

У Загальній декларації прав людини в ст. 3 закріплено право кожної людини на життя, свободу і на особисту недоторканність, ст. 2 гарантує рівні права і свободи незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, соціального і майнового походження [15]. Іншим аспектом проблеми є те, що мусульманське право за своєю спрямованістю протилежне до проголошуваних у Загальній декларації принципів і норм. Крім того, незважаючи на висновок про примат міжнародного права над національним, як свідчить практика, при явній колізії норм міжнародного і національного права суддя віддасть перевагу національному законодавству.

Хоча природа прав людини є універсальною, проте вона певною мірою може обумовлюватися цивілізаційною, культурною та релігійною приналежністю. Тому реалізація міжнародних принципів у сфері прав людини є процесом, який все ще триває, маючи за мету впровадження принципу універсальності прав людини в життя, що, можливо, в майбутньому буде досягнуто.

Література:

1. Богатуров А.Д., Косолапов Н.А., Хрусталева М.А. Очерки теории и методологии политического анализа международных отношений. - М.: Научно-образовательный форум по международным отношениям, 2002. - С.157-161.
2. Жданов Н.В. Исламская концепция миропорядка. М.: Междунар. Отношения, 2003. - С.20-21.
3. Короткий Оксфордський політичний словник. \ За редакцією І. Макліна й А. Макмілана. Київ. Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2006. - С.715-716.
4. Українська дипломатична енциклопедія. У 2-х т. \ Редкол.: Л.В.Губерський (голова) та ін. - К.: Знання України, 2004.. - Т.2. - С. 325.
5. Nye J. What New World Order? \ Foreign Affairs. 1994 P.83-96.
6. Богатуров А.Д., Косолапов Н.А., Хрусталева М.А. Очерки теории и методологии политического анализа международных отношений. М.: Научно-образовательный форум по международным отношениям, 2002. - С.158-161.
7. Там же.
8. Богатуров А.Д., Косолапов Н.А., Хрусталева М.А. Очерки теории и методологии политического анализа международных отношений. М.: Научно-образовательный форум по международным отношениям, 2002. - С.157-161.
9. Там же.
10. Киссинджер Г. Дипломатия. Пер. с англ. В.В.Львова \ Послесл. Г.А.Арбатова. - М., Ладомир, 1997.
11. Международный порядок: политико-правовые аспекты \ Под редакцией Г.Х. Шахназарова. М.: Наука, 1986. - С.31.
12. Богатуров А.Д., Косолапов Н.А., Хрусталева М.А. Очерки теории и методологии политического анализа международных отношений. - М.: Научно-образовательный форум по международным отношениям, 2002. - С.159.

13. Антонович М. М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини. — К.: «КМ АCADEMIA», 2000. — с. 35.
14. The Vienna Declaration and Programme of Action, adopted by The World Conference on Human Rights 24 June 1993, U.N. Doc. A/Conf. 157/24 (Part 1). — P. 20-26 .
15. Загальна Декларація прав людини. — К.: Укр. Правнича Фундація. Вид-во Право, 1995. — 12 с.

Шинкаренко Т.І.*

СПІВПРАЦЯ РАДИ ЄВРОПИ Й ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ

In this article the basic principles, forms, directions and substance of cooperation between the Council of Europe and United Nations are outlined.

У 1948 р. В. Черчилль у своїй промові на Конгресі Європи в Гаазі, говорячи про майбутню Раду Європи та її відносини з ООН, закликав до створення ряду регіональних рад, які відіграватимуть допоміжну роль і стануть могутніми опорами, на яких «велично й спокійно буде зведена всесвітня організація».

Співробітництво між Радою Європи і ООН розпочалося після підписання «Угоди між Генеральним Секретаріатом Ради Європи і Секретаріатом ООН» від 15 грудня 1951 р. Ця Угода була поновлена 19 листопада 1971 р. «Домовленістю щодо співпраці і зв'язку між Секретаріатами ООН і Ради Європи». Рада Європи також уклала угоди з деякими органами і спеціальними агенціями ООН, зокрема з МОП (1951), Верховним комісаром ООН зі справ біженців (1952), ЮНІСЕФ (1952 і 2007), Регіональним бюро ВООЗ (1952), ЮНЕСКО (1952), ФАО (1956). 17 жовтня 1989 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію, що містила пропозицію надати Раді Європи статус спостерігача (A/RES/44/6). Отже, Рада Європи була запрошена до участі в сесіях і роботі Генеральної Асамблеї ООН та її шести основних комісій.

Рада Європи продовжує тісну співпрацю з ЮНІСЕФ та іншими органами ООН, зокрема Верховним комісаром з прав людини, Бюро координації гуманітарних справ, ПРООН, Економічною комісією для Європи і Радою прав людини, також започатковані спільні програми з Альянсом цивілізацій. Співробітництво між ООН і Радою Європи зміцнюється завдяки прямим контактам між секретаріатами двох організацій і між спеціалізованими інститутами і органами ООН і Ради Європи. Генеральні секретарі обох організацій, зустрічаючись на різних заходах, порушують питання, які представляють спільний інтерес.

З 1994 р. запроваджено практику проведення щорічних Тристоронніх зустрічей на найвищому рівні, відомих як «три плюс» між Штаб-квартирою ООН у Женеві, ОБСЄ та Радою Європи за участю Європейської Комісії, Міжнародного Червоного Хреста та Міжнародної організації з міграції. До порядку денного цих зустрічей включаються як питання обміну думками щодо ситуації в конкретних регіонах та країнах, так і тематичні питання (наприклад, у 2007 р. – питання реалізації глобальної контртерористичної стратегії ООН, у 2008 р. – координації зусиль у сфері міжкультурного діалогу). Зустрічам на найвищому рівні передують цільові зустрічі експертів.

З 1998 р. Рада Європи бере участь у зустрічах на найвищому рівні між ООН та міжнародними регіональними організаціями. В ході щорічних дебатів у рамках Генеральної Асамблеї ООН, присвячених співпраці між ООН та Радою Європи, значна увага приділяється проблемам, пов'язаним із захистом спільних цінностей та принципів Ради Європи з особливим наголосом на запобіганні конфліктам і зміцненні миру. Рада Європи

* кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних організацій і дипломатичної служби Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

робить внесок у проведення спеціальних засідань міжнародних конференцій ООН, наприклад з таких питань, як «Жінки – 2000», «Соціальний розвиток», «Расизм і нетерпимість». Підтримуються контакти й тісне співробітництво офіційних осіб Ради Європи майже з усіма спеціалізованими агенціями та органами ООН. В цілях забезпечення прав людини Рада Європи вже тривалий час співпрацює з Верховним комісаром ООН з питань біженців з проблем притулку, статусу біженців й осіб без громадянства, а також з Управлінням Верховного комісара з прав людини.

Розвивається співробітництво Ради Європи та ООН у сфері попередження насильства по відношенню до жінок і захисту дітей. 23 січня 2007 р. Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) і Рада Європи підписали спільну Декларацію про зміцнення співробітництва в інтересах дітей. Партнерство буде спрямовано на розробку стратегій по розв'язанню й попередженню основних проблем, з якими стикаються діти, й проведення досліджень у цій сфері.

Важливим пріоритетом роботи Ради Європи є формування спільного європейського правового простору в інтересах захисту особи від сучасних викликів. В цих рамках Рада Європи зробила істотний внесок у глобальні антитерористичні зусилля під керівництвом ООН. Прийняті конвенції щодо попередження й припинення тероризму, про боротьбу з його фінансуванням, ведеться робота по захисту жертв терактів і кібертероризму. 1 червня 2007 р. набула чинності Конвенція про запобігання тероризму, яка була відкрита для підписання у травні 2005 р. у Варшаві на Третньому саміті голів держав та урядів Ради Європи. Ця конвенція є першим міжнародним договором, згідно з яким деякі види діяльності, що можуть призвести до терактів, такі, як підбурювання до тероризму, вербування та підготовка терористів, вважаються кримінальними злочинами. Вносячи зміни до існуючих договорів про екстрадицію та судове переслідування, конвенція також посилює міжнародне співробітництво у галузі запобігання терористичним актам. На 1 вересня 2009 р. конвенцію підписали 23 держави, двадцять з них, у тому числі Україна, її ратифікували. Діяльність Ради Європи у сфері боротьби з підбуренням до тероризму, вербуванням й підготовкою терористів цілковито співзвучна Резолюції Ради Безпеки ООН 1624 (2005). Встановлені щільні контакти Ради Європи з Контртерористичним комітетом і міжправовими службами організацій.

Рада Європи активно взаємодіє з ЮНЕСКО, в тому числі шляхом створення відкритої платформи міжорганізаційного співробітництва в інтересах міжкультурного діалогу. У Комітеті Міністрів Ради Європи у 2006 р. було прийнято рішення про підтримку Ініціативи ООН «Альянс цивілізацій». Ініціатива набуває особливого значення в умовах пошуку міжцивілізаційної згоди й розвитку діалогу між різними культурами й релігіями. Рада Європи також співпрацює з органами ООН у сфері ЗМІ, охорони навколишнього середовища, соціальної проблематики тощо.

Глави держав і урядів держав-членів Ради Європи на Третньому саміті організації у травні 2005 р. закликали Раду Європи «розвивати співпрацю з ООН та її спеціалізованими установами для просування універсальних цінностей, які поділяють держави - члени Ради Європи у сфері прав людини та для досягнення Цілей розвитку тисячоліття в Європі, прийнятих ООН».

У вересні 2005 р. Генеральний секретар Ради Європи Т.Девіс у виступі на сесії Генеральної Асамблеї ООН висловив бачення основних напрямів співпраці Ради Європи з ООН. Він підкреслив значення Міжнародного кримінального суду у сфері боротьби із тероризмом і повідомив, що Парламентська асамблея постійно закликала держави-члени й держави-спостерігачі ратифікувати Статут Суду, що вони у своїй більшості й зробили. За його словами, Рада Європи вітає рішення ООН про створення Ради з прав людини. Що стосується Ради Безпеки, то Асамблея виступає за більш представницький склад, який

підвищить її авторитет, за більш ефективний процес прийняття рішень і за впровадження відповідних механізмів для більш ефективного їх виконання. Парламентська асамблея Ради Європи також висловила на користь втілення парламентського виміру у роботу Генеральної Асамблеї. Рада Європи підтримала пропозиції щодо створення Комісії по миробудівництву, а також активізацію співпраці між ООН та регіональними й іншими міжурядовими організаціями. У сфері попередження конфліктів дві організації провели в червні 2005 р. у Нью-Йорку перше зібрання відповідальних за різні питання, які представляють спільний інтерес. Що стосується підтримання миру, Місія тимчасової адміністрації ООН в Косово і Рада Європи працювали в тісній співпраці, зокрема у сфері захисту прав людини.

16 грудня 2008 р. делегати 63-ї сесії Генеральної Асамблеї схвалили резолюцію про зміцнення взаємодії ООН з Радою Європи (A/RES/63/14). В документі визнається роль Ради Європи у справі захисту і зміцнення прав людини і фундаментальних свобод, демократії і правової держави на Європейському континенті. Резолюція є програмним документом, який фіксує напрями взаємодії всесвітньої Організації і Ради Європи. Це рішення відповідає прагненню двох організацій до більш тісного співробітництва у підтримці міжнародного миру й безпеки, захисту прав людини, боротьби з тероризмом, попередження конфліктів та постконфліктного миробудівництва. Прийняття резолюції сприятиме реалізації Цілей розвитку на межі тисячоліть, а також досягненню визначеної на Третньому саміті у Варшаві держав-членів Ради Європи головної стратегічної цілі – будівництва Європи без розподільчих ліній на основі демократії, прав людини, верховенства права, культурного розмаїття й соціального єднання.

Література:

1. Agreement between the Secretariat-General of the Council of Europe and the Secretariat of the United Nations of (1951). - <http://www.coe.int/t/der/docs/UNCoEAgreement1951.pdf>
2. Arrangement on Co-operation and Liaison between the Secretariats of the United Nations and the Council of Europe (1971). - <http://www.coe.int/t/der/docs/UNCoEArrangement1971.pdf>
3. Resolution on Observer status for the Council of Europe in the General Assembly (1989). - http://www.coe.int/t/der/docs/UNARES446_en.pdf
4. Resolution on Co-operation between the United Nations and the Council of Europe (2006). - http://www.coe.int/t/der/docs/UNARES6113_en.pdf
5. Report of the UN Secretary General on co-operation between the United Nations and regional and other organisation (2006). - http://www.coe.int/t/der/docs/UNReportA61_256_en.pdf
6. Resolution on Co-operation between the United Nations and the Council of Europe (2008). - http://www.coe.int/t/der/docs/UNARES6314_en.pdf
7. Report of the UN Secretary General on co-operation between the United Nations and regional and other organisations (2008). - http://www.coe.int/t/der/docs/UNReportA63_228_en.pdf
8. Заблоцька Л.Г., Федорова А.Л., Шинкаренко Т.І. Політико-правові аспекти діяльності Ради Європи. - К. «Фенікс», 2007.
9. Піляєв І.С. Рада Європи в сучасному євроінтеграційному процесі.- Київ:Юридична книга.- 2003.- 436с.

Радзівська В.В.*

ПРАВО НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ – УНІВЕРСАЛЬНА КОНСТИТУЦІЙНА ГАРАНТІЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

The present research is dedicated to the problem of the right for judicial protection within the framework of human rights. Judicial protection is important aspect of constitutional guaranteeing of the rule of law and its providing is vital important for the civil society.

Загальна декларація прав людини є джерелом виміру прав і свобод людини у міжнародному та національних законодавствах. Цим документом було визнано та закріплено повагу до основних прав і свобод, втілила ідею гуманізму та рівноправ'я у всьому світі.

Декларація прав людини встановила, що кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом (стаття 8) [1]. Дана норма міжнародного права знайшла своє відображення і у законодавстві України. Так, у статті 55 Основного Закону України [2] встановлено, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом, а згідно із статтею 8 її приписи є нормами прямої дії. Відповідно можна говорити про те, що в Україною визнано верховенство судової влади у системі державного захисту прав людини. А також, не дивлячись на те, що основу судової влади в Україні складають судові органи, які різняться своєю компетенцією та юрисдикцією, але усі вони мають одне головне призначення – захист прав і свобод людини і громадянина.

Так, право на захист передбачає два механізми судового захисту, а саме на міжнародному та державному рівнях. На міжнародному рівні – це механізми захисту, основу яких складають міжнародно-правові гарантії. На загальнонаціональному рівні відповідно, це механізми захисту, що відносяться до національно-правових гарантій, та охоплюють систему національних засобів судового захисту (статті 124,125 Конституції України).

В основі процесуальних гарантій конституційного права на судовий захист лежить принци доступності судового захисту та юридичної допомоги. Зазначений принцип представляє собою забезпечення законом можливість без усіляких перешкод звернутися до суду за захистом своїх порушених прав чи свобод, оспорюваних законних інтересів, та отримати судовий захист. Складність механізму доступу до органів правосуддя за захистом порушених прав є суттєвою перешкодою у забезпеченні прав і свобод людини.

Право на захист є суб'єктивним правом та реалізується поданням певної форми звернення до суду (залежно від компетенції та юрисдикції судової установи). Судові органи самостійні та незалежні, їх діяльність основана на демократичних принципах правосуддя та призвана зробити можливість доступу за юридичною допомогою доступною та природною. У системі судів України Конституційний Суд України посідає особливе місце. Відповідно до статті 2 Закону України «Про Конституційний Суд України» [3] є гарантом верховенства Конституції України як Основного Закону, а отже і гарантом прав і свобод людини і громадянина.

Відповідно до чинного законодавства (Закону України «Про Конституційний Суд України») процесуальним інструментом ініціювання саме громадянином провадження щодо

*Старший консультант Інституту законодавства Верховної Ради України

захисту прав і свобод у Конституційному Суді здійснюється шляхом конституційного звернення. Відповідно до частини першої статті 42 Закону «Про Конституційний Суд України» правовою підставою конституційного звернення визначається як письмове клопотання до Конституційного Суду України про необхідність офіційного тлумачення Конституції України та законів України з метою забезпечення реалізації чи захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина, а також прав юридичної особи. Також даним документом окреслено коло суб'єктів, що мають право звернутися до Конституційного Суду шляхом подання конституційного звернення. Так, згідно зі статтею 43 зазначеного Закону право на конституційне звернення надано громадянам України, іноземцям, особам без громадянства та юридичним особам. Таким чином, Законом України «Про Конституційний Суд України» передбачено право особи звернутися до Конституційного Суду лише з питань офіційного тлумачення норм Конституції та законів України, з інших питань, у тому числі і з перевірки конституційності закону, застосованого чи підлягаючого застосуванню, законодавством не встановлено.

Разом із тим, на сьогодні законодавством передбачена можливість громадянину, чії конституційні права були порушені правовими актами чи діями з боку державної влади, окремих посадових осіб, реалізувати своє конституційне право на захист шляхом безпосереднього звернення до Конституційного Суду через представницькі органи. А саме через Президента України, який є гарантом прав і свобод людини і громадянина та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини [4], або в процесі офіційного тлумачення законів (у цьому випадку сам Конституційний Суд України, даючи офіційне тлумачення того чи іншого закону, може визнати окремі положення цього закону неконституційним). Але, як свідчить практика, даний механізм захисту прав і свобод не є досконалим і фактично недієвим. Слід зазначити, що конституційне право на судовий захист у вигляді конституційної скарги надасть громадянам можливість захисту національно-правовими засобами, але буде можливим, якщо використані усі інші судові інстанції.

Відповідно до цього ми можемо говорити про те, що правові підстави звернення громадян до Конституційного Суду України є обмеженими за предметним критерієм, оскільки передбачає можливість звернення громадянами лише у справах щодо офіційного тлумачення Конституції і законів України.

Отже, нагальним питанням сьогодення є забезпечення доступності до органів конституційної юрисдикції особи, права і свободи якої були безпосередньо порушені. Визначення за особою права на активну участь у відновленні та захисті її порушених прав і свобод вимагає вдосконалення процедури розгляду справ стосовно захисту цієї сфери.

Таким чином, доступ до органів конституційної юрисдикції щодо захисту прав і свобод людини з боку пересічного громадянина є ускладненим, а подекуди і обмеженим (зокрема, якщо мова йде про осіб, місце знаходження яких є віддаленим від розташування органів конституційної юрисдикції). У цьому зв'язку є доречним звернутися до досвіду багатьох країн Європи, де громадянам надано право безпосереднього звернення до органу конституційної юстиції з поданням (конституційною скаргою) про визнання закону чи його окремих положень (в окремих випадках – також інших нормативно-правових актів) неконституційним. Такий підхід, з одного боку, забезпечує втілення в життя принципу верховенства Конституції, а з іншого – сприяє більшій захищеності прав і свобод громадян. Відповідний досвід варто поширити і в Україні.

Таким чином, потрібно розширити повноваження органу конституційної юрисдикції, внести певні зміни та доповнення до законодавства України, закріпити на законодавчому рівні інститут конституційної скарги, що дасть змогу конституційно-закріпленому праву на судовий захист стати більш дієвим та природним, а не залишатися декларативною нормою. Запровадження інституту конституційної скарги надасть можливість забезпечити

ефективність доступу громадян до Конституційного Суду України з метою здійснення ним функцію не лише судочинства, а й правосуддя, що є підтвердженням гуманістичної спрямованості діяльності держави, зокрема у конституційній юрисдикції.

Тож, дотримання прав і свобод, їх забезпечення та захист говорить про становлення правової держави, її пріоритетних напрямків державної політики. Так існування прав і свобод людини не є стороннім від національного законодавства, а виступає одним з головних напрямків його розвитку.

Для реалізації конституційно закріплених прав і свобод людини, а саме права на судовий захист, в Україні необхідно мати налагоджений правовий механізм забезпечення прав і свобод людини, тобто систему засобів і чинників, що забезпечують необхідні умови поваги до всіх основних прав і свобод людини, які є похідними від її гідності. Завдання такого правового механізму забезпечення прав людини — охорона, захист, відновлення порушених прав. Завдяки цьому конституційно-визнані права і свободи людини стають реальними.

Тож, становлення правової держави з її незаперечним диктатом прав і свобод людини і громадянина залежить від ступеню політичної консолідації, суспільної зрілості, партнерства між усіма гілками та рівнями влади, та мобілізації з'єднаної громадянської волі. Лише у цьому випадку можливий вільний і повний розвиток особи, що було проголошено Загальною декларацією прав і свобод людини (стаття 29).

Література:

1. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 // *Голос України* від 10.12.2008 - № 236
2. Конституція України від 28.06. 1996 // *Відомості Верховної Ради України* від 23.07.1996 - 1996 р., № 30, стаття 141
3. Закон України «Про Конституційний Суд України» від 16.10.1996 // *Відомості Верховної Ради України* від 03.12.1996 - 1996 р., № 49, стаття 272
4. Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 // *Відомості Верховної Ради України* від 13.05.1998 - 1998 р., № 20, стаття 99

Колишко Р.А.*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ КОНВЕНЦІЙ МІЖНАРОДНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАЦІ № 87 «ПРО СВОБОДУ АСОЦІАЦІЇ І ЗАХИСТ ПРАВА НА ОРГАНІЗАЦІЮ»

An article «On some aspects of implementation of ILO Convention № 87 «Freedom of Association and Protection of the Right to Organise Convention» in Ukraine dedicated to correct legal understanding and practical realization of so called «rights on association».

There is a short historical overview of association rights is presented in the article. The main part of the article dedicated to analysis of mentioned Convention provisions concerning concrete rights and mechanisms of associations to organize and act within international and national legal norms.

Правове забезпечення діяльності асоціацій громадян (організацій найманих працівників та роботодавців) в більшості країн з розвинутою системою трудових та соціальних відносин здійснюється у вигляді законодавчого, судово-адміністративного, колективно-договірного регулювання і має глибокі історичні корені.

Система відносин, що складає комплекс «права на асоціацію» є динамічним соціальним явищем, якому притаманна об'єктивна тенденція до якісного розвитку в залежності від впливу на неї різних соціально-політичних та економічних чинників [1]. Комплекс «права на організацію» має багато спільного для більшості країн світу у плані закономірностей формування та якісного розвитку, але без ґрунтовного ретроспективного аналізу особливостей, що існують у цьому процесі в окремих країнах, зрозуміти його важко.

Міжнародне закріплення комплексу «права на організацію» виникло значно пізніше, ніж це відбулося на національному рівні, і здійснювалося протягом формування загальної системи міжнародно-правового регулювання праці. Основи цієї системи були закладені на початку ХХ століття, значною мірою під впливом національних профспілок.

У Версальському мирному договорі 1919 року було вперше проголошено принцип свободи створення асоціацій. Розділ XIII Версальського мирного договору став частиною Статуту Міжнародної організації праці (МОП), яка виникла при Лізі Націй і отримала офіційний мандат на регулювання прав на створення асоціацій на міжнародному рівні [2].

Перша конвенція МОП про права організацій була прийнята у 1921 році. Це була Конвенція № 11 про право на організацію і об'єднання працівників у сільському господарстві, що передбачала поширення прав на об'єднання, які існували для працівників промисловості, на всіх без винятку працівників сільського господарства [3].

Повноцінне міжнародне визнання комплексу «права на організацію» фактично почалося після Другої світової війни, коли у 1946 році МОП отримала статус установи ООН. У Філадельфійській декларації про цілі і завдання МОП, прийнятій Генеральною конференцією МОП у 1944 році і у подальшому включеній до Статуту цієї міжнародної орга-

*кандидат юридичних наук, науковий співробітник науково-дослідної частини Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

нізації, проголосила основним завданням МОП «сприяти поліпшенню умов праці, у тому числі шляхом визнання принципу профспілкової свободи» [4].

Генеральна Асамблея та Економічна і соціальна рада (ЕКОСОП) ООН поклали на МОП обов'язок міжнародного регулювання комплексу «права на організацію», залишивши за собою право втручання у це регулювання.

У 1948 році МОП прийняла Конвенцію № 87 - базову конвенцію, що регулює свободу об'єднання і захист прав на організацію, яка закріпила право на об'єднання (тобто право на організацію і діяльність). Конвенція отримала найбільшу підтримку країн-членів МОП.

У тому ж році було прийнято і менш відому Конвенцію № 84 про право на об'єднання і регулювання трудових конфліктів (на територіях за межами метрополій).

Перший етап міжнародного визнання профспілкових прав завершився прийняттям у 1949 році Конвенції № 98 про застосування принципів права на організацію і на ведення колективних переговорів, яка отримала загальну підтримку країн-членів МОП.

Таким чином, у обов'язкових нормах МОП - конвенціях, які країни-члени МОП повинні ратифікувати і реалізувати у своєму національному законодавстві і на практиці, отримали міжнародне визнання два вищезазначених види з існуючої тріади комплексу «права на організацію». Саме ці права стали регулюватися і захищатися так само, як і інші міжнародні права людини, визначені у Загальній декларації прав людини, прийнятій Генеральною асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року. У частині 4 статті 23 Декларації зазначається: «Кожна людина має право створювати професійні спілки і вступати до професійних спілок для захисту своїх інтересів» [5].

Подальше міжнародне визнання комплекс «права на організацію» отримав у Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права, прийнятому Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року.

Частиною 1 статті 8 Пакту проголошено «право кожної людини створювати з метою захисту своїх економічних і соціальних інтересів професійні спілки і вступати до них за своїм вибором за однієї умови дотримання правил відповідної організації...», «право професійних спілок функціонувати без перешкоди і без будь-яких обмежень», «право професійних спілок створювати національні федерації або конфедерації, а також засновувати міжнародні професійні організації або приєднуватися до них», «право на страйки за умови їх здійснення у відповідності із законами кожної країни» [6].

Країни, які підписали цей Пакт, повинні забезпечити зазначені права, мають право обмежувати їх лише для осіб, які входять до складу збройних сил, поліції або державної адміністрації.

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права відніс право на створення організацій профспілок до громадянських свобод (частина 1 статті 22) [7].

Здійснюючи подальше міжнародне регулювання комплексу «права на організацію», МОП прийняла у 70-х роках кілька важливих конвенцій і рекомендацій щодо двох основних складових цього комплексу - права на свободу об'єднання і права на колективні договори.

Так, у 1975 році на доповнення до Конвенції № 11 1921 року була прийнята Конвенція № 141 про організацію сільських працівників. зокрема, вона розкрила зміст права на об'єднання і принципи свободи об'єднання у секторі сільського господарства, зобов'язала держави, які ратифікували цю Конвенцію, сприяти розвитку організацій сільських працівників.

Конвенція № 151 1978 року про трудові відносини на державній службі доповнила Конвенції № 87 1948 року і № 98 1949 року, які виключали зі сфери своєї дії державних

службовців. Ця Конвенція, визначивши права державних службовців на створення організацій, встановила, що вона застосовується «до всіх осіб, які найняті державними органами». Організації державних службовців повинні користуватися у своїй діяльності «повною незалежністю від органів державної влади» і правовим захистом. Конвенція визнала і право державних службовців на колективні договори і врегулювання трудових конфліктів в арбітражному порядку (правда, без права на страйк, яке зовсім відсутнє у нормах МОП) [8].

Основні складові комплексу «права на організацію» отримали міжнародне визнання і на регіональному рівні, в тому числі і на загальноєвропейському.

Право на об'єднання визнане одним з основних прав людини Європейською конвенцією прав людини 1950 року. Порушення положень цієї Конвенції дає право громадянам країн, які до неї приєдналися, звертатися за захистом до Європейського суду з прав людини [9].

Європейська соціальна хартія 1961 року у п. 5 частини 1, статті 5 передбачає захист права на об'єднання працівників і підприємців [10].

Таким чином, слід визнати, що крім МОП у світовій практиці існують і інші механізми та міжнародні організації, які так чи інакше мають відношення до регулювання або застосування комплексу «права на організацію». Але МОП, відповідно до наданих їй повноважень, є практично єдиною визнаною на міжнародному рівні організацією, яка займається регулюванням і контролем виконання міжнародних трудових прав.

В цій роботі основну увагу хотілося б приділити двом конвенціям МОП, в яких містяться основні норми і положення, що стосуються права на об'єднання, а саме - Конвенція МОП № 87 про свободу об'єднання і захист права на організацію і Конвенція МОП № 98 про право на організацію і ведення колективних переговорів.

У Конвенції МОП № 87 свобода об'єднання визнається як право трудящих і роботодавців утворювати організації (спілки, об'єднання) на власний вибір і без попереднього дозволу, а також право вступати до таких організацій за єдиної умови - підпорядкування статутам цих організацій.

Вказані організації:

- можуть вибирати своїх представників, організовувати свій апарат і свою діяльність, формулювати програму дій. При цьому державна влада повинна утримуватися від втручання, здатного обмежити це право або перешкодити його законному здійсненню;
- не підлягають розпуску або тимчасовій забороні в адміністративному порядку;
- можуть створювати федерації і конфедерації, а також приєднуватися до них, і кожна така організація має право вступати до відповідних міжнародних організацій трудящих і роботодавців.

Трудящі, роботодавці та їх організації (так само як й інші особи та організовані колективи) повинні дотримуватися законності. У свою чергу національне законодавство не може обмежувати гарантії, передбачені Конвенцією; воно визначає, якою мірою ці гарантії застосовуються до збройних сил і поліції. Тільки відносно цих двох категорій держави можуть вирішувати, чи застосовувати до них Конвенцію МОП № 87. Вся решта працівників як приватного, так і державного секторів, незалежно від сфери діяльності, статі, кольору шкіри, поглядів, національності і політичних переконань, потрапляють повною мірою в сферу дії даної Конвенції [11].

Конвенція МОП № 87 зобов'язує держави вжити заходів з метою гарантувати трудящим і роботодавцям вільне здійснення права на організацію. Це забезпечується додатковими гарантіями, наявними в Конвенції № 98.

По-перше, у ній визначено захист від будь-яких дискримінаційних дій, спрямованих на обмеження свободи об'єднання, особливо від дій, метою яких є: а) висувати умову не-

вступу до об'єднання або виходу з нього; б) звільнення або завдання іншого збитку працівникові через те, що він є членом профспілки або бере участь у профспілковій діяльності.

По-друге, організації трудящих і роботодавців повинні користуватися належним захистом проти будь-яких актів втручання з боку один одного, зокрема, не допускати створення об'єднань, що знаходяться під контролем або роботодавців, або працівників.

Слід розглянути окремо питання про так званий «примусовий юніонізм», тобто примусове (пряме або непряме) нав'язування переважно профспілкового членства. Згідно з офіційним тлумаченням, прийнятим у МОП, Конвенція № 98, як і інші конвенції і рекомендації МОП, не торкається цього питання. Втім, кожна держава повинна вирішувати на національному рівні, встановлювати або не встановлювати відповідні норми. Разом з тим Комітет експертів МОП вважає такою, що протирічить свободі об'єднання ситуацію, коли положення про примусовий юніонізм не є результатом вільної угоди профспілок і роботодавців, а нав'язується трудящим державою за допомогою законом [12].

Разом з цим, МОП прийняла спеціалізовані акти про право на об'єднання у сільському господарстві та на державній службі.

Праву на об'єднання у сільському господарстві присвячені Конвенції №№ 11 та 141 і Рекомендація № 149.

Конвенція № 11 зобов'язує держави розповсюдити на сільське господарство ті ж права на організацію і на об'єднання, які мають працівники і роботодавці у промисловості, і, зокрема, відмінити будь-які акти, направлені на обмеження цих прав по відношенню до працівників, зайнятих у сільському господарстві.

Конвенція № 141 встановлює ряд норм щодо організації сільських працівників та їх ролі в економічному і соціальному розвитку. Всім категоріям сільських працівників, як найманим робітникам, так і фермерам і іншим незалежним працівникам, надається право створювати свої власні організації, а також вступати до організацій за своїм власним вибором тільки відповідно до правил даної організації, без попереднього дозволу і на основі дотримання принципу свободи об'єднання [13].

Рекомендація № 149 деталізує і доповнює положення Конвенції № 141, визначаючи роль організацій сільських працівників і заходи, спрямовані на їх підтримку (законодавчі і адміністративні заходи, інформування, забезпечення відповідної освіти, фінансова й матеріальна підтримка тощо).

Конвенція № 151 містить комплекс положень, які захищають право на організацію державних службовців.

Так, на державних службовців розповсюджується свобода асоціації (об'єднання) і вони захищені від дискримінації, яка призводить до обмеження цієї свободи. Зокрема, заборонено в якості умови прийому на державну службу зобов'язувати кандидата не вступати до профспілки або примушувати вийти з профспілки; не допускається звільнення державного службовця або заподіяння йому іншої шкоди за те, що він є членом організації державних службовців або бере участь у нормальній діяльності такої організації.

Представникам визнаних організацій державних службовців повинні надаватися такі можливості, які дозволяли б їм швидко і ефективно виконувати свої обов'язки (як у неробочий, так і в робочий час) без нанесення збитку відповідному державному відомству.

Державні службовці користуються цивільними і політичними правами, які необхідні для нормального здійснення свободи об'єднання, за єдиної умови дотримання зобов'язань, що випливають з їх статусу і характеру виконуваних функцій.

При цьому, слід зазначити, що у Конвенції № 151 під терміном «державні службовці» розуміються всі особи, найняті державними органами, проте національне законодавство може додатково визначити, якою мірою встановлені гарантії застосовуються до деяких

категорій державних службовців (службовці, що займають пости на високому рівні, чії функції відносяться до визначення політики; службовці, обов'язки яких носять суворо конфіденційний характер), а також до збройних сил і поліції [14].

Незважаючи на ратифікацію Україною основних конвенцій МОП, у тому числі й тих, що регулюються комплекс «права на організацію», практика їх реалізації і застосування в Україні свідчить про численні порушення, при чому як з боку державних органів, так і з боку соціальних партнерів.

Слід зазначити, що для забезпечення гарантування громадянам вільного здійснення права на організацію, що визначені у її статтях 1, 2, 7, 8, 10, 11 Конвенції МОП № 87 про свободу асоціації та захист права на організацію, протягом років незалежності державою вживалися відповідні заходи. Насамперед, це стосується створення правового поля, яке забезпечувало б зазначені права та свободи працівників та роботодавців.

Практично усі положення Конвенції МОП № 87 імplementовані в національне законодавство, що регулює соціально-трудова відносини в Україні.

І хоча чинне законодавство України та його практична реалізація, в основному, відповідає нормам Конвенції МОП № 87, однак практична його реалізація виявила деякі невідповідності міжнародним нормам в частині легалізації профспілок, набуття ними статусу юридичної особи та реєстрації організацій роботодавців та їх об'єднань.

Так, відповідно до статті 16 Закону України «Про профспілки, їх права та гарантії діяльності», профспілки та їх об'єднання легалізуються шляхом повідомлення на відповідність заявленому статусу. При цьому профспілки та їх об'єднання набувають права юридичної особи з моменту затвердження статуту (положення), що свідчить про те, що цим не передбачено ніяких обмежень і переваг для окремих профспілок, чи їх об'єднань.

Однак, частиною четвертою статті 87 нового Цивільного кодексу України встановлено, що юридична особа вважається створеною з дня її державної реєстрації. Також, з 1 липня 2004 року набрав чинності Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців», який регулює відносини, що виникають у сфері державної реєстрації юридичних осіб, а також фізичних осіб - підприємців.

Таким чином, положення статті 3 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» та частини четвертої статті 87 Цивільного кодексу суперечать Конвенції Міжнародної організації праці № 87 про свободу асоціації і захист права на організацію та Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності».

Аналогічна правова колізія також спостерігається щодо реєстрації організацій роботодавців. Так, згідно зі статтею 13 Закону України «Про організації роботодавців» організації роботодавців та їх об'єднання підлягають обов'язковій реєстрації в порядку, встановленому Законом України «Про об'єднання громадян». Втім, враховуючи дію зазначених положень Цивільного кодексу України та Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців», їхня реєстрація є доволі ускладненою.

Втім, одним питанням набуття статусу юридичної особи проблеми існування організацій роботодавців та їх об'єднань не обмежуються.

Правовий аналіз норм Закону України «Про організації роботодавців» та окремих нормативно-правових актів, які стосуються питань створення та діяльності організацій роботодавців, свідчить про те, що деякі положення Закону та інших нормативно-правових актів суперечать нормам Конвенції МОП № 87 «Про свободу асоціації і захист прав на організацію».

Проте, порядок державної реєстрації організацій роботодавців та їх об'єднань, який передбачає легалізацію (офіційне визнання) організацій роботодавців та їх об'єднань шля-

хом реєстрації або повідомлення про заснування відповідно до Закону України «Про об'єднання громадян», перешкоджає реалізації права роботодавців на свободу об'єднання.

У разі реєстрації організації роботодавців та їх об'єднання вони набувають статусу юридичної особи (частини перша і друга статті 14 Закону України «Про об'єднання громадян»). Встановлення реєстрації із набуттям статусу юридичної особи, як способу легалізації, початок діяльності організації пов'язує з моментом її реєстрації у відповідних державних органах.

До того ж, реєструючий орган має право відмовити у реєстрації, якщо статутні або інші документи, подані для реєстрації, суперечать вимогам законодавства України, що не узгоджується зі статтею 3 Конвенції № 87 щодо самостійності виробляти свої статuti, регламенти, організувати апарат та свою діяльність. Це нівелює передбачене Конституцією України право громадян на свободу об'єднання, ставить створення організацій роботодавців та подальше їх існування в залежність від реєструючого органу, що в принципі рівнозначне вимозі про попередній дозвіл.

Отже, зазначене положення суперечить вимогам Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та статті 2 Конвенції Міжнародної організації праці N 87 про свободу асоціації і захист права на організацію, якою передбачено, що працівники та роботодавці, без якої б то не було різниці мають право створювати на свій вибір організації без попереднього на те дозволу, а також право вступати в такі організації з єдиною умовою підпорядкуватись статутам цих організацій.

Слід зауважити, що Конституційний Суд України, розглядаючи справу щодо відповідності Конституції України статей 8, 11, 16 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» (справа про свободу утворення профспілок), дійшов висновку, що аналогічні положення щодо легалізації профспілок мали місце у статті 16 Закону про профспілки, яка фактично пов'язувала початок діяльності створеної з метою забезпечення і захисту інтересів працівників організації як профспілки з моментом її реєстрації у відповідних органах, що розцінено ним як вимогу про попередній дозвіл на утворення профспілки. Тому таке положення статті 16 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», визнано Конституційним Судом України як таке, що не відповідає Конституції України. враховуючи той факт, що згідно міжнародній практиці, немає різниці у статусі організацій працівників та роботодавців в контексті застосування норм та положень Конвенції МОП № 87 [15].

Крім зазначеного, статтею 8 Закону України «Про організації роботодавців» визначено статус організацій роботодавців та їх об'єднань, які діють за територіальною або галузевою ознакою. Разом з тим, у статті відсутнє право на створення галузевих організацій роботодавців зі статусом всеукраїнських, що не уможливило їх створення. Згадана норма обмежує право роботодавців на свободу об'єднання та суперечить статті 3 Конвенції МОП № 87.

Враховуючи, що зі статусом організацій роботодавців та їх об'єднань пов'язується їх представництво на національному, територіальному, місцевому, галузевому рівнях при веденні консультацій, колективних переговорів щодо укладення колективних договорів та угод, участь у роботі Національної ради соціального партнерства, фондах з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування, існуюча редакція статті 8 Закону «Про організації роботодавців» може бути значною перешкодою у створенні та забезпеченні статутної діяльності організацій роботодавців.

Підсумовуючи, слід визнати, що, незважаючи на задеклароване у частині 4 статті 7 Закону України «Про організації роботодавців» заборону будь-якого втручання у статутну діяльність організацій роботодавців та їх об'єднань з боку органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, деякі нор-

мативно-правові акти України не відповідають положенням Конвенції МОП № 87, зокрема, щодо незалежності організації роботодавців та їх об'єднань у своїй діяльності від державних органів влади.

Так, державою, в особі Міністерства праці та соціальної політики, систематично не виконуються норми ст.4 Конвенції МОП № 98 та ст.6 Європейської соціальної Хартії щодо створення механізмів переговорів з метою заохочення й сприяння повному розвитку й використанню процедури ведення переговорів.

Сьогодні Мінпраці, будучи органом, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері регулювання соціально-економічних інтересів працівників і роботодавців, зловживаючи своєю компетенцією по формуванню сторони власників та уповноважених ними органів, які об'єдналися для ведення колективних переговорів з укладення Генеральної угоди, на власний розсуд обирає представників від роботодавців для участі у цьому процесі.

Так, у 2006р. до участі в переговорному процесі з укладення Генеральної угоди на новий термін допускаються сім незареєстрованих організацій роботодавців, при цьому п'ять зареєстрованих організацій роботодавців усуваються від участі в ньому.

В 2008р. через недопущення до участі у переговорному процесі переважної більшості організацій роботодавців, суб'єктами Генеральної угоди на 2008-2009 роки виступили 2 із 17-ти зареєстрованих всеукраїнських об'єднань організацій роботодавців. Як наслідок, поза сферою дії укладеної Генеральної угоди залишилось більше 6 млн. найманих працівників.

Доводиться також констатувати, що порушення міжнародних конвенцій МОП відбувається і Президентом України – гарантом Конституції.

Так, Указом Президента від 9 червня 2008р. № 523 «Про внесення зміни до Указу Президента України від 29 грудня 2005 року № 1871 «Про розвиток соціального діалогу в Україні», здійснено зміну Співголови від сторони роботодавців Національної ради з порушенням процедури увільнення від виконання обов'язків Співголови та призначення нового Співголови.

Положенням про Національну раду, затвердженого Указом Президента від 29 грудня 2005 року «Про розвиток соціального діалогу в Україні», визначена демократична процедура призначення співголів Національної ради, а саме: «Національну раду очолюють три співголови, які призначаються та звільняються Президентом України за пропозицією відповідної сторони соціального діалогу».

Таким чином, сторона роботодавців Національної ради, до складу якої входили 16 із 17 зареєстрованих Мін'юстом, всеукраїнських об'єднань організацій роботодавців, мала внести пропозицію про увільнення від виконання обов'язків діючого Співголови, та призначення нового Співголови для подальшого призначення Президентом.

Варто звернути увагу, що в 2007 році Президентом України також було призначено Співголову від сторони роботодавців за поданням однієї організації роботодавців, без урахування думки інших восьми організацій роботодавців.

18 листопада 2008 року було видано Указ Президента України № 1050/2008 «Про внесення змін до Положення про Національну тристоронню соціально-економічну раду», відповідно до якого в Національній тристоронній соціально-економічній раді можуть бути представлені виключно всеукраїнські об'єднання організацій роботодавців, що є суб'єктами Генеральної угоди.

Виходячи з цього, сторону роботодавців в Національній раді можуть утворити лише представники тих об'єднань організацій роботодавців, що підписали Генеральну угоду, тобто 2 з 17-ти зареєстрованих. Таким чином, для реалізації свого права на участь у діяльності Національної ради Указ Президента фактично зобов'язує переважну більшість

об'єднань організацій роботодавців приєднатися до Генеральної угоди. Це в той час, коли ці об'єднання в 2006 та 2008 роках були усунені від участі у переговорному процесі з її укладення.

Дане положення Указу перешкоджає вільній реалізації права організацій роботодавців по представництву інтересів роботодавців в органі соціального діалогу, і, безперечно, є порушенням Конвенції МОП № 98 в частині ведення колективних переговорів на добровільних засадах.

Таким чином, наведені факти свідчать про досить низький рівень правової культури застосування в Україні норм конвенцій МОП, зокрема тих, що стосуються безперешкодного права на створення організації.

Спостерігаються численні порушення норм конвенцій з як з боку державних органів, так і з боку соціальних партнерів – організації працівників, роботодавців та їх об'єднань. При цьому аналіз тенденцій свідчить про збільшення кількості таких фактів та їх системність.

Частково це можна пояснити правовою неграмотністю як соціальних партнерів, так і представників держави, особливо на місцевому рівні.

Але головним залишається те, що в Україні, на жаль, часто втрачається сенс соціального діалогу, заради якого, фактично, і створюються організації найманих працівників та роботодавців, а саме - бажання відшукати компроміс у складних питаннях, що виникають у соціально-трудовах відносинах.

Література:

1. Костин Л. А. Международная организация труда. М., 2002. – С. 8.
2. Ibid., С. 10.
3. <http://www.ilo.org/ilolex/russian/docs/convdisp1.htm>
4. Костин Л. А. Международная организация труда. М., 2002. – С. 18.
5. <http://www.un.org/russian/document/declarat/declhr.htm>
6. <http://www.un.org/russian/document/convents/pactecon.htm>
7. <http://www.un.org/russian/document/convents/pactpol.htm>
8. Сборник международных договоров, Том I, Универсальные договоры, Организация Объединенных Наций, Нью-Йорк и Женева, 1994 год. – С. 199.
9. <http://www.uazakon.com/document/tpart22/isx22027.htm>
10. <http://www.uapravo.net/data2008/base62/ukr62283/index.htm>
11. http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=993_125
12. http://www.ilo.org/dyn/empent/docs/F570134375/Manualsyndicoop_report.pdf
13. <http://www.ilo.org/ilolex/russian/docs/convdisp1.htm>
14. <http://www.ilo.org/ilolex/russian/docs/convdisp1.htm>
15. Свобода объединения. Сборник решений, принятых Комитетом по свободе объединения Административного совета МОТ, и выработанных им принципов. 4-е издание (пересмотренное). МБТ – Женева, 1996. п. 207, с. 53

Сербіна Н.Ф.*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ: СТАН ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Ukraine gradually went to the introduction of gender policy, trying not only to declare the rights and possibilities of women and men, but also accomplish the real actions, measures for this purpose, gradually moving to the changes in the legislation.

The legal adjusting of public gender policy in Ukraine is accomplished by the standard legal acts of two levels: supranational and national.

Гендерний підхід до аналізу становища жінок і чоловіків в українському суспільстві, міжстатевих відносин, місця й ролі кожної статі в розвитку громадянського суспільства вперше було обрано в 1999 році в межах проекту «Гендер у розвитку» Програми Розвитку ООН (ПРООН), результатом чого стало видання праці «Гендерний аналіз українського суспільства». У 2001 р. в результаті здійснення проекту ПРООН «Гендерна експертиза українського законодавства» Програми ПРООН «Сприяння гендерній рівності» та за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» були опубліковані результати гендерної експертизи конституційного та галузевого законодавства, здійсненої вітчизняними дослідниками А.Олійник, Т.Мельник, В.Буроменським, Н.Болотіною, І.Лаврінчук, З.Ромовською та іншими. У 2002 р. за підтримки Канадсько-українського гендерного фонду видано працю «Гендерний паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства», яка також містить розділ «Правовий вимір гендерної рівності».

В різних країнах існують різні підходи до гендерної рівності, що мають вплив на законодавчу базу.

1. Антидискримінаційна модель припускає, що «Гендерна нерівність є наслідком індивідуальної дискримінації» і може бути ліквідована за допомогою окремого антидискримінаційного закону. Цей підхід є більш поширеним у ліберальних державах через їхній акцент на індивідуальні можливості та невтручання держави.

2. Позитивні дії. Неподільна структура ринку праці містить окремі соціальні групи, такі як жінки та неповнолітні. Система нерівноправної оплати праці та стратифікація, що виникає внаслідок цього, розглядаються швидше як гноблення, а не як дискримінація. Крім прийняття законодавчих змін, модель позитивних дій вимагає зміни системи найму на роботу та просування по службі.

3. Розширення можливостей. Підхід спрямований на покращення становища жінок за межами ринку праці, а також покращення їхнього доступу до ринку праці. Ця модель є основною причиною гендерної нерівності, визначає нижчий або менш відповідальний рівень освітньої підготовки жінок, часті перерви в їхній кар'єрі, а також обов'язки з ведення домашнього господарства. Для виправлення ситуації вимагається широке державне втручання в такі сфери, як післядипломна освіта, професійна підготовка, надання послуг по догляду за дітьми тощо. Програми в цих сферах найбільш сумісні з соціально-демократичною формою соціальної держави.

*кандидат історичних наук, доцент кафедри країнознавства Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

4. Співмірна цінність/рівність в оплаті. Підхід спрямований на часткове вирішення проблеми гендерної сегрегації, але не на її повне усунення. Гендерна сегрегація – це зосередження жінок в окремих секторах ринку праці (наприклад, медицині, освіті, діловодстві). Підхід співмірної цінності/рівності впроваджує відповідну грошову компенсацію за роботу в секторах, де зайняті переважно жінки.

5. Заходи проти сексуальних домагань. Держави консервативних і соціал-демократичних форм відстали від ліберальних у вирішенні проблеми сексуальних домагань на робочому місці, оскільки вони сприймаються, насамперед, як форма індивідуальної дискримінації. Феміністичні групи, що активно діють у ліберальних країнах, виявилися надзвичайно ефективними у зміні акцентів публічного дискурсу, а також законодавства в цій сфері. Слід, однак, відзначити, що визначення сексуальних домагань, а також механізми протидії та покарання за них значно відрізняються в різних країнах.

6. Політика, спрямована проти гетеросексизму; гендерне законодавство значно менше регулює такий аспект трудових і позатрудових стосунків, який останнім часом привертає пильну увагу міжнародних організацій, як дискримінацію геїв та лесбіянок на робочому місці та в суспільному житті; соціал-демократичні країни підтримують комплексні зміни в законодавстві, що вирішують проблему дискримінації цієї суспільної групи.

7. Залучення чоловіків до досягнення рівної зайнятості через сприяння змінам у розподілі домашньої праці. Цей підхід зазвичай втілюється у регулюванні відпусток по догляду за дитиною. Він вважається суто «гендерним» підходом, який використовується переважно у соціал-демократичних формах соціальної держави.

Україна використовує кілька з перелічених підходів у регулюванні питання рівних прав та можливостей жінок та чоловіків, серед яких позитивні дії, розширення можливостей тощо. Особливістю формування державної гендерної політики в Україні є те, що вона:

1) будується на основі міжнародних нормативно-правових актів, ратифікованих Україною;

2) регулюється національними нормативно-правовими актами щодо рівноправності між жінками і чоловіками.

Таким чином, правове регулювання державної гендерної політики в Україні здійснюється нормативно-правовими актами двох рівнів: наднаціонального та національного. До нормативно-правових актів наднаціонального рівня доцільно віднести:

- Загальну декларацію прав людини;
- Конвенцію ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок»;
- «Декларацію Тисячоліття» ООН;
- Пекінську декларацію та Платформу дій, схвалених Четвертою Всесвітньою конференцією зі становища жінок;
- Декларацію про викорінення насильства стосовно жінок;
- Конвенцію про рівну винагороду чоловіків та жінок за працю рівної цінності;
- Конвенцію про політичні права жінок.

До нормативно-правових актів національного рівня, що врегульовують відносини у сфері державної гендерної політики в Україні, належить, насамперед, Конституція України. Так, рівність прав і свобод людини й громадянина незалежно від статі визначається і гарантується ст. 24 Конституції України, в якій, зокрема, закріплено: «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяль-

ності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям». Принцип гендерної рівності закріплено також у ст. 51 Конституції України: «Шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен з подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї... Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняється державою».

Керуючись основними положеннями підсумкових документів Пекінської конференції, Верховна Рада України ухвалила:

- засади державної політики України в галузі прав людини;
- Декларацію про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї та жінок;
- концепцію державної сімейної політики;
- Сімейний кодекс України.

Другий рівень, що забезпечує правове регулювання основних процесів і проблем у цій сфері діяльності, виходячи з вищезазначеної концепції визначено як рівень необхідного складу нормативно-правової бази правового регулювання рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в Україні. Тому Україна внесла зміни до:

- Кримінального кодексу шляхом запровадження спеціальної статті, що передбачає кримінальну відповідальність за торгівлю людьми;
- Кодексу про адміністративні правопорушення;
- Цивільного Кодексу;
- Сімейного Кодексу;
- Кодексу законів про працю.

А також прийнято наступні закони:

- Закон України «Про попередження насильства в сім'ї»;
- Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»;
- Закон України «Про зайнятість населення» (передбачено додаткові гарантії щодо зайнятості окремих категорій населення, що потребують соціального захисту і не здатні конкурувати на ринку праці).

До третього рівня нормативно-правових актів, можна віднести:

- Указ Президента України від 25 квітня 2001 р. «Про підвищення соціального статусу жінок в Україні»;
- Постанову Кабінету Міністрів від 7 березня 2007 року «Про затвердження державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 року»;
- Постанову Кабінету Міністрів України № 1834 від 27.12.2006 «Про затвердження Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року»;
- Постанову Кабінету Міністрів України № 504 від 12.04.2006 «Про проведення гендерно-правової експертизи».

Отже, основним документом, що регулює гендерну політику держави є Закон «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Він визначає наступні поняття:

- рівні права жінок і чоловіків – відсутність обмежень чи привілеїв за ознакою статі;
- рівні можливості жінок і чоловіків – рівні умови для реалізації рівних прав жінок і чоловіків;
- дискримінація за ознакою статі – дії чи бездіяльність, які виражають будь-яке розрізнення, виняток або привілеї за ознакою статі, якщо вони спрямовані на обмеження або

унеможлиблюють визнання, користування чи здійснення на рівних підставах прав і свобод людини для жінок і чоловіків;

- позитивні дії – спеціальні тимчасові заходи, спрямовані на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права, надані їм Конституцією і законами України;

- сексуальні домагання – дії сексуального характеру, виражені словесно (погрози, залякування, непристойні зауваження) або фізично (доторкання, поплескування), що принижують чи ображають осіб, які перебувають у відносинах трудового, службового, матеріального чи іншого підпорядкування;

- гендерна рівність – рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства;

- гендерно-правова експертиза – аналіз чинного законодавства, проектів нормативно-правових актів, результатом якого є надання висновку щодо їх відповідності принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Порядок проведення гендерно-правової експертизи визначає Кабінет Міністрів України, що відповідно до даного закону прийняв Постанову «Про проведення гендерно-правової експертизи», яку має здійснювати Міністерство юстиції України.

Державна політика щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків спрямована на:

- утвердження гендерної рівності;
- недопущення дискримінації за ознакою статі;
- застосування позитивних дій;
- забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень;
- забезпечення рівних можливостей жінкам і чоловікам щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків;
- підтримку сім'ї, формування відповідального материнства і батьківства;
- виховання і пропаганду серед населення України культури гендерної рівності, поширення просвітницької діяльності у цій сфері;
- захист суспільства від інформації, спрямованої на дискримінацію за ознакою статі.

У законі також зазначено, що не вважаються дискримінацією за ознакою статі:

- спеціальний захист жінок під час вагітності, пологів та грудного вигодовування дитини;
- обов'язкова строкова військова служба для чоловіків, передбачена законом;
- різниця в пенсійному віці для жінок і чоловіків, передбачена законом;
- особливі вимоги щодо охорони праці жінок і чоловіків, пов'язані з охороною їх репродуктивного здоров'я;
- позитивні дії.

Органами, установами та організаціями, наділеними повноваженнями у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, є:

- Верховна Рада України;
- Уповноважений Верховної Ради України з прав людини;
- Кабінет Міністрів України;
- спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;
- органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, визначені в їх складі уповноважені особи (координатори) з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;
- об'єднання громадян.

Окремий розділ Закону присвячено:

- забезпеченню рівних виборчих прав жінок і чоловіків та рівних можливостей їх реалізації (ст. 11-12);
- забезпеченню рівних можливостей жінок і чоловіків у сфері державної служби та служби в органах місцевого самоврядування (ст. 13);
- у здобутті освіти та професійній підготовці (ст. 14-15), у праці та одержанні винагороди за неї (ст. 16-17), у сфері підприємництва (ст. 18), у соціальній сфері (ст. 21-25).

Варто зазначити, що у статті 17 Закону держава зобов'язує роботодавця не лише створювати умови праці, що дозволяють б жінкам і чоловікам здійснювати трудову діяльність на рівній основі; забезпечувати жінкам і чоловікам можливість суміщати трудову діяльність із сімейними обов'язками; здійснювати рівну оплату праці жінок і чоловіків при однаковій кваліфікації та однакових умовах праці; вживати заходів щодо створення безпечних для життя і здоров'я умов праці; вживати заходів щодо унеможливлення випадків сексуальних домагань, але й забороняє роботодавцям в оголошеннях (рекламі) про вакансії пропонувати роботу лише жінкам або лише чоловікам, за винятком специфічної роботи, що може виконуватися виключно особами певної статі, висувати різні вимоги, даючи перевагу одній із статей, вимагати від осіб, які влаштовуються на роботу, дані про їхнє особисте життя, плани щодо народження дітей.

Щодо освіти, то держава встановлює обов'язок навчальних закладів забезпечувати рівні умови для жінок і чоловіків під час вступу до навчальних закладів, оцінки знань, надання грантів, позик студентам, а також підготовку та видання підручників, навчальних посібників, вільних від стереотипних уявлень про роль жінки і чоловіка. Центральний орган виконавчої влади з питань освіти і науки забезпечує проведення експертизи навчальних програм, підручників та навчальних посібників для навчальних закладів щодо відповідності принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

До навчальних програм вищих навчальних закладів, курсів перепідготовки кадрів включаються дисципліни, що вивчають питання забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, та факультативне вивчення правових засад гендерної рівності на основі гармонізації національного і міжнародного законодавства.

Законом також передбачається цивільна, адміністративна та кримінальна відповідальність за порушення законодавства про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків.

Зазначимо, що важливим є не тільки створення достатнього нормативно-правового поля, а і його дотримання. Ця проблема не втратила актуальності, оскільки мають місце факти порушення та ігнорування чинного законодавства. Позитивним кроком у здійсненні парламентського контролю за додержанням конституційних прав та свобод людини й громадянина стало створення нового конституційного органу – Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Такий крок відповідає стратегічній меті Пекінської платформи дій 1995 р., що передбачає активізацію та заохочення розроблення програм захисту прав жінок у національних установах, які здійснюють захист прав людини й відповідні програми.

Таким чином, правове регулювання державної гендерної політики в Україні, на нашу думку, здійснюється нормативно-правовими актами двох рівнів: наднаціонального та національного. Формування та розвиток національного рівня нормативно-правової бази державної гендерної політики в Україні відповідно до концепції необхідного і достатнього складу нормативно-правових баз, тобто її здійснення за етапами: «створення функціонального ядра – розроблення необхідного складу нормативно-правових документів – розроблення достатнього складу нормативно-правових документів» дає змогу впорядкувати вже напрацьований масив правових актів різної юридичної сили.

Викладене дає можливість визначити такі основні напрями удосконалення та розвитку національного рівня нормативно-правової бази державної гендерної політики в Україні:

- законодавче врегулювання державного забезпечення гендерної рівності в Україні через прийняття Верховною Радою України відповідного закону;
- прийняття достатньої кількості нормативно-правових актів центральних органів державної влади щодо державного забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;
- узгодження нормативно-правової бази державної гендерної політики з міжнародним законодавством щодо забезпечення гендерної рівності;
- створення інформаційно-методичного ресурсу державної гендерної політики в комплексі з нормативно-правовою базою, що регламентує її формування й реалізацію;
- моніторинг стану нормативно-правової бази державної гендерної політики, зокрема проблем, які потребують правового врегулювання, а також результатів правозастосування внаслідок упровадження всіх нормативно-правових актів.

Література:

1. Аналіз законопроекту № 6074-1 «Про забезпечення рівності прав жінок і чоловіків та рівних можливостей їх реалізації». <http://gender.net.ua>.
2. Болотіна Н.Б. Соціальне законодавство України: Гендерна експертиза / Відп. ред. Т.М.Мельник. – К.: Логос, 2001. – 82 с.
3. Буроменський М.В. Міжнародне право: Гендерна експертиза / Відп. ред. Т.М.Мельник. – К.: Логос, 2001. – 40 с.
4. Гендерна експертиза українського законодавства (концептуальні засади) / Відп. ред. Т.М.Мельник. – К.: Логос, 2001. – 80 с.
5. Гендерний аналіз українського суспільства. – К.: ПРООН, 1999. – 293 с.
6. Гендерний паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства. – К.: Укр. ін-т соц. дослідж., 2002. – 121 с.
7. Гендерна політика в світлі євроінтеграції України. <http://mvsinfo.gov.ua>.
8. Грицяк Н. В. Правове регулювання рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в Україні: стан та шляхи вдосконалення. <http://www.nbu.gov.ua>.
9. Інформація про стан виконання у 2005 році Національного плану дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві на 2001-2005 роки. <http://www.kmu.gov.ua>.
10. Конституція України – Основний Закон суспільства, держави, людини: Наук.-метод. рек. / Кол. авт.; Кер. проф. І.Ф.Надольний. – К.: Вид-во УАДУ, 1998. – 224 с.
11. Лаврінчук І.П. Трудове законодавство України: Гендерна експертиза / Відп. ред. Т.М.Мельник. – К.: Логос, 2001. – 70 с.
12. Левченко К.Б. Гендерна політика в Україні: визначення, формування, управління: Монографія. – Х.: Вид-во нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 344 с.
13. Левченко К.Б. Права жінок: зміст, стан та перспективи розвитку: Монографія. – Х.: Вид-во НУВС, 2001. – 348 с.
14. Левченко К.Б. Управління процесами формування гендерної політики в Україні (організаційно-правові аспекти): Автореф. дис. д-ра юрид. наук: 12.00.07. – Х., 2003. – 35 с.
15. Національний план дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві на 2001-2005 роки: Постанова Кабінету Міністрів України № 479 від 6 трав. 2001 р. // Вісн. держ. служби України. – 2001. - № 2. – С.11-19.
16. Олійник А.С. Конституційне законодавство України: Гендерна експертиза. – К.: Логос, 2001. – 77 с.

17. Ромовська З.В. Коментар до розділу II «Шлюб. Права та обов'язки подружжя» Сімейного кодексу України // Законодавство України: наук.-практ. коментарі. – 2004. - №5. – С.3-13.
18. Утвердження гендерної рівності в українському суспільстві. Департамент комунікацій влади та громадськості Секретаріату Кабінету Міністрів України. <http://www.kmu.gov.ua>.
19. Хомуленко Т., Сергеева Л. Психологічне підґрунтя явища торгівлі жінками (аналіз у контексті гендерної демократії). <http://www.politik.org.ua>.
20. Шеннон фон Шіл. Гендерне законодавство: порівняльний аналіз законів про рівні можливості. <http://www.pdp.org.ua>.
21. Як підвищити рівень усвідомлення проблеми торгівлі людьми? Посібник тренера. Міжнародна організація з міграції. – К., 2005.

Святун О.В.*

ДІЯЛЬНІСТЬ РАДИ ЄВРОПИ ЩОДО ПРОТИДІЇ СУЧАСНИМ ФОРМАМ РАБСТВА

The article is dedicated to the research of the Council of Europe activities in the field of combating contemporary forms of slavery. The recent developments of conventional and institutional mechanisms of the Council of Europe are being analyzed and the proposals are made concerning the implementation of the above-mentioned mechanisms in Ukraine.

На початку ХХІ століття виникла історична можливість для всіх європейських країн об'єднатися на основі спільних цінностей заради миру, свободи, прав людини та економічного добробуту. Загальноєвропейський масштаб діяльності та ключова роль Ради Європи у цьому процесі висувають її на авансцену європейської інтеграції, визначають життєво необхідну функцію Організації щодо зміцнення громадянського суспільства в Європі у наступному тисячолітті.

Проте такі явища, як торгівля людьми, стали однією з найскладніших проблем в Європі на цьому шляху. З точки зору боротьби із сучасними формами рабства Рада Європи має істотні переваги порівняно з іншими європейськими організаціями. До Ради Європи входять країни походження, транзиту та призначення жертв торгівлі людьми. Тому в рамках цієї організації представлені інтереси всіх трьох груп країн, втягнутих до торгівлі людьми. Головною відмінністю Ради Європи від інших класичних міжнародних організацій є наявність дієвого механізму моніторингу та контролю виконання своїх настанов державами-членами. А це в свою чергу сприяє ефективності таких норм міжнародного права, а також авторитетності організації.

Проблема торгівлі людьми дуже гостро стоїть для України. За інформацією Міжнародної організації міграції (МОМ) з 1991 р. по 2006 р. приблизно 117 тис. громадян нашої держави стали жертвами експлуатації в Європі, на Середньому Сході та Росії [1] Серед жертв, яким протягом 2008 р. МОМ надавала допомогу (820 осіб), 76 % були жінками, які примушувалися до проституції або використовувалися в якості домашніх робітниць, кравчинь, посудомийок або як працівниці на різних малих та великих промислових підприємствах [1]. Невелика кількість жінок із малими дітьми та особи із фізичними вадами нелегально вивозилися за кордон для жебрацтва. Чоловіки, які зазнавали трудової експлуатації, склали 24 % жертв. Вони працювали головним чином на будівництві та в шахтах. Дітей нелегально перевозили через кордон або в межах країни для примусового надання сексуальних послуг, залучення до безоплатної праці або жебрацтва [1]. Оскільки наша держава вже 14 років є членом Ради Європи дослідження та імплементація на практиці стандартів цієї Організації щодо протидії сучасним формам рабства має виключне значення.

Іноземними науковцями це питання розглядається досить детально. Зокрема, проблемі торгівлі людьми, що пов'язана із захистом прав жінок, присвятили свої роботи Р. Кук, Н. Кауфман Гевенер, Б. Елдер, Д. Джохала, Б. Плонг, Р. Грант, Л. Браун, К. Ньюленд.

* кандидат юридичних наук, асистент кафедри порівняльного і європейського права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Безпосередньо проблема торгівлі людьми досліджується в працях Р. Рамфа, У. Зібера, П. ван Дюйна, В. Руджієро, М. Шейноста, В. Валкенбурга, Дж. Оккіпінті, Е. Ніснер, К. Джоунз-Паулі, Н. Гафізової та інших.

В українській правовій науці дослідженню торгівлі людьми з точки зору кримінального права та криминології присвячені праці В.О.Іващенко, Н.С.Юзікової, В.А.Козака, А.М.Орлеана та Я.Г.Лизогуба. Міжнародно-правовий аспект боротьби із торгівлею людьми як порушення прав людини досліджується також у роботах Г.Л.Кохан та Н.В.Плахотнюк. Крім того, серед українських дослідників цього питання слід назвати О.М.Бан-дурку, Ю.М.Галустяна, В.М.Куца, Д.Л.Мачарашвілі, Т.А.Татаринцева, С.М.Ратушного, Ю.С.Шемшученка, К.Б.Левченко, М.В. Євсюкову. Окремими проблемами у цій сфері займалися М.В.Буроменський, В.Н.Денисов, М.М.Микієвич, І.А.Шваб, О.В.Швед, Т.О.Дорошок, О.Горбунова.

Заборона рабства та работоргівлі була закріплена в ст. 4 «Рабство та примусова праця» Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р.(ЄКПЛ) [1]. Стаття 4 Конвенції забороняє утримувати людину в рабстві та підневільному стані (п.1). Згідно з п. 2 цієї статті ніхто не може бути присилуваний виконувати примусову чи обов'язкову працю. Однак при цьому було зроблено застереження про те, що до примусових робіт не відносяться: а) будь-яка робота, виконання якої звичайно вимагається під час тримання під вартою або під час умовного звільнення з-під варти; б) будь-яка служба військового характеру або – у випадку, коли особа відмовляється від неї з релігійних чи політичних мотивів у країнах, де така відмова визнається, - служба, яка має виконуватися замість обов'язкової військової служби; в) будь-яка служба, яка має виконуватися у випадку надзвичайного стану або стихійного лиха, що загрожує життю чи добробуту суспільства; г) будь-яка робота чи служба, яка відноситься до звичайних громадських обов'язків.

У статті 4 Конвенції рабство та підневільна праця відрізняються від примусової та обов'язкової праці. Перші два терміни передбачають встановлення більшого контролю над особою та характеризуються жорсткими умовами, яких ця особа не може ані змінити, ані уникнути. Два останні терміни підкреслюють примусовий характер окремих видів робіт або послуг, які виконуються тимчасово або ж як доповнення до інших обов'язків, в тому числі й громадських.

На розгляді Європейської Комісії та Європейського Суду з прав людини перебувало декілька справ за заявами щодо порушення заборони рабства та підневільного стану, про що йдеться в п. 1 статті 4. Більшість скарг були подані особами, які перебували в ув'язненні, і жодна з них не була прийнята до розгляду.

У справі *Ван Дроогенбрюк проти Бельгії* (1982 р.) рецидивіст, якого було передано під нагляд адміністративних органів, скаржився на те, що контроль, під яким він був перебував, був підневільним станом згідно з п. 1 статті 4. Суд не погодився з цим, зазначивши, що обмежувальні заходи не тільки носили тимчасовий характер, але й здійснювались під судовим наглядом. Суд також підкреслив, що ці заходи не вплинули на правовий статус заявника настільки, щоб мова могла йти про рабство чи підневільний стан.

У справі *W, X, Y і Z проти Сполученого Королівства* (Заяви № № 3435 – 3438/67) четверо юнаків у 15 – 16-річному віці зобов'язалися відслужити у військово-морському флоті по 9 років. Пізніше всі вони попросили звільнити їх в запас, і всі отримали відмову. У своєму зверненні до Комісії юнаки стверджували, що беручи до уваги їхній вік на час укладення угоди, примушування їх виконувати умови цієї угоди було підневільним станом згідно з п. 1 ст. 4. Визнаючи заяву неприйнятною, Комісія зазначила, що військова служба може розглядатись як виняток із пункту 2 ст. 4, але не розглядатись як підневільний стан відповідно до п. 2 статті 4. Вона також зауважила, що держава отримала дозвіл від батьків неповнолітніх, які бажали служити на флоті, як того вимагало національне законо-

давство. Дозвіл було отримано в усіх чотирьох випадках, і тому кожен юнак був зобов'язаний відслужити цей дев'ятирічний строк. Комісія окремо відзначила, що такий дозвіл позбавляє працю або службу примусового характеру [1]

У 2005 р. Європейським судом з прав людини було винесене рішення по справі *Сіліядін проти Франції* щодо порушення статті 4 Конвенції. Справа стосувалася дівчини-підлітка Сіви-Акофи Сіліядін, громадянки Того, яка у 15 років була привезена в Париж французьким громадянином і віддана подружжю Б., в якого вона протягом декількох років безоплатно та без вихідних працювала служницею. Французький суд присудив їй цивільно-правову компенсацію, а обвинувачення проти подружжя Б. були зняті. Сіліядін звернулася до Європейського суду з прав людини із скаргою на те, що кримінальне законодавство Франції не забезпечує достатнього захисту від підневільного стану та від примусової й обов'язкової праці. У своєму рішенні від 26 липня 2005 р. Суд постановив, що поняття підневільного стану та примусової й обов'язкової праці визначені у відповідних міжнародних конвенціях. Суд вирішив, що хоча Сіліядін не погрожували безпосереднім покаранням за відмову від праці, все ж таки, її випадок можна прирівняти до примусової праці, оскільки вона була неповнолітньою, знаходилася в чужій країні і могла бути заарештована за порушення імміграційних правил, страх перед чим підтримувався у неї подружжям Б., які одночасно обіцяли легалізувати її перебування. Підневільний стан Сіліядін виражався в тому, що вона не мала можливості обирати місце роботи та проживання, не мала засобів до існування та індивідуального житла, не володіла свободою пересування і повністю залежала від подружжя Б., які відібрали її паспорт. Таким чином, Європейський Суд з прав людини встановив порушення ст. 4 ЄКПЛ, яка гарантує свободу від підневільного стану [1].

Всю нормативно-правову базу у сфері боротьби з торгівлею людьми, яка діє в рамках Ради Європи, можна умовно поділити на три групи: міжнародно-правові норми, присвячені боротьбі з торгівлею дітьми та дитячою порнографією; міжнародно-правові норми, присвячені торгівлі людьми; міжнародно-правові норми, присвячені боротьбі із торгівлею органами.

Серед перших Радою Європи було розроблено міжнародно-правові норми, що стосувалися *заборони торгівлі дітьми та дитячої порнографії*.

У 1987 р. Парламентська Асамблея Ради Європи прийняла перший документ, присвячений боротьбі із сучасними формами рабства – *Рекомендацію 1065 (1987) щодо торгівлі дітьми та інших форм експлуатації дітей*. У цьому документі Асамблея проголосила, що діти мають право виховуватися у безпечному та гуманному середовищі. Суспільство зобов'язане захищати їх та турбуватися про їх інтереси. Асамблея засвідчила, що міжнародна торгівля дітьми з метою проституції, порнографії, рабства та нелегального усиновлення набула вражаючих форм.

Беручи все це до уваги, Асамблея виступила з пропозицією, щоб держави-члени приєдналися до низки міжнародно-правових документів у сфері захисту прав дитини: Конвенції про боротьбу з торгівлею людьми та експлуатацією проституції третіми особами 1949 р.; Гаазької конвенції про юрисдикцію, право, що застосовується, та визнання судових рішень щодо усиновлення; Конвенції № 138 Міжнародної Організації Праці про мінімальний вік прийняття на роботу; Європейської Соціальної Хартії. Ці документи мають першочергове значення для створення позитивного клімату щодо захисту дітей та

У Рекомендації була суворо засуджена будь-яка політика комерційної та промислової конкуренції, базована на експлуатації дитячої праці. Це має робитися у першу чергу відповідно до ст. 7 Європейської Соціальної Хартії, яка передбачає створення для дітей, які працюють, належних умов життя та праці. Рекомендацією пропонується підвищити громадський нагляд за такими дітьми, зокрема, шляхом покращення контролю за умовами ди-

тячої праці, призначення омбудсмана з питань захисту їх прав, надання освіти та професійної підготовки на робочому місці, а також запровадження додаткових заходів щодо їх здоров'я та дієти.

Парламентська Асамблея Ради Європи рекомендувала Комітетові Міністрів дати вказівку Європейському Комітету із проблем злочинності вивчити проблему торгівлі дітьми та інших форм експлуатації дітей як пріоритетне питання своєї діяльності у світлі вищезазначених пропозицій.

У цій Рекомендації знайшла своє відображення позиція представників парламентів країн-членів Ради Європи, що торгівля дітьми створює істотну небезпеку для розвитку наступних поколінь людей, якими є діти.

Виконуючи Рекомендацію Парламентської Асамблеї, Комітет Міністрів підготував та прийняв 9 вересня 1991 р. Рекомендацію № R (91) 11 Комітету Міністрів державам-членам щодо сексуальної експлуатації, порнографії та проституції, а також торгівлі дітьми та молодими особами [2].

Згідно з Рекомендацією Комітет Міністрів поділив заходи на дві групи: внутрішні та міжнародні.

Внутрішні заходи передбачають діяльність урядів держав-членів Ради Європи щодо перегляду свого законодавства та практики з метою реалізації наступних завдань:

а. підвищення громадської обізнаності, проведення просвітницької роботи та інформаційної діяльності, оскільки ефективність заходів у сфері запобігання торгівлі людьми залежать від відповідного поширення інформації серед всіх, хто має спеціальні обов'язки щодо дітей та молоді: батьки, опікуни та піклувальники, громадські організації.

б. збір та обмін інформацією;

в. запобігання, розслідування, надання допомоги жертвам;

г. кримінальне право та кримінальний процес. Зважаючи на те, що жертвами цих злочинів є діти, перед органами внутрішніх справ, які займаються розслідуванням злочинів торгівлі дітьми, ставиться завдання вчиняти слідчі дії в такий спосіб, який би забезпечував інтереси дітей, враховуючи при цьому їх вразливий емоційний та психічний стан. Крім того, передбачається, що відповідно до положень Конвенції щодо компенсації жертвам насильства 1983 р. держави-члени Ради Європи повинні надавати матеріальну допомогу жертвам в якості компенсації за страждання, які вони понесли. А прибутки, отримані від вчинення цих злочинів, повинні конфіскуватися та вилучатися на користь держави.

Що стосується заходів міжнародного характеру, то Парламентська Асамблея рекомендувала державам-членам Ради Європи підписати та ратифікувати низку міжнародно-правових актів щодо захисту прав дітей у сфері боротьби з торгівлею людьми.

Таким чином, нормативно-правова база Ради Європи у сфері боротьби з торгівлею дітьми та дитячою порнографією є досить розробленою. Вона містить рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи та Рекомендації Комітету Міністрів. Саме в рамках Комітету Міністрів розроблений механізм моніторингу за виконанням положень рекомендацій.

Окрему групу міжнародно-правових норм, становлять документи, присвячені *запобігання торгівлі людьми*. На порядку денному Ради Європи питання торгівлі людьми стало у середині 90-х років. Збентежені фактами значного поширення торгівлі жінками та примусової проституції в європейських державах, члени Парламентської Асамблеї Ради Європи засудили нелюдське і таке, що принижує гідність, поведіння, яких зазнає багато потерпілих від торгівлі жінок, як сучасної форми прихованої експлуатації «, що є кричущим порушенням прав людини. Доповідачі запропонували, щоб Асамблея рекомендувала Комітетові Міністрів вжити негайних заходів з метою припинення розповсюдження торгівлі жінками і примусової проституції.

Оскільки Комітет Міністрів не відреагував належним чином на пропозиції членів ПАРЄ, усвідомлюючи необхідність вжиття рішучих заходів на рівні Ради Європи, Парламентська Асамблея 23 квітня 1997 р. прийняла Рекомендацію 1325 (1997) про торгівлю жінками та примусову проституцію в державах-членах Ради Європи [3].

У Рекомендації дається наступне визначення торгівлі жінками та примусової проституції: *будь-яке законне або незаконне перевезення жінок та/або торгівля ними за наявності або відсутності їх згоди для отримання економічної вигоди з метою наступного залучення їх до примусової проституції, примусового шлюбу або інших форм примусової сексуальної експлуатації*. Застосування примусу може бути фізичним, сексуальним та/або психологічним, а також включати залякування, зґвалтування, зловживання владою або підлеглим становищем.

Асамблея рекомендувала Комітетові Міністрів розробити конвенцію про торгівлю жінками та примусову проституцію, яка була б відкрита для підписання і для держав, які не є членами Ради Європи. Сфера дії конвенції повинна обмежуватися захистом прав повнолітніх жінок. За основу має бути взяте визначення ст. 2 цієї Рекомендації. Конвенція повинна зосереджувати свою увагу на правах людини, визначати репресивні заходи щодо боротьби з торгівлею людьми шляхом гармонізації законів, особливо у галузі кримінального права, координувати зусилля та співробітництво між органами внутрішніх справ та судовою владою, а також сприяти організації певного рівня допомоги та захисту жертв. У разі потреби передбачається надавати фізичний захист. Якщо ж жертва бажає свідчити у суді, то їй необхідно видавати тимчасові дозволи на проживання, а також надавати юридичну, медичну та психологічну допомогу. У конвенції потрібно передбачити механізм контролю за виконанням положень, а також узгодження подальших дій на пан-європейському рівні для боротьби з торгівлею жінками та примусовою проституцією.

Отже, перші кроки у сфері боротьби з торгівлею людьми Радою Європи були зроблені з боку Парламентської Асамблеї, яка є форумом для представників парламентів держав-членів Ради Європи.

На виконання положень Рекомендації Парламентської Асамблеї Комітет Міністрів Ради Європи у травні 2000 р. прийняв Рекомендацію № R (2000) 11 державам-членам стосовно протидії торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації [4].

Комітет Міністрів рекомендував урядам держав-членів Ради Європи переглянути своє законодавство та практику на предмет запровадження та застосування заходів, визначених у додатку до цієї рекомендації. Крім того, державам-членам необхідно забезпечити, щоб інформація про зміст цієї рекомендації була доведена до відома всіх зацікавлених органів державної влади та організацій, особливо органів внутрішніх справ та судів, дипломатичних представництв, органів, які займаються питаннями міграції, спеціалістів у соціальній, медичній та освітній сферах, а також до відома громадських організацій.

У Додатку до Рекомендації № R (2000) 11 дається наступне визначення: *торгівля людьми з метою сексуальної експлуатації* включає звідництво, вчинене однією або декількома фізичними або юридичними особами, та/або організацію експлуатації та/або транспортування та міграції – легальної чи ні – осіб, навіть за їх згоди, з метою сексуальної експлуатації із застосуванням примусу, зокрема, насильства або погроз, зловживанням службовим становищем або вразливістю жертви.

Державам-членам Ради Європи Комітет Міністрів рекомендував вживати відповідні законодавчі та практичні заходи для забезпечення захисту прав та інтересів жертв торгівлі людьми, особливо найбільш вразливих груп: жінок, підлітків та дітей. Необхідно надавати абсолютний пріоритет допомозі жертвам торгівлі через програми реабілітації та захисту їх від злочинців, вживати заходи для встановлення, переслідування та притягнення до відповідальності всіх тих, хто є винним у торгівлі людьми, а також запобігати

секс-туризму та всім діям, які можуть призвести до однієї з форм торгівлі. Торгівля людьми з метою сексуальної експлуатації розглядається як така, що підпадає під визначення міжнародної організованої злочинності. Зважаючи на це, вона вимагає координованих дій, адаптованих до реалій як на національному, так і на міжнародному рівнях.

У 2000 р. увага органів Ради Європи була прикута до проблеми *взаємопов'язаності торгівлі людьми та нелегальної міграції*. Обставини, що склалися на той момент на території Європи, знову спонукали реакцію з боку Парламентської Асамблеї у вигляді Рекомендації 1467 (2000) щодо нелегальної міграції та боротьби з торгівцями людьми [5]. У цьому документі ПАРЕ засвідчило своє переконання, що крім збільшення заходів безпеки та контрольних механізмів на європейських кордонах з метою затримання нелегальних мігрантів, держави-члени повинні посилити свою співпрацю для ефективної боротьби з торгівлею людьми, а також робити все можливе для винайдення засобів припинення таких форм сучасного рабства на своїй території. Вони також мають більш серйозно ставитися до подолання причин нелегальної міграції та більше співпрацювати з країнами походження нелегальних мігрантів. Асамблея підкреслила, що необхідно створити більше можливостей для легальної міграції (оскільки це може зменшити нелегальну міграцію), а також знайти відповідні альтернативи нелегальній міграції. Виходом із ситуації могло б стати пропонування сезонних схем або схем із визначеним строком для працевлаштування, оскільки в Європі збільшується потреба у праці мігрантів. Виходячи з положень, зазначених вище, ПАРЕ рекомендувала Комітетові Міністрів ініціювати діяльність щодо співробітництва між державами-членами з метою зменшення нелегальної міграції та боротьби з торгівлею людьми. Велике значення надається ефективному співробітництву з Європейським Союзом у вищезазначених сферах, з метою розробки та виконання панєвропейської стратегії боротьби з нелегальною міграцією та торгівлею людьми.

На початку XXI ст. на порядку денному європейських країн постала нова проблема, пов'язана із появою нової форми рабства – *домашнього рабства*. У цьому зв'язку 26 червня 2001 р. Парламентська Асамблея Ради Європи прийняла Рекомендацію 1523 (2001) про домашнє рабство [6]. ПАРЕ висловила свій жаль з приводу того, що держави-члени Ради Європи не передбачили безпосередню кримінальну відповідальність за домашнє рабство у своєму національному законодавстві. Вона звернулася до Комітету Міністрів із пропозицією доручити відповідному експертному комітету розробити хартію прав домашніх працівників. Необхідно надавати підтримку жертвам цих злочинів, сприяти їх соціальному та правовому захисту. Занепокоєння Асамблеї викликала інформація про значну кількість жертв домашнього рабства, які працювали у дипломатичних представництвах або в домівках міжнародних службовців, які згідно з Віденською конвенцією про дипломатичні відносини 1961 р. користуються імунітетом від юрисдикції країни перебування, а також недорканістю особи та власності. У зв'язку з цим була проголошена необхідність для міжнародної спільноти розглянути питання про внесення змін до Віденської конвенції 1961 р. на предмет зняття дипломатичного імунітету з осіб за злочини, скоєні у приватному житті.

Наприкінці 2001 р. перед Радою Європи постало питання про розробку реальної програми заходів під керівництвом Організації щодо боротьби з торгівлею людьми. До цього завдання залучилася Парламентська Асамблея як форум для представників парламентів всіх держав-членів. 21 січня 2002 р. ПАРЕ прийняла Рекомендацію 1545 (2002) щодо компанії проти торгівлі жінками [7]. Ураховуючи обсяги торгівлі людьми на території Ради Європи, ПАРЕ поділила свої рекомендації на дві групи: державам-членам та Комітетові Міністрів.

Що стосується рекомендацій державам-членам, то для успішного реагування на випадки торгівлі людьми першочергового значення набуває запровадження кримінальної відповідальності за торгівлю жінками або завідоме використання послуг жінки-жертви, а також посилення національного законодавства або правоохоронних механізмів шляхом застосування покарань до торгівців або клієнтів жертв торгівлі жінками. Уряди зобов'язані призначити Національного доповідача з питань торгівлі жінками. Метою діяльності Секретаріату Доповідача має стати розробка національного плану протидії торгівлі жінками, завданням Доповідача є підготовка та оприлюднення у Парламенті щорічної доповіді про досягнуті результати у сфері боротьби з торгівлею людьми в цій державі. Уряди повинні діяти для запобігання торгівлі людьми, шляхом проведення широкомасштабних інформаційних компаній, укладення двосторонніх договорів про співробітництво між країнами походження та країнами призначення жертв. Державам-членам рекомендували створити в лавах поліції спеціальні загони, співробітники яких би пройшли спеціальну підготовку стосовно боротьби з торгівлею жінками і мали б відповідний професійний рівень. У державах-членах жертвам має надаватися відповідна підтримка та захист. Необхідно сприяти розповсюдженню мережі притулків та спеціальних консультаційних центрів для жертв, приділяти увагу питанню виплати компенсацій жертвам торгівлі людьми за рахунок держави. Крім того, не останнє місце тут займає створення інформаційних та консультаційних служб у дипломатичних та консульських представництвах країн призначення жінок в країнах їх походження. Там жінки, які працевлаштовуються за кордоном, могли б отримати необхідну інформацію та адреси посольств і неурядових організацій у країнах перебування, які надають допомогу жертвам торгівлі жінками.

Що стосується рекомендацій Комітетові Міністрів Ради Європи, то перед ним було поставлено завдання заснувати Європейський центр дослідження проблем торгівлі жінками, до складу якого повинна входити група експертів у галузі запобігання торгівлі людьми.

Особливого значення Рекомендація про компанію проти торгівлі людьми саме з правової точки зору набуває в тому, що ПАРЕ доручила Комітету Міністрів розпочати роботу над проектом Європейської конвенції проти торгівлі жінками. Саме у цій Рекомендації підкреслено, що Конвенція повинна мати відкритий характер, тобто взяти в ній участь матимуть можливість і країни, які не є членами Ради Європи. Таким чином, положення конвенції можуть набути універсального характеру, а також стати базовими для подальшої правотворчості у цій галузі. Крім того, за основу повинно бути взяте визначення торгівлі людьми, закріплене у Рекомендації Комітету Міністрів державам-членам № R (2000) 11 стосовно протидії торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації. Таким чином, положення Рекомендації ПАРЕ про компанію проти торгівлі людьми можна вважати відправними для початку роботи над проектом спеціальної Конвенції Ради Європи.

Останнім рекомендаційним документом Ради Європи у сфері боротьби з торгівлею людьми є Рекомендація 1610 (2003) про міграцію, пов'язану з торгівлею жінками та проституцією [8], яка була схвалена ПАРЕ 25 червня 2003 р. У Рекомендації знайшла відображення позиція Асамблеї, що міграцію, яка переросла в величезну добре організовану міжнародну кримінальну торгівлю, пов'язану з експлуатацією жінок, держави-члени не можуть побороти власноруч. Беручи до уваги вищезазначене, Комітету Міністрів рекомендували якомога скоріше розпочати роботу над проектом Конвенції Ради Європи проти торгівлі людьми. При цьому Комітет Міністрів повинен залучати до цього фахівців Парламентської Асамблеї. Відповідні міжурядові комітети повинні розробити проекти програм, спрямовані на надання допомоги державам-членам щодо реалізації ініціатив правових реформ.

Швидкий прогрес медичної науки та техніки спричинив появу ще однієї форми торгівлі людьми – *торгівлі органами людини*. Міжнародні кримінальні угруповання отримують

ють значні прибутки, зважаючи на велику прогалину між попитом на органи та їх пропозицією. Кримінальні організації здійснюють тиск на людей, які перебувають за межею бідності, пропонуючи їм продати частини свого тіла.

У цьому зв'язку в рамках Ради Європи була прийнята ціла низка правових актів: Рекомендація Комітету Міністрів R (97) 16 про трансплантацію печінки від споріднених живих донорів, Рекомендація Rec (2001) 5 щодо регулювання списків очікування на трансплантацію органів та часу очікування, та Рекомендація Rec (2003) 12 про реєстри донорів органів. Принцип, відповідно до якого тіло людини та його частини не повинні, як такі, стати об'єктом отримання фінансової вигоди, є частиною правових принципів Ради Європи. Цей принцип, закріплений до цього у Резолюції (78) 29 Комітету Міністрів та підтверджений, зокрема, Заключною декларацією Третьої конференції європейських міністрів з охорони здоров'я, яка проводилася у Парижі у 1987 р., був введений в силу ст. 21 Конвенції про права людини та біомедицину. Принцип був також знову відмічений у Додатковому протоколі про трансплантацію органів та тканин людського походження, відкритий для підписання у січні 2002 р.

Однак вирішувати цю проблему держави-члени Ради Європи повинні на національному рівні, а також завдяки багатосторонній співпраці об'єднати зусилля міністерств охорони здоров'я, внутрішніх справ та юстиції європейських країн.

У світлі вищезазначеного 25 червня 2003 р. ПАРЄ прийняла Рекомендацію 1611 (2003) про торгівлю органами в Європі [9]. У ній поради Комітету Міністрів можна поділити на 4 групи: діяльність стосовно всіх держав-членів Ради Європи; діяльність стосовно так званих «країн-донорів»; діяльність стосовно так званих «країн попиту»; діяльність стосовно відповідних органів Ради Європи.

Що стосується всіх держав-членів Ради Європи, то Комітетові Міністрів рекомендувалося запросити їх до підписання та ратифікації Конвенції про права людини та біомедицину; Додаткового протоколу про трансплантацію органів та тканин людського походження; Конвенції ООН про транснаціональну організовану злочинність та Протокол до неї про попередження та припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, і покарання за неї; а також Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини у сфері запобігання торгівлі дітьми, дитячій проституції та дитячій порнографії, оскільки торгівля органами тісно пов'язана з торгівлею людьми. Вони повинні визнати загальну відповідальність за мінімізацію ризику торгівлі органами шляхом посилення існуючих механізмів співпраці на рівні Ради Європи через Комітет з організаційних аспектів співробітництва щодо трансплантації органів та надання фінансової допомоги у цій сфері, яка має визначальне значення для запровадження ефективної системи трансплантації.

Необхідно, щоб Комітет Міністрів запропонував «країнам-донорам» посилити запобіжну діяльність щодо торгівлі органами шляхом проведення інформаційних кампаній, викладацької діяльності, особливо у сільській місцевості, разом з неурядовими організаціями, засобами масової інформації та відповідними міжнародними установами. «Країни-донори» зобов'язані вживати заходи для встановлення нелегальних донорів та надання їм медичної реабілітації, а також покращувати рівень першої медичної допомоги. Із залученням правової допомоги від компетентних органів Ради Європи в разі необхідності потрібно внести зміни та доповнення до кримінальних кодексів цих країн на рахунок передбачення відповідальності осіб, винних у торгівлі органами, включаючи санкції для медичного персоналу, який брав участь у нелегальній трансплантації органів, отриманих злочинним шляхом.

«Країнам попиту» автори Рекомендації радили приймати та застосовувати суворе законодавство до випадків трансплантації від неспоріднених живих донорів. У разі, якщо

незаконна трансплантація була вчинена за кордоном, ці держави повинні відмовляти у відшкодуванні національного медичного страхування. Необхідно забезпечувати суворий контроль за прозорістю реєстрів органів та списків очікування, а також посилити механізми співпраці щодо вміщення органів до процедури донорства.

Комітет Міністрів повинен дати вказівку органам Ради Європи разом із відповідними організаціями розробити Європейську стратегію боротьби з торгівлею органами та розглянути у рамках роботи над проектом майбутньої Конвенції про торгівлю людьми можливість включення додаткового протоколу про торгівлю органами та тканинами людського походження. Вони мають надавати правову допомогу щодо розробки проекту внесення змін до національних кримінальних кодексів.

Таким чином, діяльність Ради Європи у сфері боротьби з торгівлею органами повинна стати комплексною. Вона має включати як заходи у сфері медичного контролю, так й інформаційну, соціальну та правову діяльність. Цей вид злочину ставить людське життя у залежність від осіб, які займаються нелегальним постачанням органів на чорному ринку. При чому тут ставиться під загрозу здоров'я не лише донорів органів, а й пацієнтів трансплантації. Бажаючи видужати, вони сплачують останні гроші за трансплантат. У разі, коли операція проходить не досить вдало, такому пацієнту необхідно знайти ще кошти для проходження післяопераційної реабілітації. Отже, необхідно застосовувати суворі санкції до злочинців, які користуються злиденним станом донорів з одного боку, а також безвихідною ситуацією для пацієнта, життя якого залежить від операції, з другого.

Отже, нормативно-правова база у сфері запобігання та боротьби з торгівлею людьми є досить розгалужена. Однак неможливо говорити про ефективність цих документів без механізмів їх реалізації на інституційному рівні. Серед інститутів Ради Європи, діяльність яких спрямована на боротьбу з торгівлею людьми, в першу чергу необхідно згадати Комітет Міністрів та Парламентську Асамблею, визначені у ст. 10 Статуту Ради Європи.

Так, **Комітет Міністрів** займає ключове місце в системі органів Ради Європи. Саме він уповноважений виступати та приймати рішення від імені всієї організації. Комітет складається з міністрів закордонних справ усіх держав-членів або їх постійних представників (на рівні заступників міністрів). Як вже зазначалося раніше, саме Комітет Міністрів прийняв дві рекомендації державам-членам з питань торгівлі людьми: Рекомендацію № R (91) 11 Комітету Міністрів державам-членам щодо сексуальної експлуатації, порнографії та проституції, а також торгівлі дітьми та молодими особами 1991 р. та Рекомендацію № R (2000) 11 державам-членам стосовно протидії торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації. Таким чином, Комітет Міністрів визначив основні засади та напрямки діяльності Ради Європи у цій сфері, а також передбачив програмні положення для заходів з боку держав-членів.

Що стосується другого статутного органу, яким є **Парламентська Асамблея Ради Європи** (ПАРЄ), то вона є форумом для представників парламентів держав-членів Організації. Незважаючи на те, що вона виконує у більшості випадків дорадчі функції, діяльність ПАРЄ має виключне значення, оскільки на її сесіях в багатьох випадках вперше обговорюються питання, важливі для європейської спільноти. Розглядаючи питання діяльності Асамблеї у сфері боротьби з торгівлею людьми, треба згадати про те, що саме на її сесії вперше на рівні Ради Європи голосно заявили про небезпечні тенденції поширення масштабів торгівлі дітьми, торгівлі жінками та торгівлі органами. Безпосередньо Асамблеєю було розроблено перші визначення цих понять. Саме ПАРЄ спонукала Комітет Міністрів прийняти рекомендації для держав-членів. Зважаючи на те, що в Асамблеї представлені всі 46 національні парламенти держав-членів, вона стає ареною для обміну думками та досвідом між трьома категоріями держав, що втягнуті до торгівлі людьми: походження, призначення та транзиту.

Завдання щодо реалізації політики Ради Європи у цій галузі були покладені на **Керівний комітет з питань рівності між жінками та чоловіками** (ККПР). Керівний Комітет є міжурядовим органом, який відповідає за захист та реалізацію політики Ради Європи у сфері сприяння рівності між жінками та чоловіками. Він безпосередньо підпорядкований Комітетові Міністрів, від якого отримує інструкції та якому він подає свої доповіді та пропозиції.

Члени ККПР призначаються урядами кожної держави-члена Організації. Згідно з розпорядженнями Комітету Міністрів, вони повинні бути особами з найвищим рівнем відповідальності за політику у сфері забезпечення рівності між жінками та чоловіками, або іншими висококваліфікованими спеціалістами.

Держави, які не є членами Ради Європи, можуть за позитивного рішення Комітету Міністрів бути запрошені направити свого представника на засідання ККПР в якості спостерігача без права голосу. Нещодавно статус спостерігача був також наданий неурядовим організаціям.

До завдань ККПР належить вивчення ситуації щодо рівності між жінками та чоловіками у суспільстві Європи. У результаті проведених досліджень ККПР має вивчати здобутки та визначати те, що необхідно ще зробити. У зв'язку з тим, що фактична рівність між жінками та чоловіками є обов'язковою умовою для існування демократії, на ККПР покладено зобов'язання сприяти співробітництву між державами-членами у Європі, а також заохочувати заходи як на національному рівні, так і на рівні Ради Європи. При цьому потрібно брати до уваги діяльність, яка реалізується на міжнародній арені, зокрема Комісією ООН щодо статусу жінки. Для досягнення цих цілей ККПР може розпочинати проведення аналізу, досліджень та оцінок, порівнювати національні заходи та загальний досвід, розробляти узгоджені стратегії, акції та програми імплементації рівності, а також у разі необхідності розробляти необхідні правові акти.

За сприяння та особистої підготовки ККПР в рамках системи Ради Європи проводиться Європейська конференція міністрів щодо рівності між жінками та чоловіками. Крім того, Комітет співробітничав з іншими керівними комітетами та спеціальними органами з приводу реалізації різних проектів. Цим органам ККПР допомагає реалізовувати стратегію гендерного підходу для покращення та розробки планів їх подальшої діяльності, зокрема ККПР має право коментувати щорічні доповіді Генерального Секретаря щодо виконання принципу рівності в межах Секретаріату та в рамках діяльності Ради Європи.

На обмежений період часу ККПР може створювати невеликі групи спеціалістів або комітети експертів, які б допомагали йому виконувати свої завдання (звичайно на 2 – 3 роки). Залежно від завдань, які повинні виконуватися, ці органи складаються з членів ККПР та спеціалістів або експертів у відповідній сфері. З огляду на багатодисциплінарну природу своєї діяльності у разі необхідності ККПР також звертається за експертизою до інших комітетів Ради Європи. Так, в рамках ККПР діяли два органи, які безпосередньо займалися питаннями торгівлі людьми. З 1998 по 1999 рр. діяла *Багатосекторна група експертів щодо діяльності у галузі боротьби з торгівлею людьми з метою сексуальної експлуатації*. Вона готувала до прийняття Комітетом Міністрів Рекомендації No. R (2000) 11 щодо протидії торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації. Протягом 2000 – 2002 р. працювала *Багатосекторна група спеціалістів щодо впливу використання нових інформаційних технологій у торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації*. Вона відповідала за підготовку дослідження про вплив, який здійснює використання нових інформаційних технологій на торгівлю людьми, користувачів та їх мотиви, існуюче законодавство.

У галузі практичної діяльності ККПР проводив дослідницьку роботу. Після Семінару з питань боротьби з торгівлею жінками, яка розглядається в якості порушення прав лю-

дини та приниження людської гідності (Страсбург, 25 вересня 1991 р.), була створена **Група експертів з питань боротьби з торгівлею жінками та примусовою проституцією** (EG-S-TP) (1992 – 1993). Одним із результатів діяльності цієї Групи експертів став План дій щодо боротьби з торгівлею людьми та примусовою проституцією (EG(96)2), який був підготовлений експертом-консультантом – Мішель Гірш (Бельгія) на прохання ККПР. План став справжньою платформою для діяльності урядів та містить численні вектори розмірковування та пошуків юридичних, соціально-економічних, адміністративних, поліцейських заходів, заходів щодо інформування та попередження населення, прийняття яких сприяло б боротьбі з торгівлею людьми.

Інші заходи більшою мірою спрямовані на привернення уваги громадськості до проблеми, що вивчається.

Таким чином, можна сказати, що інституційний механізм боротьби з торгівлею людьми є досить нерозвиненим. Діяльність тих органів, які зараз відповідно до своїх обов'язків повинні займатися торгівлею людьми зводиться лише до дослідження проблеми, вивчення особливостей цього явища на теренах Європи. В силу Статуту Ради Європи органи цієї Організації уповноважені встановлювати лише певні стандарти запобігання та боротьби з торгівлею людьми. Єдиним засобом реалізації заборони торгівлі людьми є право звернення потерпілої сторони до Європейського суду з прав людини в порядку ст. 4 «Рабство та примусова праця» Європейської конвенції з прав людини 1950 р. зі скаргою. Однак за останні 50 років випадків позовів за цією статтею було лише декілька.

Наприкінці ХХ ст. в Раді Європи дійшли висновку про необхідність удосконалення механізмів в галузі боротьби з торгівлею людьми. Рада Європи, як регіональна організація, що об'єднує сорок шість країн, має всі можливості для того, щоб розробити такий документ, який би передбачав ефективні механізми запобігання торгівлі людьми та контролю за виконанням своїх положень.

3 травня 2005 р. Комітет Міністрів прийняв Конвенцію Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми (CETS No. 197). Конвенція була відкрита для підписання у Варшаві 16 травня 2005 р. з нагоди Третього саміту голів держав та урядів Ради Європи. 24 жовтня 2007 р. Конвенція була ратифікована десятою державою і набула чинності 1 лютого 2008 р. Наразі Конвенцію ратифікували 24 держави. Україна підписала Конвенцію ще 16 травня 2005 р., однак досі не ратифікувала.

Ця Конвенція є першим широким європейським міжнародним договором у відповідній сфері, який головну увагу зосереджує на захисті жертв торгівлі людьми та захисті їх прав. Метою Конвенції є запобігання торгівлі людьми та притягнення до відповідальності злочинців. Крім того, Конвенція передбачає запровадження ефективного та незалежного механізму моніторингу, який би був здатний контролювати виконання зобов'язань, що містяться в ній.

До Конвенції можуть приєднатися не тільки держави-члени Ради Європи, а й держави, які не є членами Організації, і навіть ЄС.

У ст. 4 Конвенції закріплено наступне визначення «торгівлі людьми» - *це найм, перевезення, передача, приховування або одержання осіб, шляхом погрози або застосування сили чи інших форм примусу, насильницького викрадення, обману, шахрайства, зловживання владою або безпорадним станом або наданням чи отриманням плати чи вигоди для досягнення згоди особи, яка має владу над іншою особою, з метою експлуатації. Експлуатація включає в себе як мінімум експлуатацію проституції інших або інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю чи послуги, рабство чи подібну до рабства практику, поневолення або вилучення органів.* [10]

Це визначення не є першим міжнародним юридичним визначенням цього феномену. Однак з метою ефективної протидії торгівлі людьми та надання допомоги його жертвам принципово важливим є використання визначення торгівлі людьми, яке отримало консенсусне визнання в міжнародному праві. Так, визначення торгівлі людьми, відображене у ст. 4 (а) Конвенції ідентично визначенню, яке міститься у Протоколі про попередження та припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, і покарання за неї, який доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р. (Палермський протокол) [11]. Згідно з визначенням, торгівля людьми являє собою комбінацію трьох головних елементів, кожен з яких може бути виявлений у переліку, який міститься у визначенні:

- Дія: «найм, перевезення, передача, приховування або одержання осіб»;
- Шляхом: «шляхом погрози або застосування сили чи інших форм примусу, насильницького викрадення, обману, шахрайства, зловживання владою або безпорадним станом або наданням чи отриманням плати чи вигоди для досягнення згоди особи яка має владу над іншою особою»;
- Мета: «з метою експлуатації. Експлуатація включає в себе як мінімум експлуатацію проституції інших або інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю чи послуги, рабство чи подібну до рабства практику, поневолення або вилучення органів».

Торгівля людьми є саме комбінацією трьох вищезазначених елементів, а не кожного з них, окремо взятого. Так, наприклад, «приховування» людей (дія) шляхом «погрози сили або її застосування» (засіб) з метою «примусової праці» (мета) є діяльністю, яка може бути кваліфікована в якості торгівлі людьми. Або: «найм» людей (дія) шляхом «обману» (засіб) з метою «експлуатації проституції» (мета). Для того, щоб можна було говорити про торгівлю людьми, в принципі необхідно говорити про поєднання елементів, які відносяться до трьох перерахованих вище категорій (дія – засіб – мета). Однак передбачене одне виключення по відношенню до дітей, відповідно до п. (с) ст. 4, найм, перевезення, передача, приховування або одержання дитини з метою експлуатації розглядаються як «торгівля людьми» навіть без застосування якого-небудь із засобів, перерахованих вище. Згідно з п. (d) ст. 4 «дитина» означає будь-яку особу, яка не досягла 18 років.

Таким чином, феномен торгівлі людьми є набагато ширшим, ніж просто переміщення людей з метою отримання прибутку. Відмінними ознаками торгівлі людьми порівняно з нелегальним ввезенням мігрантів слугують додаткові елементи, які полягають у застосуванні одного із перерахованих засобів (сила, обман, зловживання безпорадним станом...) протягом всього процесу або в його частині, а також застосуванні цих засобів з метою експлуатації [12].

Сфера застосування Конвенції визначена у ст. 2 Конвенції. Перед усім, тут передбачено, що Конвенція застосовується до всіх форм торгівлі людьми. Так, Конвенція застосовується до всіх жертв торгівлі, чи то чоловік, жінка або дитина. Крім того, в Конвенції чітко закріплено, що вона застосовується до торгівлі людьми, як на національному, так і на транснаціональному рівні, як пов'язаної з організованою злочинністю, так і незалежно від неї. Це було спеціально зроблено, щоб окремо підкреслити більш широку сферу дії Конвенції порівняно із Палермським протоколом, який стосується торгівлі людьми, яка має транснаціональний характер за участі організованих злочинних груп. Врешті, у випадку транснаціональної торгівлі Конвенція застосовується як до жертв, які в'їхали або перебувають на території приймаючої Сторони легально, так і до тих, чий в'їзд і перебування є незаконними. Так, в деяких випадках жертви торгівлі доставляються в країну нелегально, тоді як в деяких випадках вони в'їжджають туди законними засобами в якості туристів, майбутніх дружин, артистів, домашніх служниць, запрошених за обміном, або осіб, які шукають притулку, в залежності від законодавства різних країн. Конвенція застосову-

ється до обох типів ситуацій. Тим не менш, окремі положення застосовуються лише до жертв, які мають легальний статус перебування.

Конвенцією щодо протидії торгівлі людьми передбачені наступні заходи щодо запобігання торгівлі людьми:

1) Поширення інформації серед осіб, які можуть стати жертвами торгівлі людьми, та заходи, спрямовані на скорочення «попиту».

2) Жертвам торгівлі людьми повинен надаватися відповідний статус для того, щоб поліція та органи влади не ставилися до них, як до нелегальних мігрантів або злочинців.

3) Жертви торгівлі людьми повинні отримувати фізичну та психологічну допомогу та підтримку для їх реінтеграції в суспільство. До таких заходів належать медична допомога і консультації, а також відповідне житло. Жертвам торгівлі людьми повинна бути відшкодована завдана шкода.

4) Жертвам торгівлі людьми надаватиметься не менш ніж тридцятиденний період для реабілітації, а також тимчасовий дозвіл на проживання — незалежно від того, чи погоджується особа співробітничати з поліцією. В основу такого підходу покладено досвід окремих держав — членів Ради Європи, який показує, що добровільна співпраця дає найкращі результати в переслідуванні торговців [13].

Згідно з Конвенцією Ради Європи, торгівля людьми розглядається як кримінальний злочин. Виходячи з цього, торгівці людьми та їх спільники будуть переслідуватися в кримінальному порядку. Конвенція також передбачає можливість кримінального переслідування осіб, які користуються послугами жертв торгівлі людьми. Конвенція визначає як кримінальний злочин виготовлення фальшивих проїзних документів або документів, які посвідчують особу, забезпечення цими документами або їх надання, а також завдання шкоди, утримання, вилучення, приховування або знищення документа, який посвідчує особу іншої людини. Як правило, саме це — перший крок торговця людьми, який дає йому більшу владу над особою.

У відповідності до положень Конвенції, комерційні компанії, об'єднання та аналогічні юридичні особи несуть відповідальність за кримінальні злочини, вчинені від їх імені будь-якою особою, яка займає в них відповідальну посаду. Установи, які використовуються для торгівлі людьми, повинні бути ліквідовані, їх прибутки конфісковані, а особи, які вчинили ці злочини — як юридичні, так і фізичні, повинні відшкодувати шкоду, завдану жертві.

Конвенція дозволяє органам влади переслідувати торговців людьми та їх спільників навіть за відсутності скарги з боку жертви. Це робиться для уникнення тиску або погроз, щоб жертва не могла звернутися зі скаргою до правоохоронних органів.

Під час визначення покарання за торгівлю людьми обтяжуючими вважаються наступні обставини: правопорушення навмисно, або в результаті бездіяльності поставило під загрозу життя жертви; правопорушення було вчинене по відношенню до дитини; правопорушення було вчинене державним службовцем під час виконання ним своїх обов'язків; правопорушення було вчинене в рамках злочинної групи. Конвенція містить положення про відмову від покарання, яке дозволяє державам не піддавати жертв покаранню за їх участь у протиправній діяльності за умови, що вони це робили примусово [14].

Ефективність всіх міжнародних договорів визначається ефективністю їх механізмів моніторингу. Практика підтверджує, що в сферах, де існує незалежні механізми контролю за виконанням, як наприклад, у сфері заборони тортур або захисту прав національних меншин, до якості їх доповідей та висновків ставляться із більшою довірою зважаючи на процедури моніторингу, які провадяться незалежними та неупередженими членами.

Незалежний механізм моніторингу Конвенції є однією із сильних її сторін. Положення щодо забезпечення ефективною імплементації Конвенції Сторонами закріплені у Розділі VII — Механізм моніторингу (ст. 36, 37 та 38).

Згідно з положеннями Розділу VII через рік після набуття чинності Конвенції повинні бути запроваджені моніторингові органи. Цей механізм включає 2 рівні:

- **Група незалежних експертів у сфері боротьби з торгівлею людьми (ГРЕТА)** – технічний орган, який складається з незалежних та висококваліфікованих експертів;
- **Комітет Сторін** - більш політичний орган, який складається з представників Комітету Міністрів Сторін Конвенції та представників Сторін, які не є членами Ради Європи.

Як передбачено Конвенцією, Комітет Сторін перший раз зібрався через рік після набуття Конвенцією чинності – 5 та 8 грудня 2008 р. На своєму першому засіданні Комітет обрав членів ГРЕТА. Надалі Комітет збиратиметься на вимогу 1/3 Сторін, Генерального Секретаря Ради Європи або Голови ГРЕТА.

ГРЕТА є відповідальною за здійснення моніторингу виконання Конвенції. Завдання незалежних експертів, які входять до її складу, готувати доповіді з оцінкою заходів, які вживаються державами. До тих держав, які не в повній мірі вживають заходи, визначені в Конвенції, має бути спрямована вимога про посилення роботи в цій сфері. Стаття 36 Конвенції про заходи щодо протидії торгівлі людьми стосується членства у ГРЕТА. Нею передбачено, що Група матиме від 10 – 15 членів, особливо відмічаючи потребу у географічному та статевому балансі, а також необхідність багатодисциплінарного характеру знань експертів, які номінуються як члени ГРЕТА і які повинні бути громадянами держав-учасниць Конвенції. 13 членів ГРЕТА були обрані на першому засіданні Комітету Сторін на 4 роки, починаючи з 1 січня 2009 р.

Перше засідання ГРЕТА відбулося 24 – 27 лютого 2009 р. в Стразбурзі. ГРЕТА прийняла свої внутрішні правила процедури і обрала пані Ханне Софі Греве своїм Головою, пана Ніколоса Ле Кос – Перший заступником Голови, а пані Гульнару Шахінян – Другим Заступником. Під час свого першого засідання члени ГРЕТА здійснили обмін думками щодо процедури оцінки для моніторингу виконання Конвенції Ради Європи. Тоді ж ГРЕТА прийняла рішення зібратися 16 – 19 червня 2009 р. з метою продовжити підготовку до першого циклу моніторингу імплементації Конвенції.

У ст. 38 Конвенції Ради Європи деталізується функціонування процедури моніторингу та взаємодії між ГРЕТА та Комітетом Сторін. Так, відмічається, що процедура оцінки розділена на цикли, а також, що ГРЕТА відбиратиме парламенти, на яких повинен бути зосереджений моніторинг. Суть в тому, що ГРЕТА буде на початку кожного циклу самостійно визначати критерії для процедури моніторингу в продовж всього циклу. Крім того, до повноважень ГРЕТА належить визначення засобів для здійснення оцінки, зокрема це може бути певне анкетування або інші запити в інформації до Сторін, яких це стосується. При чому ці Сторони зобов'язані давати відповіді на запити ГРЕТА. Додатково ГРЕТА може звернутися за інформацією до неурядових організацій, організувати відвідування країн для отримання більшої інформації від конкретної Сторони. При чому відмічається, що відвідування країн повинні організуватися у співпраці з уповноваженими органами відповідної Сторони та з призначенням Стороною «контактної особи».

Окремі положення ст. 38 стосуються підготовки ГРЕТА як звіту, так і висновків. З правових настанов виходить, що ГРЕТА зобов'язана здійснювати діалог із відповідною Стороною під час підготовки звіту та висновків. Саме завдяки такому діалогу правові норми цієї Конвенції будуть відповідним чином реалізовані. ГРЕТА повинна опублікувати свій звіт та висновки разом із будь-якими коментарями відповідної Сторони. Потім звіт та висновки одночасно відсилаються відповідній Стороні та Комітету Сторін. На цьому закінчуються обов'язки ГРЕТА відносно цієї Сторони та цих правових норм. Звіт ГРЕТА, який публікується після його схвалення, не може бути змінений або модифікований Комітетом Сторін.

Окремо визначається роль Комітету Сторін в процедурі моніторингу. Передбачається, що Комітет Сторін ухвалює рекомендації із вказівкою на заходи, які необхідно вжити відповідній Стороні для виконання висновків ГРЕТА. За необхідності встановлюється дата подання інформації про їх виконання, а також рекомендації щодо підсилення співробітництва для забезпечення відповідної реалізації наявної Конвенції. Цей механізм дозволяє забезпечити повагу незалежності ГРЕТА в її діяльності щодо моніторингу, одночасно заповоджуючи «політичний» вимір в діалозі між Сторонами.

Отже, починаючи з середини 80-х років Рада Європи стала осередком діяльності, спрямованої на боротьбу з новітніми формами рабства – торгівлею людьми. Торгівля людьми торкається цілої низки питань, якими займається Рада Європи, а саме: статева нерівність, організована злочинність, відмивання грошей, міграція тощо. Рада Європи реалізовувала цілий ряд ініціатив у сфері торгівлі людьми та пов'язаних із цим питань: розробка правових стандартів та стратегій, дослідницька діяльність, правове та технічне співробітництво, а також моніторинг. Вінцем цих заходів стало прийняття Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми 2005 р. Незважаючи на те, що в цій сфері вже існують інші міжнародні інструменти, Конвенція Ради Європи, використовуючи переваги більш вузьких регіональних рамок охоплення, містить більш чіткі положення і може йти далі тих мінімальних стандартів, які були узгоджені в інших міжнародних інструментах. Еволюція міжнародного права свідчить про те, що регіональні інструменти дуже часто виявляються необхідними для посилення заходів, які вживаються у світовому масштабі. Так, розробка Конвенції Ради Європи мала за мету посилення захисту та розвиток стандартів у сфері захисту прав людини жертв торгівлі людьми. Перевагою саме Конвенції Ради Європи є не тільки більш широке визначення поняття «торгівля людьми», широкий спектр заходів щодо запобігання цьому злочину, а й механізм моніторингу імплементації положень Конвенції її Сторонами. Наразі ГРЕТА готує перший цикл моніторингу, тому про ефективність цього механізму можна буде говорити з плином часу.

Що стосується України, то вона має ратифікувати вже підписану Конвенцію. Це дозволить нашій державі імplementувати в національному законодавстві найновіші досягнення в галузі міжнародного права, а також брати участь в моніторинговому механізмі Конвенції, тобто виводити проблеми та здобутки нашої держави на вищий рівень обговорення – рівень Ради Європи, а також отримувати консультативну, інформаційну та технічну допомогу у сфері боротьби з торгівлею людьми від цієї Організації та Сторін Конвенції, які не є членами Ради Європи.

Література:

1. Recommendation 1065 (1987) on the traffic in children and other forms of child exploitation (adopted by the Assembly on 6 October 1987 (15th Sitting)) [Електронний ресурс]. - Режим доступу до документу: < http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_cooperation/family_law_and_children%27s_rights/Documents/RECOMMENDATION%201065.pdf >.
2. Recommendation No. R (91) 11/ 09 September 1991 of the Committee of Ministers to member states concerning sexual exploitation, pornography and prostitution of, and trafficking in children and young adults (adopted by the Committee of Ministers on 9 September 1991 at the 461st meeting of the Ministers' Deputies) [Електронний ресурс]. - Режим доступу до документу: <http://www.medialaw.ru/laws/other_laws/european/e-rec91-11.htm>.
3. Recommendation 1325 (1997) on traffic in women and forced prostitution in Council of Europe member states (adopted by the Assembly on 23 April 1997) (13th Sitting)) [Електронний ресурс]. - Режим доступу до документу: <<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http://assembly.coe.int/documents/adoptedtext/ta97/erec1325.htm>>.

4. Recommendation No. R (2000) 11/19 May 2000 of the Committee of Ministers to member states on action against trafficking in human beings for the purpose of sexual exploitation (adopted by the Committee of Ministers on 19 May 2000, at the 710th meeting of the Ministers' Deputies) [Електронний ресурс]. - Режим доступу до документу: <<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=355371&BackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=&BackColorLogged=FDC864>>.
5. Recommendation 1467 (2000) on clandestine immigration and the fight against traffickers (adopted by the Assembly on 29 June 2000) (23rd Sitting) [Електронний ресурс]. - Режим доступу до документу: <<http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta00/erec1467.htm>>
6. Recommendation 1523 (2001) on Domestic slavery (adopted by the Assembly on 26 June 2001 (18th Sitting)) [Електронний ресурс]. - Режим доступу до документу: <[http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=http://assembly.coe.int/Document\(s\)/AdoptedText/ta01/EREC1523.htm](http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=http://assembly.coe.int/Document(s)/AdoptedText/ta01/EREC1523.htm)>.
7. Recommendation 1545 (2002) on a campaign against trafficking in women (adopted by the Assembly on 21 January 2002) (1st Sitting) [Електронний ресурс]. - Режим доступу до документу: <<http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta02/EREC1545.htm>>
8. Recommendation 1610 (2003) on migration connected with trafficking in women and prostitution (adopted by the Assembly on 25 June 2003) (21st Sitting) [Електронний ресурс]. - Режим доступу до документу: <<http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/ta03/EREC1610.htm>>.
9. Recommendation Rec 1611 (2003) on trafficking organs in Europe (adopted by the Assembly on 25 June 2003) (21st Sitting) [Електронний ресурс]. - Режим доступу до документу: <<http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/ta03/EREC1611.htm>>.
10. Конвенція Ради Європи о противодействию торговле людьми (Council of Europe Treaty Series – No.197+Explanatory Report. Non official translation in Russian). – Варшава. - 16.05.2005. – 153 с.
11. Закон України «Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності та протоколів, що її доповнюють (Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї і Протоколу проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітря)» // Відомості Верховної Ради. – 2004. - N 19. - ст.263.
12. Council of Europe's action to combat trafficking in human beings. Ministers' Deputies. Information documents CM/Inf(2008)28. - 9 June 2008. [Електронний ресурс]. - Режим доступу до документу: <[CM/Del/Dec\(2008\)1029/4.1b](http://cm.del/dec(2008)1029/4.1b)>.
13. Девіс Т. Боротьба Європи проти торгівлі людьми — нової форми рабства. // Дзеркало тижня. – 2008. - 26 січня — 1 лютого. - № 3 (682). [Електронний ресурс]. - Режим доступу до документу: <<http://www.dt.ua/1000/1050/61824/>>.
14. Совет Европы. Борьба с торговлей людьми. – Страсбург. – 2006 . – 19 с.

Святун О.В.*

СТАНДАРТ ПРАВ ЛЮДИНИ КОНСУЛЬСЬКОГО ЗАХИСТУ

The article focuses on main approaches toward the problem of development efficient consular assistance standards and its interconnection with the protection of human rights.

In this context the main objectives of the aforesaid piece are to work out some universal attitudes to the problem which allows Ukrainian consuls to be more effective providing consular assistance to our citizens abroad.

На сучасному етапі свого розвитку права людини залишаються надзвичайно динамічною сферою, яка продовжує розвиватися. Права людини нерозривно пов'язані з міжнародним правом, з прийняттям різноманітних міжнародних інструментів захисту прав людини, заснуванням міжнародних організацій, діяльність яких присвячена реалізації прав людини, створенням відповідних універсальних та регіональних механізмів. При цьому, сучасна концепція прав людини охоплює спробу пояснення грубого порушення прав людини та пропонує рішення, які б були в змозі попередити подібні порушення у майбутньому. Рішення включають як стандарти поведінки, так й постулати, що відносяться до поняття людини, держави, права. Разом з тим, права людини залишаються предметом інтенсивних юридичних дебатів. Окремі права означають певні юридичні обов'язки для держав, інші визначаються державами просто як можливі майбутні зразки поведінки.

Водночас, більшість науковців визначають права людини як «права, які належать будь-якій людині, не залежно від її громадянства». З позиції забезпечення дієвого консульського захисту, це призводить у свою чергу до того, що оскільки міжнародні конвенції про права людини все більше і більше інкорпорується у національне законодавство, не буде більше можливості державам ставитися до своїх громадян краще, ніж до іноземців, або навпаки.

Проблема дипломатичного та консульського захисту громадян за кордоном достатньо детально розроблена в працях відомих вітчизняних та російських вчених. Дослідженню теорії та практики проблеми, що розглядається, присвячені праці А.Х. Абашидзе, І.П. Блищенко, Г.В. Бобильова, Н.І. Буга, І.Г. Зубкова, В.А. Василенка, Л.Н. Галенської, А.І. Горлової, В.Н. Дурденевського, В.А. Зоріна, В.А. Карташкіна, Ю.М. Колосова, Н. Крилова, І.І. Лукашука, С.Ю. Люсіна, Л.А. Моджорян, А.В. Павлова, Н.І. Петренка, В.І. Попова, В.М. Репецького, Г. М. Руденка, К.К. Сандровського, Ю.М. Смірнова, Н.А. Ушакова та інших. Крім цього, ця тематика неодноразово ставала предметом досліджень закордонних вчених-міжнародників, перед усім, А. Брауера, Е. Борчарда, Л. Брайерлі, А. Гарнера, Л. Лі, Дж. Кутберта, Б. Реілі, Ч. Вісера, Д. Анцилотті, Я. Броунлі, А. В. Булмерінка, А. Фердросса, Й. Рофтопоула, М. Циммермана, Э.Х. Аречаги, Л. Нойманна та інших.

Право на дипломатичний та консульський захист є одним із принципів положень міжнародного права. Однією з функцій дипломатичної місії та консульських установ певної держави є захист інтересів своїх громадян, які перебувають в іншій державі, в межах

*Перший секретар МЗС України, здобувач наукового ступеню кандидата юридичних наук кафедри міжнародного приватного та митного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник: к.ю.н., доцент Кучер Б. І.

передбачених міжнародним правом. Зокрема, це закріплено у ст. 3 Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 р. та ст. 5 Віденської конвенції про консульські зносини 1963 р.

Консульський захист полягає, як правило, у наданні сприяння власним громадянам, кораблям та повітряним суднам за кордоном завдяки діяльності консульських установ. До такої діяльності, зокрема, відносять видачу документів про посвідчення особи, вчинення нотаріальних дій та актів громадянського стану, забезпечення інтересів громадян у питаннях спадщини, опіки та піклування, представництво у суді, передачу документів та виконання запитів у правовій допомозі. З іншого боку під дипломатичним захистом розуміється захист інтересів власних громадян або юридичних осіб, зареєстрованих у певній державі, після порушення міжнародно-правових зобов'язань іншою державою. Це стосується в першу чергу невиконання норм звичаєвого права стосовно поводження з іноземцями з огляду на їх життя та фізичну недоторканість, особисту свободу, власність та судовий захист.

Історично склалося два підходи щодо стандарту оцінки ставлення до іноземців: мінімальний міжнародний стандарт та стандарт національного режиму. Показовим для останнього стандарту є рішення у справі *Рози Гельбтрук (США проти Сальвадору)* у 1902 р. Тоді Голова Арбітражної комісії щодо позову Ель Сальвадор – США виніс наступне рішення:

«Громадянин або підданий однієї держави, який в наслідок комерційної діяльності займається торгівлею в межах території та під захистом суверенітету держави, яка не є державою його громадянства, повинен розглядатися як такий, що поділяє долю з підданими або громадянами держави, де він проживає або займається підприємницькою діяльністю» [1].

Таким чином, консули не мають підстав протестувати, якщо до громадян акредитованої держави ставляться так само, як до громадян приймаючої держави, не зважаючи на те, наскільки статус принижується або не відповідає належному процесу. Іншими словами, іноземці не повинні користуватися рівнем захисту вищим, ніж місцеве населення. Якщо місцевий стандарт є несумісний з правами іноземців, діє той аргумент, що вони не повинні туди їхати. Якщо вони знали про ризики поділити долю громадян приймаючої держави, то вони не мають підстав скаржитися, якщо їм наданий національний статус.

На відміну від цього друга школа дотримується тієї думки, що ставлення до іноземців повинно відповідати мінімальному міжнародному стандарту. Зокрема, у справі *Hip* (1926) Американо-мексиканська арбітражна комісія винесла наступне рішення:

«Не маючи на увазі прийняти стале правило, на думку Комісії можливо ... дотримуватися (по-перше), щоб законність акту уряду піддавалася перевірці на відповідність міжнародним стандартам, а також (по-друге), що ставлення до іноземців для того, щоб створити міжнародний делікт, повинно становити акт свавілля, недобросовісності, навмисного невиконання своїх обов'язків або недостатність дій уряду для виконання міжнародного стандарту, коли кожна розумна та неупереджена людини встановить цю недостатність. Якщо недостатність пов'язана з невідповідним виконанням обґрунтованих законів або з тим фактом, що закони держави не уповноважують органи держави їх виконувати, тоді міжнародні стандарти не діють» [2].

Різні арбітражні комісії застосовували мінімальний стандарт до справ, за якими приймаюча держава не змогла відповідним чином забезпечити життя, свободу, гідність або власність іноземців або розслідувати та карати за злочини, вчинені проти останніх [3].

Протягом останніх років з'явився третій підхід - *стандарт прав людини*. Він ґрунтується на ст. 55 та ст. 56 Статуту ООН. Стаття 55 передбачає:

«З метою створення умов стабільності та добробуту, які необхідні для мирних та дружніх відносин між націями, заснованих на повазі принципу рівності прав та самовизначення народів, ООН сприяє загальній повазі та дотриманню прав людини та основних свобод для всіх, без розрізнення за ознаками раси, статі, мови або релігії.»

Стаття 56 передбачає:

«Всі члени Організації беруть на себе зобов'язання вживати спільних та самостійних заходів у співпраці з Організацією для досягнення цілей, закріплених у статті 55.»

Як зазначив Професор Квінсі Райт, слова «беруть на себе зобов'язання» засвідчує прийняття міжнародно-правового обов'язку [4]. Його точка зору була підтримана Міжнародним судом ООН у Консультативному висновку щодо Намібії у 1971 р.:

«Відповідно до положень Статуту ООН колишній мандатарій *взяв на себе зобов'язання* дотримуватися та поважати на території, яка має міжнародний статус, права та основні свободи всіх осіб, без розрізненням за расою. Встановлення та проведення у життя розрізень, виключень, обмежень та заборон лише на підстав раси, кольору шкіри, походження, національності або етнічної групи, що становить заперечення фундаментальних прав людини, є кричущим порушенням цілей та принципів Статуту» [5].

Таким чином, всі держави-члени ООН зобов'язані додержуватися та поважати права людини та основні свободи, деякі з яких розтлумачені у самому Статуті, наприклад, ставлення до «всіх» людей «без розрізнення до раси, статі, мови або релігії» (стст. 1(3) та 55 (с)).

Не зважаючи на те, що Статут не тлумачить детально всі права людини, наступні документи, в першу чергу, Загальна декларація прав людини та два Міжнародних пакти 1966 р. про громадянські та політичні права та про економічні, соціальні та культурні права надали більше юридичної чіткості загальним принципам.

Зокрема, у ст. 9 - 11 Загальної декларації прав людини проголошується, що ніхто не може зазнавати безпідставного арешту або вигнання. Кожна людина має право вимагати встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального обвинувачення та розгляду її справи судом з додержанням усіх вимог справедливості. Кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, поки її винність не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому їй забезпечують усі можливості для захисту. Ніхто не може бути засуджений за злочин на підставі вчинення будь-якого діяння або за бездіяльність, які під час їх вчинення не становили злочину за національними законами або за міжнародним правом. Не може також накладатись покарання тяжче від того, яке могло бути застосоване на час вчинення злочину.

Отже, можна зробити висновок, що стандарт ставлення, який має забезпечуватися функціями консульського захисту, закріплений у цих міжнародно-правових актах. Х.Уолдок визначив права людини як «права, які належать будь-якій людині, не залежно від її громадянства» [6]. Оскільки міжнародні конвенції про права людини все більше і більше інкорпорується у національне законодавство, не буде більше можливості ставитися до своїх громадян краще, ніж до іноземців, або навпаки. Обов'язки, які закріплюються до громадян будуть підняті до рівня, відповідного «мінімальному міжнародному стандарту». Більш того, міжнародно-правові акти у галузі прав людини мають більшу юридичну силу, ніж «мінімальний міжнародний стандарт». Враховуючи той факт, що стандарт прав людини поважається і по меншій мірі стає невід'ємною частиною національного права, він замінить дві попередні теорії або на науковому рівні визначиться, який з них є правильним.

В умовах сучасного світу забезпечення дієвого консульського захисту залежить від напряму розуміння консульськими посадовими особами юридичних засобів, за допомо-

гою яких здійснюється контроль та нагляд за дотриманням та імплементацією закріплених прав.

Сьогодні права людини визнані та закріплені майже у всіх конституціях світу. Захист прав людини став не тільки справою окремих держав, а й усього міжнародного співтовариства у цілому. Існує розгалужена система міжнародних договорів у галузі прав людини як на універсальному, так і на регіональному рівнях. Однак, проблема захисту прав людини залишається актуальною, а численні порушення продовжують мати місце.

У п. 3 ст. 25 Конституції України 1996 р. передбачено, що Україна гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами. У ст. 26 закріплено, що іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, - за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. Отже, можна зробити висновок, що наша держава надає перевагу стандарту національного режиму щодо консульського захисту, однак при цьому ст. 9 Конституція передбачає, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Таким чином, Україна визначає міжнародні договори у галузі прав людини частиною своєї правової системи.

Одним з основних завдань консульських установ України є захист прав та інтересів України, її громадян та юридичних осіб, а також відновлення порушених прав. Держава постійно піклується за кожного громадянина України і через свої консульські установи вживає заходів для того, щоб громадяни України користувалися в повному обсязі всіма правами, наданими їм законодавством країни, де вони перебувають тимчасово або постійно.

Згідно з Консульським статутом України консул вживає заходів, щоб громадяни України дійсно користувалися тими правами, які належать їм за законами держави перебування і міжнародними договорами.

Необхідно пам'ятати, що під час перебування за кордоном кожний громадянин України зобов'язаний неухильно дотримуватися законодавства країни перебування.

Консул може поінформувати про особливості законодавства країни перебування, надати консультативну допомогу з питань зносин з офіційними установами консульського округу.

Консул може надати громадянину України, у разі захворювання, адреси та номери телефонів місцевих лікарень та, за бажанням громадянина, повідомити про це його рідних.

Якщо з громадянином України трапився інцидент, йому необхідно терміново поінформувати консульську установу України в державі перебування.

У випадку арешту громадянина України, він має право звернутися до органів поліції з вимогою повідомити про свій арешт консула України, який вживає заходів, щоб відносно громадян України, заарештованих, ув'язнених, затриманих за підозрою у вчиненні злочину чи підданих іншим заходам судового або адміністративного впливу, взятих під варту, було дотримано у повному обсязі положення законодавства держави перебування та щоб їх утримували в умовах, які відповідають вимогам гігієни та санітарії.

На прохання громадянина консул може також зв'язатися з його родиною.

На даний час запроваджено спрощений порядок повернення в Україну громадян, які стали жертвами злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, сексуальною та іншою експлуатацією. У разі втрати паспортів консульські установи України у стислі терміни вирішують безпосередньо з відділами громадянства, паспортної та імміграційної служби МВС України питання підтвердження особи громадянина для подальшого його документування посвідченням особи на повернення в Україну.

У разі смерті громадянина України за кордоном Посольство повідомляє про це рідних померлого та надає їм сприяння в оформленні всіх необхідних супровідних документів та виконанні необхідних формальностей, пов'язаних з транспортуванням труни з тілом чи урни з прахом в Україну. Також дипломатична установа України за кордоном може з'ясувати можливість відшкодування вартості ритуальних послуг родичам померлого громадянина України страховою компанією, що оформлювала страховий поліс, або особою, яка надавала запрошення до країни перебування. У разі відсутності у родичів померлого коштів для сплати вартості ритуальних послуг, слід виходити з необхідності пошуку іншого можливого джерела фінансування (шляхом звернення до обласної державної адміністрації України, благодійних організацій, фондів та ін.). Слід також зазначити, що родичі або близькі померлого мають надіслати до ДКС МЗС України нотаріально засвідчену заяву найближчої за ступенем спорідненості особи, в якій має бути висловлене її волевиявлення щодо прийняттого способу та місця поховання небіжчика.

На виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України «Назустріч людям», одним з основних напрямків якої є забезпечення захисту національних інтересів України та прав наших співвітчизників за кордоном, 4 березня 2005 року в приміщенні МЗС України відкрито **Центр допомоги громадянам України за кордоном**.

Головна мета створення Центру допомоги громадянам України за кордоном полягає у зміні підходів у питанні захисту наших громадян, а саме, в організації роботи на упередження можливих негативів, ліквідації правового нігілізму у питанні працевлаштування за кордоном, проведенні попередньої правової інформаційно-роз'яснювальної роботи, а також наданні правового захисту громадянам України, які працюють за кордоном з використанням всіх можливих форм захисту їх прав та інтересів перед роботодавцями країни працевлаштування, які впливають з національного законодавства країни перебування та міжнародно-правових актів.

Визначені етапи реалізації пріоритетних завдань шляхом створення відділень Центру в Україні на базі Представництв МЗС у регіонах, закордонних дипломатичних установах і почесних консульствах у державах, де працює значна кількість українських громадян, зокрема, Греції, Іспанії, Італії, Польщі, Португалії, Російській Федерації. Центр координує свою діяльність зі структурними підрозділами Департаменту та консульськими установами України за кордоном.

З метою інформування широкої громадськості про організацію роботи із зверненнями громадян Департамент консульської служби МЗС України максимально використовує можливості співпраці із громадськими організаціями, які надають допомогу українським громадянам за кордоном.

Заходи, що вживаються Департаментом, дозволяють реалізувати системний підхід, організувати роботу зі зверненнями громадян на новому рівні і забезпечити максимальну відкритість у роботі з нашими співвітчизниками.

У рамках діяльності Центру допомоги громадянам України за кордоном з представником Міжнародної організації з міграції (МОМ) в Україні досягнуто конкретних домовленостей щодо:

- співпраці з конкретними міграційними службами в Україні та щодо фінансування програми повернення з території України нелегальних мігрантів в країни свого походження за рахунок МОМ;

- організації силами працівників представництва МОМ навчання в МЗС та в рамках регіональних кущових нарад за кордоном для консульських працівників центрального апарату та закордонних установ з питань протидії нелегальній міграції, контрабанді, торгівлі людьми;

- допомоги у поверненні в Україну жертв торгівлі людьми з-за кордону.

Ще одна проблема, яка стоїть на порядку денному української консульської служби – це захист прав українських моряків. Як свідчить статистика, впродовж останніх років кількість затриманих та заарештованих суден під українським прапором не зменшується. Це потребує додаткової координації зусиль для підвищення ролі консульського захисту та конкретних заходів по реалізації прав та інтересів українських судовласників та моряків, а також вимагає чіткого розмежування функцій і повноважень судовласника та консульських установ з питань захисту морських інтересів України, прав українських моряків. Крім того, близько 60-70 тисяч українських моряків працюють на судах під іноземними, в т.ч. "зручними" прапорами, де не дотримуються мінімальні соціальні стандарти, моряки позбавлені основних прав людини, а в проблемних ситуаціях країна національності екіпажу, в більшості випадків, не може в повному обсязі захистити права моряка, оскільки на судах під іноземними прапорами діють норми та правила країни реєстрації судна.

Яскравим прикладом стала ситуації із захопленням судна «Фаїна» самалійськими піратами. «Фаїна» - це українське вантажне судно, ходить під прапором Белізу. Воно належить Waterlux AG (Панама), здійснюється керівництво за допомогою філії Waterlux «SC Tomex of Tomex Team Inc» (Одеса). Під час рейсу з Николаєва до Момбаси 25 вересня 2008 року судно було захоплене сомалійськими піратами. На момент захоплення судна піратами екіпаж складався з 21 людини, із них 17 громадян України. На борту корабля знаходився військовий вантаж, призначений для Кенії. Тільки 4 лютого 2009 року отримавши викуп пірати покинули судно. Отже, в ситуації, що склалася було досить складно визначити, до якої юрисдикції належало судно. Тоді для консульської служби України найважливішу роль відігравало те, що більшість заручників-моряків були громадянами України, отже докладалися значні зусилля для звільнення цих осіб та повернення на батьківщину.

Таким чином, можна зробити висновок, що наразі в Україні конституційного закріплення отримав стандарт національного режиму консульського захисту, однак останньою тенденцією розвитку консульської служби нашої держави є активізація дипломатичних потужностей для надання дієвого дипломатичного захисту з позиції забезпечення у відносинах з країнами партнерами ставлення до українців відповідно до стандарту прав людини, який має ґрунтуватися на положеннях ст. 55 та ст. 56 Статуту ООН разом з іншими універсальними міжнародно-правовими актами, в першу чергу, Загальної декларація прав людини та двох Міжнародних пактах 1966 р. При цьому, права українського громадянина на захист має бути абсолютним за умови чіткого окреслення меж консульського захисту та обов'язків консульських посадових осіб України.

Література:

1. United States Foreign Relations. – 1902. – p. 877.
2. 4 UN. Reports of International Arbitral Awards. pp. 61 – 2.
3. Schwerzenberger G. International Law. - . 1957., I. – p. 201.
4. Right Quincy. The Strengthening on International Law. // Recueil des Courts. – 1959-III.- 1.- p. 182.
5. Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South West Africa) notwithstanding Security Council Resolution 276 (1970). // ICJ Report. – 1971. – 16, 57. (Advisory Opinion of June 21).
6. Waldock H. Human Rights in Contemporary International Law and the Significance of the European Convention. // International and Comparative Law Quaterly. – 1965. – 11. – L. Q.

Костюченко Я.М.*

ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ УЧАСТІ УКРАЇНИ У ДІЯЛЬНОСТІ АГЕНТСТВ ЄВРОСОЮЗУ

This article is addressed to the problem of legal reglamentation of Ukrainian participation in the activity of the EU Agencies. Basic problems and controversials of this process are deeply analyzed.

Вивчення євроінтеграційних процесів України на сьогодні набувають неабиякої актуальності з огляду на перспективу укладання нової базової угоди між Україною та Європейським Союзом (Євросоюзом). Окрім нових договірних механізмів співпраці з європейським об'єднанням України запропоновано додаткові інструменти, що сприятимуть наближенню нашої країни.

На доктринальному рівні питанням правового регулювання відносин України з Європейським Союзом присвячені багато праць як зарубіжних, так й вітчизняних юристів-міжнародників. Проблеми кооперації Європейського Союзу з третіми країнами знайшли своє відображення у працях зарубіжних вчених, зокрема Е.Аннерс, М.Бірюков, С.Ватеріл, В.Кернз, А.Татам, В.Шемятенков [1-6] тощо, а також у працях вітчизняних вчених таких як: М.Буроменський, В.Буткевич, О.Висоцький, М.Гнатівський, В.Денисов, В.Забігайло, В.Євінтов, М.Микієвич, В.Муравйов, В.Опришко, Р.Петров [7-10] та ін.

Однак, аналіз можливої участі України у діяльності агентств Євросоюзу становить прогалину у вітчизняній доктрині. Вивчення правових підстав участі третіх країн у функціонуванні таких агентств, що становлять внутрішній інституційний механізм європейських інтеграційних організацій, стає перспективним не тільки для наукового дослідження, а й для практичного наближення нашої країни до процесів європейської інтеграції.

Агентства Євросоюзу є незалежними інституціями, які створюються відповідно до актів Ради Євросоюзу для забезпечення ефективнішої реалізації політик Євросоюзу та допомоги в регулюванні діяльності в окремих секторах. Одна із основних цілей створення таких агентств є надання допомоги Комісії ЄС та Раді Євросоюзу у здійсненні нагляду за впровадженням політик у законодавства держав-членів. Запровадження Європейської політики сусідства (ЄПС) у 2003 році [11] та «поширеної ЄПС» у 2007 році [12] відкрило нові можливості для залучення третіх країн, в тому числі й України, у процеси європейської інтеграції. Й на сьогодні перед Україною стоїть актуальне завдання визначити можливості такої пропозиції та чітко окреслити потребу у діяльності агентств Євросоюзу на основі аналізу потреб й можливостей (правових, інституційних, фінансових ресурсів).

Нині налічується понад тридцять агентств Євросоюзу, які поділяються на агентства Європейського Співтовариства, або т.зв. агентства «першого стовпа» (наприклад, Європейське агентство з контролю рибальства (CFCA), Наглядний орган глобальної цивільної навігаційної супутникової системи GALILEO (GSA), Європейське агентство з безпеки на морі (EMSA), Європейське агентство з безпеки в повітрі (EASA) тощо) [13]; агентства

*Здобувач кафедри порівняльного і європейського права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник: д.ю.н., професор Муравйов В.І.

спільної зовнішньої політики та політики безпеки, або т.зв. агентства «другого стовпа» (наприклад, Супутниковий центр ЄС (EUSC), Європейське оборонне агентство (EDA), Європейський інститут досліджень безпеки (ISS)) [14]; та агентства співпраці у сфері охорони правопорядку та правосуддя у кримінальних справах, або т.зв. агентства «третього стовпа» (наприклад, Європейська поліцейна служба (EUROPOL), Європейський підрозділ судової співпраці (EUROJUST), Європейський поліцейський коледж (CEPOL)) [15].

Програми Євросоюзу на відміну від агентств не мають власної інституційної структури, а координуються відповідними директоратами Комісії ЄС, створені на основі рішень Ради Євросоюзу та Європарламенту та реалізують свою діяльність через проекти. Так, наприклад, існують такі програми Євросоюзу, як рамкова програма конкурентоспроможності інновацій (CIP), Програма Європейської Спільноти для поліпшення функціонування систем оподаткування на внутрішньому ринку (FISCALIS), Дослідницька програма організації повітряного руху в єдиному європейському повітряному просторі (SESAR), Транс'європейські мережі в енергетиці (TEN-E), Транс'європейські транспортні мережі (TEN-T) тощо.

Спеціальним документом щодо участі третіх країн у спеціальних відкритих агентствах та програмах Євросоюзу є Повідомлення Комісії ЄС до Ради Євросоюзу та Європарламенту 2006 року [16], в якому містяться правові передумови та підстави участі нашої країни у діяльності агентств Євросоюзу. Відповідно до цього документу було запропоновано два підходи до залучення третіх країн до діяльності агентств Євросоюзу та участі у спеціальних програмах. Документом визначено правові механізми такої участі в залежності від того, чи це участь в агентстві, чи то участь у спеціальній програмі Євросоюзу.

По перше, *участь третіх країн в агентствах Євросоюзу* можлива, якщо це закріплено в документі про заснування кожного окремого агентства. Є агентства відкриті до участі третіх країн (і це визначається передусім їхніми пріоритетами), наприклад, Європейське екологічне агентство (EEA) або Європейське агентство з безпеки праці (EU-OSHA). Тимчасом існують агентства, які спрямовують діяльність суто на держави-члени Євросоюзу, наприклад, Центр перекладів для органів ЄС (CDT), Європейський центр з розвитку професійного навчання (CEDEFOP) та Служба гармонізації в межах внутрішнього ринку (OHIM). У цьому разі участь третіх країн неможлива.

Передумови для участі й умови участі (форма участі та фінансові внески) визначаються документом про заснування або, у разі відсутності відповідних положень, є предметом переговорів з агентством. Повна участь в агентствах можлива тільки для держав – членів Євросоюзу. Участь третіх країн можлива у формі повної участі без права голосу; співпраці щодо реалізації окремих пріоритетів або заходів агентств; та співпраці на нерегулярній основі.

Таким чином, співпраця або участь в агентствах Євросоюзу можлива за умови укладання окремої двосторонньої угоди. Такі угоди мають містити питання щодо правових та адміністративних передумов участі (наприклад, гармонізація законодавства із відповідним *acquis*), перелік привілеїв та імунітетів офіційних осіб агентства під час їх перебування в третій країні, питання доступу громадян третьої країни до працевлаштування в агентстві, питання фінансового контролю тощо.

По друге, Повідомлення Комісії 2006 року містить загальну формулу правового механізму *доступу третьої країни до спеціальних програм Євросоюзу*. Було запроваджено «рамковий принцип», запозичена й подовжена *mutatis mutandis* практика із врегулювання відносин з країнами-кандидатами. Правові передумови участі країни у програмах мають бути передбачені у спеціальній укладеній рамковій угоді, а вже участь третьої країни у відповідній програмі є предметом окремої двосторонньої угоди з Комісією ЄС. Таким чином, наприклад, з Хорватією була укладена окрема рамкова угода щодо участі у програмах Єв-

росоюзу [17], де визначається перелік відкритих до участі програм (див. додаток рамкової угоди), визначено, що угода є протоколом до угоди про асоціацію та стабілізацію (ст. 12 рамкової угоди), а у преамбулі визначено, що деталізовані умови участі у відповідній програмі мають міститися в окремих угодах з Комісією ЄС (п.7).

Таким чином, участь України як країни, на яку розповсюджується ЄПС, можлива й у агентствах та програмах Євросоюзу, що наблизить нашу країну до процесів європейської інтеграції.

Стосовно агентств Євросоюзу, на сьогодні України вже почала процес отримання можливості участі в них. Так, наприклад, угоду про співпрацю щодо глобальної навігаційної супутникової системи між Україною та Європейською Спільнотою та її державами-членами підписано в грудні 2005 року, ратифіковано Україною 10 січня 2007 року. Повноцінна імплементація угоди почнеться після того, як усі держави – члени ЄС завершать свої внутрішні процедури набуття чинності цією угодою. Підписанню угоди передував процес переговорів, що почався у липні 2004 року. Для всебічного узгодження окремих положень Угоди МЗС разом з НККУ, Мінтрансв'язку та іншими зацікавленими центральними органами виконавчої влади України провели кілька раундів консультацій з європейськими партнерами. Угода передбачає участь України в Наглядному органі глобальної цивільної супутникової навігаційної системи (European GNSS Supervisory Authority (GSA)). Згідно з установчим документом агентства, а саме Регламентом Ради (ЄС) № 1321/2004 від 12 липня 2004 року про заснування структур для управління Європейськими супутниковими радіонавігаційними програмами, Україна має бути представлена у його Правлінні. Приєднання України до процесу створення цивільної глобальної навігаційної супутникової системи GALILEO надає українським підприємствам космічної, телекомунікаційної і геоінформаційної спрямованості змогу співпраці з іноземними партнерами. Угода дає змогу українським компаніям взяти участь у питаннях розвитку GALILEO і відкриває доступ до фінансування з боку ЄС. Угода сприяє одержанню підтримки, у тому числі фінансової, в створенні на території України центрів навчання і передачі технологій, що розвиваються в рамках проекту.

Ще одним прикладом може слугувати угода, переговори щодо якої ведуться Україною з Європейською поліцейською службою (Європол). У квітні 2005 року Україна отримала офіційне запрошення розпочати переговори щодо укладення угоди з Європейською поліцейською службою (Europol) про стратегічну співпрацю. Ця агенція була створена Актом Ради від 26 липня 1995 року, який встановлює Конвенцію на основі Статті К. 3 Договору про Європейський Союз (нині ст. 31), про заснування Європейської поліцейської служби (Конвенція про Європол). Основними видами співпраці з третіми країнами є два види угод про співпрацю, які можуть бути укладені з третіми країнами: угоди про стратегічну співпрацю, які обмежуються обміном неперсональними даними, що означає обмін стратегічними та технічними даними; та Угоди про оперативну співпрацю, які включають також можливість обміну персональними даними, що означає обмін даними про фізичних осіб. Такі угоди з третіми країнами укладаються відповідно до Акту Ради ЄС від 3 листопада 1998 року, що затверджує правила зв'язків Europol з третіми країнами.

Варто зазначити, що можливі угоди про співпрацю з «відкритими» для участі третіх країн агентствами Євросоюзу, можуть слугувати додатковою можливістю наближення правопорядку України до права Євросоюзу.

Угода про партнерство та співробітництво між Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами та Україною [18] не містить жодних посилань на можливу участь України в агентствах та програмах Євросоюзу. План дій Україна-Євросоюз 2005 року, що був доповнений додатковими положеннями у 2008 році, визначає одним із пріоритетів за-

безпечення проведення переговорів щодо укладення Рамкової угоди між Україною та ЄС про загальні принципи участі України у програмах ЄС. Отже, планується створення організаційно-правових передумов до участі України в тематичних програмах.

Таким чином, на сьогодні участь України у агентствах Євросоюзу регламентується виключно двосторонніми домовленостями з відповідними агентствами, й можливо може набути форми співпраці або часткової участі України у агентствах Євросоюзу. Така участь зумовлює поступове наближення законодавства України до права Євросоюзу у певних його галузях. Стосовно участі України у тематичних програмах, на сьогодні відсутній «рамковий» механізм залучення України до програм, однак, такий досвід є корисним для країн із євроінтеграційним вектором зовнішньополітичної діяльності. Як показує досвід центральноєвропейських і західно-балканських країн-кандидатів створення правового механізму надає можливість ефективно залучатись до процесів європейської інтеграції. Для України нові правові інструменти є корисними, що зумовить сприянню інтеграції передусім через участь в агентствах та програмах Євросоюзу.

Література:

1. Аннерс Э. История европейского права / РАН; Институт Европы / Отв. ред. В. Н. Ше-наев. – М.: Наука, 1996. – 395 с.
2. Бирюков М.М. Европейская интеграция: международно-правовой поход: Монография. – М.: Науч. книга, 2004. – 208 с.
3. Weatherill S. Law and integration in the European Union. – Oxford: Clarendon press; NY: Oxford university press, 1995. – 306 p
4. Шемятенков В.Г. Европейская интеграция: Учеб. пособие. – М.: Междунар. отноше-ния, 2003. – 400 с.
5. Татам А. Право Європейського Союзу: Підручник для студентів вищих навч. закладів. – К.: Абрис, 1998. – 424 с.
6. Кернз В. Вступ до права Європейського Союзу: Навч. посібник. – К.: Знання, 2002. – 381 с
7. Микієвич М. Міжнародно-правові аспекти співробітництва Європейського Союзу з третіми країнами. – Львів: Видавн. центр Львівськ. держ. ун-ту ім. І.Франка, 2001. – 200 с.
8. Муравйов В. Вступ до права Європейського Союзу: Підручник. – К.: Видавничо-по-ліграфічний центр «Київський університет», 2007. – 303 с.
9. Петров Р.А., Опейда З.Й., Федорчук Д.Е., Вакуленко А.О. Вступ до права Європей-ського Союзу: Навч. посібник. – Донецьк: Донецьк. національний ун-т, 2001. – 248 с.
10. Шнирков О. І., Копійка В. В., Муравйов В. І. Україна - Європейський Союз: еконо-міка, політика, право. — К. : ВПЦ "Київський ун-т", 2006. — 268с.
11. COM (2003) 104
12. COM (2007) 774
13. http://europa.eu/agencies/community_agencies/index_en.htm
14. http://europa.eu/agencies/security_agencies/index_en.htm
15. http://europa.eu/agencies/pol_agencies/index_en.htm
16. COM (2006) 724 Communication from the Commission to the Council and to the European Parliament on the general approach to enable ENP partner countries to participate in Com-munity agencies and Community programmes.
17. OJ L 192/16 22.7.2005
18. Закон України «Про ратифікацію Угоди про партнерство та співробітництво між Ук-раїною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами» від 10 листо-пада 1994 року №237/94-ВР//Відомості Верховної Ради України.–1994.–№46. – Ст. 415.

Слабоус-Луценко А.П.*

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

This article constitutes itself the research of the human rights problem in the face of globalization. Author gives the definition to this problem and the main concepts of it modern understanding.

Оптимальним визначенням глобалізації у сфері прав людини може бути визнання універсального статусу прав людини, закріплення прав і свобод людини та їх захисту на міжнародному рівні. Людство давно усвідомило необхідність закріплення основних прав людини з метою їх забезпечення всіма державами світу. У зв'язку з цим було прийнято ряд основоположних міжнародно-правових актів.

Однією з головних універсальних правоохоронних організацій у сфері забезпечення прав людини є ООН, різноманітні комісії та комітети в її складі, крім того, 7 універсальних договірних органів з прав людини, інші міжнародні універсальні та регіональні організації й органи.

Хотілося б також зазначити і про такі заходи, зокрема в рамках ООН, як проведення конференцій, спеціальних сесій, запровадження міжнародних днів. Наприклад, 2001 р. було оголошено роком діалогу між цивілізаціями, мобілізації проти расизму, расової дискримінації. Крім того, запроваджено різноманітні економічні, освітні програми для встановлення діалогу між націями.

Окрім незаперечного позитивного ефекту глобалізації, необхідно також згадати і про певні негативні аспекти, на яких наголошують прихильники течії антиглобалістів. Наприклад, антиглобалісти заперечують можливість створення глобального суспільства, наголошують на національних особливостях, традиціях.

Глобалізація прав людини також тісно пов'язана з питанням універсальності прав людини. В основі проблеми лежить те, що не всі держави підтримують універсальний підхід до прав людини, який полягає в рівності всіх людей у їх правах та свободах. Це перш за все стосується країн Сходу та Африки. Такі держави, як Іран, Ірак, Колумбія, Пакистан та інші, вважають принципи, закріплені в Загальній декларації, такими, що суперечать їхнім цінностям та відображають лише західні стандарти [1]. Вони наголошують на певних традиційних культурних особливостях, які повинні братися до уваги при визначенні універсального статусу прав людини. З одного боку, такі держави дійсно мають певні особливості, проте на практиці подібними аргументами оперують з метою виправдання свавілля влади. Незважаючи на всі вищевказані проблемні питання, на другій Світовій конференції ООН з прав людини, що відбулася у червні 1993 р. у Відні, було ще раз підтверджено ідею універсальності прав людини, проголошену у Загальній декларації прав людини. У прийнятій на ній Віденській декларації та Програмі дій від 25 червня 1993 р., зокрема в ч. 5, вказується, що міжнародне співтовариство повинно ставитись до прав людини глобально, у справедливій та рівній мірі [2].

У Загальній декларації прав людини в ст. 3 закріплено право кожної людини на життя, свободу і на особисту недоторканність, ст. 2 гарантує рівні права і свободи незалежно від

*аспірантка кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник: д.і.н., професор Коппель О.А.

раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, соціального і майнового походження [3]. В науці існує думка, що Загальна декларація вже стала звичаєвим джерелом права [4]. Деякі вчені зазначають, що однозначної відповіді на питання, чи стали обов'язки держав у сфері прав людини звичаєм відповідно до Загальної декларації, немає, проте деякі права людини можна вважати нормами звичаєвого права [5]. Країни Заходу і Сходу дійшли згоди у визначенні певного мінімального стандарту, відповідно до якого визнаються право на життя, заборона катувань і жорстокого поводження, рабства тощо [6].

Іншим аспектом проблеми є те, що мусульманське право за своєю спрямованістю протилежне до проголошуваних у Загальній декларації принципів і норм. Крім того, незважаючи на висновок таких учених, як Лаутерпах, Шварценберг та інших, про примат міжнародного права над національним, як свідчить практика, при явній колізії норми міжнародного і національного права суддя віддасть перевагу національному законодавству.

Хоча природа прав людини є універсальною, проте вона певною мірою може обумовлюватися культурою. Тому Дж. Донеллі робить висновок про те, що права людини є відносно універсальними [7]. К. Керна визначає, що реалізація міжнародних принципів у сфері прав людини є процесом, який все ще триває. Саме таку мету — впровадження принципу універсальності прав людини в життя — переслідує глобалізація, і, можливо, в майбутньому її буде досягнуто.

Література:

1. Антонович М. М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини. — К.: «КМАС-АДЕМІА», 2000. — с. 35.
2. The Vienna Declaration and Programme of Action, adopted by The World Conference on Human Rights 24 June 1993, U.N. Doc. A/Conf. 157/24 (Part 1). — P. 20-26 .
3. Загальна Декларація прав людини. — К.: Укр. Правнича Фундація. Вид-во Право, 1995. — 12 с.
4. Мухаммед А. Х. Міжнародно-правова наука на Близькому Сході про взаємодію міжнародного та національного права// Право України. — 2001. — № 5.
5. Schachter O. International Law in Theory and Practice. — 1991.
4. Наппит Н. Human Rights // Guide to International Human Rights Practice, 2nd ed. — 1992.
6. Cerna Ch. M. Universality of Human Rights and Cultural Diversity: Implementation of Human Rights in Different Socio-Cultural Contexts // Human Rights Quarterly. — 1994. — V.16
7. Donnelly J. Cultural Relativism and Universal Human Rights // Human Rights Quarterly. — 1984. — V. 6.

Малюська А.Л.*

ЗАКЛЮЧНІ ЕКСПЕРТНІ ЗАУВАЖЕННЯ І РЕКОМЕНДАЦІЇ ООН СТОСОВНО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В УКРАЇНІ ТА ПРИКОРДОННИХ З НЕЮ ДЕРЖАВАХ

The present research is dedicated to the problematic of analyzing the expert conclusions of the UN concerning the providing of the rights of national minorities in Ukraine. The same problems due to Ukrainian border states are also researched.

Права людини належать до визнаних усіма державами-учасницями Організації Об'єднаних Націй основних прав, які захищені положеннями численних декларацій, починаючи від Загальної декларації прав людини, та міжнародних правових договорів, більш відомих у якості пактів та конвенцій. Права людини ґрунтуються на основних свободах і на принципах загальності, рівності та відсутності дискримінації, рівного доступу до державних ресурсів, залучення громадськості до державного управління, справедливості та забезпечення верховенства права. У Декларації тисячоліття ООН визнається важлива визначальна роль прав кожної людини, включаючи й прав національних меншин, і 189 держав-учасниць ООН, які її підписали, повинні бути сповнені рішучості на рівні своїх країн зміцнювати власний потенціал щодо втілення в життя принципів і практики забезпечення прав людини.

У системі міжнародних відносин Україну досить часто необґрунтовано обвинувачують у порушенні міжнародних стандартів у сфері забезпечення та захисту прав національних меншин. Особливо прикро, коли це відбувається зі сторони окремих представників політичних кіл прикордонних з Україною держав, що не лише наносить шкоди міжнародному іміджу нашої держави, створює напругу у двосторонніх відносинах, а й дестабілізує ситуацію в Східноєвропейському регіоні в цілому. Тому вкрай актуальним є проведення аналізу саме політично не заангажованих експертних оцінок, висновків та рекомендацій відповідних універсальних інструментів ООН стосовно забезпечення прав національних меншин в Україні та порівняння їх результатів з аналогічними моніторинговими матеріалами ООН стосовно прикордонних з Україною держав з метою комплексного визначення їх відповідності загальновизнаним міжнародним стандартам.

Проблематика ефективної діяльності ООН розглядається в науково-дослідних роботах О.Гогоші, В.Данилова та О.Усольцева, М.Зайцева, Е. Обмінського, І. Орнатського, М.Пальчука, Б.Пінегіна, О.Степко, П.Хвойника, та ін. Водночас слід зазначити, що згадані автори фокусують власну увагу на загальних аспектах функціонування ООН, проблемних питаннях її миротворчої, правозахисної, інформаційної та економічної діяльності, а також окремих аспектах необхідності проведення оптимізації структури вказаної організації. Власне проблемні питання дотримання Україною міжнародних універсальних стандартів у сфері дотримання та захисту прав і свобод національних меншин в Україні розглядаються у Спеціальній доповіді Уповноваженої Верховної Ради України з прав лю-

*помічник ректора з міжнародних питань Дипломатична академія України при МЗС України, здобувач кафедри дипломатичної та консульської служби ДАУ при МЗС України

дини Карпачової Н.І. під назвою «Стан дотримання Україною міжнародних стандартів у галузі прав і свобод людини» від 2008 року [1]. В той же час слід зазначити, що порівняльним дослідженням результатів роботи відповідних конвенційних органів ООН з питань моніторингу стану захисту прав національних меншин в першу чергу в Україні та прикордонних з нею державах, зокрема, Угорщині, Польщі, Румунії, Словаччині, Російській Федерації, Молдові та Республіці Білорусь, до цього часу приділялася незначна увага, що робить вказану проблематику надзвичайно актуальною для наукових та політологічних досліджень.

Після підписання Президентом України Декларації тисячоліття ООН, Уряд нашої держави взяв на себе зобов'язання визначити пошук нових шляхів вирішення найважливіших питань людського розвитку у якості загальнодержавного пріоритету. І дійсно, Україна, як одна з держав-засновниць ООН, надає виняткового значення діяльності вказаної міжнародної організації з підтримання міжнародного миру та безпеки, розглядаючи участь у цій діяльності як важливий чинник своєї зовнішньої політики. Україна неухильно дотримується цілей та принципів Статуту ООН, робить суттєвий вклад у її діяльність в сферах підтримання міжнародного миру та безпеки, роззброєння, економічного та соціального розвитку, захисту прав людини, зміцнення міжнародного права тощо, що, до речі, визнається й власне експертами вказаної міжнародної організації, зокрема, в Публікації 2004 року Представництва ООН в Україні «Загальна оцінка країни. Україна»[2].

Відповідно до положень ст. 11 Конституції України, держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин. Громадяни мають рівні конституційні права та свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (ст. 24 Конституції України)[3].

Забезпечення однакових можливостей для всіх громадян України в економічній, соціальній політичній та культурній сферах суспільства незалежно від ознак раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного чи соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак передбачено й положеннями українського національного законодавства. Так, зокрема, ст. 9 Закону України «Про національні меншини в Україні» проголошує: «Громадяни України, які належать до національних меншин, мають право, відповідно, обиратися або призначатися на рівних засадах на будь-які посади до органів законодавчої, виконавчої, судової влади, місцевого та регіонального самоврядування, в Збройних силах України, на підприємствах, установах і організаціях». Крім цього, положеннями статті 5 вищезгаданого закону забезпечується врахування інтересів і потреб національних меншин органами законодавчої і виконавчої влади, органами місцевого самоврядування через постійно діючі комісії з питань міжнаціональних відносин і дорадчі органи, які складаються з представників національних меншин [4]. Забезпечення визначених міжнародно-правовими актами прав і свобод національних меншин передбачено й цілою низкою інших законодавчих нормативно-правових актів України, зокрема, положеннями ст. 9 Цивільно-процесуального кодексу України, ст. 19 Кримінально-процесуального кодексу України, ст. 3 Закону України «Про освіту», положеннями законів «Про вищу освіту в Україні», «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про друковані засоби масової інформації», «Про свободу совісті та релігійні організації», «Про громадянство», «Про об'єднання громадян», ст.ст. 3, 18, 20, 25, 26, 39 «Про мови в Українській РСР», ст.ст. 3, 26, 32 Закону України «Про місцеве са-

моврядування в Україні», ст. 15 Закону України «Про нотаріат», положеннями «Основ законодавства України про культуру» від 14.02.1992 року № 2117-XII та ін.

Україна, як і інші країни-члени ООН - учасники основоположних універсальних механізмів та інструментів забезпечення і захисту прав національних меншин, знаходиться під постійним наглядом та контролем з боку експертів Комітету ООН з прав людини, Комітету ООН з економічних, соціальних та культурних прав, Комітету ООН з ліквідації расової дискримінації, Комітету ООН з ліквідації дискримінації жінок, Комітету ООН проти катувань та Комітету ООН з прав дитини, а також відповідних інших, в першу чергу загальноєвропейських, регіональних інструментів захисту прав національних меншин[5]. Зокрема, згідно з положеннями останніх «Заключних зауважень та рекомендацій Комітету з прав людини ООН: Україна» від 2 листопада 2006 року, експертами згаданого Комітету ООН Україні даються наступні рекомендації, спрямовані на посилення ролі держави в сфері забезпечення прав національних меншин, що проживають на території України:

- збільшення рівня бюджетного фінансування професійної діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;
- приведення положень ст. 64 Конституції України (стосовно обмеження окремих конституційних прав людини і громадянина в умовах воєнного чи надзвичайного стану) у відповідність до положень ст. 4 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права;
- забезпечення державного захисту усіх без виключення представників етнічних, релігійних та мовних меншин від насильства та дискримінації. При цьому експертами ООН висловлюється прохання про включення до змісту наступної доповіді України інформації про проведення для підрозділів МВС України спеціальних тренінгів з питань забезпечення прав національних меншин, а також результати розслідувань та покарання конкретних випадків скоєння злочинів та інших правопорушень у вказаній сфері. Комітетом висловлюється також певна стурбованість антисемітською діяльністю Міжрегіональної академії управління персоналом та дискримінацією татарського населення в АР Крим[6].

В свою чергу, експертами Комітету ООН з ліквідації расової дискримінації у власних «Заключних зауваженнях та рекомендаціях» від 8 лютого 2007 року висловлюється стурбованість стосовно того, що лише 0,5% від загальної кількості петицій, що надходять на адресу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, торкаються питань порушень прав національних меншин, у зв'язку з чим ними рекомендується значно розширити мережу представництв Уповноваженого з прав людини по всій території України. Експертами комітету також висловлюється стурбованість актами вандалізму над релігійними місцями окремих меншин в Україні, анти-мусульманськими та анти-татарськими висловлюваннями окремих православних священиків в АР Крим, неможливістю звернення спільноти ромів, що проживають в Україні, до суду, лікарень, освітніх закладів тощо внаслідок відсутності в них необхідних документів, що посвідчують їх особу, окремих випадків протиправної діяльності органів МВС України стосовно представників національних меншин, невеликою кількістю книжок, що видаються мовами національних меншин (за виключенням російськомовних) та, до того ж, досить часто з перекрученими історичними фактами, а також стурбованість небажанням української влади визнати меншиною русинську спільноту, не зважаючи на наявність в неї стійких етнічних ознак[7].

В цілому ж експерти вказаного Комітету ООН вітають запровадження Україною активних заходів, спрямованих на формування належної нормативно-правової бази, створення відповідних інституцій та реалізацію відповідних програм з метою інтегрування національних меншин до української спільноти та, зокрема, забезпечення їх участі у прийнятті державницьких рішень стосовно питань, що торкаються їх життєдіяльності.

Для порівняння, розглянемо окремі аспекти законодавчого закріплення забезпечення прав представників української та інших меншин в прикордонних з Україною державах та надані їм рекомендації спеціалізованих органів ООН з цього приводу.

Так, у відповідності до положень ст. 70А конституції Угорської Республіки, держава повинна поважати права людини та громадянські права усіх людей в країні без дискримінації на основі расової належності, кольору шкіри, статі, мови, регіону, політичних чи інших поглядів, національної чи соціальної належності, фінансового статусу, місця народження тощо. Вона зобов'язана запроваджувати рівні права для кожного шляхом створення передумов для чесних можливостей для всіх. У відповідності до положень ст. 68 конституції, національні та етнічні меншини, що проживають в Угорській Республіці, є складовою незалежної народної влади: вони представляють невід'ємну частину держави. Угорська Республіка повинна забезпечити захист національних та етнічних меншин та забезпечити їх колективну участь у державних справах, розвиток культур, користування їх національними мовами, отримання освіти на їх національних мовах, а також використання їх національних імен. Закони Угорської Республіки повинні забезпечити представництво національних та етнічних меншин, що проживають на території держави. Національні та етнічні меншини мають право на формування локальних та національних структур самоуправління. Більшість у 2/3 голосів членів парламенту є необхідною умовою для прийняття закону про права національних та етнічних меншин, який і було прийнято у 1993 році № LXXVII (набрав чинності 25 листопада 1995 року) під назвою «Про права національних та етнічних меншин». Згідно із ст. 8 конституції, Республіка Угорщина визнає непохитність фундаментальних прав людини, підтвердженням чого є участь країни, починаючи з 1974 року та 1998 року відповідно, в Міжнародному пакті про громадянські та політичні права та Рамковій конвенції Ради Європи про захист прав національних меншин. Повага та захист цих прав, згідно з положеннями конституції країни, є першочерговим завданням держави[8].

Положеннями «Заключних зауважень та рекомендацій Комітету з прав людини ООН: Угорська Республіка» від 19 квітня 2002 року [9], експертами ООН відзначається значний прогрес країни в сфері створення належної нормативно-правової бази з питань захисту прав національних меншин. Водночас, ними даються рекомендації стосовно необхідності удосконалення гендерної політики держави, забезпечення рівноправної участі чоловіків і жінок у політиці, а також зміни дискримінаційної практики стосовно реєстрації окремих релігійних груп, забезпечивши цим самим права їх прихожан. Стурбованість ООН висловлюється і в «Заключних зауважень та рекомендацій Комітету ООН з ліквідації расової дискримінації: Угорська Республіка» від 1 листопада 2002 року[10], зокрема щодо недостатнього рівня працевлаштування представників національних меншин в правоохоронних органах, недостатнього рівня представлення національних меншин у парламенті, а також стосовно прийняття у 2001 році закону № LXII «Про угорців, що проживають в сусідніх країнах» («Hungarians Living in Neighboring Countries»), положення якого потенційно можуть розглядатися по суті у якості дискримінаційних в соціально-економічній сфері.

У відповідності до положень ст. 4 конституції Румунії, вказана країна є спільною та неподільною домівкою для усіх її громадян без будь-якої дискримінації з огляду на расу, національність, етнічне походження, мову, релігію, стать, думки, політичні уподобання, власність чи соціальний статус. Держава визнає та гарантує забезпечення прав осіб, що належать до національних меншин, а також їх етнічну, культурну, лінгвістичну та релігійну самобутність. Водночас, запроваджені державними органами Румунії з метою захисту, розвитку та сповідування ідентичності осіб, що належать до національних меншин, заходи повинні відповідати принципам рівності та недискримінації по відношенню до

інших громадян Румунії. У відповідності до ст. 62 конституції країни, об'єднання громадян, що належать до національних меншин, які не отримали достатньої кількості голосів для представництва у парламенті, мають право на отримання одного депутатського мандату кожне у відповідності до виборчого законодавства. Громадяни, які відносяться до національної меншини, можуть бути представлені лише одним об'єднанням. Крім цього, громадяни Румунії, що належать до національних меншин, мають право, у відповідності до законодавства, представляти себе у судах своєю власною мовою. Згідно з положеннями ст. 20 конституції країни, конституційне законодавство в контексті прав та свобод людей повинно інтерпретуватися у відповідності до Загальної декларації з прав людини разом із пактами та іншими угодами, в яких Румунія є стороною, зокрема, положень Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та Рамкової конвенції Ради Європи про захист прав національних меншин, повноправним учасником яких Румунія є починаючи з 1974 року та 1998 року відповідно. У випадку наявності протиріч між положеннями таких міжнародних пактів та угод з питань фундаментальних прав людини та національним законодавством повинні застосовуватися положення міжнародного права, якщо статті конституції чи національного законодавства не містять більш сприятливих положень[11].

Разом з тим, у відповідності до положень останніх «Заключних зауважень та рекомендацій Комітету з прав людини ООН: Румунія» від 28 липня 1999 року[12] та «Заключних зауважень та рекомендацій Комітету ООН з ліквідації расової дискримінації: Румунія» від 12 квітня 2001 року[13], експертами ООН висловлюється занепокоєння дискримінацією жінок в Румунії та їх незначною участю в державному управлінні країною, ухиленням від оприлюднення інформації стосовно захисту прав національних меншин, існуванням ксенофобії в румунських ЗМІ та інших сферах життєдіяльності стосовно окремих груп національних меншин. Особливе занепокоєння експертами ООН також висловлюється й стосовно ситуації, яка складається з розвитком рідних мов національних меншин у Румунії.

У відповідності до положень ст. 35 конституції Республіки Польща, держава повинна забезпечити власним громадянам, які належать до національних чи етнічних меншин, свободу користування та розвиток своєї власної мови, підтримку звичаїв та традицій, а також розвиток власної культури. Національні чи етнічні меншини повинні мати право на заснування освітніх та культурних інституцій, інституцій, призначених для захисту своєї релігійної самобутності, а також на участь у вирішенні питань, пов'язаних з своєю культурною ідентичністю. Згідно із ст. 27 конституції, польська мова повинна бути офіційною мовою в країні, що, в той же час, не повинно обмежувати права національних меншин, передбачені ратифікованими країною міжнародними угодами[14], включаючи й положення Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та Рамкової конвенції Ради Європи, повноправним учасником яких Республіка Польща є починаючи з 1977 року та 2001 року відповідно.

Згідно з положеннями «Заключних зауважень та рекомендацій Комітету з прав людини ООН: Республіка Польща» від 2 грудня 2004 року[15], експертами ООН висловлюється стурбованість станом забезпечення рівності прав чоловіків і жінок в країні, дискримінацією ромів та неможливістю використання представниками меншин власної мови у спілкуванні з владними структурами країни. Крім цього, у відповідності до «Заключних зауважень та рекомендацій Комітету ООН з ліквідації расової дискримінації: Республіка Польща» від 21 березня 2003 року[16] фахівці ООН також стурбовані недостатнім рівнем та якістю розслідувань випадків дискримінації євреїв, ромів, представників африканської та азійської рас, а також дають рекомендації стосовно необхідності пришвидшення введення спеціалізованого навчального курсу з питань забезпечення прав

людини в загальноосвітніх закладах країни. Водночас, ООН вітається створення у серпні 1999 року в сеймі Республіки Польща відповідного окремого комітету з національних та етнічних меншин, розширення повноважень представника з рівноправного гендерного статусу (Plenipotentiary for Equal Gender Status) та намірами уряду країни продовжити формування нормативно-правової бази з питань захисту прав меншин.

У відповідності до ст. 12 конституції Словацької Республіки, основні права та свободи на території країни гарантуються кожному, не зважаючи на стать, расу, колір шкіри, мову, віросповідання та релігію, політичні чи інші уподобання, приналежність до національної чи етнічної групи, власність чи інший статус. Ніхто не може бути привілейованим чи дискримінованим на вказаному підґрунті. В Словацькій Республіці гарантується всебічний розвиток громадян – представників національних меншин чи етнічних груп, зокрема, вони, разом з іншими членами меншини чи етнічної групи, мають право на розвиток власної культури, право на використання та отримання інформації на їх рідній мові, право на об'єднання в асоціації національних меншин, а також право на створення освітніх та культурних закладів. Більш детально, вказані права регулюються відповідним законом. Додатково до права оволодіти державною мовою, громадянам, які належать до національних меншин чи етнічних груп, ст. 34 конституції країни гарантовано й право на освіту на їх власній мові, право на використання їх мов в взаємовідносинах із владою, а також право на участь у вирішенні справ, які торкаються питань національних меншин та етнічних груп[17]. Водночас, у відповідності до словацького законодавства, забезпечення передбачених конституцією прав громадян, що належать до національних меншин та етнічних груп, не повинно зашкодити суверенітету та територіальній цілісності Словацької Республіки або ж дискримінувати інших представників її населення. Окрім вищевикладених конституційних та законодавчих положень забезпечення прав національних меншин, Словацька Республіка, як повноправний суб'єкт міжнародного права, починаючи з 1993 року є учасницею Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та, з 1998 року, - учасницею Рамкової конвенції Ради Європи про захист прав національних меншин, зважаючи на що зобов'язана виконувати їх положення.

Згідно з положеннями останніх на даний час «Заключних зауважень та рекомендацій Комітету з прав людини ООН: Словацька Республіка» від 22 серпня 2003 року[18] та «Заключних зауважень та рекомендацій Комітету ООН з ліквідації расової дискримінації: Словацька Республіка» від 10 грудня 2004 року[19], експерти ООН вітають приведення керівництвом Словацької Республіки нормативно-правової бази країни з питань захисту національних меншин до основних міжнародних стандартів, а також надання сприяння угорській громаді країни, яка є найчисельнішою, в отриманні представництва в органах влади Словацької Республіки. Водночас, стурбованість в експертів ООН викликає відсутність інформації статистичного характеру від словацького омбудсмана щодо захисту прав меншин та дискримінація ромів у країні.

У відповідності до п. 1 ст. 3 конституції Російської Федерації[20], носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в країні є її багатонаціональний народ. Положеннями конституції передбачається те, що федеративний устрій Російської Федерації базується на її державній цілісності, ..., рівноправ'ї та самовизначенні народів в Російській Федерації. Держава повинна гарантувати рівність прав та свобод людини і громадянина незалежно від статі, раси, національності, мови, походження, майнового та посадового стану, місця проживання, відношення до релігії, переконань, належності до суспільних об'єднань, а також інших обставин. В Російській Федерації забороняються будь-які форми обмеження прав громадян за ознаками соціальної, расової, національної, мовної чи релігійної належності. Водночас, згідно з положеннями п. 3 ст. 55 конституції, права та свободи людини і громадянина можуть бути обмежені федеральним законом в тій мірі, в якій це необхідно

з метою захисту основ конституційного ладу, здоров'я, прав та законних інтересів інших осіб, забезпечення оборони країни та безпеки держави. Зокрема, окремі обмеження прав та свобод із зазначенням меж та терміну їх дії можуть встановлюватися у відповідності до федерального конституційного закону в умовах надзвичайного стану для забезпечення безпеки громадян та захисту конституційного ладу.

Не зважаючи на той факт, що державною мовою Російської Федерації на усій її території є російська мова, суб'єкти федерації - республіки мають право на встановлення власних державних мов. В органах державної влади, органах місцевого самоврядування, державних закладах республік вони можуть використовуватися поряд з державною мовою Російської Федерації. Крім цього, положення п.3 ст. 68 конституції Російської Федерації гарантують усім її народам право на збереження рідної мови, створення передумов для її вивчення та розвитку. Також конституцією гарантується забезпечення й інших прав корінних та малочисельних народів у відповідності до загальноприйнятих принципів і норм міжнародного права і міжнародних угод, учасником яких є Росія, включаючи й положення Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та Рамкової конвенції Ради Європи про захист прав національних меншин, повноправним учасником яких Російська Федерація є починаючи з 1973 року та 1998 року відповідно.

Водночас, експерти ООН у своїх останніх на даний час «Заключних зауважень та рекомендацій Комітету з прав людини ООН: Російська Федерація» від 6 листопада 2003 року[21] висловлюють стурбованість порушеннями прав людини в Чечні та збільшенням випадків нападу на представників національних меншин, здійснених на расовому підґрунті. Більш того, у «Заключних зауваженнях та рекомендаціях Комітету ООН з ліквідації расової дискримінації: Російська Федерація» від 20 серпня 2008 року[22] ООН висловлюється стурбованість з приводу відсутності в останньому відповідному звіті Російської Федерації статистичної інформації стосовно стану забезпечення прав національних меншин у країні, а також неналежними умовами роботи для національних меншин, їх дискримінації під час працевлаштування. Зауваження міжнародних експертів також стосуються проблем расистських заяв проти національних меншин в окремих російських ЗМІ, активізацією протиправної діяльності ультра-націоналістів, скінхедів та неонацистських угруповань проти національних меншин, в першу чергу походженням із закавказьких та мусульманських країн, відмови у навчанні дітей представників національних меншин, що не мають офіційної постійної реєстрації.

Положеннями п.1 ст. 10 конституції Республіки Молдова визначено те, що основою держави є єдність народу країни. Республіка Молдова є спільною та неподільною батьківщиною для усіх її громадян. Держава визнає та гарантує право усіх громадян на збереження, розвиток та вираження своєї етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності. Вона визнає та охороняє право на збереження та функціонування російської мови та інших мов, що використовуються на території країни. Усі громадяни Республіки Молдова повинні бути рівними перед законом та владою незалежно від раси, національності, етнічного походження, мови, релігії, статі, поглядів, політичної належності, майнового чи соціального походження (ст. 16 конституції). Держава повинна забезпечувати у відповідності до закону право особи на вибір мови виховання та навчання. Будь-якому громадянину Республіки Молдова, згідно з положеннями ст. 39 конституції країни забезпечується, у відповідності до закону, доступ до державної служби[23]. Політичні права національних меншин закріплені й у спеціальному законі Республіки Молдова від 2001 року «Про представників етнічних меншин (права та юридичний статус їх об'єднань)», згідно з положеннями якого вони мають право бути представленими у виконавчій, законодавчій, судовій владах та збройних силах країни. Окрім вищевикладених конституційних та законодавчих положень забезпечення прав національних меншин, Республіка

Молдова, починаючи з 1993 року, є учасницею Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та, з 1998 року, - учасницею Рамкової конвенції Ради Європи про захист прав національних меншин, зважаючи на що зобов'язана виконувати їх положення.

Разом з тим, згідно з положеннями останніх на даний час «Заключних зауважень та рекомендацій Комітету з прав людини ООН: Республіка Молдова» від 26 липня 2002 року[24], експертами ООН висловлюється занепокоєння ситуацією із захистом прав меншин в повсякденному практичному житті та дискримінацією представників гагаузів і ромів в країні. Крім цього, в «Заключних зауваженнях та рекомендаціях Комітету ООН з ліквідації расової дискримінації: Республіка Молдова» від 5 березня 2008 року [25] фахівцями вказаного Комітету висловлюється стурбованість значним зменшенням бюджетного фінансування бюро з міжетнічних відносин Республіки Молдова (Bureau for Inter-Ethnic Relations) та його неукомплектованістю кадрами, нездатністю дорадчого органу вказаного бюро - координуючої ради з культурних та етнічних організацій ефективно захищати права національних меншин, малою представленістю національних меншин в парламенті та негативними стереотипами, що існують в країні стосовно окремих категорій національних меншин. Також експертами ООН звертається увага на недостатню кількість середніх шкіл з викладанням української мови, де вчителі, до того ж, є росіянами за національністю. Україномовні вчителі на даний час працюють в Республіці Молдова лише в окремих, так званих експериментальних, школах. Зважаючи на вищевикладене ними даються рекомендації щодо необхідності активізації розвитку навчання саме українською мовою.

І на кінець, згідно з положеннями ст. 22 конституції Республіки Білорусь[26] – єдиної прикордонної з Україною держави, яка не є членом Ради Європи, усі повинні бути рівними перед законом та мати право без будь-якої дискримінації на рівний захист прав та законних інтересів. При цьому, держава зобов'язана застосовувати усі доступні їй заходи для створення внутрішнього і міжнародного порядку, необхідного для повного забезпечення прав та свобод громадян Республіки Білорусь, передбачених конституцією (ст. 59 Конституції). Гарантом конституції Республіки Білорусь, прав і свобод людини і громадянина при цьому є президент Республіки Білорусь, а палата представників Республіки Білорусь – законодавчий орган країни - розглядає законопроекти, в тому числі й про права національних меншин (ст. 97 Конституції). Окрім вищевикладених конституційних положень забезпечення прав національних меншин, Республіка Білорусь починаючи з 1973 року є учасницею Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та повинна виконувати його положення. Нажаль, Республіка Білорусь не є учасницею Рамкової конвенції Ради Європи про захист прав національних меншин.

Водночас, вже стало традиційним висловлення критики та значної стурбованості експертів ООН ситуацією із захистом прав людини в Республіці Білорусь, підтвердженням чого є положення останніх оприлюднених «Заключних зауважень та рекомендацій Комітету з прав людини ООН: Республіка Білорусь» № CCPR/C/79/Add.5 від 25 вересня 1992 року[27] та «Заключних зауважень та рекомендацій Комітету ООН з ліквідації расової дискримінації: Республіка Білорусь» № CERD/C/65/CO/2 від 10 грудня 2004 року[28]. Більш того, в трьох останніх щорічних звітах Спеціального представника ООН з прав людини в Республіці Білорусь Адріана Северіна (Adrian Severin) увага, головним чином, акцентувалася на небажанні керівництва Республіки Білорусь співпрацювати із експертами ООН з питань захисту прав людини, цілковитому неприйнятті до уваги зауважень та рекомендацій ООН, звинуваченні диктаторського з проявами тоталітаризму «режиму Лукашенка» у загрозі розвитку демократії в країні, а також констатації надзвичайно слабкого механізму захисту прав людини і громадянина та, зокрема, національних меншин, що проживають на території країни[29]. Конвенційні органи ООН з питань забезпечення прав

національних меншин вкотре закликають владу Республіки Білорусь припинити порушення прав людини в країні.

Зважаючи на вищевикладене можливо зробити наступні висновки:

1. Окремі проблемні аспекти в сфері реалізації державної етнополітики та забезпечення захисту прав національних меншин торкаються не лише України, а й усіх без виключення прикордонних з нею країн, про що свідчать офіційні матеріали останніх заключних зауважень та рекомендацій основоположних конвенційних комітетів ООН з цього приводу.

2. Результати сучасних глобалізаційних процесів повинні стати передумовою для активізації налагодження та розвитку саме міжнародного співробітництва в сфері спільного забезпечення та захисту прав національних меншин на транскордонному, в тому числі й регіональному, рівні, зокрема шляхом запровадження дво- та багатосторонніх взаємовигідних міждержавних механізмів у вказаній сфері.

3. Акцентування уваги міжнародної спільноти з боку окремих політичних сил прикордонних з Україною держав, зокрема у переддень проведення чергових президентських чи парламентських виборів, на конкретних випадках порушень прав національних меншин саме в Україні є надмірно заполітизованим недружнім по відношенню до нашої країни явищем, метою якого є виключно спроби дискредитації України на міжнародній арені, її позиціонування у якості держави, яка не відповідає загальновизнаним міжнародним універсальним та європейським регіональним стандартам у сфері прав захисту особи.

Література:

1. Карпачова Н.І. Стан дотримання Україною міжнародних стандартів у галузі прав і свобод людини: Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради з прав людини. – К., 2008. – 266 с.
2. Див.: Публікація Представництва ООН в Україні, 2004 «Загальна оцінка країни. Україна» / Макет Навчальна книга / Свідectво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи ДК № 386 від 28.03.2001.
3. Конституція України. – Харків: Вид-во «Фоліо», 2008. – 160 с.
4. Закон України. Про національні меншини в Україні: прийнятий 25 черв. 1992 р. № 2494-ХІІ // Відомості Верх. Ради України. - 1992. - № 36. - Ст. 529.
5. Рекомендації Європейських інституцій щодо боротьби з дискримінацією в Україні. / Українська Гельсінська спілка з прав людини; Художн.-оформлювач Б.Є.Захаров – Харків: Права людини, 2008. – 324 с.
6. Карпачова Н.І. Стан дотримання Україною міжнародних стандартів у галузі прав і свобод людини: Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради з прав людини. – К., 2008. – 266 с.
7. Там само.
8. Atilla Harmathy. Introduction to Hungarian Law. – Budapest: Kluwer Law International, 1998.
9. Concluding Observations / Comments: Hungary (CCPR/CO/74/HUN). – New-York: UN Human Rights Committee, 2002.
10. Concluding Observations / Comments: Hungary (A/57/18, paras. 367-390). – New-York: UN Committee on the Elimination of Racial Discrimination, 2002.
11. Constitution of Romania: Debate and Referendum 2003. – Bucharest: Institute for Public Policies, 2003.
12. Concluding Observations / Comments: Romania (CCPR/C/79/Add.111). – New-York: UN Human Rights Committee, 1999.

13. Concluding Observations / Comments: Romania (CERD/C/304/Add.85). - New-York: UN Committee on the Elimination of Racial Discrimination, 2001.
14. The Constitution of the Republic of Poland. – Warsaw: Dziennik Ustaw № 78, item 483, 1997.
15. Concluding Observations / Comments: Poland (CCPR/CO/82/POL). – New-York: UN Human Rights Committee, 2004.
16. Concluding Observations / Comments: Poland (CERD/C/62/CO/6). - New-York: UN Committee on the Elimination of Racial Discrimination, 2003.
17. Constitution of the Slovak Republic. – Zurich: International Relations and Security Network, PRIA, 1992.
18. Concluding Observations / Comments: Slovakia (CCPR/CO/78/SVK). – New-York: UN Human Rights Committee, 2003.
19. Concluding Observations / Comments: Slovakia (CERD/C/65/CO/7). – New-York: UN Committee on the Elimination of Racial Discrimination, 2004.
20. Конституция Российской Федерации. – М.: Изд-во «Инфра-М», 2008. - 48 с.
21. Concluding Observations / Comments: Russian Federation (CCPR/CO/79/RUS). – New-York: UN Human Rights Committee, 2003.
22. Concluding Observations / Comments: Russian Federation (CERD/C/RUS/CO/19). – New-York: UN Committee on the Elimination of Racial Discrimination, 2008.
23. Конституция Республики Молдова. – Кишинев: Monitorul Oficial № 001, 1994.
24. Concluding Observations / Comments: Moldova (CCPR/CO/75/MDA). – New-York: UN Human Rights Committee, 2002.
25. Concluding Observations / Comments: Moldova (CERD/C/MDA/CO/7). – New-York: UN Committee on the Elimination of Racial Discrimination, 2008.
26. Василевич Г.А. Конституция Республики Беларусь: научно-практический комментарий / Г. А. Василевич.- Минск: ГИУСТ БГУ, 2005. - 486с.
27. Concluding Observations / Comments: Belarus (CCPR/C/79/Add.5). – New-York: UN Human Rights Committee, 1992.
28. Concluding Observations / Comments: Belarus (CERD/C/65/CO/2). – New-York: UN Committee on the Elimination of Racial Discrimination, 2004.
29. Situation of human rights in Belarus (UN Res.: E/CN.4/RES/2005/13). New-York: Office of the High Commissioner for Human Rights, 2005.

Макаруха З.М.*

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ЗАСАДНИЧИХ СВОБОД І ПРОСТІР СВОБОДИ, БЕЗПЕКИ ТА ЮСТИЦІЇ В РАМКАХ ЄС

The present article addresses the problem of human rights protection in the EU states. The aspect of shaping of the unique legal and security European space is researched.

Значення, яке має Європейська Конвенція про захист прав людини та засадничих свобод 1950 р. (далі - ЄКПЛ) для розвитку міжнародної системи захисту прав людини, важко переоцінити, оскільки за нею вперше було створено ефективні механізми захисту прав людини на міжнародному рівні.

В процесі розвитку стандарту основних прав, як частини загальних правових принципів права Співтовариства Суд ЄС постійно звертається до положень ЄКПЛ. Відповідно до частини 2 ст.6 Договору про Європейський Союз: «Союз шанує засадничі права, що їх гарантовано ЄКПЛ, та, що випливають із конституційних традицій, спільних у державах-членах, і трактує їх як загальні принципи права Співтовариства» [1]. Однак прямої дії на ЄС положення ЄКПЛ не мають.

За своєю природою простір свободи, безпеки та юстиції ЄС є тісно пов'язаний зі сферою захисту прав людини та засадничих свобод, правове регулювання якої здійснюється ЄКПЛ.

Яскравим підтвердженням вищезазначеного є Європейський ордер на арешт (судове рішення, на підставі якого здійснюється примусова видача осіб з території однієї держави-члена ЄС на територію іншої, з метою притягнення до кримінальної відповідальності та покарання) [2].

Так у рішенні Суду ЄС у справі С-303/05 Верельд [3] зазначено: «Оскільки стаття 2(2) Рамкового рішення про європейський ордер на арешт відмовилася від визначення окремих категорій злочинів то виконання цього завдання покладається на державу-члена (що видає ордер), яка відповідно до статті 1 (3) Рамкового рішення зобов'язана поважати фундаментальні права та основоположні принципи права визначені у статті 6 ЄКПЛ».

Досліджуючи взаємозв'язок сфери захисту прав людини та ПСБЮ в рамках ЄС, важливо визначити юрисдикцію Суду ЄС та Європейського Суду з прав людини саме у сфері ПСБЮ.

Оскільки відповідно до Амстердамського договору концепція ПСБЮ включає сфери, охоплені першою (політика щодо віз, притулку, імміграції та інші політики, пов'язані з вільним пересування осіб, а також питання співробітництва у судовій сфері з цивільних справ, що мають транскордонні наслідки) та третьою (співробітництво поліції та судів у кримінальних справах) опорами, то відповідно і компетенція Суду ЄС в рамках зазначених опор є не однаковою.

Суд ЄС наділений юрисдикцією щодо прийняття рішень в преюдиційному порядку якщо піднімається питання тлумачення розділу IV (візи, притулок, міграція, співробітництво судів у цивільних справах) Договору про Європейське Співтовариство чи питання

*кандидат юридичних наук, докторант Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Т.Шевченка

чинності і тлумачення актів, які базуються на положеннях вказаного розділу, прийнятих інститутами Співтовариства. За попереднім рішенням до Суду ЄС має право звертатися: національний судовий орган, рішення якого не підлягає оскарженню, в рамках справи, що ним розглядається; Рада; Комісія; чи держава-член.

Перенесення питань політики щодо віз, притулку, імміграції та інших політик, пов'язаних з вільним пересування осіб, а також питань співробітництва у судовій сфері з цивільних справ, що мають транскордонні наслідки в рамки «першої опори» означало поширення на зазначену сферу компетенції Європейського Співтовариства, а отже її комунітаризація. Тобто держави-члени делегували Європейському Співтовариству свої суверенні права і наділили органи Європейського Співтовариства повноваженнями самостійно ухвалювати правові акти, створивши правову систему, яка юридично зобов'язує як держав-членів, так і їх громадян. В силу делегованих Співтовариству суверенних прав держав-членів органи Співтовариства мають право видавати аким, які, не потребуючи внесення їх у правове поле держав-членів, можуть безпосередньо створювати права та обов'язки для окремих осіб (пряма дія вторинного права Співтовариства). У прямій дії, яку мають правові акти Європейського Співтовариства, полягає істотна різниця між регуляторними повноваженнями Співтовариства та рішеннями ухваленими, зокрема, в рамках третьої опори Європейського Союзу (міжурядова співпраця).

Амстердамський договір досить обережно визначив компетенцію Суду ЄС щодо третьої опори ЄС, вможлививши звернення до Суду ЄС з преюдиційним запитом стосовно чинності та тлумачення рамкових а також інших рішень чи конвенцій у сфері співпраці поліції та судів у кримінальній сфері, а також стосовно чинності та тлумачення заходів, ухвалених на їх виконання. Правовою основою для звернення до Суду з таким запитом стосовно питань, зазначених вище, служить спеціальна декларація, підписуючи яку держава-член визнає відповідну юрисдикцію Суду ЄС. Положення частини 5 ст. 35 Амстердамського договору обмежує контрольні повноваження Суду ЄС стосовно дій поліції, зокрема, заходів вживаних у ході карного переслідування, а також інших заходів, які вживають правоохоронні служби держав-членів для збереження правопорядку або внутрішньої безпеки. Положення частини 6 ст.35 Амстердамського договору наділяють Суд ЄС повноваженнями розглядати законність рамкових рішень і рішень по справах порушених державою-членом чи Комісією, на підставі відсутності компетенції, зловживання владою, суттєвого порушення форми, порушення даного Договору чи будь-яких правових норм, що стосуються його застосування.

Крім цього, Суд ЄС наділений юрисдикцією вирішувати буд-які спори між державами-членами, що стосуються тлумачення чи застосування актів, прийнятих відповідно до частини 2 статті 34 (акти Ради), кожен раз, коли такий спір не може бути врегульований Радою протягом шести місяців з моменту звернення в Раду одного з її членів.

Своєю чергою юрисдикція Європейського Суду з прав людини в рамках сфер, які охоплені ПСБЮ та відносяться до першої опори має розглядатися через призму юрисдикції Європейського Суду з прав людини щодо права ЄС в цілому. У цьому зв'язку основною проблемою є те, що ЄС не є договірною стороною ЄКПЛ, на відміну від держав-членів ЄС. Така суперечність часто лежить в основі рішень Європейського Суду з прав людини.

Так, у рішеннях Європейського Суду з прав людини у справах Метью [4] та Босфору [5] визначено два важливі принципи. Відповідно до першого принципу держави, які є договірними сторонами ЄКПЛ несуть відповідальність за свою правову систему незалежно від правової природи тих чи інших положень в тому числі і тих, які мають комунітарне походження. Другий принцип полягає в тому, що створення міжнародних організацій та передача їм частини державної компетенції не заборонена ЄКПЛ, але така

передача не скасовує відповідальності держав-членів за ЄКПЛ; як наслідок, на держави-члени покладається обов'язок довести, що вищезазначена компетенція здійснюється у відповідності з ЄКПЛ.

Що стосується юрисдикції Європейського Суду з прав людини в рамках третьої опори, основним питанням є можливість поширення принципів прийнятих у справах Босфорус та Метью на сферу співробітництва поліції та судів у кримінальних справах.

Відповідь на це питання дає попереднє рішення прийняте Судом ЄС у справі 105/03 Пупіно [6]. Попереднє рішення стосувалося тлумачення Рамкового Рішення щодо становища жертв у кримінальному процесі [7]. Рішення поширює на третю опору принцип раніше запроваджений до першої опори ЄС, відповідно до якого право ЄС має тлумачитися та застосовуватися у відповідності з ЄКПЛ, інтерпретацію якої покладено на Європейський Суд з прав людини. Відповідальність за забезпечення такої відповідності покладається в першу чергу на національні суди. Іншими словами немає відповідності праву ЄС без відповідності ЄКПЛ та прецедентному праву Європейського Суду з прав людини.

Важливі реформи як у сфері захисту прав людини та засадничих свобод так і у сфері розвитку ПСБЮ здійснює Лісабонський договір 2007 р. (на даний час відбувається процес його ратифікації державами-членами ЄС).

Лісабонський договір суттєво переглядає ст.6 Договору про Європейський Союз, оскільки робить посилання не на ЄКПЛ [8], а на Хартію засадничих прав Союзу (далі - Хартія).

Текст Хартії був вперше оприлюднений 7 грудня 2000 р. [9] (вона не носила юридично обов'язкового характеру і включала права закріплені ЄКПЛ, та що впливають з конституційних традицій, спільних у державах-членах, а також враховувала економічні та соціальні права визначені Європейською соціальною хартією та Хартією соціальних прав працівників) та доопрацьований у рамках Міжурядової Конференції ЄС з питань Конституційної Угоди в 2004 р. На початковому етапі даний текст був повністю включений до складу Конституційного Договору, однак після провалу його ратифікації, він був вилучений в окрему декларацію. Хартія (та роз'яснення до неї) була адаптована під час переговорів щодо Лісабонського договору та вдруге оприлюднена 12 грудня 2007 р [10].

Найважливіші зміни внесені Лісабонським договором у ст.6 Договору про Європейський Союз стосуються правового статусу Хартії. У новій ст.6 зазначено, що «Хартія має таку ж правову цінність, як і установчі договори». У частині 2 ст.6 закріплено, що дія Хартії поширюється лише на сфери компетенції Європейського Союзу. Крім цього, зазначена стаття зобов'язує ЄС (який набуває, відповідно до Лісабонського договору, міжнародної правосуб'єктності) приєднатися до ЄКПЛ 1950 року.

Надання (Лісабонським договором) Хартії юридично обов'язкового характеру викликало дискусію у доктрині права ЄС. Професор Единбурзького університету Джо Шоу вважає незвичною і навіть дивною ситуацію, коли декларативному інструменту, який містить виключно посилання на інші міжнародні договори та джерела права ЄС, надано такої ж юридичної сили, як установчим договорам ЄС. Своєю чергою, Девід Едвард вважає, що зміна статусу Хартії не матиме жодної доданої вартості. А на думку Стіва Пірса «належне забезпечення прав передбачених Хартією вимагає безпосереднього зв'язку з правом ЄС» [11].

Дійсно, зміна правового статусу Хартії матиме своїм наслідком обмежений вплив на практику Суду ЄС у сфері прав людини, оскільки зазначені права захищені Судом ЄС в якості загальних принципів права ЄС (які мають юридично обов'язковий характер). Хоча не варто заперечувати позитивний характер зміни правового статусу Хартії, що сприятиме розвитку юриспруденції у зазначеній сфері, а також дасть чіткий сигнал про намір ЄС підвищити ефективність забезпечення прав, закріплених у Хартії.

Одним з важливих наслідків надання Хартії юридично обов'язкового характеру є значне зростання кількості преюдиційних звернень до Суду ЄС за тлумаченням положень ЄКПЛ [12]. У результаті чого, можуть виникати розбіжності у підходах Суду ЄС та Європейського Суду з прав людини [13]. Саме приєднання ЄС до ЄКПЛ дасть змогу уникнути такої невідповідності шляхом поширення компетенції Європейського Суду з прав людини на ЄС та його інституції [14].

Зміни внесені Лісабонським договором у ст.6 Договору про Європейський Союз є значним кроком назустріч громадянам ЄС, та відіграють важливу роль у розвитку ПСБЮ, який є одним з елементів забезпечення індивіду центрального місця у діяльності ЄС [15].

Сфера захисту прав людини та сфери охоплені ПСБЮ є надзвичайно взаємопроникні. Заходи в рамках ПСБЮ здатні вплинути на засадничі права індивіда в більшій мірі (в прямій формі) ніж заходи в рамках Внутрішнього ринку ЄС.

Таким чином, надання Хартії юридично обов'язкового характеру, своєю чергою, розширить правові рамки забезпечення та розвитку ПСБЮ та сприятиме: виробленню державами-членами спільних підходів до кримінального судочинства (шляхом включення у правовий порядок ЄС норм, що стосуються права надання юридичної допомоги, принципу пропорційності між злочином та покаранням, заборони бути покараним вдруге за один і той самий кримінальний злочин та ін.) та формування, в подальшому, системи кримінального судочинства ЄС; усуненню прогалин у правовому регулюванні сфери юстиції та внутрішніх справ (насамперед, це стосується закріплення права на захист персональних даних, що має важливе значення як для функціонування Шенгенської інформаційної системи, так і для розвитку співробітництва з третіми країнами); зміцненню та консолідації позиції ЄС у зовнішніх відносинах в сфері юстиції та внутрішніх справ (шляхом визначення, безпосередньо на рівні ЄС, права на життя та заборони смертної кари, заборони тортур та нелюдського чи такого, що принижує людську гідність ставлення та ін.), зокрема на переговорах з третіми країнами щодо договорів про правову допомогу та екстрадицію.

Література:

1. Конституція для Європи. Конституційні акти Європейського Союзу / Пер. Г. Заворітня, Т. Качка, за аг. Ред. Г. Друзенка. – К.: Видавнича організація «Юстиніан», 2008. – 520 с.
2. Decision 2002 /584 /JHA of 13 June 2002 on the European arrest warrant and the surrender procedures between Member States // Official Journal L 190 of 18 July 2002. - P. 1.
3. Case C-303 /05 *Advocaten voor de Wereld* [2008] ECR 1453.
4. ECHR 18. 2. 1999 [GC], *Matthews v. United Kingdom*, no. 24833 /94.
5. ECHR 30. 6. 2005 [GC], *Bosphorus v. Ireland*, no. 45036 /98.
6. Case C-105 /03 *Pupino* [2005] ECR I-5285.
7. Council Framework Decision 2001 /220 /JHA of 15 March 2001 on the standing of victims in criminal proceedings // Official Journal L 82 of 22 March 2001. - P. 1.
8. Case 11/70 *Internationale Handelsgesellschaft mbH v Einfuhr und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel* [1970] ECR 1125.
9. Official Journal C 364/1 of 18.12.2000.
10. Official Journal C 303/1 of 14.12.2007 і C 303/17 of 14.12.2007.
11. The Treaty of Lisbon: an impact assessment. Volume I: Report. – 13 March 2008.
12. Gaja G. The Review by the European Court of Human Rights of Member States' Acts Implementing European Union Law: 'Solange' Yet Again? // Dupuy P., Fassbender B., Shark M., Sommermann K. *Common Values in International Law (Essays in Honour of Christian Tomuschat)*. -Kehl, 2006 - P. 517.

13. Douglas-Scott S. A tale of two courts: Luxembourg, Strasbourg and the growing European human rights acquis // *CMLRev.* – 2006. - №43. – P.629.
14. Opinion 2/94 of the ECJ of 28 March 1996 [1996] ECR I–1759.
15. Costello C. The Bosphorus Ruling of the European Court of Human Rights: Fundamental Rights and Blurred Boundaries in Europe // *Human Rights Law Review.* – 2006. - №87.

Меніович К.О.*

ПРАВА ЛЮДИНИ В АРАБСЬКИХ КРАЇНАХ ПЕРСЬКОЇ ЗАТОКИ: АРАБСЬКА ХАРТІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

The present article deals with the research of the human rights problem in the Islamic world. The Arabian Human Rights Charter is deeply analyzed as well as the specifics of Islamic understanding of the rule of law.

У грудні 2008 року людство відзначило 60-ти річчя Загальної декларації прав людини, яка стала основою ряду основних обов'язкових документів в системі ООН та прав людини в цілому.

Слід зазначити, що створення ООН та прийняття її Статуту як універсального міжнародного договору для всіх держав, започаткували якісно новий етап міжнародних відносин в сфері прав людини. Статут ООН став першим документом, що заклав основи співробітництва держав по правам людини.

Період минувший з моменту прийняття Статуту ООН, що закріпив принцип міжнародного захисту прав людини, є яскравим прикладом того як співробітництво країн на регіональному рівні не тільки доповнює діяльність держав на глобальному рівні, але і в свою чергу робить свій особистий внесок у прогресивний та демократичний розвиток міжнародного права у даній галузі.

Прийнята Радою Європи Європейська Конвенція про захист прав людини та основних свобод від 4 листопада 1950 року не тільки закріпила новий контрольний механізм у сфері захисту прав людини – Європейський суд, але й стала моделлю для Міжамериканської (1969) та Африканської (1981) системи захисту прав людини. І хоча Ліга арабських держав була створена набагато раніше ООН, регіон Близького Сходу довгий час залишався без механізмів захисту прав людини.

Ще у 1982 році проф. Бутрос Б. Галі, намагаючись дати відповідь на питання про причини відсутності міжарабського регіонального механізму захисту прав людини, відмічав, що «проблема демократії та захисту прав людини в арабських державах не є настільки важливою по відношенню з проблемами розвитку, оновлення та укріплення суверенітету та безпеки»[1]. Серед більш конкретних причин відсутності міжарабського регіонального механізму захисту прав людини – ісламський підхід до прав людини, який чинить перепони на шляху підписання або участі арабських держав у міжнародних угодах по правам людини. Такої позиції відкрито дотримуються ряд арабських країн Перської затоки.

Значний вплив на питання, пов'язані з правами людини чинять два протидіючих політико-ідеологічних підходи – націоналістичний та релігійний, які намагаються підкорити собі органи ЛАД та перетворити її на бездіючий орган, нездатний робити будь-які кроки на шляху до досягнення міжарабського співробітництва в галузі прав людини.

Ініціаторами розробки міжарабського механізму захисту прав людини стали органи ООН та арабські неурядові організації на чолі з Союзом арабських адвокатів, за ініціативи якої у 1949 році була скликана Багдадська конференція по правам людини в араб-

*магістр міжнародних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник: д.і.н., проф. Коппель О.А.

ському світі. Під час роботи Конференції був прийнятий цілий ряд рекомендацій всім країнам-членам ЛАД почати процес розробки проекту міжарабської угоди по правам людини. В цьому ж році Рада Ліги позитивно відреагувала на ініціативу та прийняла рішення про створення комітету експертів в рамках ЛАД для підготовки проекту міжарабської угоди по правам людини. Проте цей процес затягнувся на 45 років та був обумовлений двома факторами: пасивністю органів ЛАД та існуванню серед держав-членів позиції, що являла собою значну перепону на шляху до укладання міжарабської угоди по правам людини і проти прийняття Арабської хартії в цілому. Така позиція є типовою для арабських країн Перської затоки та виражається у трьох формах. Перша характерна для Саудівської Аравії, яка віддає перевагу дотриманню положень в рамках прийнятої раніше Організацією ісламської конференції Каїрської декларації прав людини в ісламі. Друга форма – внесення ряду поправок, несумісних з цілями та створенням Хартії, що розцінюються як відмова від самої Хартії (Об'єднані Арабські Емірати). Третя форма виражається у вимозі відкласти обговорення проекту Хартії під приводом паралельного обговорення аналогічного проекту в рамках інших міжарабських органів (Кувейт та Бахрейн).

Арабська хартія прав людини була затверджена Радою ЛАД на 102 черговій сесії 15 вересня 1994 року [2].

Аналізуючи положення Арабської Хартії прав людини [3] з позиції їх відповідності загальноновизнаним принципам та нормам, слід відзначити, що у порівнянні з прийнятою в рамках Організації ісламської конференції за участю всіх арабських країн Каїрською декларацією прав людини в ісламі [4], її прийняття слід розглядати як крок вперед в цій сфері для регіону Близького сходу. Проте, документ має і свої недоліки.

Так, на вимогу країн Перської затоки, зокрема Кувейту та Бахрейну, право народів на самовизначення та контроль над природними багатствами та ресурсами не відповідає повністю стандартам, закріпленим у Пакті про права людини (1966 р.). Ряд статей Хартії захищає статус арабського громадянина по відношенню до неарабських громадян. Зокрема, це стосується права на працю, права та приватну власність та інше, що являє собою дискримінацію.

Прослідковується і великий вплив ісламського фактору. Так, В Арабській хартії прав людини не згадується про свободу вибору віри та заборону полігамії, що є однією з форм дискримінації по відношенню до жінок. В документі заборонені фізичні та психічні тортури, а також жорстоке та нелюдське обходження, проте не міститься заборона жорсткого та нелюдського покарання. В Хартії не прописані право на участь в управлінні загальнодержавними справами та право на утворення політичних партій та організацій.

Відсутній і ряд механізмів з захисту прав людини. Також, не згадується рівність всіх перед законом, не встановлюється заборона винесення смертного вироку по відношенню до неповнолітніх.

Арабською хартією не встановлюється жодних зобов'язань країнам-учасникам з прийняття відповідних законодавчих чи інших мір, необхідних для втілення у життя визнаних в документі прав та свобод, що є одним з найбільших недоліків.

22 травня 2004 року Радою ЛАД була затверджений оновлений варіант Арабської хартії прав людини (набрала чинності 15 травня 2008 року і є відкритою до підписання), до якої увійшло ряд прав та особистих свобод людини, відсутніх у попередньому варіанті.

Проблеми в галузі прав людини є відображенням впливу діючого в багатьох арабських країнах ісламського шаріату.

Так, наприклад, всі перетворення в Саудівській Аравії, як і в інших монархіях регіону Перської затоки, здійснюються тільки в рамках Корану [5] та шаріату. Прийняття в Саудівській Аравії, а також в сусідніх арабських монархіях у 2000-х роках ісламської концепції «поміркованості», що проголошує компромісність та толерантність та підтверджує

мусульманський постулат іджтихада, надає певну можливість для просування загально-демократичних принципів у саудівське суспільство, не порушуючи при цьому його мусульманського характеру [6].

З 2003 року в країні діє центр національного діалогу, на сесіях якого найбільш відомі та поважні в суспільстві люди регулярно обговорюють нагальні проблеми країни. В жовтні 2003 року за ініціативи головного редактора столичного газети «Ер-Ріяд» почала функціонувати Асоціація саудівських журналістів.

В березні 2004 року був створений Саудівський національний комітет з прав людини із штаб-квартирою в Ер-Ріяді, який складається з 41 особи (включаючи 10 жінок) [7]. В квітні 2005 року була створена Комісія з прав людини на чолі із королем Саудівської Аравії, до складу якої увійшло 18 осіб.

В березні 2009 року Саудівським національним комітетом з прав людини було оприлюднено Звіт про стан прав людини в Королівстві Саудівська Аравія за 2008 рік [8], який став другим. Перший Звіт був оприлюднений у 2006 році [9].

Таким чином, іслам і мусульманське право значно вплинули на стан прав і свобод людини цілого ряду арабських країн Близького Сходу. Прийняття Арабської хартії прав людини в контексті міжарабського регіонального механізму захисту прав людини, на мою думку, слід розглядати як своєрідну регіональну огорожу від тиску міжнародного співтовариства, оскільки документ не створює будь-яких певних зобов'язань для держав-членів.

Слід також зазначити, що на сучасному етапі певній демократизації та еволюції арабського світу в галузі прав людини сприяють як внутрішні, специфічні для кожної країни явища, так і зовнішні фактори, обумовлені стрімкою глобалізацією.

Література:

1. Boutros Ghali. The League of Arab States // Karel Vasak. Dimensions of human rights. Westport: Greenwood Press, 1982. Vol. 1). P. 575.
2. Абашидзе, А. Х., Ибрагим Ахмед Абдалла Арабская хартия прав человека / <http://law.edu.ru/article/article.asp?articleID=158512>
3. Arab Charter on Human Rights / <http://textus.diplomacy.edu/thina/TxFsetW.asp?tURL=http://textus.diplomacy.edu/thina/TxGetXDoc.asp?IDConv=2832>
4. Каирская декларация о правах человека в исламе, опубликованная Организацией Исламская конференция, Каир, 5 августа 1990 года / <http://www.un.org/russian/document/declarat/hrdechron.htm>
5. Коран. / Под ред. В.И. Беляева, П.А. Грязневича. – М.: АНС-Принт, 1990. – 512 с.
6. Долгов Б. В. Между демократией и исламизмом: политическое развитие арабского мира / http://www.perspektivy.info/oykumena/vostok/mezhdu_demokratieiy_i_islamizmom_politicheskoe_razvitie_arabskogo_mira__2009-2-30-37-50.htm
7. Г.Г. Косач. Саудовская Аравия: визит делегации Human Right Watch / <http://www.iimes.ru/rus/stat/2006/05-12-06a.htm>
8. Г.Г. Косач. Новый отчет о правах человека в Саудовской Аравии / <http://www.iimes.ru/rus/stat/2009/29-03-09a.htm>
9. Г.Г. Косач. Саудовские правозащитники: первый отчет о правах человека в королевстве / <http://www.iimes.ru/rus/stat/2007/22-05-07.htm>

Заяць Н.В.*

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ НАРОДНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА ТА ЙОГО РОЛЬ У ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

In article the concept of konstitutsionno-legal institute of national representation which corresponds to requirements of the Ukrainian society at the development present stage is concretised. Influence of institute of national representation on process of democratisation of the Ukrainian society, increase of political and legal culture of the Ukrainian citizens is considered.

Проблему народовладдя, народного представництва ґрунтовно досліджують у вітчизняній і зарубіжній юридичній, політологічній, філософській літературі, конституційному праві.

Проте, практика функціонування інституту народного представництва потребує постійної уваги, перегляду його змісту та форм прояву відповідно до суттєвих викликів як всередині країни, так і на міжнародній арені.

У сучасній науковій літературі існують різні погляди на поняття «народне представництво». Але всіх об'єднує теза про те, що народне представництво як конституційно-правова категорія є основою сучасного демократичного суспільства, виступає принципом, що пронизує всю організацію державного і суспільного життя нашої країни, складає одну із основ конституційного ладу. Конституційна природа народного представництва полягає в тому, що, з одного боку, воно розглядається як органічний елемент у системі влади, а з іншого, – надає можливість громадянам брати участь у правлінні загальними, насамперед державними, справами через своїх представників.

На сьогодні Україна знаходиться на шляху реформування всіх інститутів влади, пошуку власної моделі демократизації суспільства, розбудови демократичної, правової держави, формування громадянського суспільства, інтеграції України у європейський політичний і правовий простір. Найбільшою мірою реформування політичної влади залежить від функціонування інституту народовладдя, високого рівня політичної та правової культури громадян, їх широкої компетентної участі у проведенні реформ.

Однією із форм народовладдя у нашій країні є представницька демократія, яка покликана забезпечити легітимність державної та муніципальної влади, протидіяти відродженню тоталітаризму, зародженню авторитаризму і гарантувати народу можливість впливати на владу, контролювати її діяльність, долати корупцію та бюрократизм.

Метою дослідження є конкретизація поняття конституційно-правового інституту народного представництва, що відповідає потребам українського суспільства на сучасному етапі його розвитку, окреслення його впливу на процес демократизації українського суспільства, підвищення політичної та правової культури українських громадян.

У Конституції України зазначено: «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ, що здійснює свою владу безпосередньо і через органи державної влади та

*кандидат юридичних наук, докторант докторантури та ад'юнктури Київського національного університету внутрішніх справ

органи самоврядування» (ст.5). Це одна з демократичних засад державності України, яка вказує на те, що народ має можливість контролювати владу і у разі потреби змінювати її.

Але у дійсності народ поступово втрачає свою позицію при теоретичному обґрунтуванні демократії та практичній участі у здійсненні влади. Уникнення згадок про роль народу, його здатність реально впливати на владу в науковій дискусії демократії збіглося з реальним зменшенням ролі народу у політичному житті країни. На сьогодні дійсно реальний вплив народу на політичні процеси стає дедалі більш віддаленим від громадян. Реальна політика (а не політичні маскаради) поступово відчужується від населення.

У такому разі дослідження народовладдя потребує попередньої відповіді на питання, що ж ми розуміємо під поняттям «народ»? Визначення цього поняття дискутується протягом багатьох років філософами, соціологами, правознавцями, істориками тощо. Філософи та політологи мають різні погляди на сутність цієї проблеми. Як наслідок, це «не дозволяє громадянам та їх об'єднанням повною мірою скористатися наданими їм правами чи виконувати обов'язки, а тільки заплутує їх правовий статус» [1, 34]. Але у такому разі нема потреби вступати в дискусію з цього приводу, але є потреба у чіткому визначенні поняття «народ» у контексті запропонованого дослідження.

І. Воронов так визначає поняття «народ» - «це не певна арифметична сума всієї множини окремо взятих, атомістично витлумачених індивідів, а органічна сукупність більшості соціокультурних, етнічних, конфесійних та інших спільностей, без яких демократію як владу більшості народу неможливо уявити» [2, 25]. В. Копейчиков у підході до визначення поняття «народ» відштовхується від особистісного аспекту: «це категорія, що відрізняється розумовою мірою організованості та відповідальності з метою досягнення загальної волі, найбільш глибокою суттю якої є задоволення розумних, таких, що не суперечать інтересам суспільства та інших громадян, інтересів і потреб кожної окремої особистості» [3, 46]. К. Ясперс вважає, що народ – це «співтовариство всебічно пов'язаних між собою людей, які самі себе виховують, виходять із стану політичного неучтва до активного політичного життя і усвідомлення духу свободи. Тому довіра чи недовіра до народу залежить від того, як він сам себе проявляє. Для демократії вирішальне значення має насамперед довіра народу до самого себе» [4, 193].

У контексті теми цього дослідження доречно розглянути насамперед юридичний аспект визначення поняття «народ», яке аналізується в широкому значенні (громадяни країни) та вузькому (електорат), як сукупність виборців певного виборчого округу або всієї країни. Щодо дослідження народного представництва, то поняття «народ» не можна розглядати тільки з погляду на те, чи бере він участь у виборах? Інститут народного представництва покликаний виражати інтереси всього народу. Такий підхід надає можливість змістовно підійти до розгляду питання народного представництва.

У зв'язку з дослідженням інституту народного представництва поряд із поняттям «народ» особливого значення набуває характеристика поняття «представництво», яке належить до дуже поширених у праві понять. Особливо інтенсивно його використовують у різних галузях теорії правознавства, зокрема, в конституційному, цивільному, процесуальному, міжнародному, податковому праві тощо. Воно означає правовідносини, в яких одна сторона (представник) зобов'язана (або має право) вчинити правочин від імені іншої сторони, яку вона представляє. Представництво виникає на підставі договору, закону та інших підстав, встановлених нормами закону. Основні форми, умови та підстави представництва визначаються Цивільним кодексом України. Тому у найбільш загальному вигляді «представництво» означає вираження чийось інтересів, здійснення будь-яких дій однією особою від імені та в інтересах іншої особи.

Представник може бути уповноважений лише на ті правочини, право на визначення яких має особа, котру він представляє. Представник зобов'язаний вчиняти дії за наданими

йому повноваженнями або передавати їх частково чи в повному обов'язі іншій особі. Розглядаючи правовідносини у сфері публічного і приватного права, потрібно зазначити, що відносини представництва утворюють єдину і цілісну систему, в якій одна особа діє в інтересах іншої. Таким чином, представництво у межах предмету цього дослідження – це така якість органів публічної влади, яка здатна репрезентувати волю громадян, виражати їхні інтереси у своїй діяльності.

Категорія «представництво» найчастіше використовується у словосполученні з категорією «народ», «народне представництво», «народний депутат», «народний представник». Похідним від поняття «народ» є також словосполучення – «народна ініціатива», «народний захисник», «захисник інтересів народу», «політичне представництво», «народне представництво» тощо. Відносини народного представництва є одним із видів родових відносин представництва.

Розглянувши погляди на категорії «народ» і «представництво», можна зупинитися на характеристичні поняття «народне представництво», дати визначення та охарактеризувати його роль у демократизації суспільства.

Народне представництво – це важлива конституційно-правова категорія, що лежить в основі сучасної демократичної держави, це реалізація влади народом через спеціально установлені на те органи держави. В такій якості вона виступає домінуючою формою здійснення влади народу через виборчих представників, діяльність одних осіб від імені інших.

У такому аспекті «народне представництво» потрібно розглядати як форму участі народу в здійсненні державної влади та місцевого самоврядування з метою делегування його інтересів та захисту прав і свобод громадян. Теоретичною і правовою основою народного представництва є ідея верховенства народу, втілена безпосередньо в реалізації народного суверенітету. Крім того, інститут народного представництва має самостійне сутнісне значення (як самоцінність) та інструментальне (як засіб виконання певних завдань за допомогою виборчої системи). Тому сучасне народовладдя можна розглядати скоріше, як «певну технологію досягнення влади, комплекс умов, необхідних для того аби політичні сили конкурували між собою, мали шанси отримати та здійснювати державну владу» [5, 36].

Таким чином, у сучасній концепції народного представництва як конституційно-правовому феномені можна виділити такі ознаки, що розкривають його сутність, зміст: 1) відображення в народному представництві верховенства народу; 2) реалізація через народне представництво державної влади, адекватної потребам сучасного суспільства; 3) вираження народними представниками інтересів всього народу, а не якої-небудь його частини; 4) допустимість різних механізмів формування представницьких органів при безумовному домінуванні вільних виборів; 5) представницький колегіальний склад представницьких установ [6, 15].

Узагальнюючи сказане, можна зробити сучасне комплексне визначення категорії «народне представництво» – це особлива форма народовладдя, провідний демократичний принцип організації діяльності держави і громадянського суспільства, що заснований на реалізації публічної влади від імені народу та в інтересах всього народу виборними колегіальними органами, що взаємодіють із всією системою органів держави та місцевого самоврядування на основі демократичних процедур і несуть відповідальність за свої дії перед народом.

Спираючись на визначення конституційно-правової категорії «народне представництво», розглянемо окремі аспекти впливу народного представництва на демократизацію українського суспільства, утвердження суверенітету народу і держави.

Народне представництво має вирішальне значення для здійснення демократичної влади в державі. Це виражається передусім у тому, що воно забезпечує належність влади всьому народу, а не окремій особі чи групі осіб. Через представницьке управління народ отримує можливість безпосередньо чи посередковано брати участь у формуванні державних і муніципальних органів, контролювати діяльність владних представників та зміщувати їх, допомагає зрозуміти інтереси народу, його потреби і враховувати у своїй діяльності.

Народне представництво суттєво впливає на вдосконалення апарату влади й управління. Зокрема, представництво саме входить до цього апарату як відповідний державний чи муніципальний орган. Воно зумовлює розбудову органів держави відповідно до принципів поділу влади, здійснює контроль за іншими органами державної та муніципальної влади і насамперед виконавчої. Таким чином, інститут народного представництва гарантує ефективність державного управління, забезпечує відповідність прийнятих державно-владних рішень інтересам народу, надає можливість народу контролювати діяльність виконавчої влади, гарантує відкритість публічно-владного апарату, зв'язує його з народом і надає можливість отримувати інформацію про його діяльність.

Інститут народного представництва забезпечує легітимність публічної влади. В сучасних умовах легітимною може бути тільки така влада, яка спирається на справжнє народне представництво. Тому підвищенню легітимності державної влади в Україні буде сприяти вдосконалення чинної виборчої системи, боротьба із зловживаннями, що допускаються при проведенні виборчих компаній, підвищення відповідальності учасників виборчого процесу.

Здійснення влади народом передбачає єдність влади в державі та її незалежність від зовнішнього впливу і у той же час обґрунтовує нерозривність народного і державного суверенітету щодо державного. Ефективними механізмами, що перетворюють народний суверенітет із декларації у реальність, виступають безпосередня і представницька демократія. Вони втілюють в життя народний суверенітет, дозволяють перетворити народний суверенітет із декларації у реальність.

Особливо важлива роль належить представницькій формі демократії. Безпосередня форма демократії розповсюджується на вузьке коло питань, які можна вирішити шляхом безпосередньої участі всіх громадян. Провідним механізмом здійснення народовладдя є народне представництво, що дає можливість громадянам делегувати свої владні повноваження обраним представникам, які і здійснюють свої повноваження від імені народу. Тому представницька форма демократії є більш мобільна ніж безпосередня, як у здійсненні, так і у прийнятті важливих політичних рішень. Крім того, практичні переваги представницької демократії перед безпосередньою проявляються також у тому, що останнім часом значно знижується безпосередня активність народу у вирішенні питань державного значення, а також місцевого самоврядування.

Значне зростання ролі народного представництва у здійсненні влади дає привід окремим авторам розглядати народовладдя як окрему основну внутрішню функцію держави [7, 103]. Така пропозиція не зовсім виправдана, тому що, будучи принципом організації державного і суспільного життя, народне представництво і так пронизує собою всі напрями діяльності демократичної держави, а не тільки характеризує якийсь один її «основний напрям». Без врахування принципу народного представництва не може бути реалізована ні одна із функцій сучасної держави. Стосовно української держави можна зазначити, що забезпечення народного представництва стає ядром її політичної діяльності, тому що тільки заснована на народовладді держава здатна діяти в інтересах народу.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства зростання ролі народного представництва проявляється також у тому, що воно впливає на розвиток громадянського суспільства. Це пов'язане із тим, що громадянське суспільство може функціонувати, тільки спираючись на соціально активних громадян, які демонструють громадськість і високий рівень правової культури громадян, зацікавлених у долі своєї країни. Тому, «якщо влада не забезпечує умов розвитку громадянської ініціативи (що саме по собі є порушенням прав людини), або створювані інституції такого роду не забезпечують здійснення таких прав, то, звичайно, не може бути й мови про реальне (а не виключно декларативне) громадянське суспільство і демократію» [8, 229].

Інститут народного представництва виступає принципом організації державної влади і всього суспільного життя не тільки окремої країни, а багатьох країн світу. Він став певним зразком, на який мають орієнтуватися держави, що вважають себе демократичними. Тому сьогодні право на створення інституту народного представництва стає глобальним правом, що підтримується світовим співробітництвом [8, 228].

У сучасних умовах розвитку парламентаризму народне представництво набуває рис нового наднаціонального інституту, як, наприклад, Європейський парламент, який функціонує на представницьких принципах. Він складається із представників, делегованих народами цього наднаціонального утворення, які вибираються прямим всезагальним голосуванням на п'ять років.

На міжнародному рівні народне представництво виступає обов'язковою прикметою становлення нового світового порядку, сприяє взаємопорозумінню між державами. Це підтверджується тим, що народне представництво в сучасному світі отримало закріплення не тільки у національних конституціях, але і у міжнародних актах. Зокрема, у ст.21 Загальної декларації прав людини (1948 р.) зазначено: «Воля народу повинна бути основою влади уряду; ця воля повинна виявлятися у періодичних і нефальсифікованих виборах, які повинні провадитись при загальному та рівному виборчому праві» [10, 13]. У ст.25 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966 р.) закріплено: «Кожний громадянин повинен мати без будь-якої дискримінації, згаданої в ст..2, і без необґрунтованих обмежень право і можливість:

а) брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і за посередництвом вільно обраних представників;

б) голосувати і бути обраним на справжніх періодичних виборах, які проводяться на основі загального і рівного виборчого права при таємному голосуванні і забезпечують свободу волевиявлення виборців» [10, 37].

Нині народне представництво є головною формою здійснення народовладдя, тому що тільки воно має можливість забезпечувати безперервне і термінове здійснення державної влади, на належному професійному рівні приймати складні рішення, без чого неможливе саме існування сучасної держави.

Література:

1. Матейкович М.С., Воронин В.В. Народ, гражданское общество, общественность как субъекты конституционно-правовых отношений // Право и политика. – 2007. - №10. – С.34.
2. Воронов І. Не проклинати, а осмислювати минуле // Віче. – 2008. - №1. – С.25.
3. Копейчиков В.В. Народовладие и личность. – К.:Україна, 1991. – С.46.
4. Ясперс К. Куда движется ФРГ? – М.: Международные отношения, 1969. – С. 193.
5. Рогозин Э.В. Традиционная политическая культура, ее функции и роль в политических процессах современной России // Право и образование. – 2009. - №1. – С. 36.

6. Глухарева А.К. Понятие и содержание народного представительства в Российской Федерации как комплексное явление: Автореф. канд. юрид. наук. – М., 2009. – С.15.
7. Морозова Л.А. Функции Российского государства на современном этапе // Государство и право. – 1993. - №6. – С. 103.
8. Цимбалюк М.М. Онтологія правосвідомості: теорія і реальність. – К.: Атіка, 2008. – С. 229.
9. Тодыка О.Ю. Народовластие в условиях глобализации // О.Ю. Тодыка. Монография / Под ред. А.В. Петришина, д-ра юрид. наук, проф., акад.АПр.Н Украины. – Харьков: Право, 2005. – С. 228.
10. Права людини. Основні міжнародно-правові документи. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 13-37.

Кандагура К.С.*

ПРАВО НА ІНФОРМАЦІЮ В УКРАЇНІ

In article the human rights on the information in modern Ukraine are analysed. The concept of the confidential information, and also influence on information process from mass-media is considered a question on access to information sources.

В Україні, як і в інших країнах пострадянського простору у 1991 році, після розпаду Радянського союзу та створення незалежних держав постала проблема формування власного законодавства, побудови дієвих владних інституцій, вибір в орієнтації внутрішньої та зовнішньої політики, а також реалізації нової форми взаємодії громадянин-держава.

Тотальний контроль над сферою інформації, одноосібне управління людською свідомістю, проникнення в усі сфери життя та паралізація будь-якої діяльності змінилася на потребу суспільства в нових принципах та механізмах управління, нових засобах реалізації цілей та нових формах доступу до ресурсів, враховуючи інформаційні [3, с.60].

Глобалізація та світова конкуренція поставила проблему політико-економічного менеджменту та виникнення нового інструментарію інформаційної політики, що в свою чергу призводить до зміни самого характеру суспільно-політичного життя. Необхідність у нових підходах до управління соціумом спричинило визнання людини як суб'єкта створення та реалізації державної політики [3, с.60].

Як зазначає Л.Леонтьєва: «Висока швидкість перебігу сучасних трансформаційних суспільних процесів, як свідчать спеціальні дослідження, істотно перевищує природні можливості як їх сприйняття і розуміння, так і адаптування до них окремих осіб, великих соціальних груп людей і навіть соціальних інституцій (наукових, релігійних, правничих та ін.). Зокрема, вплив бурхливого зростання і поширення інформаційних технологій зумовив виразну соціальну, економічну, психологічну напругу в соціумі» [5, с.65]. Всі процеси, що спрямовані на встановлення та розвиток демократичних стандартів, зумовили появу нового виду впливу, який з огляду на тоталітарне минуле нашої держави лише поглиблює процес маніпуляції громадянами через надання та розповсюдження інформації.

Нова інформаційна епоха, демократичні принципи, які проголошені в пострадянських державах передбачають, що громадянин, як основний учасник державних процесів має бути достатньо поінформованим для здійснення контролю над владною політикою. Доступ до інформації та всебічне висвітлення процесів в державі мають забезпечувати спеціально створені структури при органах державної влади, місцевого самоврядування та регіональної влади, а також засоби масової інформації.

В Україні розроблене та прийняте законодавство в сфері інформації. В Конституції України, стаття 32 проголошено, що «Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб - на свій вибір» [1]. Стаття 5 Закону України «Про інформацію» наголошує на основних принципах інформаційних відносин: «гарантованість права на інформацію; відкритість, доступність інформації та свобода її обміну; об'єктивність, вірогідність інформації; повнота і точність

*аспірант кафедри філософських та соціально-політичних наук ОРІДУ НАДУ при Президентіві України
Науковий керівник: проф. Телешун С.О.

інформації; законність одержання, використання, поширення та зберігання інформації» [2].

Проте існує безліч прогалин в національному законодавстві, що стосується питання доступу до інформації. Наприклад дозвіл на інформацію, яка є державною таємницею чи має гриф «таємно», «особливо таємно», «цілком таємно» надає державний службовець на власний розсуд, спірним є і питання щодо визначення «конфіденційної інформації».

Проблемним залишається і питання доступу до джерел інформації у різних регіонах України (якщо порівнювати з центром). На сьогоднішній день з розвитком нових інформаційних технологій, підключення до мережі Інтернет є важливим джерелом отримання інформації. На прикладі даних телекомунікаційної групи Vega за висновками 2008 року, кількість абонентів доступу в Інтернет досягло 105 тис. чол., а на початку року було 71 тис. Проте більше половини користувачів українського Інтернету серед загальної кількості складають кияни. Vega діє в 40 містах України 2-х населених пунктах 17 областей України, повний спектр послуг наданий в 37 населених пунктах України [4].

Не можна залишити поза увагою і фактори, що впливають на отримання інформації та її сприйняття. Сьогодні ЗМІ займають настільки високе місце в житті сучасних суспільств через те, що з їхньою допомогою держава й інші політичні та економічні суб'єкти можуть не тільки інформувати населення про цілі і цінності своєї політики, але й моделювати відносини із громадськістю, підтримувати авторитет і стереотипи влади, прикладом можуть слугувати дії російської влади, особливо під час останніх виборів на посаду Президента Російської Федерації [3, с.60]. Проте наповнення змістом повідомлень було і залишається проблемою, що спричинено фінансовою залежністю національних ЗМІ від політичних та фінансово-економічних еліт, так званих «бізнес груп». Не можна не врахувати і зовнішньої сторони, що впливає на інформаційний процес – це, з одного боку – «вестернізація» інформаційного простору, з іншого - завоювання російськими друкованими та електронними ЗМІ.

Отже, українець при розвитку каналів доступу до інформації має зважати на загрози, які виникають в даному питанні. Держава ж в свою чергу має захищати громадян від таких впливів та виступати арбітром у процесі доступу до інформації, наданні та поширені повідомлень.

Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року із змінами, внесеними Законом України від 8 грудня 2004 року № 2222 – IV.
2. Закону України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII із змінами і доповненнями, внесеними Законами України від 6 квітня 2000 року № 1642-III, від 7 лютого 2002 року № 3047-III, від 3 квітня 2003 року № 676-IV, від 18 листопада 2003 року № 1268-IV, від 11 травня 2004 року № 1703-IV.
3. Кандагура К. Система державного управління інформаційним простором у перехідних суспільствах: українські реалії // Актуальні проблеми державного управління: Збірник наукових праць Одеського регіонального інституту державного управління. Вип. 1 (37). – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2009. – С. 59 – 62.
4. Количество абонентов широкополосного доступа в Интернет. – Режим доступу: <http://itua.info/news/press/19190.html>
5. Леонтьева Л. Проблема протидії інформаційно-психологічному впливу в сучасних умовах // Людина і політика. – 2004. - № 4. - С. 65-73.

Черінько І.П.*

ДІЯЛЬНІСТЬ РАДИ ЄВРОПИ У СФЕРІ БОРОТЬБИ ЗІ СМЕРТНОЮ КАРОЮ (ПЕРЕВАЖНО НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ)

The present article addresses the question of the need of use the death penalty in the framework of struggle of the Council of Europe with this kind of punishment. International law instruments under the aegis of the Council of Europe prohibit death penalty, but the total majority of the population of the Council of Europe member states is in favor of this measure of punishment and the alternative of the death penalty – life imprisonment – constitutes itself cruel and inhuman kind of revenge, but not punishment.

Питання смертної кари завжди було актуальним і дискусивним для кожного соціуму. Щоразу після заслуховування чергового випуску новин про злодіяння ще одного кривавого маніяка чи серію інших тяжких злочинів питання відсутності адекватної реакції з боку держави на такі дії набуває дедалі більшої ваги. Тому не видається дивною ініціатива народних депутатів України щодо змін до кримінального кодексу, які передбачають поновлення смертної кари.

Смертна кара відома у переважній більшості країн світу. За словами фахівців, вона веде свій початок від того, коли держава взяла на себе функцію виконання покарань за злочини, замінивши цим інститут кровної помсти. В християнських джерелах, таких, як Біблія, міститься чимало випадків скарання в смерть різних злочинців.

Українські правознавці А.Музика та В.Пуйко дають наступне визначення поняття смертної кари: смертна кара – це винятковий, найсуворіший вид покарання, що полягає у примусовому позбавленні життя засудженого від імені держави і за вироком суду[1, с.533 – 534].

Смертна кара на українських землях передбачалася Руською Правдою, поширеною була і згідно з Правами, за якими судився малоросійський народ (1743 р.). Після хрещення Русі князь Володимир скасував смертну кару, однак через те, що «жахливо стало дорогами їздити» – як було відмічено в одному з літописів – такий стан речей протримався недовго. Козаки застосовували смертну кару за найтяжчі злочини. Військовими артикулами Петра I смертна кара встановлювалася за 123 види злочинів. Імператриця Єлизавета Петрівна призупинила виконання смертних вироків, хоча й не скасувала смертної кари.

У 1947 році в Радянському Союзі смертну кару було скасовано, найвищою мірою покарання стало позбавлення волі на двадцятип'ятирічний термін у таборах суворого режиму. Натомість через три роки, під значним тиском громадськості, листами від трудових колективів і громадян, смертну кару було поновлено, але лиш за державні злочини.

Проте згодом перелік злочинів, що за них передбачалася смертна кара, став поступово розширюватися, оскільки гостро постала проблема рятування законослухняних громадян від свавілля бандитів, вбивць, гвалтівників, а держави – від шпигунів, диверсантів і фальшивомонетників, що вони відчули повну безкарність й всездозволеність в умовах відсутності смертної кари.

*аспірант кафедри міжнародних організацій і дипломатичної служби Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Україна успадкувала з радянських часів виважений і справедливий кримінальний кодекс, в якому смертна кара передбачалася як виняткова міра покарання у виді розстрілу. Кримінальним кодексом України смертна кара передбачалася у 33 складах злочинів, в тому числі в 11 злочинах проти Держави, й 16 військових злочинах[1, с. 534].

Однак під тиском Ради Європи, що до неї Україна вступила восени 1995 р., у березні 1997 р. на виконання смертних вироків було накладено мораторій. Рішенням Конституційного Суду України від 29.12. 1999 р. було визнано, що смертна кара суперечить Конституції України.

Такі поспішні дії української сторони зумовлювалися обурення з боку Ради Європи, і, фактично, погрозами та шантажем зі сторони Страсбурга. Так, наприклад у Рекомендації 1395 (1999) Парламентської Асамблеї Ради Європи «Відзначаючи виконання зобов'язань Україною» йшлося про припинення повноважень української делегації при ПАРЕ у разі подальшого виконання смертних вироків[6].

Остаточно як вид покарання смертна кара була скасована у 2000 році. Кримінальним кодексом редакції 2001 року не передбачалося такого виду покарання, як смертна кара.

Треба наголосити, що Європейська конвенція з прав людини та основних її свобод в оригінальній її редакції не забороняла застосування смертної кари. Натомість Україна, вступаючи до Ради Європи, взяла на себе зобов'язання скасувати смертну кару.

3 грудня 2002 р. Верховна Рада України направила до Ради Європи прийнятий нею кілька днів тому Закон «Про ратифікацію Протоколу 13 до Європейської конвенції з прав людини»[2]. Цей протокол, що був укладений у Вільнюсі 36 державами, виключає застосування смертної кари як у мирний, так і військовий час.

434 злочинці, що були засуджені на смерть і чекали виконання своїх вироків, зітхнули з полегшенням, продовживши жити за рахунок платників податків. Сидячи по двоє в камерах площею 15 квадратним метрів і харчуючись на 20 доларів на місяць, їм нічого не залишається крім того, як писати довгі і прискіпливі скарги до Ради Європи з приводу порушення їхніх прав.

Зітхнули з полегшенням і ті злочинці, що на свободі – скасування смертної кари в Україні надихнуло їх на новий виток насильства. Після скасування смертної кари за доволі короткий термін в Україні було скоєно понад 240 тяжких, звірячих злочинів, в кожному з яких дві чи більше осіб були жорстоко вбиті.

Неготова до утримання величезної кількості довічно ув'язнених, вони перебувають в тісних, душних камерах, не маючи нерідко доступу до лікаря чи листування, за що Рада Європи іноді критикує Україну не менш жорстко, ніж часів існування смертної кари.

Крім того, використовуючи дірки національного законодавства, довічно засуджені мають величезні шанси доволі скоро опинитися на волі. Маючи вірного союзника в обличчі Ради Європи, криваві злочинці скаржаться на все, що тільки можна, вимагаючи багатотисячних компенсацій за порушення своїх прав. За даними опитувань, майже всі довічно засуджені в Україні вірять у тому, що звільняться[3].

Скасування смертної кари в Україні й знуцання в такий спосіб над численними, хай і злодіями, але все ж людьми, було продуктом незваженої зовнішньополітичної гонки України. Як слушно наголосив видатний вітчизняний науковець Л.Тупчієнко: на сьогодні лише сліпий не бачить, як орієнтація на Європу змінилася на прислужництво перед Заходом, угодство і пряме холуйство[4, с. 28].

Слід зауважити і той факт, що ще радянськими вченими-криміналістами було остаточно обґрунтовано і доведено той факт, що максимально допустимим терміном ув'язнення є п'ятнадцять років позбавлення волі. Якщо цей термін є більшим, людина, фактично, перестає бути людиною через оніміння й деградацію її якостей. До скасування смертної кари саме п'ятнадцятирічний термін ув'язнення був максимально допустимим

за карним кодексом України. Не слід брати приклад з західних держав, наприклад США і країн Західної Європи, де за скоєння вбивства особа проводить двадцять п'ять, тридцять а інколи й сорок-п'ятдесят років згідно з псевдогуманним й теоретично необгрунтованим тамтешнім кримінальним правом.

Таким чином, якщо п'ятнадцять років є гранично допустимим терміном ув'язнення, то особи, що винні у скоєнні більш страшних і антисоціальних злочинів, ніж за них передбачений цей термін, мусять бути просто страченими.

При скасуванні смертної кари яскравим був і той аргумент, що можуть існувати і є судові помилки. Так, дійсно, протягом ХХ століття в США було страчено двадцять п'ять невинних людей (при цьому в тридцяти семи штатах США досі існує смертна кара, і мало кому там приходить в голову говорити про її скасування, і лиш в тринадцяти штатах її скасували). Однак можливість судової помилки зовсім не є аргументом на користь скасування смертної кари. Адже існує, наприклад, таке поняття, як помилка лікарів (скільки людей померли на операційних столах, від невірної діагнозу і відповідного лікування тощо) однак ми ж не говоримо про необхідність відмови від послуг лікарів. До того ж, питання тут стоїть не в смертній карі, тобто системі виконання покарань, а в системі дізнання і слідства. Крім того, від часу винесення смертного вироку до його виконання проходить доволі тривалий час, за який судова помилка, якщо вона і мала місце, може бути виправленою.

До того ж, враховуючи реалії сьогодення, якщо людина не є винною, вона навряд чи доведе свою невинність, і для неї самої набагато легше буде бути страченою, ані ж провести усе життя в компанії тяжких злочинців з усвідомленням того, що вона невинна.

Потрібно зауважити й більше: при заміні смертної кари на довічне ув'язнення законодавство Ради Європи суперечить само собі, оскільки це порушує умови її конвенції про запобігання тортурам і таким покаранням, що принижують гідність[9]. Адже утримувати людей до кінця їх життя, немов звірів в клітці, якраз і є найцинічнішим приниженням їх людської гідності. А утримувати ж тяжких злочинців у бездоганних умовах, з першокласною їжею, цікавими розвагами, доступом до мережі інтернет тощо є просто неетичним, оскільки мало того, що переважна більшість населення нашої планети – чесних працелюбних людей – не мають і половини цього, до того ж за які заслуги вбивцям, терористам і т.д. мають бути забезпечені такі умови?! Крім того, не заперечуючи проти евтаназії та абортів, законодавство Ради Європи видається дедалі більш непослідовним та алогічним. Адже головним аргументом на користь скасування смертної кари було твердження про неприпустимість позбавлення людини життя.

Населення більшості держав, де смертну кару скасовано, переважно не підтримує цього кроку. Так, наприклад, у Чеській Республіці, де смертна кара була скасована улітку 1990 р., прибічників смертної кари удвічі більше, ніж її противників[5]. Загалом же, не тільки український досвід, а й досвід багатьох країн світу, що періодично переживали скасування смертної кари переконливо свідчить, що така зміна не була дієвою. Проте, лиш від президента Польщі Леха Качинського, послідовного прихильника смертної кари, сьогодні в верхах чутно несміливі заяви про можливу необхідність її поновлення на європейських теренах.

Крім того, смертна кара завсіди була дієвим стримуючим засобом проти тяжких злочинів. У суспільствах, де існує вища міра, статистика тяжких злочинів є дещо меншою ніж в державах, де було скасовано смертну кару. Скасування смертної кари примушує добропорядних громадян утримувати за рахунок свого гаманця тих, хто їх же і кривдив. На сьогодні утримання одного довічно ув'язненого обходиться близько трьох тисяч дол.. США на рік, причому на утримання самого злочинця напряму іде доволі мізерна сума, лєвова

частка належить організації і забезпеченню функціонування місць позбавлення волі суворого режиму. А чи не потребують ті ж самі три тисячі дол. щороку інваліди, ветерани бойових дій та багатодітні сім'ї? Можливо, краще такі кошти спрямувати на них, ані ж на утримання звірячих злодіїв, тим більше й в нелюдських умовах? Про витрати на побудову нових колоній для довічно засуджених, що їх з плином часу потрібно будувати все більше й більше, маємо теж пам'ятати.

Слід згадати і те, що кримінальне право середньовічних країн Західної Європи, наприклад, відзначалося своєю неймовірною жорстокістю та суворістю покарань, яким поступалися навіть фундаменталістські закони шаріату. Так, крадіям нерідко відрізали вуха, тим же, хто погрожував зброєю панам, просто відшрубовували ту кінцівку, що тримала зброю. Мали місце й факти позбавлення людей зору, причому у доволі жорстокий спосіб, і навіть відрізання чоловікам дітородного органу. А тепер іде мова про скасування смертної кари... Наявно, що у сенсі кримінальних покарань західноєвропейські країни просто кидає із крайності в крайність, питання тільки в тому, чому разом з ними має кидатися і Україна.

Важливою є і сама процедура страчення. Адже, наскільки відомо, в Україні засуджений ніколи не знав, що його ведуть на смерть, і виконання вироку (у вигляді розстрілу) тому не виглядало таким жахливим. Що вже й згадувати інші способи страчення у країнах Заходу ХХ ст., до скасування там смертної кари – англійське повішення та французьку гільйотину, фактично, середньовічні способи вбивства людини, що була змушеною проводити останню ніч точно знаючи, що вранці її поведуть страчувати. Мову потрібно вести тут не про відміну смертної кари загалом, а про оптимізацію шляхів виконання смертних вироків. Згадаймо і США, де родичам потерпілих дозволяється бути присутніми при страті злочинців, де смертна кара є і досі публічним явищем, що є дійсно неприпустимим, оскільки метою смертної кари не може бути помста, а лиш стримування інших громадян від скоєння тяжких злочинів.

Слід зауважити також, що смертна кара може бути простою і кваліфікованою, тобто з завданням засудженому додаткових фізичних страждань. Останнє є дійсно негуманним явищем, проте традиції страчення деяких східних країн, та і інколи США інколи нехтують цим. Так, в Сполучених Штатах Америки є п'ять способів страти: розстріл, електричний стілець, повішення, газова камера та смертельна ін'єкція, від якої нерідко засуджені були змушеними померати протягом чотирнадцяти хвилин. Розстріл же є найбільш гуманним способом страти і, у всякому разі, кращим за згноєння у тісній камері.

Не є дієвим і той аргумент на користь скасування смертної кари, що метою покарання є виправлення, а стративши людину вже нема кого виправляти. Адже головною метою покарання є стримування інших від скоєння злочинів. А крім того, є очевидним, що не всякий злочинець може виправитися.

Таким чином, смертна кара є доцільним засобом проти скоєння тяжких антидержавних і антисоціальних злочинів і вилучення з суспільства жорстоких нелюдських елементів. Скасування смертної кари суперечило не тільки релігійним, правовим і морально-етичним нормам, а й історичній традиції українського суспільства. Досвід трьох попередніх скасувань смертної кари на вітчизняних теренах виявився негативним і переконливо довів свою недієвість. Поновлення смертної кари було б для України вельми раціональним кроком, однак в сьгоднішній реалії виконати цю складну процедуру буде доволі непросто.

Література:

1. Музика А., Пуйко В. Смертна кара // Юридична енциклопедія: В 6 т./Редкол.: Ю.С.Шемшученко (голова) та ін. – К. «Укр.енцикл», Т.5: П-С. – 2003. – 736 с. С.533 - 534.

2. Украина окончательно отказалась от смертной казни // <http://www.prima-news.ru/news/news/2002/12/3/21893.html>
3. Убийцы «качают права»: Приговоренные к пожизненному заключению на Украине могут через 15 лет выйти на свободу // <http://www.demoscope.ru/weekly/033/evro04.php>
4. Тупчієнко Л.С. Європейський вибір України: зміст чи форма? // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2000. - № 4.
5. Сторонников смертной казни в Чехии в два раза больше, чем противников // <http://www.radio.cz/ru/statja/83178>
6. Рекомендація 1395 (1999) Парламентської Асамблеї Ради Європи. Відзначаючи виконання зобов'язань Україною. Неофіційний переклад автора.
7. Конвенція про захист прав людини та основних її свобод // Збірка договорів Ради Європи. К.: Парламентське видавництво. 2000. - 650 с. С. 27 – 47.
8. Протокол № 6 до Конвенції про захист прав і основних свобод людини // Збірка договорів Ради Європи. К.: Парламентське видавництво. 2000. - 650 с. С. 55 – 59.
9. Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському, або такому, що принижує людську гідність, поводженню чи покаранню // Збірка договорів Ради Європи. К.: Парламентське видавництво. 2000. - 650 с. С. 143 – 153.

Ковальчук Т.І.*

ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ГРОМАДЯНСТВА ЯК ОСОБЛИВОГО ФЕНОМЕНУ ОБ'ЄДНАНОЇ ЄВРОПИ

Перші дебати відносно європейського громадянства з'явилися на початку 70-х років, коли в умовах економічної кризи загострився інтерес до ідеї політичної інтеграції. Наприкінці 1975 р. комісія з проблем зближення європейських політичних систем представила свою доповідь, в якій вперше зазначалось про введення загальноєвропейського громадянства як про одну із необхідних умов завершення формування політичного союзу. У 80-ті рр. проблема втратила колишню актуальність, однак, починаючи з 1990 р., коли французький президент Ф. Міттеран та канцлер Німеччини Г. Коль виступили з ініціативою створення політичного союзу дванадцяти європейських держав, що входили на той момент в ЄЕС, питання щодо громадянства знову вийшло на перший план.

Європейське громадянство розглядалось європейськими лідерами як засіб формування єдиної європейської ідентичності, яка покликана була забезпечити додаткову міцність загальноєвропейської конструкції в умовах посилення Німеччини та подій, що відбувались у східній частині континенту. Процес формування ідеї європейського громадянства був, таким чином, прискорений політичними обставинами і втілювався у Маастрихтському договорі. Проголошення європейського громадянства і оголошення наміру перейти до єдиної європейської валюти склали першу й найважливішу з трьох «опор», на яких базується Договір про створення ЄС.

Згідно з частиною 2 статті 17 Договору про створення ЄС, зміст європейського громадянства становлять права, закріплені в договорі: свобода пересування та місця проживання в будь-якій державі-учасниці Союзу; обирати та бути обраним у виборах у Європейський парламент у будь-якій державі-учасниці, незалежно від громадянства; право обирати та бути обраним на муніципальних виборах у країні проживання незалежно від громадянства; користуватися послугами та захистом консульських і дипломатичних установ будь-якої держави-учасниці; подавати петиції до інституцій ЄС, звертатися до Європейського суду; отримати відповідь на будь-якій із офіційних мов за вибором заявника.

Так, ця стаття засновує модель європейського громадянства, яка пов'язана з національним громадянством і витікає із нього, але при цьому має самостійне значення. Традиційно громадянство засновується на праві крові (*ius sanguinis*) та на праві підстави (*ius soli*). Сучасні європейські держави пішли по шляху відмовлення від права підстави як основи набуття громадянства по народженню, що відповідає концепції двохелементного громадянства – для набуття громадянства необхідна спільна ідентичність, а не лише формальний факт народження [2;109].

Згідно із соціальним опитуванням Євробарометру у 2003 р. з метою виявити, яку ідентичність мають громадяни ЄС, 57% громадян вважають, що вони мають загальноєвропейську ідентичність, країнами-рекордсменами стали Італія (72%) і Люксембург (75%) [3].

*аспірант кафедри міжнародних організацій та дипломатичної служби Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Важливим є соціально-культурний рівень, перш за все освіта, яка вносить суттєві правки в оцінки громадян, тому доцільно розглядати їх з урахуванням віку, освіти, гендерних відмінностей, соціально-економічного статусу.

Почуття національної гордості і бажання мати лише національне громадянство характерно для людей з більш низьким освітнім рівнем, а також для старших вікових груп. Підтримка європейського громадянства є особливо характерною для молоді і освічених людей.

Спостерігається пряма залежність між бажанням мати подвійне громадянство (національне і європейське) або тільки національне і віком: чим молодшою є людина, тим вище вона оцінює можливість подвійного громадянства і, навпаки, серед старших вікових груп більше прибічників національного громадянства.

Але природна зміна поколінь сприятиме зміні балансу суспільної думки у напрямку більшої підтримки наднаціональної політики ЄС, у європейців посилюватиметься почуття зв'язку своєї власної долі із загальноєвропейською внаслідок більшої освіченості, звички до відкритих кордонів, європейському громадянству, вирішенню низки питань на місцях завдяки реалізації принципу субсидіарності [7;99].

Незважаючи на те, що список прав, наданих громадянам Союзу, є більш ніж скромним, існують всі підстави вважати, що запровадження європейського громадянства має на увазі два виміри. Перший – це вертикальні відносини, які виникають між громадянином та Союзом, котрий обмежений групою осіб, які можуть шукати найвищого захисту цього в Союзі та мають щодо нього певні обов'язки. Другий – горизонтальний вимір – пов'язує громадян між собою, розвиваючи спільноту людей, які «поділяють лояльність, громадянську вірність ЄС та «панєвропейські» погляди й орієнтацію. Саме в цьому вимірі політика європейської ідентичності має найбільший вплив, бо формує в людині фундаментальну потребу цілеспрямовано діяти у відповідності з громадянськими обов'язками.

Проголошення європейського громадянства прямо чи опосередковано породжувало важливі позитивні наслідки: по-перше, воно закріпило інтернаціональний характер європейської спільноти; по-друге, воно підкреслювало, що мета Європейського Союзу полягає у розвитку особистості його громадян шляхом надання їм більших свобод, нехай навіть в умовах зниження характерного для будь-якої національної держави функції політичного контролю; нарешті, європейські лідери вирішили важливе питання – вони обмежили повноваження національних держав, не створюючи при цьому наднаціональної державної структури, і при цьому проголошували громадян багатьох численних, існуючих практично у кожній європейській країні автономій громадянами ЄС без надання цим автономіям державного статусу.

Однак, з одного боку, Євросоюз, який проголошує громадян своїх держав-членів громадянами, які мають права громадян ЄС, не є суверенною державою у загальноприйнятому сенсі цього слова; і хоча громадянські права можуть бути гарантовані не лише державами, реальна практика їх надання недержавними інститутами на в'їжд чи сьогодні може називатись багатою та різносторонньою.

З другого боку, індивіди, які мають європейське громадянство, більшою мірою мають додаткові права, ніж обтяжуються додатковими зобов'язаннями: громадянин Європейського Союзу не сплачує прямих податків, не зобов'язаний нести військову повинність і не має можливості виразити своє відношення до політики ЄС шляхом загальноєвропейського референдуму або іншим методом; тим самим порушується принцип, який вважався універсальним, згідно з яким не існує прав без зобов'язань і зобов'язань без прав.

Існують і дві інші обставини. По-перше, це асиметрія «неполітичних» і «політичних» прав європейського громадянина: у той час, як «неполітичні», визначені ще Римським договором 1957 р., постійно розширювались і до кінця 90-х рр. із введенням єдиною євро-

пейської валюти практично досягли своєї межі, коло «політичних» прав залишається досить обмеженим. По-друге, загальноєвропейські органи влади, які наділяють європейських громадян правами, не мають можливості надавати індивідам сам статус громадянина; єдиним засобом доповнити права статусом залишається набуття громадянства однієї з національних держав, що входять до складу ЄС, причому питання надання індивіду громадянства держави-члена регулюється виключно національним законодавством даної держави.

Достатньо специфічний характер концепції європейського громадянства говорить про певну невирішеність на даному етапі питання стосовно співвідношення національних суверенітетів держав-членів Європейського Союзу і суверенітету самого Європейського Союзу. Це, у свою чергу, означає, що проголошення європейського громадянства є не стільки закріпленням у вигляді юридичної норми вже сформованої спільноти, скільки серйозним політичним авансом, від реалізації якого залежить подальше утвердження європейської ідентичності та політична єдність.

Однак постає питання про те, наскільки європейське громадянство являється життєздатною політичною концепцією в умовах відсутності Європи як єдиної держави? На сьогодні єдиним видом держави, що забезпечує повноцінну реалізацію концепції громадянства, є національна держава (nation-state). Її політична структура, що остаточно сформувалась до XVIII ст., характеризувалась поєднанням таких факторів, як територія, мова й культура, а також наявність центральної адміністративної влади. Національна держава втілювала у життя концепцію національного громадянства, згідно з якою надання індивіду правового статусу громадянина і відповідних політичних прав обумовлювалось його приналежністю до нації, а інститут громадянства, у свою чергу, покликаний був слугувати формуванню національної солідарності і почуттю причетності до державного цілого. Проте сьогодні, терміном «національна держава» часто визначаються багатонаціональні, рівно як і моно- чи поліетнічні держави, у рамках яких окремі групи громадян підтверджують відданість державі, до складу якої вони входять, за умови визнання і поваги їхньої самобутності. Європейський Союз у певній мірі робить крок на шляху до ревізії принципів національної держави; фактично держава відмовляється від значної частини своїх функцій, пов'язаних з укріпленням традиційно ліберальних цінностей при збереженні поваги до принципів багатонаціональності. Під статусом громадянина варто розуміти лише політичні права, а усі інші, такі, як право вибору віросповідання, свободу слова, на доступ до інформації або недоторканість приватного життя, залежать не від громадянської приналежності, а від самого статусу індивіда.

У період з 2007 до 2013 рр. діє програма «Європа для громадян», яка передбачає просування ідеї європейського громадянства, прискорення включення громадян ЄС у процес європейської інтеграції шляхом примирення протиріч і посилення почуття європейської ідентичності. Основні цілі програми полягають в наданні громадянам можливості взаємодіяти і брати участь у формуванні більш тіснішого союзу серед народів Європи, підтримці європейської ідентичності, заснованої на спільних цінностях, історії і культурі, сприянні взаєморозуміння між європейськими громадянами та повазі культурного і лінгвістичного розмаїття за допомогою міжкультурного діалогу[6].

Але поки Європейський Союз не стане державою, не може бути і справжнього європейського громадянства. Опитування суспільної думки, які регулярно проводить служба «Євробарометр», показує, що переважна більшість жителів ЄС у першу чергу позиціонують себе як громадян своїх держав. Найвищий рівень підтримки інтеграції – 70-80% позитивних відповідей відмічається у Люксембурзі, Нідерландах та Ірландії; найнижчий – 20-40% у Великобританії, Швеції, Фінляндії та Австрії [3].

На думку Ю. Хабермаса, «громадянство ніколи не було концептуально пов'язане з національною ідентичністю» [4;15]. Навіть в епоху Французької революції, коли громадянство вперше набуло істотного значення, такий синтез багато у чому суперечив самому духу революції. Громадянство Франції отримував кожний, хто приносив користь революції, незалежно від національності. Бути громадянином не означало бути французом. Сучасний конституціоналізм використовує національну ідентичність, щоб зменшити потенціал нового громадянства. Єдність держави і нації створює концепцію громадянства як єдності прав і членства в етнічній спільноті, але це неминуче призведе до домінування етнічного елемента, що заповнює концептуальну прогалину у конституційно-правовій структурі сучасної держави. З другого боку, виключення ідентичності зі структури громадянства, лишає громадянство зв'язку з реальністю, залишаючи йому лише існування у сфері права. Вирішення цієї проблеми лежить у підході до розуміння ідентичності.

Європейці, не дивлячись на відмінності між собою, пов'язані спільною ідентичністю, зможуть відмежувати себе від не-європейців. Ця ідентичність заснована не на місці народження або національності батьків, а на спільних цінностях. Ці цінності – повага прав людини, верховенство закону тощо, утворюють основу світосприйняття народів Європи. Більшою мірою європейці почали усвідомлювати наявність спільної ідентичності і культури на початку ХХІ ст., коли «цивілізації як найвищий ранг культурної спільності, найбільш широкий рівень культурної ідентичності» стали набагато реальнішими, ніж цього можна було очікувати[5;189].

Безумовно, Європа була і залишається регіоном численності національних культур. Але однією із основних функцій федеративних політичних систем є інтеграція гетерогенних спільнот, за умови збереження культурної автономії. Спільну ідентичність неможливо нав'язати зверху, але в умовах, коли вона вже існує, є можливим створити такі умови, в яких вона могла б розвиватись достатньо швидко.

То ж європейське громадянство, ґрунтуючись на класичній двохелементній моделі громадянства, суттєвим чином трансформувало її, згідно з реаліями наднаціонального інтеграційного об'єднання. Модель європейського громадянства служить «правом мати права», тобто являється легітимною підставою прямого зв'язку громадян ЄС і його інститутів [1;47].

На зміну національної ідентичності як основи формування нації приходить концепція спільної європейської ідентичності, заснованій на спільному світогляді і спільних цінностях. Громадяни ЄС, в цілому налаштовані позитивно по відношенню до Євросоюзу, володіють значною мірою почуттям європейської ідентичності, яке й надалі зростатиме.

Таким чином, сьогодні перед об'єднаною Європою постає завдання пошуку нових форм соціальної самоорганізації, адекватних не лише актуальним нинішнім завданням, але й фундаментальним основам лібералізму, здійснюючи формування європейської ідентичності шляхом переосмислення базових ліберальних цінностей, а не через різку девальвацію національного громадянства, яке поки що, безсумнівно, залишається головним засобом політичного самовизначення. Тому гіпотеза стосовно можливого набуття інститутом громадянства якісно нових форм, яка закладена в основі європейського громадянства, є досить плідною, а її використання веде до наповнення цього традиційного поняття новим позитивним смислом.

Європейське громадянство сьогодні не просто фантом, навіть якщо це явище ще не повністю сформоване. Національні громадянства держав-членів ЄС і європейське громадянство утворюють єдиний континуум, який у своїх основних рисах не дивлячись ні на що вже починає формуватись.

Європейське громадянство являє собою особливий феномен, свого роду «постнаціональне» громадянство, засноване не на принципі національної приналежності, а на при-

хильності до універсальних прав, яке передбачає наявність мультикультуалізму або культурного плюралізму. При цьому комплементарний характер європейського громадянства, який доповнює громадянства національні, сприяє тому, що воно досить органічно вписується у існуючу нині схему побудови Об'єднаної Європи, згідно з якою суверенні держави лише поступово делегують частину своїх повноважень наднаціональним структурам.

Список використаних джерел:

1. Bellamy L. The «Right to Have Rights»: Citizenship Practice and the Political Constitution of the European Union // University of Sussex Working Papers. 2001. – P. 68
2. Citizenship of the Union and Nationality of Member States // Legal issues of the Maastricht treaty. – L.etc., - 1994. P. 374
3. Eurobarometer. – Public opinion in the European Union, Autumn 2003//http://europa.eu.int/comm/public_opinion/archives/eb/eb60
4. Habermas J. Citizenship and National Identity: Some Reflections on the Future of Europe // Praxis International 12, no.1 – 1995. – P.15
5. Shore C., Black A. Citizens Europe and the Constructions of European Identity // The Anthropology of Europe. Identities and Boundaries in Question. – Oxford. – 1994. – P. 298
6. Програма ЄС «Європа для громадян (2007-2013)» // <http://europa.eu/scadplus/leg/en/lvb/129015.htm>
7. Хохлов И. Наднациональность в политике Европейского Союза. – М.: Международные отношения, 2007. – 160 с.

Гуменюк Я.*

МІЖНАРОДНА ПРАКТИКА БОРОТЬБИ ІЗ НЕЛЕГАЛЬНОЮ ІММІГРАЦІЄЮ

The present article is dedicated to the research of the international practice of fighting the illegal migration as one of the sharpest challenges of the modern international system. Broadly analyzing the world experience in this respect author gives some practical recommendations in this area.

Розвинені країни, як традиційно приймаючі, так і нові імміграційні, відчувають необхідність боротьби із зростанням «трафікових» нелегальних мігрантів, які зараз переміщуються з країн колишнього СРСР у вигляді організованої злочинності, наркопостачальників та проституції. Певні заходи, спрямовані на боротьбу із нелегальною імміграцією, орієнтовано застосовуються у розвинених країнах. Зміцнення прикордонного контролю відіграє у цьому вирішальну роль. Країни також застосовують підвищення жорсткості у заходах шляхом застосування кримінальних та адміністративних санкцій проти нелегальних іноземців, контрабандистів та підприємців, які порушують існуючі правила. Боротьба із нелегальною міграцією є суттєвою частиною односторонньої внутрішньої політики, хоча і зростає двостороння співпраця між країнами з передачі нелегальних мігрантів.

Такі країни, як Франція, Греція, Італія, Португалія, Іспанія та США за останні п'ять років застосовували цілу низку механізмів регулювання та програм щодо нелегальних іноземців, які проживають на їх території, мають сімейні зв'язки та працю [1. с. 20-21]. Більшість інших розвинених країн не бажають використовувати такі програми, в основному тому, що ризик доступу нових мігрантів може дати термінові переваги у можливостях на ринку праці і вони залишатимуться у країні, очікуючи нової регулятивної програми. Існують, однак, переваги, які стосуються регулятивних програм, що проявляються дуже швидко. По-перше, вони надають суттєву інформацію для офіційних осіб, наприклад, про кількість іммігрантів, які підпадають під умови вимог, про мережу нелегальних іноземців, які працюють нелегально в окремих економічних секторах. По-друге, регуляція часто надає можливість визначити статус та права іноземних робітників та резидентів, які перебували у країні на нелегальному положенні протягом декількох років. Окрім того, коли кількість нелегальних іммігрантів у країні досягає критичного розміру, регулювання може відповідати завданням національної безпеки. Це стримує окремі прошарки іммігрантів брати участь у незаконній або навіть кримінальній діяльності [2. с. 46-54].

Існують певні заходи, спрямовані на жорсткий прикордонний контроль, які зводяться до двох цілей: регулювання міграційних потоків та контроль за імміграцією відносно в'їзду, перебування та зайнятості іноземців.

У Австралії Уряд схвалив заходи щодо проведення боротьби із збільшенням кількості нелегальних іммігрантів, а також із розвитком «трафікованої» міграції та зайняттю нелегальних робітників. Групу високого рівня службовців було створено для розгляду ефек-

*студент II курсу спеціальності «Міжнародний бізнес» Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник: к.е.н., доц. Дикий О.В.

тивності заходів по боротьбі із «трафіковою» міграцією. На додаток, митні службовці почали контроль за суднами на морі. Нові санкції застосовуються щодо покарання за організацію в'їзду до країни груп нелегальних осіб. Австралія заключила двосторонню угоду про видачу нелегальних осіб.

В Японії Імміграційний Акт, який було переглянуто ще у 1999 р., був спрямований на вирішення проблеми зростання кількості нелегальних мігрантів. Вже вступили в силу нові доповнення спрямовані на підвищення покарань за нелегальний в'їзд до Японії, які не лімітуються за часом. Попередні санкції за нелегальне трьохрічне перебування у країні було скасовано. Покарання за в'їзд до Японії після вилучення підвищилися від одного року до п'яти років.

Уряд Греції застосував значну кількість заходів щодо боротьби із нелегальною міграцією, використовуючи прикордонні поліцейські сили для боротьби із «трафіковою» міграцією, збільшивши кількість патрулів у сільській місцевості. Більш того, сьогодні Греція застосовує політику вилучення мігрантів, які здійснили злочини та брали участь в «імпортванні» нелегальних іноземців з-за кордону.

Нелегальна міграція зростала у Італії протягом з 1998 р. до теперішнього часу, незважаючи на системне укладання урядом угод із сусідніми країнами про обмеження та квотування в'їзду іноземців, яким легально дозволено в'їжджати до Італії. Нові заходи з боротьби із нелегальною імміграцією та «трафіковою» міграцією було застосовано у Нідерландах - започатковано Інформаційний та Аналітичний Центр з боротьби з «трафіковою» міграцією. Від 9,0 до 10,0 тис. осіб було повернено назад до аеропорту Шинол через відсутність віз та необхідної документації або інші причини. Незважаючи на важливість заходів по скороченню нелегальних іммігрантів, для більшості країн продовжує викликати занепокоєння міграційні потоки громадян із Афганістану, Ірану, Екватору, Нігерії та Шрі-Ланки. Попередній контроль при завантаженні на літаки здійснюється регулярно із метою скорочення ризиків. Новий Акт Альянсу, який обговорюється, дозволяє країнам, зокрема, здійснювати арешт будь-якої особи як «нелегального резидента». Інспектори мають право конфісковувати майно, проїзні документи та тимчасово затримувати особу [4. с. 141-150].

На засадах нового Імміграційного акту та Акту про надання притулку Великої Британії, перевізники (морські або повітряні) повинні сплачувати 2000 фунтів за кожного нелегального іммігранта, виявленого на їх транспортному судні.

Балтійські країни доповнили своє законодавство по нелегальній імміграції, шляхом його доведення до відповідності стандартам Європейського Союзу. У Естонії Акт про повернення та заборону в'їзду ввів жорсткі санкції, які застосовуються щодо іноземців, які нелегально перебувають у країні. Регулювання по поверненню іноземців було схвалено у Латвії і активно використовується, проведена реорганізація поліцейських служб дала змогу ввести жорсткий план кордонного контролю.

У Болгарії було впроваджено нову систему ідентифікаційних карток, яка замінила попередню систему паспортів. Ця система сприяла обмеженню в'їзду нелегальних іммігрантів до країни. Болгарія, Румунія та Греція підписали тристоронній Протокол по співробітництву з нелегальною імміграцією та «трафікових» мігрантів. Уряд Румунії схвалив Указ про реструктуризацію поліцейської прикордонної служби та застосував санкції проти будь-кого, хто сприяє нелегальній імміграції. Більш того, згідно Указу, перевізники несуть відповідальність за витрати на вилучення нелегальних мігрантів [3. с. 2-42].

Що стосується Європейського Союзу, то Європейська Комісія висловила точку зору, що боротьба проти нелегальної імміграції це суттєва складова боротьби з кримінальними структурами з метою гарантій прав постраждалих. Комісія схвалила заходи щодо встановлення мінімальних правил по дійсному визначенню кримінальних справ та санкцій, які

застосовуються у сфері організованої злочинності відносно «трафікової» міграції. На довгостроковий термін, завданням країн-членів та Європолу є визнання та вилучення кримінальної мережі, яка залучена до «трафікової» міграції. Боротьба із нелегальною міграцією перетворюється у основний пріоритет міжнародного співпраці. Рада Європи схвалила рішення про формування всеохоплюючої політики відносно вилучення та повернень. У зв'язку із цим Рада вирішила систематично включати положення про вилучення до будь-яких угод, які укладаються Європейською Спільнотою із третіми країнами, а також зобов'язала Комісію провести переговори про вилучення із рядом третіх країн.

Різні аспекти превентивної політики та боротьба із нелегальною зайнятістю іноземців, боротьба проти незаконних в'їздів та перебування іноземців стає одним із пріоритетів імміграційної політики розвинених країн.

Нелегальна міграція, яка відбувається на різних рівнях у приймаючих країнах, стає ключовою проблемою, яка обговорюється у зв'язку із розробкою відповідної політики. Як країни, які висловили політичну волю управляти міграційними потоками більш ефективно та боротися проти «трафікової» робочої сили, так і ті країни, які продовжують отримувати значну кількість іммігрантів, визнають це частиною активної політики по залученню перманентних робітників-мігрантів [3. с. 43-51].

Порівняння політики, яку використовують розвинені країни, із запобігання та санкціонування відносно нелегальної зайнятості робітників, дає змогу проаналізувати категорії санкцій, які застосовуються у законодавстві країн. Цей аналіз було зроблено на семінарі, який був організований у м. Гаага у 2000 р. розвиненими країнами, за підтримки урядів Нідерландів та США. Акт семінару "Превентивність та боротьба із зайнятістю іноземців у нерегульованій ситуації" був розроблений протягом його роботи з метою, щоб ці заходи могли бути ефективними та щоб розробити певну кількість превентивних мір, які ще не мають місця у законодавстві розвинених країн. Аналіз свідчить про те, що ресурси, які використовуються для боротьби із зайнятістю іноземців, обмежені, оскільки існують труднощі на місцях, недостатня інформація про вплив такого контролю та відсутність даних щодо доступу до результатів контрольних операцій та змін, які відбулися. Таким чином, права людини означають, що кожна людина може ними скористатися. У 1996 році в Україні було прийнято нову Конституцію, в якій перераховано всі основні права людини, а значить, що закріплені в ній права і свободи людини, не є побажаннями, а мають силу закону, обов'язкового для всіх громадян України.

Посилання:

1. Міграційні процеси у сучасному світі: світовий, регіональний, національний виміри (потенційний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика) // Енциклопедія / За ред. Ю. Римаренка. - К., 1998.
2. Окольски М. Миграционное давление на Европу // Вынужденная миграция. - М.: МАКС Пресс, 2001.
3. Розширення ЄС і безпека (Аналітична доповідь УЦЕПД) // Безпека і оборона. - № 11. - 2001.
4. Цапенко И. Как противостоят нелегальной миграции // Вопросы экономики. – 2001. - № 9.

Колесникова В.*

ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ПРАВ ЛЮДИНИ

This article addresses the research of the basic stages of the development of human rights. Deeply analyzing the historic way of this development – from ancient times till nowadays – author gives deep comparative research of human rights vision.

Права людини є складним, багатовимірним явищем. У різні епохи проблема прав людини, незмінно залишаючись політико-правовою, набувала релігійно-етичного, філософського звучання.

Людство на шляху утвердження прав і свобод людини пройшло тернистий шлях, крок за кроком обмежуючи всевладдя держави, поширюючи принцип рівноправності на все більше коло осіб та відносин між ними. Часто саме боротьба за права людини, за нові й нові ступені свободи ставала каталізатором широкомасштабних змін у суспільно-політичному житті тієї чи іншої країни, вела до нового осмислення ролі людини в її відносинах з суспільством та державою.

Витоки явища, яке згодом стали називати правами людини, беруть свій початок з найдавніших часів людської історії. Ідеї про цінність і недоторканність життя, про рівність людей перед вищими силами містяться ще в прадавніх міфах і віруваннях. А згодом в античні часи подібні погляди набули широкого поширення у Стародавній Греції. Вони стали закономірним наслідком полісної форми демократії і були пов'язані переважно з поняттям громадянства, яке передбачало рівність усіх членів полісу в користуванні правами та свободами, насамперед політичними. У працях давньогрецьких мислителів-софістів ще у VI-V ст. до н.е. були закладені й основи концепції природного права, розвинуті згодом філософами та юристами Стародавнього Риму [1. с. 9]. Аналогічні ідеї виникали і на Сході. Зокрема, китайський мислитель Мо-Цзи (V ст. до н. е.) відстоював думку про те, що всі люди рівні перед небом, а держава є результатом їх угоди [5. с. 104-110]. Ряд гуманістичних принципів дало світу християнство, яке інтегрувало уявлення щодо прав людини з релігійно-моральними цінностями [7. С. 100]. Спільними зусиллями багатьох поколінь накопичувався інтелектуальний матеріал, створювалося морально-філософське підґрунтя для утвердження в майбутньому всеперемагаючої ідеї прав людини. Але на законодавчому рівні ця ідея почала реалізуватися набагато пізніше.

Перше закріплення ряду ідей щодо прав людини у законодавстві пов'язується з прийнятою у 1215 р. в Англії Великою хартією вольностей, яку підписав у 1215 році король Іоанн Безземельний внаслідок угоди між ним і повсталими проти нього англійськими баронами. Саме ця хартія традиційно вважається першим правовим документом, в якому закладено основи концепції прав людини, створено передумови для подальшого утвердження свободи і панування закону в житті суспільства. Хартія складалася з 63 статей і закріплювала, зокрема такі важливі принципи, як співрозмірність діяння та покарання за нього, неухильне додержання посадовими особами закону, визнання винним лише за рішенням суду, право вільного в'їзду та виїзду з країни та ін. [1. с. 10] Таким чином обме-

*студентка V курсу Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Науковий керівник: доц. Смирнова Т.В.

жувалася влада монарха над людиною. Зазначений важливий правовий документ і сьогодні є одним із чинних конституційних законів. Згодом цей розвиток знаходить прояв у Петиції про права (Англія, 1628), в якій конкретизується положення про неможливість ув'язнення вільного громадянина без законних підстав, підкреслюється незаконність функціонування будь-яких таємних чи спеціальних судів, які б не керувалися загальним законодавством, і проголосила неприпустимість позасудових репресій. Отже, тут вбачаються перші спроби розробити механізми забезпечення та захисту прав людини.

Подальшим кроком на шляху до закріплення прав та свобод людини стало прийняття в цій же країні у 1679 р. так званого Habeas Corpus Act (Хабеас Корпус Акт). Цим актом встановлювалися процедурні гарантії особистої недоторканності особи, вводився інститут поруки та застави, а також встановлювалися обмеження строків тримання під вартою.

У 1689 р. в Англії був прийнятий Білль про права, який став юридичною основою конституційної парламентської монархії. Він гарантував право підданих звертатися з петицією до короля, обмежив розмір судових стягнень і штрафів, проголосив свободу виборів до парламенту, свободу слова та суджень у його стінах. Таким чином було закладено основи демократичного парламентаризму.

Паралельно з цим, під впливом Просвітництва, дедалі більшої сили набирають ідеї свободи, природних прав людини, суспільного договору, поділу влади. І вже у XVII-XVIII СТ. В працях видатних мислителів ліберальної концепції й просвітництва - Дж.Локка, Ш.-Л.Монтеск'є, Ж.-Ж.Руссо, І.Канта, Т.Джефферсона, Дж.- Ст.Мілля, І.Бентама - було закладено основи сучасного розуміння прав людини (право на життя, свободу, власність тощо).

Неоціненним правовим документом, який розвинув та конкретизував ці положення, стала Декларація незалежності США 1776 р. Спираючись на природно-правову доктрину прав людини, в Декларації проголошено, що "всі люди створені рівними і наділені Творцем певними невід'ємними правами, до яких належать життя, свобода, прагнення до щастя [8. с. 5-8]. В цьому документі та в Конституції США 1787 р. було закладено не лише підвалини американського конституціоналізму, а й основи ліберальної концепції прав людини. Власне, вперше у світовій практиці саме в конституції були закріплені певні права не як милість з боку короля, а як та природна межа, порушувати яку держава не має права, в тому числі й належно прийнятими законами [1. с. 10-11].

Проте поворотним пунктом у історії людства в його боротьбі за утвердження прав людини, без сумніву, стала Велика французька революція, яка створила без перебільшення документ історичної ваги - Декларацію прав людини та громадянина 1789 р. Декларація вперше на законодавчому рівні закріпила принцип формальної рівності всіх громадян перед законом, заклала основи універсальної концепції прав людини. Були проголошені свобода совісті, свобода слова, презумпція невинуватості, недоторканність особи та її майна, а також встановлювалися обов'язок держави забезпечувати та гарантувати права і свободи людини і право громадян на опір гнобленню. При цьому свобода розумілась як можливість робити все, що не шкодить іншому. Уперше в світовій практиці в Декларації було закріплено загальнодозвільний принцип регулювання правових відносин: «Дозволено все, що прямо не заборонено законом». У ній зазначалося, що причиною будь-якого суспільного лиха є «забуття прав людини і зневага до них». У ст. 1 Декларації сказано: «Люди народжуються і залишаються вільними і рівними в правах. Суспільні відмінності можуть базуватись тільки на міркуваннях загального блага» [6. с. 68-77].

Ці юридичні документи США і Франції стали свого роду еталоном, взірцем для законодавчого закріплення насамперед особистих («громадянських») і політичних прав людини (згодом їх було названо правами першого покоління). Відлік першого покоління прав людини можна вести з періоду встановлення юридичної рівності, коли порушувались ста-

нові межі середньовічного суспільства. Цей період припадає на розвиток буржуазних відносин та становлення буржуазного суспільства.

Поглиблення особистих та розвиток соціально-економічних і культурних прав людини (право на працю, на відпочинок, соціальне забезпечення, медичну допомогу) сформувалось у процесі боротьби народів за покращення свого економічного стану та культурного статусу. Ці вимоги виникли після Першої світової війни завдяки швидкому розвитку промисловості.

Впродовж XVIII-XIX ст. з розвитком у світі принципів конституціоналізму і парламентаризму ідея прав людини все більше втілювалася у нормотворчу практику держав. Вже в XIX ст. у Європі з'явилося кілька проектів конституцій, які містили не тільки «класичні» - особисті й політичні права, але й включали статті, що торкалися прав соціально-економічних та культурних, приписували урядові обов'язки у сферах зайнятості, освіти, громадського здоров'я тощо. Соціальні права цього типу були вперше офіційно включені до мексиканської конституції 1917 року, до радянських конституцій Росії (1918р.), України (1919р.), до конституції Німеччини 1919 року [5. с. 104-110].

А на початку XX ст., особливо після Першої світової війни і появи Ліги націй та Міжнародної організації праці, права людини почали входити до предмета міжнародно-правового регулювання.

Ці права можна назвати правами всього людства - правами людини і правами народів. Це право на мир, безпеку, незалежність. Мова йде про ті права особистості, які не пов'язані з її особистим статусом, а диктуються належністю до якої-небудь спільноти. [3. с. 135].

Становлення цього покоління прав людини було викликане такими причинами: національно-визвольні рухи країн, що розвиваються та загострення глобальних світових проблем після Другої світової війни.

Це спричинило інтернаціоналізацію юридичних формулювань прав людини, прийняття міжнародних пактів про права людини, законодавче співробітництво країн у галузі прав людини [2. с. 286].

І саме тоді питання захисту прав людини широко вийшло за вузьконаціональні межі і стало об'єктом регулювання міжнародного права. У 1948 р. Організацією Об'єднаних Націй було прийнято Загальну декларацію прав людини - перший документ універсального характеру, а в 1966р. було прийнято Міжнародний пакт про громадянські та політичні права і Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. Ці два Міжнародних пакти з прав людини та Загальну декларацію прав людини часто називають Міжнародною хартією (або Міжнародним біллем) прав людини [4. с. 28]. Саме ці документи на міжнародному рівні проголосили основні громадянські, політичні, соціально-економічні та культурні права і тим самим встановили стандарти та ідеали, якими і сьогодні прагнуть слідувати усі країни світу.

Посилання:

1. Бисага Ю. М. Права людини. 2003.
2. Кавун. В. Правова природа і особливості міжнародних правозахисних механізмів реалізації конвенції з прав людини // Вісник Львів. Ун-ту. 2000. Вип. 2.
3. Карташкин В.А. Права человека в международном и внутригосударственном праве. - М., 1995.
4. Мюлерсон. М.А. Права человека: идеи, нормы, реальность. - М., 1991.
5. Права человека в истории человечества и в современном мире, за ред. Е.А.Лукашева. - М., 1989.
6. Сидоренко Н. Історія становлення та розвитку інституту захисту прав людини в Європі // Вісник Львів. Ун-ту. 1999, №34.

7. Сироїд М.К. Міжнародне публічне право. Харків, 2005.
8. Стадник Г. Виникнення і розвиток міжнародної та європейської інституційної системи захисту прав людини і формування її нормативно-правової основи. // Право України. – №1. - 2005.

Прокопенко П.*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ БОРОТЬБИ З ТЕРОРИЗМОМ

Annotation: The analyze of state of human rights during combating terrorism and the definition of main problems arising during it are given in that article.

За визначенням Генерального секретаря ООН Кофі Аннана, «тероризм - це глобальна загроза з глобальними наслідками, за своїм характером він є викликом засадничим принципам права, порядку, прав людини і мирного врегулювання спорів, які лежать в основі утворення ООН. Тому боротьба з тероризмом відповідає інтересам не лише держав і міжурядових установ, а й громадянського населення на місцевому, національному і глобальному рівнях».

Логіка розвитку світової цивілізації свідчить, що найпершою умовою боротьби з тероризмом є дотримання прав людини, зафіксованих у Загальній Декларації прав людини. А обов'язком цивілізованого світу в разі їх порушення є захист свободи й створення умов для виживання людини.

Великою спокусою для країн, що зіткнулися на власному досвіді з терором, стає масована атака на тероризм, яка може відсунути на задній план правові гарантії, що постають у демократичній державі над усе. Багато країн світу ухвалили законодавство щодо боротьби з тероризмом, а це, своєю чергою, значно обмежило основні права людини.

Суспільство погодилося з тим, що заради власної безпеки треба поступитися певними свободами. Зараз ця ідея набула розголосу: дискусії точаться навколо таких прав, як недоторканність приватного життя, житла та таємниця листування.

Міжнародна система захисту прав людини, створена самими урядами, перебуває під безпрецедентним навантаженням. Комісія ООН з прав людини - найбільший світовий форум з прав людини - постійно піддається нападкам з боку урядів. Механізм моніторингу прав людини міжнародними експертами перевантажений і зазнає постійного політичного тиску. Рада Безпеки не вживає належних заходів щодо захисту цивільних у збройних конфліктах.

Обмін інформацією між таємними службами та поліцією став звичним явищем. Серед основних способів, які дають змогу завчасно виявити злочин, - відео та аудіо спостереження, складання повного реєстру громадян, залучення довірених осіб тощо. У цьому контексті слід акцентувати увагу на словах зі звернення Генерального секретаря ООН Кофі Аннана до Ради Безпеки ООН від 18 січня 2002 року: «Нам потрібні пильність у запобіганні терористичним актам та твердість в їх засудженні і покаранні, однак при цьому жодним чином ми не маємо поступатися іншими ключовими пріоритетами, такими як права людини».

Держава має використати весь наявний арсенал правових засобів, які є в її розпорядженні, аби запобігти терористичній діяльності, але вона не може вдаватися до заходів, що підривають її власні фундаментальні цінності, які вона покликана захищати. Якщо дер-

*Студент V курсу спеціальності «Міжнародні відносини» Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник: к.і.н., доц. Шинкаренко Т.І.

жава діятиме в такий спосіб, вона ризикує потрапити в ту саму пастку, яку тероризм розставляє для демократії та правової держави.

Повагу до прав людини в жодному разі не можна розглядати як перешкоду на шляху ефективної боротьби з тероризмом. Поєднання імперативів захисту суспільства та захисту прав і основних свобод цілком можливе.

Джерела:

1. Тероризм и права человека – по инициативе ЮНЕСКО <http://www.unesco.org/bpi/rus/pdf/04-39-Russe.pdf>
2. Защита прав человека и основных свобод в условиях борьбы с терроризмом <http://www.hri.ru/docs/?content=file&id=377>
3. Прощайте, права человека http://www.alx.lv/?lang=1&page=fullstory&id_article=39
4. Борьба с терроризмом и права человека <http://www.hrw.org/legacy/russian/backgrounders/2003/usa/>
5. С терроризмом нельзя бороться террористическими методами <http://antiterror.ru/library/smi/174595290>

Касьян О.*

ПРОБЛЕМИ РІВНОПРАВНОСТІ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

The present article is dedicated to the sharp problem of the modern days – the aspect of gender equality. Analyzing the historic retrospect of gender quality establishment process, the author presents her own thoughts on the topic.

Рівноправ'я чоловіків і жінок є невід'ємною частиною прогресу людства, елементом демократії і важливою умовою розбудови демократичного суспільства та правової держави. Сучасний стан міжнародних відносин не дозволяє ігнорувати знання, здібності та потенціал жінок, а також потребує повного їх використання.

Довгий час жінка була відчужена від влади, обмежена в правах і відповідно не мала можливостей реалізувати свої формально проголошені права. Лише в умовах розбудови демократичного суспільства і правової держави, коли реально забезпечуються не тільки рівні права, але й рівні можливості реалізації цих прав різноманітними організаційно-правовими засобами, утверджується принцип рівності прав і свобод громадянина.

Концепція «гендера» в останні десятиліття стала актуальною проблемою наукових досліджень соціології, психології, культурології, філософії, міжнародних відносин та інших гуманітарних наук.

Саме слово «гендер» не має в українській мові адекватного перекладу, а його написання та вимова скопійовані з англійської. Потрібно зазначити, що виходячи з проведеного дослідження, «гендер» - це категорія соціальна, політична, культурна, а не фізіологічна. Тобто саме гендерні установки відображають стратегію стать-гендер та вказують, ким ми повинні бути: жінкою чи чоловіком, хлопчиком чи дівчиною.

Якщо ми говоримо про гендерну рівність, то тут ми маємо на увазі, перш за все, рівні можливості реалізації своїх прав і свобод. З історичного огляду видно, що жінки «завоювали» повагу до себе та своїх прав протягом століть. Цікавим є те, що не лише відомі жінки, такі як: Христина Пізанська, Мері Астелл, Мері Уоллстонкрафт, а й видатні чоловіки Ж. Ж. Руссо, Томас Мор, Томмазо Кампанелла, Ж. Кондорсе досліджували проблеми гендерного паритету. При чому в основі багатьох гендерних досліджень лежить теза щодо взаємопропорційності дотримання прав жінок, їх участі в суспільному житті та розвитку людства.

В наш час актуальними стали питання «фемінізації» безробіття, бідності, інфекційних захворювань, наркоманії та ін. Організація Об'єднаних Націй, Рада Європи, Європейський Союз, Організація з безпеки та співробітництва в Європі, підтримують, розвивають ідеї гендерного паритету, а також реалізують проекти щодо забезпечення рівності жінок і чоловіків.

Щодо витоків гендерної нерівності, то вони уходять корінням у глибоку давнину: жінка – оберігає домашнє вогнище, а чоловік – воїн, полює на здобич, пізніше чоловіки керують людськими долями, ведуть війни, перемови, розподіляють світ, а жінки чекають на них вдома, вивчаючи музику, мови, співи.

*студентка V курсу спеціальності «Міжнародні відносини» Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник: к.і.н., доц. Шинкаренко Т.І.

Сьогодні жінкам дуже важко потрапити у світ політики чи великого бізнесу, до них і зараз ставляться як до «хатніх господинь». Але і слід зауважити, що у другій половині ХХ, першій половині ХХІ століть на арену виходять чудові жінки із чоловічими амбіціями та можливостями: Маргарет Тетчер, Ангела Меркель, Кондоліза Райз, Юлія Тимошенко.

Якщо говорити про національний рівень питань гендерної нерівності, то все більшого занепокоєння викликає проблема насильства, розповсюдження ВІЛ/СНІДу серед жінок, а також проблема нерівної оплати праці: так за одну й ту ж роботу чоловік та жінка отримують різну заробітну плату.

Організація Об'єднаних Націй з перших днів свого існування проголосила пріоритетним напрямком своєї діяльності забезпечення рівності прав і свобод жінок та чоловіків. Так, у Статуті ООН сказано про недопущення дискримінації за статевими ознаками. У Загальній Декларації прав людини гендерний паритет визнаний одним із факторів стабільності у світі. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р. є одним із головних міжнародно-правових актів у сфері гендерних проблем, в ній передбачені санкції як локального так і глобального характеру, навіть до застосування санкцій.

Під егідою Організації Об'єднаних Націй було проведено чотири всесвітні конференції з прав жінок, протягом яких акцентувалася увага на залучення жінок до політичного життя, процесу прийняття рішень, було наголошено, що саме «фемінізація» політики сприятиме прогресу людства. ООН постійно співпрацює з урядами окремих країн у сфері рівності жінок і чоловіків, сприяє розробці гуманних законопроектів, у яких повинні забезпечуватися права і свободи жінок.

Проблема нерівності жінок і чоловіків набуває глобального характеру. При чому ми не можемо віднести її до конкретної сфери: чи-то соціальної, чи-то політичної. Сьогодні гендерні проблеми торкаються й медицини, і освіти, і міжнародних відносин.

Процеси мондіалізації невпинно впливають на розвиток людської спільноти. Глобальні проблеми переплітаються одна з одною, при чому все частіше це відображається на становищі жінок. Лише окремі з них можуть забезпечити себе та своїх дітей гідними умовами існування, більше третини жінок на Землі страждають від домашнього насильства, значна кількість аби влаштувати життя незаконно емігрують до країн Західної Європи, де дуже часто потрапляють у сексуальне рабство.

Рада Європи підтримує ініціативи Організації Об'єднаних Націй і сприяє розповсюдженню основних постулатів гендерної політики ООН. У Європейській соціальній хартії країни-члени Ради Європи проголошують рівні права чоловіків і жінок на працевлаштування, отримання гідної заробітної плати та забезпечення рівних прав і можливостей у всіх сферах життєдіяльності.

Організація Об'єднаних Націй сьогодні має стати тією ланкою у системі міжнародних відносин, що має об'єднати зусилля Ради Європи, Європейського Союзу, урядів, неурядових організацій у забезпеченні гідного становища жінок та гендерної рівності.

Література:

1. Вайнгартен Сюзанна. Фемінізм без жіночого руху // Незалежний культурологічний часопис. - Число 17. - Львів, 2000. - С.58-68
2. Вплив Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок // Жінка у світі політики. Бюлетень № 18. Березень 1999. – С.25-26.
3. Гендерна демократія – стратегія ХХІ століття: від Пекіна до Нью-Йорка. 1995-2000р./ Уклад., пер. з англ. Смоляр Л. – Одеса: Друк, 2000. – 232 с.
4. Еволюція правового становища жінок: історія і сучасність. / Упорядники О.М. Руднева, О.Р. Дашковська, наук. Ред. А.П. Гетьман. – Харків: Право, 2000. – 196с.

5. Загальна декларація прав людини // http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_015 – 19 квітня 2008р.
6. Загальна рекомендація №19 Комітету ООН з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок // Проблеми насильства в сім'ї: правові та соціальні аспекти / Упоряд. Руднева О.М. - Харків: Право, 1999. - С.111-119.
7. Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти // Еволюція правового становища жінок: історія і сучасність / Упорядники О.М.Руднева, О.Р.Дашковська; наук. ред. А.П.Гетьман. - Харків: Право, 2000. - С.148-156.
4. Еволюція правового становища жінок: історія і сучасність. / Упорядники О.М. Руднева, О.Р. Дашковська, наук. Ред. А.П. Гетьман. – Харків: Право, 2000. – 196с.
5. Загальна декларація прав людини // http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_015 – 19 квітня 2008р.
6. Загальна рекомендація №19 Комітету ООН з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок // Проблеми насильства в сім'ї: правові та соціальні аспекти / Упоряд. Руднева О.М. - Харків: Право, 1999. - С.111-119.
7. Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти // Еволюція правового становища жінок: історія і сучасність / Упорядники О.М.Руднева, О.Р.Дашковська; наук. ред. А.П.Гетьман. - Харків: Право, 2000. - С.148-156.
8. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок - К.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. - С. 125-136.
9. Конвенція про права дитини // Проблеми насильства в сім'ї: правові та соціальні аспекти / Упоряд. Руднева О.М. - Харків: Право, 1999. - С.163-189.
10. Конвенція 100 про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності // Еволюція правового становища жінок: історія і сучасність / Упорядники О.М.Руднева, О.Р.Дашковська; наук. ред. А.П.Гетьман. - Харків: Право, 2000. - С.157-161
11. Конвенція 145 відносно застосування праці жінок на підземних роботах у будь-яких шахтах // Еволюція правового становища жінок: історія і сучасність / Упорядники О.М.Руднева, О.Р.Дашковська; наук. ред. А.П.Гетьман. - Харків: Право, 2000. - С.162-169

Медведєва М.О.*

ПРАВО НА СПРИЯТЛИВЕ ДОВКІЛЛЯ В КОНТЕКСТІ УНІВЕРСАЛЬНИХ СТАНДАРТІВ ПРАВ ЛЮДИНИ

The article analyses the genesis and place of a right to favourable environment in the system of universal standards of human rights. The author considers the documents from the International Charter of Human Rights as well as declarations on environmental protection and makes conclusions on the correlations between International Law on Human Rights and International Environmental Law.

Прийняття Загальної декларації з прав людини 1948 року (далі – ЗДПЛ), безперечно, стало важливою подією у визнанні та юридичному оформленні універсальних стандартів прав людини. Більшість вітчизняних та іноземних науковців у галузі міжнародного права визнають за цим міжнародним документом силу звичаєвого права, з чим важко не погодитись. І хоча Декларація не закріпила права на сприятливе/безпечне/здорове навколишнє середовище, проте заклала підвалини для його розвитку і визнання на міжнародному універсальному та регіональному рівнях.

Як і у ЗДПЛ, у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року, Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права 1966 року чи Європейській конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 року також відсутні будь-які посилання на екологічні права людини. Це, передусім, пов'язано із тим, що міжнародна спільнота усвідомила наявність і важливість екологічних питань, а також зв'язок між станом навколишнього середовища та правами людини, коли основні міжнародно-правові документи в галузі прав людини були вже прийняті [1, с.67]. У післявоєнні 50-60-ті роки міжнародне співтовариство цікавило більше питання забезпечення громадянських, політичних, соціально-економічних та культурних прав. Лише після проведення Конференції ООН з навколишнього середовища у Стокгольмі 1972 р. в порядку денному постало питання про необхідність охорони довкілля з метою забезпечення фундаментальних прав людини. Наступна Конференція ООН з навколишнього середовища і розвитку 1992 р. (Ріо-де-Жанейро), як і Стокгольмська конференція, носила явно виражений антропоцентричний характер, що яскраво проявилось у текстах ухвалених декларацій принципів. Так, Стокгольмська декларація у принципі 1 проголосила:

«Людина має основне право на свободу, рівність і сприятливі умови життя у навколишньому середовищі, якість котрого дозволяє проводити гідне та процвітаюче життя, і несе головну відповідальність за охорону та покращення навколишнього середовища на благо нинішнього та майбутніх поколінь» [2, с.10-13].

Принцип 1 Декларації Ріо містить таке формулювання даного права:

«Турбота про людину є центральною ланкою в діяльності по забезпеченню сталого розвитку. Люди мають право жити в доброму здоров'ї і плідно працювати у гармонії з природою» [2, с.14-17].

Хоча деякі дослідники критикують обидва принципи як такі, що містять абстрактні й нечіткі визначення права на сприятливе довкілля, тим не менше, вони стали своєрідним поштовхом до визнання такого права в міжнародно-правовій площині та розвитку

*кандидат юридичних наук, асистент кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

договірної і судової практики в даному напрямку. Окремо слід наголосити на важливості Декларації Ріо-де-Жанейро в тому аспекті, що вона на універсальному рівні закріпила концепцію сталого розвитку, яка є центральною не лише для міжнародного права навколишнього середовища, міжнародного економічного права, але й для міжнародного права прав людини. Відмінною ознакою концепції визнається охорона прав не тільки теперішнього, але й майбутніх поколінь на сприятливі умови довкілля та на користування природними ресурсами належної якості.

Зв'язок між правами людини та охороною навколишнього середовища визнається в ряді документів, ухвалених в рамках системи ООН, зокрема ГА ООН, наприклад, в резолюції ГА ООН «Про необхідність забезпечення здорового навколишнього середовища для добробуту людини» 1990 р., численних резолюціях Комісії ООН з прав людини, наприклад, «Негативний вплив незаконного переміщення і захоронення токсичних і небезпечних продуктів та відходів на права людини» 2005 року. Такий зв'язок можна розглядати в двох аспектах: по-перше, захист навколишнього середовища може виступати засобом досягнення мети дотримання універсальних стандартів в галузі прав людини (наприклад, права людини на життя, здоров'я та харчування). По-друге, юридичний захист прав людини може стати засобом досягнення цілей захисту та збереження навколишнього середовища [3] (наприклад, захист прав на отримання екологічної інформації або права на доступ до правосуддя).

Право на сприятливе довкілля знаходить відображення в регіональних документах, таких як Оргуська конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища, 1998 р., Африканська хартія прав людини і народів 1981 р. (ст.24), Додатковий протокол (Сан-Сальвадорський) до Американської конвенції з прав людини 1969 р., що стосується економічних, соціальних та культурних прав, 1988 р. (ст.11). Крім того, конституції багатьох держав також закріплюють дане право, наприклад, ст.50 Конституції України проголосила:

«Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди» [4, с.13].

Таким чином, хоча ЗДПЛ не містить права на сприятливе довкілля, проте деякі з передбачених у ній прав і свобод є необхідною складовою, умовою і гарантією дотримання права на сприятливе довкілля, як, зокрема, підкреслюється у доповіді Спеціального доповідача з навколишнього середовища і розвитку Ф.З. Ксентіні, призначеного Комісією ООН з прав людини. Мова йде про такі фундаментальні права і свободи людини:

1) Право на життя (ст.3). Забезпечення сприятливого для людини навколишнього середовища є необхідною умовою дотримання та забезпечення права на життя, оскільки воно прямо залежить від стану та умов оточуючого навколишнього середовища (забруднення атмосфери, водних ресурсів, фауни та флори призводить до погіршення здоров'я людини та загрожує її життю).

2) Право на повагу особистого і сімейного життя, а також на недоторканність житла (ст.12). Дана стаття певною мірою кореспондує ст.8 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 р., яка є найбільш застосовуваною у практиці Європейського суду з прав людини, коли мова йде про захист права на сприятливе довкілля (справи *Guerra and others v. Italy* 1998 р., *Lopez Ostra v. Spain* 1994 р., *Kyrtatos v. Greece* 2003 р). Проте в кожному випадку позивачі повинні продемонструвати, що погіршення стану навколишнього середовища перешкоджає здійсненню індивідуального права користуватися своїм житлом, тобто довести причинно-наслідковий зв'язок між шкодою навколишньому середовищу та шкодою конкретній особі/групі осіб.

3) Право на приватну власність (ст.17). Дане право може використовуватись в якості засобу захисту права на сприятливе довкілля чи окремих його компонентів, що складають невід'ємну частину такої власності і наділяють її відповідною ринковою вартістю. Однак, як показує практика Європейського суду з прав людини, право на приватну власність часто конфліктує з природоохоронною політикою держави (справа *Fredin v. Sweden* 1991 р., *Matos e Silva, Lda., and others v. Portugal* 1996 р.).

4) Право на інформацію (ст.19), право на свободу мирних зборів (ст.20), право на участь в управлінні країною (ст.21) та право на доступ до правосуддя (ст.10) складають підґрунтя так званих процесуальних екологічних прав [5], які допомагають забезпечити на належному рівні захист матеріального права – права на сприятливе довкілля. Дане питання детально регламентується Організацією конвенцією про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища, 1998 р.

5) Право на сприятливі умови праці (ст.23), що означає право людини працювати в умовах, які не спричиняють шкоду здоров'ю та життю (відсутність токсичних речовин, інших небезпечних хімічних речовин та матеріалів, наприклад, таких як азбест, пестициди, інсектициди тощо), а також право відмовитись виконувати роботу, яка призводить до забруднення довкілля. Право на сприятливі умови праці закріплено в конвенціях Міжнародної організації праці (Конвенція щодо хімічних речовин №170 1990 р., Конвенція про безпеку та гігієну праці у будівництві №167 1988 р., Конвенція про охорону праці при використанні азбесту №162 1986 р.).

6) Право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який необхідний для підтримання здоров'я та добробуту людини (ст.25). Право на доступ до якісних і безпечних продуктів харчування передбачає право людини споживати таку їжу, яка не містить небезпечних хімічних речовин (пестицидів, генетично модифікованих організмів), а також право на доступ до чистої питної води. Право на житло означає забезпечення соціальних, санітарно-гігієнічних, екологічних умов існування людини, що досягається шляхом подолання застарілих поглядів на житло як «чотири стіни і один дах» [6].

7) Право на участь у культурному житті суспільства (ст.27) включає право на збереження унікальних природних та культурних об'єктів, що складають всесвітню спадщину. Особливе значення в даному контексті набувають конвенції, ухвалені під егідою ЮНЕСКО, наприклад, Конвенція про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини 1972 р.

8) Право на соціальний і міжнародний порядок, за якого забезпечуються права та свободи людини (ст.28). Загально визнано, що «порядок», на який посилаються автори Декларації, також охоплює стан урегульованості й вирішення глобальних екологічних проблем.

Комітет ООН з прав людини також зробив внесок у справу захисту екологічних прав людини. Більшість розглянутих ним справ стосувались захисту екологічних прав корінного населення і ґрунтувались на порушенні ст.27 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р., де мова йде про права етнічних, релігійних та мовних меншин на користування своєю культурою (справи *Bernard Ominayak and the Lubicon Band v. Canada* 1984 р., *Sara et al. v. Finland* 1990 р., *Länsman et al. v. Finland* 1992 р., *Jouni E. Länsman et al. v. Finland* 1995 р., *Norpu et al. v. France* 1993 р.). У 1994 р. Комітет ухвалив Загальний коментар №23 до статті 27 Пакту, у якому визначив, що «культура виявляється у різноманітних формах, включаючи своєрідний спосіб життя, пов'язаний з використанням природних ресурсів, особливо у випадку корінних народів» [1, с.85]. Неабияке значення для розвитку універсальних стандартів прав людини має також Декларація ООН про права

корінних народів, схвалена резолюцією ГА ООН 61/295 від 13 вересня 2007 р., у якій проведено паралель між охороною навколишнього середовища та правами корінних народів на землю і природні ресурси.

Екологічні права людини прийнято вважати правами «третього покоління» (колективними правами або правами солідарності) з огляду на те, що ані ЗДПЛ, ані Міжнародні пакти про права не закріпили право на сприятливе довкілля серед універсальних стандартів прав людини. Права «третього покоління» - права, носіями яких є народи, нації, об'єднання індивідів, групи, але не окремі індивіди. Однак як показує міжнародна договірна і судова практика, кожна окрема людина має право на сприятливе довкілля, а також ряд інших прав, зокрема, процесуальні екологічні права, необхідні для забезпечення гідного життя і вільного розвитку особистості.

В науці виділяють три основних підходи до питання про місце екологічних прав в загальній системі прав людини:

1) Використання існуючих прав: права людини, які вже захищені міжнародними механізмами і національними конституціями, відіграють вагомую роль в захисті навколишнього середовища, у зв'язку з чим створення нових норм буде зайвим та контрпродуктивним. Натомість державам варто спрямувати свою діяльність на імплементацію вже існуючих стандартів.

2) Перегляд існуючих прав: сучасні механізми захисту екологічних прав людини в рамках існуючих стандартів прав людини недостатні без відповідних конвенційних правил тлумачення та застосування цих прав. У зв'язку з цим діючі стандарти повинні підлягати перегляду в контексті екологічних інтересів, яких не існувало на момент виникнення цих прав людини.

3) Нові права на навколишнє середовище: діючі стандарти в галузі прав людини непрямо зачіпають проблеми навколишнього середовища, їм не вистачає точності, запропоновані механізми вирішення екологічних проблем недостатньо гнучкі, тому необхідною є нова норма, що прямо стосується навколишнього середовища [3, с.150-151].

На нашу думку, створення нових норм не вирішує проблеми ефективності міжнародного права, зокрема, міжнародного права прав людини чи міжнародного права навколишнього середовища. Наразі нагальним є ефективне застосування існуючих норм з метою забезпечення універсальних стандартів прав людини та міжнародно-правових засад охорони навколишнього середовища. Як показує практика Європейського суду з прав людини, за умови існування дієвого механізму захисту прав людини необхідність надання юридичного оформлення праву на сприятливе довкілля відпадає.

Хоча документи, що складають так званий Біль про права людини, спрямовані на охорону і захист окремих прав і свобод, проте необхідно пам'ятати, що сучасний незадовільний, навіть критичний, стан глобального довкілля змушує вносити корективи в поведінку держав як основних суб'єктів міжнародного права, міжнародних організацій, а також окремих індивідів чи їх угруповань у зазначеній сфері. Свідченням цьому є прийняття міжнародних конвенцій з охорони довкілля, що покладають суттєві обмеження на різні види діяльності людини, яка змушена підпорядкувати свої потреби і бажання інтересам охорони навколишнього середовища. Правам завжди кореспондують обов'язки. Тому реалізація прав, які можуть нести потенційну загрозу навколишньому середовищу, має бути узгоджена з природоохоронними стандартами. Ефективна ж реалізація права на сприятливе довкілля в рамках різноманітних існуючих універсальних та регіональних механізмів захисту прав людини зробить значний внесок у справу боротьби із забрудненням навколишнього середовища, нераціональним використанням природних ресурсів та деградацією екосистем.

Список літератури:

1. Кравченко С.М. Актуальні проблеми міжнародного права навколишнього середовища / Кравченко С.М., Андрусевич А.О., Бонайн Дж.Е. ; під заг. ред. проф. С.М. Кравченко. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені І.Франка, 2002. – 336 с.
2. Збірник міжнародно-правових актів у сфері охорони довкілля / Екоправо – Львів ; [відпов. ред. проф. Світлана Кравченко ; упоряд. Андрій Андрусевич та ін.]. – 2-ге вид., доп. – Львів: Норма, 2002. – 416 с.
3. Сучкова В.А. К вопросу о классификации экологических прав человека / В.А. Сучкова // Московский журнал международного права. – 2006. - №2. – С.146-157.
4. Конституція України із змінами, внесеними згідно із Законом №2222-IV від 8.12.2004, ВВР, 2005, №2, ст.44. – Харків: «Фоліо», 2006. - 48 с.
5. Кравченко С., Андрусевич А. Розвиток екологічних прав людини у міжнародному праві / С.Кравченко, А.Андрусевич // Право України. — 2001. — № 2. — С. 133-136.
6. Review of further developments in fields with which the Sub-Commission has been concerned “Human rights and the environment”. Final report prepared by Mrs. Fatma Zohra Ksentini, Special Rapporteur. Commission on human rights, Sub-Commission on prevention of discrimination and protection of minorities. 6 July 1994. UN.Doc. E/CN.4/Sub.2/1994/9.

Гладкий В.*

КВАЛІФІКАЦІЯ ГОЛОДОМОРУ, ЯК ЗЛОЧИНУ ГЕНОЦИДУ ПРОТИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

The present article is dedicated to the research of the sharp problem of Famine as terrible Genocide of Ukrainian Nation. The author analyses the origins, events and consequences of this crime of Soviet Regime and proves that the Famine of 1932-1933 constituted itself full scale Genocide of Ukrainians in the Soviet Union.

Геноцид проти Української нації відбувався, за визначенням «батька» Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього Рафаеля Лемкіна (Rafael Lemkin), в чотири етапи:

1. Винищення інтелігенції;
2. Знищення Церкви та духовництва;
3. Штучний голод;
4. Депортації та заселення українських земель іноземцями [1].

Такий метод поетапного і різностороннього знищення Української нації Р. Лемкін вбачав в тому, що «Українське населення є дуже вразливе до расового вбивства його вибраних частин, тому комуністична тактика не наслідувала взірця німецьких нападів проти євреїв. Українська нація є надто багатолюдна, щоб можна було її цілковито знищити ефективним способом» [2]. Варто звернути увагу на те, що кожен етап сталінського геноциду проти Української нації, окремо має в собі склад злочину геноциду. Однак, саме третій етап геноцидної політики СРСР в науковому колі є найбільш дискусійним, відносно відповідності ЮСЗ геноциду. Тому, як сама Загальна декларація прав людини в ч. 2 ст. 11 забороняє засудження особи за діяння, які не були на час їх вчинення злочином. Однак, Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, ч. 2 ст. 7 Конвенції про захист прав людини та основних свобод, Конвенція про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів, не вважають протиріччям своїх норм з нормою Загальної декларації, що дає підстави кваліфікувати Great Famine, як злочин геноциду.

У Надзвичайного і повноважного посла України д.ю.н. проф. Володимира Василенка на радянську політику хлібозаготівель, як метод реалізації геноциду, існує досить специфічна точка зору. Проводячи паралель з причинами Голодомору (Golodomor) та Голокосту (Holokost) політику хлібозаготівель професор називає «фактичним прикриттям справжніх мотивів злочину». Навіть у фашистській Німеччині, на думку В. Василенка, «де існувала офіційно схвалена расистська доктрина, геноцидна акція проти євреїв відбувалася під прикриттям евфемізму «остаточне вирішення єврейського питання». [...] планування надмірного вилучення в селян виробленої ними сільгосппродукції є рівнозначним плануванню Голодомору. Таким чином, можна стверджувати: план винищення українських селян був замаскований під надмірні плани хлібозаготівель» [3].

* студент II курсу Юридичного факультету Міжнародного Соломонова університету. Науковий керівник: доц. Вінгловська О.І.

Об'єкт геноциду

Виходячи з того принципу, що безпосереднім об'єктом геноциду є безпека людства, а додатковими обов'язковими безпосередніми об'єктами також виступають життя, здоров'я та воля членів національних (від англ. nation – в розумінні «політична нація»), етнічних, расових чи релігійних груп, [4] потрібно довести, що об'єкт геноциду є об'єктом Голодомору, що впливає з відповідності потерпілої сторони.

Спрямованість Голодомору проти селянства серед наукових кіл істориків та юристів породжує дискусії щодо того, чи вірно відносити селян до тих груп, які захищає Конвенція про запобігання злочину геноциду. В п. 82 Судова Палата Міжнародного трибуналу по колишній Югославії 14 грудня 1999 р. Визнала той факт, що намір вчинені злочину геноциду може проявлятися в двох формах. «Він може проявлятися в бажанні винищення дуже великої кількості членів цієї групи, і в цьому випадку воно буде показувати собою намір знищити групу в масовому порядку. Разом з тим, він також може складатись з бажаного винищення частини цієї групи [тобто керівництва групи] наслідком чого може стати зникнення цієї групи як такої. Це буде наміром знищити групу «вибірково»» [5]. Варто зауважити, що селянство, за визначенням самого організатора геноциду Української нації, є рушійною силою народу [6] – тому у знищенні селянства доцільно вбачати винищення частини нації по через що неминуче відбулося б знищення нації у цілому.

Варто також зауважити, що сам Р. Лемкін Голодомор, як елемент геноциду проти Української нації, визначав як «класичний приклад радянського геноциду, його найдовший і найширший експеримент русифікації, а саме – винищення Української нації». [7] Тобто сам творець і теоретик поняття «геноцид» визнав Українську націю – потерпілою стороною, яка є тотожною потерпілою стороною злочину геноциду. Таким чином, Р. Лемкін, в своїй статті «Радянський геноцид в Україні» («Soviet Genocide in the Ukraine»), визнав те, що проти Української нації СРСР вчинило геноцид. Д-р Лемкін спростовував те, що політика винищення Й. Сталіна була направлена виключно на куркульство, як соціальний клас: «Метод, застосований в цій частині плану, не обмежувався якоюсь окремою групою. Потерпали всі – чоловіки, жінки, діти. [...] голод був потрібний радянській владі, отже, вона створила його «на замовлення», накладаючи надзвичайно високу зернову квоту як державний податок». Жертв Голодомору Р. Лемкін чітко визначав як потерпілу сторону від злочину геноциду, яка мала свою специфіку: «Звертаю увагу на факт, що не було спроб цілковитого знищення, подібного до німецького методу атаки на євреїв. Все-таки, якщо радянська програма буде цілком успішна, якщо інтелігенція, священики і селяни можуть бути викоріненні, Україна загинула б так само, як коли б було убито кожного українця, бо вона втратила б ту частину народу, яка зберігала і розвивала її культуру, її вірування, її спільні ідеї, які керували нею і дали їй душу, що, коротко кажучи, зробило її нацією, радше ніж масою людей». [8]

Об'єктивна сторона

Об'єктивну сторону злочину геноциду утворюють ті дії, які спрямовані на повне чи часткове знищення будь-якої з захищених Конвенцією по запобігання злочину геноциду груп. [9] Відштовхуючись від п. «с» ст. II Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, одним з таких елементів, який характерний для Голодомору, є сплановане створення для будь-якої групи таких життєвих умов, які розраховані на повне чи часткове їх фізичне винищення. Цей пункт включає у свій зміст умисне позбавлення ресурсів, що є необхідними для групи осіб (вода, продовольчі товари, одяг, житло, медичний огляд). Також, до цього пункту відноситься позбавлення засобів для підтримки життя, наприклад, можуть бути конфісковані врожай, їжа, насильницьке переселення чи висилка до пустелі, утримання в таборах, блокада, припинення постачання теплових ресурсів в холодну пору року.

Ця норма Конвенції має місце в політиці винищення Й. Сталіна відносно українців. Так з 22 жовтня 1932 р. Сталін надав комісіям В. Молотова і Л. Кагановича надзвичайні повноваження відносно України і Кубані, які ініціювали постанови ЦК КП(б)У від 18 та РНК УСРР від 20 листопада 1932 р. «Про заходи щодо посилення хлібозаготівель», якими ставилась вимога виконати план хлібозаготівель до 1 січня 1933 р. і створити насінневі фонди до 15 січня 1933 р., забороняли витратити натуральні фонди, утворені в колгоспах, які не розраховувалися з державою, наказували вилучати раніше розданий хліб та вводити штрафи *in natura* «порядком додаткового завдання з м'ясозаготівель у розмірі 15-місячної норми здавання даним колгоспом м'яса як усупільненої худоби, так і худоби колгоспників». [10] Райвиконкомам було надане право зараховувати до фонду хлібозаготівель всі натуральні фонди колгоспів. Колгоспи-боржники, які видавали аванси за відпрацьовані трудовні або для громадського харчування понад встановленої норми (15% від фактичного обмолоту), повинні були негайно організувати повернення «незаконно розданого хліба» з тим, щоб спрямувати його на виконання плану. [11] Партійна ж постанова до цього також долучала штраф *in natura* для колгоспів, «які незадовільно виконують план хлібозаготівель, стосовно колгоспників, що мають посіви зерна на присадибних землях, повністю зарахувати все одержане ними з присадибних ділянок зерно в залік натуральної видачі на трудовні з вилученням надлишку виданого хліба на виконання плану хлібозаготівель» [12], що посилено призвело до сильного голоду і голодної смерті десятків тисяч селян, про що заявляють багато дослідників цієї теми. [13] Власне на цій підставі, Голодомор, що був вчинений СРСР на території окупованої України, на думку д-ра Джеймса Е. Мейса (James E. Mace) згідно Міжнародного права є актом злочину геноциду. [14]

7 серпня 1932 р. ЦВК і РНК СРСР прийняли Постанову «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперації та про зміцнення громадської (соціалістичної) власності», [15] яка запам'яталась в історії під назвою «Закон про 5 колосків». Згідно з постановою за розкрадання колгоспного чи кооперативного майна передбачався розстріл із конфіскацією всього майна з можливістю заміни на термін ув'язнення не менше десяти років у випадку пом'якшувальних обставин. [16]

Для того, щоб змусити селян віддати хліб, радянська влада з 18 листопада 1932 р. застосувала показове покарання: села, які тривалий час не могли розрахуватися з державою, – ставили на так звану «чорну дошку». Це означало те, що в таких селах в покарання за саботаж закривались всі державні та кооперативні магазини, припинялись всілякого роду кредитування і впроваджувалось дочасне стягнення кредитів та інших фінансових зобов'язань, вилучались усі продуктові запаси і заборонявся пропуск продуктів в село, заборонялась торгівля взагалі та виїзду за межі села, які обгороджувались заборами і охоронялись активістами з народу. [17] В принципі, в цьому і міститься відмінна специфіка українського геноциду від інших визнаних геноцидів. Певна річ, що багато народів СРСР голодували, але «тільки в Україні застосовувалась політика «чорної списків» для того, щоб знищити максимальну кількість людей» [18]. Тому жахливий терор, який вчинив Й. Сталін проти інших народів, які перебували як і Український народ в окупації юридично, як зазначає д.ю.н. проф. В. Василенко правильно назвати винищенням, але не геноцидом. [19]

Тільки станом на 6 грудня 1932 р. постановою ВУЦВК і РНК УСРР поставили на «чорну дошку» шість сіл, місцеві органи влади – 51 село та 380 колгоспів. [20] Бертрам Д. Вольф (Bertram D. Wolfe) з цього приводу зазначав: «Селянство боролось за своє життя за допомогою мисливських плоскогубців та вил. Повстання охоплювали цілі регіони. Села були оточені та спустошенні [...] округи були позбавлені своїх запасів зерна і насіння, а потім заблоковані щоб ті селяни вмерли від голоду та чуми». [21] Закономірним є висновок, що Український народ гинув з голоду не тому, що в державі був дефіцит продоволь-

чих ресурсів, а тому, що держава розпорядилася цими ресурсами в такий спосіб, що частина громадян втратила до них доступ. Разом з цим, радянська влада конфіскувала у людей всі їхні продовольчі ресурси. Паралельно, використовуючи ситуацію, Й. Сталін звільнявся і від тих, хто на його думку міг нести собою загрозу в провадженні його нелюдської політики «виховання» українського селянина, що впливає з Постанові від 18 листопада 1932 р. [22]

Разом з цим, сталінська держава організувала блокаду сіл, щоб перешкодити селянам виїхати з України, відповідно директиві РНК СРСР і ЦК ВКП(б) про попередження масових виїздів голодуючих селян України та Кубані за продуктами, від 22 січня 1933 р., яку склав сам Й. Сталін. Наступним кроком для блокади і неминучості смерті «саботуючих хлібозаготівельні плани селян» було написання директивного листа ЦК КП(б)У та Раднаркому УРСР за підписом Хатаєвича і Чубаря всім обкомам партії та облвиконкомом. [23]

Таким чином, радянська влада створила для українського народу специфічні життєві умови, які були розраховані на часткове їх винищення:

1. Створенням нереальних планів хлібозаготівлі;
2. Блокування зерносховищ та вивезення хліба із колгоспних сховищ; [24]
3. Ігнорування канібалізму серед голодуючих; [25]
4. Заборона вживати хліб для селян в громадських місцях; [26]
5. Конфіскація хліба у приватних осіб та введення натуральних штрафів, та конфіскація усіх продовольчих товарів у громадян; [27]
6. Принцип «Чорної дошки» відносно українських сіл: [28]
  - блокада збройними загонами каральних органів СРСР;
  - вивезення продовольчих товарів з магазинів і складів;
  - насильствена реквізиція у селян продовольства та одягу;
  - заборона торгівлі (кооперативної та державної); [29]
  - заборона ввозу будь-яких продовольчих товарів;
  - припинення кредитування та поза строкове насильницьке повернення всіх кредитів та інших фінансових зобов'язань.
7. Позбавлення селян права мати паспорт громадянина СРСР;
8. Заборона селянам права виїзду за межі їх місця проживання (заборона продажу квитків селянам); [30]
9. Заборона листування та розповсюдження інформації, що стосується реального стану в період Голодомору;
10. Відмова Й. Сталіна від гуманітарної допомоги з боку Червоного хреста;
11. Сторона репресивного апарату т.зв. «судів трійок». [31]

Саме від такої геноцидної політики сталінського режиму винищення Української політичної нації (головним чином цілеспрямовано на український етнос) були викликані такі жахливі акти, як то трупоїдство, канібалізм, поїдання собак та котів. Майже за 500 днів, в Україні голодом, депортаціями та розстрілами було знищено біля 10000000 людей. [32] Весною 1933 р. в Україні від голоду вмирало 17 людей кожен хвилину, 1000 – кожен годину, майже 25 тис. – кожний день.

На думку Р. Лемкіна, дані імперські дії СРСР були логічними діями після «таких царських злочинів, як потоплення 10 тисяч кримських татар на наказ Катерини Великої, масові вбивства Івана Грозного при допомозі «відділів СС» – Опричнини, винищення царем Миколою I польських національних лідерів і українських католиків і низка єврейських погромів, які періодично плямували російську історію. Все це мало свої відповідники в межах Радянського Союзу – нищення інгерманландців [Ingerian nation], донських і кубанських козаків, республіки кримських татар, балтійських націй Литви, Естонії і Латвії.

В кожному випадку це вияв тривалої політики ліквідації неросійських народів шляхом усунення вибраних частин суспільства». [33]

Суб'єктивна сторона

В листі до Л. Кагановича від 2 липня 1932 р. «вождь» наказував: «Зверніть серйозну увагу на Україну [...] застосуйте усі міри для того, щоб [...] ізолювати плаксивих та гнилих дипломатів і забезпечити справжньо-більшовицьке рішення [...]». [34] А вже в листі від 11 серпня 1932 р. Й. Сталін писав: «[...] Найголовніше сьогодні Україна. Справи на Україні гірше не може бути. Погано по партійній лінії. Говорять, що у двох областях України (здається в Київській та Дніпропетровській) Біля 50-ти райкомів висловились проти плану хлібозаготівель, визнав його нереальним. В інших райкомах ситуація, як стверджують, не краща. На що це схоже? Це не партія, а парламент, карикатура на парламент. [...] Вірно казав Ленін, що людина, що не має мужності піти в потрібний момент проти течії, – не може бути справжнім більшовицьким керівником. [...]

Якщо не візьмемось тепер ж за виправлення стану на Україні, Україну можемо втратити. [...]

Так далі продовжуватись не може.

Потрібно:

[...] г) Поставити собі за мету перетворити Україну в найкоротший строк в справжній форт СРСР, в дійсно зразкову республіку. грошей на це не жалкувати.

Без цих та подібних їм заходів (господарське та політичне зміцнення України, в першу чергу – її прикордонних районів та т.п.), повторюю – ми можемо втратити Україну». [35].

Література:

1. Lemkin R. Soviet Genocide in the Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukraine33.free.fr/web/article.php?id_article=184
2. Lemkin R. Soviet Genocide in the Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukraine33.free.fr/web/article.php?id_article=184
3. Василенко В., проф.. Голодомор 1932—1933 років в Україні правова оцінка. // «Дзеркало тижня» № 37 (716) 4 — 10 жовтня 2008 р. С. 12.
4. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України (2-е вид., перероб. та доп.) / За заг. Ред.. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – К.: Дакор, 2008. – С. 1390.
5. ICTY Statute, Article 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hrw.org/reports/2004/ij/icty/10.htm#_Toc62882961
6. Сталин И.. Вопросы ленинизма. Изд. 2-е, доп., М.-Л., 1930 – С. 129
7. Lemkin R. Soviet Genocide in the Ukraine. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukraine33.free.fr/web/article.php?id_article=184
8. Lemkin R. Soviet Genocide in the Ukraine. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukraine33.free.fr/web/article.php?id_article=184
9. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України (2-е вид., перероб. та доп.) / За заг. Ред.. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – К.: Дакор, 2008. – С. 1390.
10. Голод 1932-1933 років на Україні. Документи і матеріали. – К.: 2007. – С.400.
11. Колективізація і голод на Україні 1929 – 1933. Збірник документів і матеріалів. – К.: 1992. – С.548 – 549.
12. Голод 1932-1933 років на Україні. Документи і матеріали. – К.: 2007. – С.391.
13. Воропай Олекса. В дев'ятому крузі. – Лондон, 1951; Найбільший злочин Кремля : Створений советською Москвою штучний голод в Україні. / У поряд. М. Вербицький. – Лондон, 1952; Свідчення про винищення Москвою українського селянства / Упо-

- ряд. Юр. Семенко. – Мюнхен, 1963; 33-й: Голод. Народна книга-меморіал / Упоряд. Володимир Маняк, Лідія Коваленко. – К., 1991; Безкровна війна: Книга свідчень / Упоряд. О. Міщенко – К., 1991; Мор: Книга буття України / Упоряд. Олесь Воля. – К., 1993; Голоси із 33-го (Голодомор на Кіровоградщині) / Упоряд. В. Бондар. – Кіровоград, 1993.
14. Holodomor – The Ukrainian Genocide 1932 – 1933 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://en.wikipedia.org/wiki/Democide>
  15. Важнейшие решения по сельскому хозяйству. —М., 1935.—С. 65—66
  16. Кульчицкий С. В.. Голодомор 1932-1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення. – К.: 2008. – С. 200.
  17. Голод 1932—1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.—К., 1991. – С. 256
  18. Ющенко В. Крупнейшая гуманитарная катастрофа. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/ru/news/12096.html?PrintVersion>
  19. Василенко В., проф.. Голодомор 1932—1933 років в Україні правова оцінка. // «Дзеркало тижня» № 37 (716) 4 — 10 жовтня 2008 р. С. 13.
  20. Захаров Є.. Висновок. Правова кваліфікація Голодомору 1932-1933 років в Україні та на Кубані як злочину проти людяності та геноциду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://khp.org.ua/index.php?id=1221206914>
  21. Wolfe, Bertram D.. Khrushchev and Stalin's Ghost. Praeger, New York, 1957, P. 165
  22. Голод 1932—1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.—К., 1991. – С. 256.
  23. Директивний Лист ЦК КП(б)У та Раднаркому УСРР всім Обкомам Партії та Облвиконкомам «Про неприпустимість масових виїздів колгоспників та одноосібників за межі України», від 23 січня 1933 р. // ЦДАГО України – Ф.1.-Оп.16.- Спр.9.- Арк.115-116. Засвідчена копія. Машинопис.
  24. Лист ЦК КП(б)У Обкомам та Райкомам партії «Про вивезення в п'ятиденний строк всіх наявних фондів у рахунок хлібозаготівель», від 29 грудня 1932 р. // ПА ІІІ при ЦК Компартії України. Ф І Оп. 6 Спр. 238. Арк. 182; Голод 1932—1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів.—К., 1991.—С. 190.
  25. Голод 1932—1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1991. – С. 220 – 221.
  26. Постанова Укрколгоспцентру «Про заборону видавати хліб в громадському харчуванні», від 22 серпня 1932 р. // ПА ІІІ при ЦК Компартії України. Ф. І. Оп. 6. Спр. 237. Арк. 13.
  27. Інструкція Наркомюсту УСРР підлеглим установам на місцях «Про посилення репресій проти селян за невиконання хлібозаготівель в умовах голоду», від 9 листопада 1932 р. // ЦДАЖР України, ф. 24, оп. 13, спр. 81, арк. 31 зв — 33; Лист ЦК КП(б)У всім Секретарям Райкомів, Головам Райвиконкомів, Уповноваженим Обкомів «Про обов'язкове вивезення всіх наявних колгоспних фондів, у тому числі і посівного, в рахунок виконання плану хлібозаготівель», від 24 грудня 1932 р. // ПА ІІІ при ЦК Компартії України. Ф. І. Оп. 101. С. 1112. Арк. 184.
  28. Постанови Політбюро ЦК(б)У «Про заходи по посиленню хлібозаготівель», від 18 листопада 1932 р. // Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. Київ, Видавництво політичної літератури України, 1990 с.256
  29. Постанова політбюро ЦК КП(б)У «Про заходи по боротьбі з спекуляцією хлібом», від 9 серпня 1932 р. // ПА ІІІ при ЦК Компартії України. Ф.І.Он.С. Спр. 237. Арк. 14-10; Постанова політбюро ЦК КП(б)У «Про посилення допомоги в проведенні хлібозаго-

- тівель з боку органів юстиції», від 5 листопада 1932 р. // ПА ІІІ при ЦК Компартії України. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 237. Арк. 177.
30. Директива ЦК ВКП(Б) и СНК СССР «О предотвращении массового выезда голодающих крестьян» от 22 января 1933 г. // Трагедія советской деревни. М.: 2001 Т.3. – С. 634 – 635; Директивний Лист ЦК КП(б)У та Раднаркому УСРР всім Обкомам Партії та Облвиконкомам «Про неприпустимість масових виїздів колгоспників та одноосібників за межі України», від 23 січня 1933 р. // ЦДАГО України – Ф.1.-Оп. 16. - Спр. 9.- Арк.115 – 116. Засвідчена копія. Машинопис.
31. Колективізація і голод на Україні, 1929 – 1933: Збірник документів і матеріалів. – К., 1992. – С. 551; Голод 1932-1933 років на Україні. Документи і матеріали. – К.: 2007. – С. 443.
32. Точного числа жертв Голодомору не відомо по тій причині, що сталінський режим ретельно приховував кількість жертв. В графі «причина смерті» замість причини «голод» вказувалось «не відомо». (Курман М. В. Сводный отчет о результатах обследования постановки учета естественного движения населения, произведенного сотрудниками ЦУНХУ, УНХУ УССР и Ивановского ОблУНХУ в марте 1934 г., 4 апреля 1934 г. // РГАЭ. Ф. 1562. Оп. 329. Д. 132. Л.56 – 66]).
33. Lemkin R. Soviet Genocide in the Ukraine. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukraine33.free.fr/web/article.php?id_article=184
34. Й. Сталін – Л. Кагановичу, В. Молотову, 2 липня 1932 р. Сталин и Каганович. Переписка, 1931–1936 гг. – М., 2001. – С. 210.
35. РДАСП. – Ф.81.- Оп.3.- Спр.99.- Арк.146-151.

Мазіна А.В.*

ЕТНІЧНЕ ПИТАННЯ В КРАЇНАХ БАЛТІЇ ПІСЛЯ РОЗПАДУ СРСР

The question of the Russian and Russian-language minority position in the Baltic countries after disintegration of the USSR is considered. Basic essence of problem is exposed. The role of international organizations in Russian-Baltic relations is reflected.

Після розпаду СРСР нові незалежні держави країн Балтії зіткнулися з проблемою інтеграції значної частини російського населення, що переселилося до Прибалтики в радянські роки. Багато ж російських громадян, що були в Радянському союзі національною більшістю, виявилися абсолютно неготовими до перетворення на національну меншість і нових умов життя в нових незалежних державах Балтії.

Найбільшу стурбованість світової російськомовної громадськості викликає положення справ з російською і іншою російськомовною меншістю в прибалтійських державах.

Проблема «негромадян» виникла з перших років незалежності прибалтійських країн від СРСР. У момент здобуття незалежності в Латвії проживало більше 900 тис. росіян (34% населення), в Литві - приблизно 350 тис. (9,4%), в Естонії - близько 480 тис. (30,3%). Найменш гострою ситуація з нетитульним населенням була в Литві, яка відразу після отримання незалежності ухвалила Закон про громадянство, що реалізує «нульовий варіант». Проте і в цій країні залишилися проблеми з навчанням російською мовою, працевлаштуванням, соціальним забезпеченням російського населення і ін.

У гострій формі ці питання стоять в російсько-латвійських і російсько-естонських відносинах. У Латвії та Естонії позбавлення великої кількості постійних жителів права за допомогою виборів забезпечувати представлення своїх інтересів у державній політиці призводить до створення серйозної напруженості в суспільстві. Формується двочастинне суспільство, в якому одна етнічна група, ставши правлячою, законодавчим шляхом забезпечує собі привілейовані умови й дискримінує іншу.

Темпи натуралізації російського населення не лише не збільшуються, але, навпаки, падають. У Латвії кількість негромадян - вихідців з Росії та інших колишніх радянських республік складає 22% населення (близько 500 тис. чоловік). З моменту початку процесу натуралізації в 1995 р. громадянство отримали лише 60 тис. чоловік, причому число позитивних рішень, які щорічно приймаються, з питання про натуралізацію падало. За офіційними даними, в 1999 р. їх було 12 427, в 2000 р. - 14 900, в 2001 р. - 10 637, в 2002 р. - 9 844. А в січні-червні 2003 р. латвійське громадянство через натуралізацію отримали всього 3 535 чоловік. У Естонії в 2000 і 2001 роках громадянство отримали відповідно по 3,5 тисяч чоловік (з 220 тис. росіян). При таких темпах процес розтягнеться на десятиліття. У обох країнах зберігаються обмежувальні правила надання видів на проживання, не усунена дискримінація в соціальних правах і заборони на професії для негромадян.

З урахуванням фактичної ситуації в країнах Балтії можна говорити про те, що проблеми політичної інтеграції національних меншин є системними. З урахуванням значи-

*аспірантка Національного інституту стратегічних досліджень

мості наслідків можна передбачити, що без реформування правової системи у бік лібералізації по відношенню до національних меншин, ситуація в Естонії і Латвії загрожує подальшими серйозними конфліктами, здатними призвести до поляризації суспільства. Щоб уникнути подальшого негативного розвитку ситуації можливе застосування європейського досвіду вирішення міжнаціональних конфліктів і гармонізації законодавства Естонії і Латвії, що стосується становища і шляхів інтеграції національних меншин, відповідно до європейських стандартів.

Слід зазначити, що впродовж 1992-2009 рр. Захід залишався уважним і зацікавленим спостерігачем російсько-балтійських стосунків, не обмежуючись цією роллю і роблячи не лише непрямий, але і прямий вплив на їх розвиток.

Такі міжнародні організації, як ОБСЄ і Рада Європи, в діяльності яких права людини і національних меншин займають важливе місце, неодноразово висловлювали претензії до законодавства Латвії і Естонії, щодо становища російського і російськомовного населення.

Так, саме ОБСЄ заснувала в лютому 1993 р. в Естонії та в листопаді того ж року в Латвії місії, в завдання яких входило спостереження за ситуацією з правами російського і російськомовного населення.

Верховний Комісар ОБСЄ по національним меншинам М. ван дер Стул неодноразово відвідував Естонію і Латвію, висловлював претензії до законодавства цих країн в області громадянства і загальної ситуації з російським населенням. Він, зокрема, відзначав необхідність автоматичного надання громадянства дітям, що народилися в Латвії і Естонії, зниження критеріїв знання мови для тих людей, які прагнуть здобуття громадянства.

Таким чином, міжнародні організації і західні країни взяли певну участь у впливі на Балтійські країни, з тим щоб останні припинили дискримінацію російського населення. Проте західні держави ніколи не виступали на підтримку "нульового варіанту" законодавства про громадянство в Естонії та Латвії, який був прийнятий в Литві і який дозволив би повністю усунути проблеми, що виникли. Не визнаючи законності приєднання Балтійських держав до СРСР, Захід фактично визнав право Балтійських держав ухвалювати закони, що позбавляють громадянства російських жителів цих країн, які оселилися там після 1940 р.

Європейська практика виходить з того, що «статус довгостроково проживаючого» в ЄС повинен надаватися всім особам, включаючи біженців і осіб без громадянства, які протягом п'яти років на законних підставах знаходилися на території ЄС, мали стабільні джерела існування і медичну страховку. При цьому резиденти зі статусом «таких, що проживають довгостроково», повинні користуватися рівними правами з громадянами ЄС при прийомі на роботу, здобуванні освіти, наданні соціальної підтримки. Поширення цього положення на російськомовних резидентів країн Прибалтики дозволить їм стати повноправними громадянами.

Сушко Є.*

ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС РЕОРГАНІЗАЦІЇ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ШЛЯХОМ ЗЛИТТЯ

Метою даної статті є аналіз стану дотримання прав в Україні під час реорганізації юридичних осіб.

Основні права, свободи і інтереси громадян України знайшли своє відображення в Конституції України. Права, свободи і обов'язки, закріплені статтею 3 Конституції України, становлять основу правового положення всіх громадян України і є єдиними для всіх трудівників держави, в тому числі і для сільськогосподарських працівників.

У розділі 2 Конституції України накреслено систему особистих, соціально-економічних та політичних прав людини. Права і свободи людини проголошуються невідчуженими, непорушними, забороняється скасування будь-яких конституційних прав, а також їх звуження (статті 21, 22). Відповідно до ст. 43 Конституції кожен громадянин має право на працю, вільний вибір професії та роду трудової діяльності, заробляти працею собі на життя. Забороняється використання примусової праці [1].

Статтею 56 Господарського кодексу України визначено, що суб'єкт господарювання може бути утворений шляхом заснування нового або реорганізації (злиття) діючого суб'єкта господарювання з додержанням вимог законодавства [2].

Реорганізація шляхом злиття – це форма припинення існування юридичної особи. При реорганізації юридична особа також припиняє свою діяльність, але всі її права і обов'язки у порядку правонаступництва переходять до нової (іншої) юридичної особи для їх реалізації.

Злиття суб'єктів господарювання або приєднання одного суб'єкта господарювання до іншого – це концентрація суб'єктів господарювання [5].

Учасники концентрації у порядку, встановленому Антимонопольним комітетом України, звертаються із заявою про надання дозволу на концентрацію [6].

Відповідно до ст. 64 Господарського кодексу підприємство може створювати відокремлені підрозділи – філії [2]. Філія – це відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцем знаходження та здійснює всі або частину її функцій [3, 4]. Філія не є юридичною особою, діє на підставі положення, затвердженого юридичною особою, і може наділятися певним майном для виконання своїх функцій [3]. Філії можуть мати свої печатки та штампи. Філія має своє керівництво, підпорядковане керівному органу юридичної особи, яке діє на підставі доручення, виданого йому відповідним керівним органом юридичної особи.

Згідно зі статтею 626 Цивільного Кодексу, договір – це домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Учасниками цивільних правовідносин є фізичні та юридичні особи [3]. Представництво виникає на підставі договору, закону, акту органу юридичної особи. Стаття 246 ЦКУ визначає, що довіреність від імені юридичної особи видається її органом або іншою особою, уповноваженою на це її установчими документами, та скріплюється печаткою цієї юридичної особи [3].

*студентка V курсу спеціальності «Міжнародне право» Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Таким чином, керівництво філії діє на підставі доручення, одержаного від головного підприємства (його керівництва). Філія, в особі свого керівника, що діє на підставі довіреності, може укладати договори від імені юридичної особи в цілому.

Конституція України передбачає закріплення властивих усім демократичним конституціям таких прав, як право на соціальний захист [1].

Відповідно до статті 40 КЗпП звільнення з ініціативи власника або уповноваженого ним органу в разі реорганізації підприємства передбачає розірвання трудового договору [7].

За статтею 21 КЗпП трудовий договір – це угода між працівником і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом чи фізичною особою. Укладення трудового договору оформлюється наказом чи розпорядженням власника або уповноваженого ним органу про зарахування працівника на роботу [7].

Працівнику, трудовий договір з яким було розірвано з ініціативи власника або уповноваженого ним органу в зв'язку зі скороченням чисельності або штату працівників, за умови його реєстрації в службі зайнятості протягом семи календарних днів після звільнення як такого, що шукає роботу, гарантується:

а) надання статусу безробітного, якщо протягом семи днів працівнику не було запропоновано підходящої роботи;

б) право на одержання допомоги по безробіттю у розмірі 100 процентів середньої заробітної плати за останнім місцем роботи протягом 60 календарних днів, 75 процентів – протягом 90 календарних днів і 50 процентів – протягом наступних 210 календарних днів, але не більше середньої заробітної плати, що склалася в народному господарстві відповідної області за минулий місяць, і не нижче встановленого законодавством розміру мінімальної заробітної плати;

в) збереження на новому місці роботи, на весь період професійного перенавчання з відривом від виробництва, середньої заробітної плати за попереднім місцем роботи;

г) право на достроковий вихід на пенсію за півтора року до встановленого законом строку осіб передпенсійного віку, які мають страховий стаж для чоловіків – 25 років, для жінок – 20 років, а для осіб, які мають право на пенсію на пільгових умовах, – стаж роботи, який дає право на цей вид пенсії.

Отже, чинне законодавство України прямо передбачає гарантії для звільнених працівників за ч. 1 ст. 40 КЗпП [7].

Відповідно до статті 47 КЗпП власник або уповноважений ним орган зобов'язаний у день звільнення видати працівникові належно оформлену трудову книжку і провести з ним розрахунок. У разі звільнення працівника з ініціативи власника або уповноваженого ним органу він зобов'язаний також у день звільнення видати йому копію наказу про звільнення з роботи [7].

Таким чином, працівник реалізує своє право на працю шляхом встановлення і припинення трудових відносин з власником або уповноваженим ним органом.

Відповідно до статті 49-2 КЗпП власник або уповноважений ним орган повідомляє державну службу зайнятості про вивільнення працівника.

Чинним законодавством (частина третя ст. 184 КЗпП) встановлено, що з ініціативи власника або уповноваженого ним органу не допускається звільнення вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років або до шести років у разі, якщо дитина потребує домашнього догляду (частина шоста ст. 179 КЗпП), одиноких матерів за наявності дитини віком до чотирнадцяти років або дитини-інваліда.

Але звільнення можливе у випадку повної ліквідації підприємства, установи, організації, але за умови обов'язкового працевлаштування. При цьому слід зауважити, що згадана норма вважається дотриманою, якщо жінку працевлаштовано в перший день після

звільнення, тобто немає перерви між днем звільнення і днем, коли жінка може вийти на роботу на інше підприємство.

У випадках закінчення строкового трудового договору (п. 2 ст. 36 КЗпП) жінок звільняють з обов'язковим працевлаштуванням. На період працевлаштування за ними зберігається середня заробітна плата, але не більше трьох місяців з дня закінчення строкового трудового договору [7].

З частини третьої статті 184 КЗпП можна зробити висновок про те, що власник або уповноважений ним орган не може звільнити зазначених у ній жінок, допоки вони не будуть працевлаштовані. Тобто власник або уповноважений ним орган у першу чергу зацікавлені в їх працевлаштуванні.

Таким чином, працевлаштування зазначених частиною третьою статті 184 КЗпП жінок є обов'язком власника або уповноваженого ним органу. Крім того, статтею 141 КЗпП встановлено, що обов'язок неухильного додержання законодавства про працю лежить на власнику або уповноваженому ним органі [7].

Звільнення зазначених у частині третій статті 184 КЗпП жінок без працевлаштування є порушенням встановленого порядку звільнення, що спричиняє відповідальність винної особи згідно з чинним законодавством про працю (ст. 265 КЗпП) [7].

Стаття 240-1 КЗпП передбачає, що, коли працівника звільнено з порушенням встановленого порядку, але поновлення його на попередній роботі неможливе внаслідок ліквідації підприємства, установи, організації, орган, який розглядає трудовий спір, зобов'язує ліквідаційну комісію або власника (орган, уповноважений управляти майном ліквідованого підприємства, установи, організації) виплатити працівникові заробітну плату за час вимушеного прогулу, а його зайнятість забезпечується відповідно до Закону України «Про зайнятість населення». Крім того, статтею 237-1 КЗпП встановлено, що відшкодування моральної шкоди працівникові у разі порушення його законних прав провадиться власником або уповноваженим ним органом [7].

Таким чином, в нинішніх умовах не всі ці права можуть бути реалізовані однаковою мірою громадянами України, в тому числі під час реорганізації підприємства шляхом злиття. Відсутність необхідної кількості бюджетних коштів і падіння виробництва зужує можливості по належному забезпеченню прав людини у сфері працевлаштування, соціального захисту.

Використані джерела:

1. Конституція України. – Відомості Верховної Ради (ВВР), 1996, N 30, ст. 141.
2. Господарський Кодекс України. – Відомості Верховної Ради (ВВР), 2003, N 18, N 19-20, N 21-22, ст.144.
3. Цивільний Кодекс України. – Відомості Верховної Ради (ВВР), 2003, NN 0-44, ст.356.
4. Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств». – Відомості Верховної Ради (ВВР) 1995, N 4, ст. 28 .
5. Закон України «Про захист економічної конкуренції». – Відомості Верховної Ради (ВВР), 2001, N 12, ст.64.
6. Про затвердження Змін до Положення про порядок подання заяв до Антимонопольного комітету України про попереднє отримання дозволу на концентрацію суб'єктів господарювання (Положення про концентрацію) та визнання такими, що втратили чинність, деяких розпоряджень Антимонопольного комітету України. Розпорядження Антимонопольного комітету України від 19 лютого 2002 року N 33-р. – Офіційний вісник України, 2006, N 35 (13.09.2006), ст. 2491.
7. Кодекс законів про працю України. – Затверджується Законом N 322-VIII (322а-08) від 10.12.71 ВВР, 1971, додаток до N 50, ст. 375.

Кориневич А.О.*

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ СТАНДАРТІВ ЗАГАЛЬНОЇ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

The article is devoted to the review of the current status of implementation of UDHR standards in the world, in international law as well.

Прийняття 10 грудня 1948 року резолюцією Генеральної Асамблеї ООН Загальної декларації з прав людини [1] (далі – Загальна декларація, Декларація, ЗДПЛ) стало віхо-вим етапом у міжнародному праві. Вперше на міжнародному рівні права людини набули чітких контурів та рис, вперше вони були зібрані і висвітлені у єдиному документі. Незважаючи на те, що Загальна декларація прав людини була прийнята резолюцією Генеральної Асамблеї ООН і її правовий статус та юридична сила досі дебатуються, Декларація справила значний вплив на розвиток міжнародного права захисту прав людини, а її положення були включені до всіх сучасних багатосторонніх міжнародних договорів щодо захисту прав людини. Стандарти щодо прав людини, закріплені у ЗДПЛ, набули справді універсального характеру, а рівень їх імплементації можна з впевненістю назвати надзвичайно високим.

Наразі у світі існує велика кількість багатосторонніх міжнародних договорів щодо захисту прав людини універсального і регіонального характеру. Серед основних універсальних міжнародних договорів можна виокремити Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [2] і Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права [3] (обидва 1966 р.), серед основних регіональних – Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (регіон Ради Європи) [4], Американську конвенцію про права людини 1969 р. [5], Африканську хартію прав людини і народів 1981 р. [6]. Всі ці міжнародні договори містять стандарти, закріплені Загальною декларацією прав людини. У преамбулі Міжнародних пактів про громадянські і політичні права та про економічні, соціальні і культурні права зазначено, що, згідно із положеннями Загальної декларації прав людини, лише створивши необхідні умови можна досягти ідеалу вільної людської особи, яка користується громадянською і політичною свободою і свободою від страху та злиднів. У преамбулі Конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 р. відзначено, що уряди держав-членів Ради Європи беруть до уваги Загальну декларацію прав людини, проголошену Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 10 грудня 1948 року, зважаючи на те, що ця Декларація має на меті забезпечити загальне та ефективне визнання і додержання проголошених у ній прав. Посилання на ЗДПЛ також містяться у преамбулі Американської конвенції про права людини 1969 р. і Африканської хартії прав людини і народів 1981 р. Отже, можна зробити висновок, що всі сучасні багатосторонні міжнародні договори у галузі захисту прав людини містять посилання на Загальну декларацію прав людини як на першоджерело таких прав.

Як уже зазначалося, наразі у доктрині немає одностайної думки щодо правового статусу і юридичної сили ЗДПЛ. Одні науковці стверджують, що Декларація юридичної сили не має, адже прийнята вона була резолюцією Генеральної Асамблеї ООН. Інші вчені від-

*Юрист II категорії, що проводить НТР, співробітник науково-дослідної частини Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

значають, що жодна держава-член ООН не проголосувала 10 грудня 1948 р. проти прийняття Декларації, а, отже, можна стверджувати, що ЗДПЛ є міжнародно-правовою нормою звичаєвого характеру. Як би там не було, на практиці питання юридичної сили ЗДПЛ не впливає на імплементацію її стандартів в універсальні та регіональні системи захисту прав людини. Зрозуміло, що відсутність визначення правового статусу та юридичної сили ЗДПЛ значно ускладнює її практичне застосування. Але наразі таке практичне застосування не є необхідним. Адже всі стандарти щодо прав людини, висвітлені у ЗДПЛ, наразі включені також до всіх багатосторонніх міжнародних договорів у галузі прав людини. Зобов'язання за цими договорами є чинними міжнародними зобов'язаннями держав, що надали згоду на них, а, отже, стандарти прав людини, закріплені у ЗДПЛ, є обов'язковими для більшості держав світу через їхнє повторне закріплення і розширення у багатосторонніх міжнародних договорах.

Окремо хотілося б зупинитися на стандартах Загальної декларації прав людини, які стали невід'ємними правами на універсальному рівні. Стаття 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права передбачає, що під час надзвичайного становища в державі, при якому життя нації перебуває під загрозою і про наявність якого офіційно оголошується, держави-учасниці цього Пакту можуть вживати заходів на відступ від своїх зобов'язань за цим Пактом. Тобто, при наявності окресленої ситуації, права людини можуть обмежуватися. Однак ця ж стаття 4 Пакту передбачає, що таке обмеження не стосується права на життя, заборони катувань чи жорстокого, нелюдського або принижуючого гідність поводження чи покарання, заборони рабства і работоргівлі, заборони тримання у підневільному стані, заборони позбавлення волі на підставі лише невиконання договірного зобов'язання, заборони зворотної сили кримінального законодавства, права на визнання правосуб'єктності людини, право на свободу думки, совісті та релігії. Тобто, всі ці перелічені права є невід'ємними і їх обмеження є неможливим у будь-якій ситуації. Важливо, що всі ці права (окрім заборони позбавлення волі на підставі лише невиконання договірного зобов'язання) вперше були закріплені у Загальній декларації прав людини. А заборона позбавлення волі на підставі лише невиконання договірного зобов'язання легко виводиться із заборони безпідставного арешту, затримання або вигнання, закріпленої у ЗДПЛ. Отже, саме Загальна декларація прав людини вперше містила стандарти, які згодом стали невід'ємними правами людини на універсальному рівні.

Цікавим і важливим для міжнародного права захисту прав людини є питання застосування універсальних стандартів прав людини під час збройних конфліктів. З цього приводу найважливішим джерелом є Консультативний висновок Міжнародного Суду ООН щодо правових наслідків будівництва стіни на окупованій палестинській території, прийнятий 9 липня 2004 р. [7] У ході розгляду цієї справи Ізраїль заперечував, що Міжнародний пакт про громадянські і політичні права і Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права застосовуються щодо окупованої палестинської території. Ізраїль стверджував, що міжнародне гуманітарне право стосується захисту, що забезпечується у конфліктній ситуації, яка, зокрема, існує на Західному березі ріки Йордан і у Секторі Газа. Водночас договори з прав людини, на думку Ізраїлю, призначені для захисту громадян від їхнього власного уряду у мирний час.

Щодо цього питання, то у своєму консультативному висновку від 8 липня 1996 р. щодо Законності погрози ядерною зброєю або її застосуванням, Міжнародний Суд ООН мав можливість розглянути ситуацію із застосуванням Міжнародного пакту про громадянські і політичні права під час збройних конфліктів. Під час розгляду цієї справи деякі держави доводили, що «Пакт покликаний захищати права людини у мирний час і що питання, що стосуються неправомірної загибелі людей у ході воєнних дій, регулюються правом, що застосовується у період збройного конфлікту» [8]. Міжнародний Суд заперечив

цей аргумент і заявив, що «захист, що забезпечується Міжнародним пактом про громадянські і політичні права, не припиняється під час війни, за винятком дії статті 4 Пакту, згідно з якою під час надзвичайного стану в державі допускається відступ від деяких його положень».

У Консультативному висновку щодо правових наслідків будівництва стіни на окупованій палестинській території, прийнятому 9 липня 2004 р. [9], Міжнародний Суд ООН зазначив, що захист, який забезпечується багатосторонніми договорами з прав людини не припиняється під час збройного конфлікту, за винятком тих випадків, що впливають із положень про відступ такого роду, що містяться у статті 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. Щодо взаємозв'язку і взаємодії між міжнародним гуманітарним правом і стандартами в галузі прав людини, Міжнародний Суд ООН наголошує, що можливі три ситуації:

- одні права можуть бути виключно питаннями міжнародного гуманітарного права;
  - інші - можуть бути питаннями виключно стандартів у галузі прав людини (міжнародного права захисту прав людини);
  - третя група прав може охоплюватися двома цими галузями міжнародного права.
- У такій ситуації міжнародне гуманітарне право є *lex specialis* по відношенню до стандартів у галузі прав людини.

Таким чином, практика Міжнародного Суду ООН засвідчує, що універсальні стандарти прав людини, які були вперше закріплені у Загальній декларації прав людини, а потім знайшли своє відображення у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права і Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права, застосовуються не лише у мирний час, а й під час збройних конфліктів. Особливо важливим положенням знову ж таки є положення статті 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, яка закріплює неможливість відступу від певних основоположних прав людини навіть під час надзвичайного стану.

Ведучи мову про універсальні стандарти прав людини, запроваджені Загальною декларацією прав людини потрібно також звернутися до доктрини, до фундаментальних міжнародно-правових вчень. Видатний англійський юрист-міжнародник Ян Броунлі у своїй праці «Принципи міжнародного публічного права» відзначає, що прийняття Загальної декларації прав людини розглядалося як перший крок у прийнятті пакту із захисту прав людини, що мав би форму міжнародного договору [10]. Броунлі вважає, що ЗДПЛ становить інтерес для юристів, адже вона є яскравим прикладом того як міжнародний документ може мати нормативний вплив незалежно від його формального юридичного статусу. Також Броунлі зазначає, що Загальна декларація здійснила вплив на зміст національного права у галузі прав людини завдяки її прямому застосуванню у судах і трибуналах [11]. Декларація не є юридичним документом, а деякі її положення, наприклад, посилення на право притулку, навряд чи є юридичними нормами. З іншого боку, деякі положення ЗДПЛ є загальними принципами права або ж є втіленням основоположних засад гуманності [12]. Мабуть найбільшою заслугою Загальної декларації, на думку Броунлі, є те, що вона є авторитетним джерелом, підготовленим Генеральною Асамблеєю ООН з метою тлумачення положень Статуту ООН [13]. Без сумніву, може існувати множинність поглядів щодо цієї тези, але непрямий правовий вплив Декларації не варто недооцінювати. Загальна декларація прав людини часто розглядається як частина «права Організації Об'єднаних Націй» [14]. Декларація застосовувалася Європейським судом з прав людини як допоміжний засіб при тлумаченні Європейської конвенції з прав людини [15] і Міжнародним Судом ООН у питанні щодо утримання заручників у складних умовах [16]. Броунлі завершує параграф про Загальну декларацію прав людини тезою про те, що Декларація є гарним прикладом

того як неюридичний документ отримує юридичне значення завдяки діяльності авторитетних нормо творців [17].

Наш опис був би неповним, якби ми не відзначили, що деякі науковці критикували Загальну декларацію прав людини та її положення. Так, сер Херш Лаутерпахт у своїй праці «Міжнародне право і права людини» критикує Декларацію за її «оманливу» і «маскувальну» природу [18]. Вже під час підготовки тексту ЗДПЛ Лаутерпахт попереджував, що не потрібно «гнати коней уперед» і поспішати з прийняттям Декларації, адже це може призвести до бездієвих узагальнених формулювань [19]. До Лаутерпахта не прислухалися, положення Загальної декларації прав людини є загальними. Держави одноголосно не захотіли надавати ЗДПЛ юридичної обов'язковості. І, варто зазначити, вони були праві. Будь-яка спроба тлумачити Декларацію як правовий документ була приречена на поразку. Лаутерпахт розглядав Загальну декларацію як «декорацію», яка не лише не є необхідною, а й недоцільною, такою, що просто «заміняє» відсутність ефективної правової діяльності у галузі прав людини. Навіть спроби наділити Декларацію моральною силою та вагою для Лаутерпахта є непереконливими. На його думку зобов'язання, від якого держави можуть легко відректися, не має жодної моральної ваги.

Виразимо свою незгоду з одним із найвидатніших юристів-міжнародників ХХ століття. Так, можливо положення Загальної декларації прав людини є загальними, але це жодним чином не применшує їх значення. Важливо розуміти історичні події, в яких готувалася і приймалася ЗДПЛ. Навряд чи у 1948 році під час облаштування повоєнного світу можна було досягти більшої конкретики. Тому навіть загальні положення ЗДПЛ видаються величезною перемогою права захисту прав людини. Щодо «заміни» ефективної правової діяльності, то, на жаль, сер Херш Лаутерпахт не дожив до підписання у 1966 р. Міжнародного пакту про громадянські і політичні права і Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права. Ці два пакти, два багатосторонні міжнародні договори, є втіленням ефективної правової діяльності у галузі захисту прав людини. І прообразом цих пактів стала Загальна декларація прав людини. Тому, видається, що у сучасних умовах критика Лаутерпахта є безпідставною.

Підводячи підсумок, можна сказати, що прийняття Загальної декларації прав людини ознаменувало початок нової епохи у міжнародному праві – епохи прав людини, у якій людина, її життя та особистість є найвищою цінністю. Попри невизначеність правового статусу Загальної декларації прав людини, її прийняття можна сміливо назвати відправною точкою у створенні окремої галузі міжнародного публічного права – міжнародного права захисту прав людини. Стандарти прав людини, закріплені у ЗДПЛ, згодом знайшли своє відображення у всіх багатосторонніх міжнародних договорах із захисту прав людини. Імплементация цих стандартів у міжнародному праві стала справді універсальною, а їх значення сьогодні важко переоцінити.

Література:

1. Загальна декларація прав людини. – Офіційна інтернет-сторінка Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. – Офіційна інтернет-сторінка Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні. – Офіційна інтернет-сторінка Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. – Офіційна інтернет-сторінка Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. Американська конвенція про права людини. – «Права людини і конституційні права», офіційна інтернет-сторінка Бібліотеки ім. Артура В. Раймонда Колумбійського університету, США. – Режим доступу: <http://www.hrcr.org>.

6. Африканська хартія прав людини і народів. – Офіційна інтернет-сторінка Африканської комісії з прав людини і народів. – Режим доступу: <http://www.achpr.org>.
7. Документ ООН A/ES-10/273, 13 July 2004
8. ICJ Reports, 1996. - P. 239, para. 24.
9. Документ ООН A/ES-10/273, 13 July 2004.
10. Ian Brownlie. Principles of Public International Law/Ian Brownlie. – Oxford: Oxford University Press, 2003. – P. 539. – (Монографія).
11. The State (Duggan) v. Tapley, 1951; Robinson v Secretary-General of the UN, 1952; Extradition of Greek Nationals case, 1955
12. Corfu Channel Case (Merits), ICJ Reports, 1949.
13. Ian Brownlie. Principles of Public International Law/Ian Brownlie. – Oxford: Oxford University Press, 2003. – P. 539. – (Монографія).
14. Security Council Resolution 310, 1972
15. Справа Голдер проти Сполученого Королівства. – Офіційна інтернет-сторінка Європейського суду з прав людини. – Режим доступу: <http://cmiskp.echr.coe.int>.
16. Case Concerning United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran. - ICJ Reports, 1980
17. Ian Brownlie. Principles of Public International Law/Ian Brownlie. – Oxford: Oxford University Press, 2003. – P. 539. – (Монографія)
18. Hersch Lauterpacht. International Law and Human Rights/Hersch Lauterpacht. – London, 1950. - P. 421. – (Монографія).
19. Hersch Lauterpacht's letter to the Times. – The Times, July 26, 1947.

Шомпол О.А.*

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

В статті розглядаються міжнародно-правові засади забезпечення екологічних прав людини.

The international legal bases of securing the ecologic human rights are reviewed in the article.

Постановка проблеми. Історія ХХ століття пов'язується із значним розвитком міжнародно-правового співробітництва держав в різних сферах. Серед пріоритетів співробітництва держав на міжнародному рівні доцільно визначити закріплення та забезпечення основних прав людини, в тому числі екологічних прав.

Актуальність досліджуваної проблеми. В сьогоденних умовах значної актуальності набуває дослідження міжнародно-правових засад забезпечення екологічних прав людини, які сформувалися як в межах міжнародного права прав людини, так і в межах міжнародного екологічного права.

Ступінь наукової розробки проблеми. На науковому рівні питання закріплення, визначення поняття та змісту екологічних прав, в тому числі, окремі аспекти закріплення та забезпечення екологічних прав людини засобами міжнародного права були в центрі уваги як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, таких як: Андрейцев В.І., Андрусевич А.М., Балюк Г.І., Балашенко С.О., Гетьман А.П., Кравченко С.М., Краснова М.І., Кобецька Н.Р., Малишева Н.Р., Макарова Т.І., Шемшученко Ю.С. [1] та інші.

Метою даної статті є дослідження основних міжнародно-правових засад забезпечення екологічних прав людини в системі міжнародно-правового регулювання відносин щодо охорони навколишнього середовища, використання та відтворення природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з найважливіших галузей сучасного міжнародного права є права людини. Хоча ідеї прав людини беруть свої витoki з давнини, починаючи з положень Біблії про цінність і недоторканність людського життя, рівність людей, значного розвитку дана галузь міжнародного права набула саме в середині ХХ століття.

Починаючи з середини ХХ століття, із загостренням значних екологічних проблем та процесами формування та виникнення нових держав світу, визнанням та закріпленням основних прав людини, людство усвідомило існуючий взаємозв'язок між станом довкілля та реалізацією і забезпеченням основних прав людини.

Навколишнє середовище можна віднести до вічних, безцінних благ для людини та людства в цілому. Навколишнє середовище виконує в житті та діяльності людини триєдину функцію: економічну, соціальну і екологічну, враховуючи, що його компоненти можуть виступати як основний засіб виробництва, система розселення, шляхи сполучення і розміщення продуктивних сил, а також як джерело, місце і невід'ємна умова людської

*асистент кафедри трудового, земельного та екологічного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

життєдіяльності, матеріальна основа існування і функціонування біологічно взаємопов'язаних природних ресурсів, екосистем, комплексів, формування природних умов для існування живих організмів (біосфери і ноосфери), що продукують встановлення відповідного режиму відтворення, використання та охорони [2].

Це створило передумови необхідності визнання та закріплення екологічних прав людини на рівні міжнародно-правових актів, що вперше сталося із схваленням державами на Стокгольмській конференції ООН з проблем навколишнього середовища у 1972 році Декларації з навколишнього середовища. У преамбулі Стокгольмської декларації зазначено, що як природне, так і створене людиною навколишнє середовище мають вирішальне значення для добробуту і реалізації основних прав людини, включаючи її право на життя.

Відповідно до принципу 1 Стокгольмської декларації закріплено право кожної людини на свободу, рівність і сприятливі умови життя у довкіллі. Це дає підстави говорити про те, що відповідно до декларації закріплено право людини на сприятливе навколишнє середовище, яке є одним з фундаментальних прав людини та одним з основних принципів сучасного міжнародного екологічного права

Закріплення такого права на міжнародному рівні було сприйнято державами та значно вплинуло на розвиток національного екологічного законодавства, зокрема, на закріплення екологічних прав людини на конституційному рівні.

Починаючи з 1972 року було прийнято декілька міжнародно-правових актів, що в різній мірі врегульовували питання, пов'язані із визнанням, розумінням та забезпеченням екологічних прав людини. Так, у 1981 році була прийнята Африканська хартія прав та народів, що закріпила право усіх народів на задовільне навколишнє середовище, сприятливе для їх розвитку. У 1992 році на другій Конференції ООН з проблем навколишнього середовища та розвитку була схвалена Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку, відповідно до якої було уточнене право людини на сприятливе навколишнє середовище в контексті концепції сталого розвитку, щоб у взаємодії людини та природи були задоволені потреби не тільки сьогоднішніх, але і прийдешніх поколінь.

Перелік таких міжнародно-правових актів можна продовжувати, але спостерігається певна тенденція. Право на сприятливе навколишнє середовище визнається одним з основних прав людини, проте, дане право знайшло визнання та закріплення лише на галузевому рівні, а не в документах про основні права та свободи людини – Загальній декларації прав людини, прийнятій в межах ООН у 1949 році, Європейській конвенції про захист основних прав людини та основних свобод, прийнятій у межах Ради Європи у 1950 році.

Досліджуючи міжнародно-правові засади забезпечення екологічних прав людини, на нашу думку, доцільно розглядати у більш ширшому аспекті, не обмежуючись розглядом тільки міжнародно-правових актів в галузі прав людини та міжнародних угод, які безпосередньо закріплюють екологічні права. Розгляд міжнародно-правових засад забезпечення екологічних прав людини в широкому аспекті, дозволяє, на нашу думку, звернутися до аналізу всього міжнародно-правового регулювання в сфері охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

Проблемам забезпечення та захисту екологічних прав людини міжнародне співтовариство приділяє досить важливу увагу, про що свідчать багаточисельні міжнародні екологічні договори та угоди, діяльність міжнародних екологічних організацій (урядових та неурядових). Досить показовою є діяльність відповідних спеціалізованих органів ООН, а саме ЮНЕП (наприклад, міжнародна конференція ООН з екологічних проблем – «Саміт Землі», що відбувся в ПАР, в Йоханезбурзі в вересні 2002 року).

Така правотворча діяльність на міжнародному рівні зумовлює величезну увагу до проблем реалізації норм міжнародного права державами в національному праві, яка є досить

гострою в сьогоднішніх умовах. В тому числі і для України. Оскільки, з моменту проголошення незалежності[3], Україна, не тільки прийняла на себе міжнародно-правові зобов'язання УРСР, як її правонаступниця[4], але і бере активну участь у законотворчому процесі, зокрема в сфері міжнародно-правового регулювання використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки та охорони довкілля, а також забезпечення і захисту екологічних прав людини.

Проведений аналіз міжнародно-правових екологічних угод, в тому числі тих, до яких приєдналась Україна щодо забезпечення екологічних прав людини, на нашу думку, доцільно назвати наступні акти:

по-перше, це міжнародно-правові акти, що визначають загальні принципи співробітництва держав в галузі екології та закріплюють екологічні права людини – це Декларація принципів, прийнята на Стокгольмській конференції ООН з питань навколишнього середовища (1972 року), Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку (1992 року), Конвенція про доступ до інформації, участі громадськості в процесі прийняття рішень та доступу до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища (Орхус, Данія, 1998 року);

по-друге, це міжнародно-правові акти спрямовані на раціональне використання та охорону природних ресурсів та об'єктів, в тому числі тих, що знаходяться під загрозою зникнення та охорону навколишнього середовища в цілому – це Конвенція про охорону та використання транскордонних водотоків і міжнародних озер (Гельсінкі, 1992 року), Протокол з проблем води та здоров'я до Конвенції про охорону та використання транскордонних водотоків і міжнародних озер (Лондон, 1999 року), Конвенція про захист Чорного моря від забруднення (Бухарест, 1992 року) та протоколи до неї: Протокол про захист морського середовища Чорного моря від забруднення з наземних джерел, Протокол про співробітництво у боротьбі з забрудненням морського середовища Чорного моря нафтою та іншими шкідливими речовинами у надзвичайних ситуаціях, Протокол про захист морського середовища Чорного моря від забруднення, викликаних похованням, Європейська конвенція про захист тварин при міжнародному перевезенні (1968 року), Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів (Рамсар, 1971 року), Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни та флори, що знаходяться під загрозою знищення (1973 року), Конвенція про охорону дикої фауни та фауни і природних середовищ існування в Європі (1979 року), Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин (1979 року), Конвенція про збереження морських живих ресурсів Антарктики (1980 року), Конвенція про охорону біологічного різноманіття (Ріо-де-Жанейро, Бразилія, 1992 року);

по-третє, це міжнародно-правові акти, які мають на меті забезпечення міжнародної екологічної безпеки та регулювання екологічно-небезпечної діяльності, а саме: Базельська конвенція про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням (Базель, 1989 року), Протокол про відповідальність та компенсацію за шкоду, спричинену в результаті транскордонного перевезення небезпечних відходів та їх видаленням, Конвенція про оцінку впливу на навколишнє природне середовище у транскордонному контексті (Еспо, Фінляндія, 1991 року), Конвенція про транскордонний вплив промислових аварій (Гельсінкі, Фінляндія, 1992 року), Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані (Женева, 1979 року), Віденська конвенція про охорону озонового шару (Відень, Австрія, 1985 року), Монреальський протокол по речовинах, що руйнують озоновий шар (Монреаль, 1987 року) із змінами та доповненнями внесеними у Лондоні (1990 року), Копенгагені (1992 року), Відні (1995 року), Монреалі (1997 року), Пекіні (1999 року), Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату (Ріо-де-Жанейро, Бразилія, 1992 року), Кіотський протокол до Рамкової конвенції

ООН про зміну клімату (Кіото, Японія, 1999 року), Міжнародна конвенція щодо втручання у відкритому морі у випадку аварій, які призводять до забруднення нафтою (Брюссель, 1969 року), Конвенція про відвернення забруднення моря скидами відходів та інших матеріалів (Москва, Вашингтон, Лондон, Мехіко, 1972 року), Конвенція про захист морського середовища району Балтійського моря (Гельсінкі, 1992 року), Конвенція про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою в результаті розвідки та розробки мінеральних ресурсів морського дна (Лондон, 1976 року), Картахенський протокол по біобезпеці до Конвенції про біологічне різноманіття (2000 року) [5].

Сам перелік міжнародних екологічних угод свідчить про досить високий рівень розвитку та урегульованості на міжнародному рівні правовідносин в сфері охорони навколишнього середовища, використання природних ресурсів та забезпечення міжнародної або глобальної екологічної безпеки, що виникають між державами.

Розгляд зазначених міжнародно-правових екологічних угод в контексті забезпечення екологічних прав людини, з нашої точки зору, цілком виправданий, оскільки вони містять цілу низку міжнародно-правових гарантій реалізації та забезпечення екологічних прав людини. Держави, підписуючи міжнародні угоди, беруть зобов'язання реалізувати їх приписи на національному рівні, з метою ефективного забезпечення екологічних прав людини.

Традиційно, на теоретичному рівні виокремлюють наступні групи міжнародних правовідносин, що регулюються або предметні сфери міжнародно-правової охорони, це:

- обмеження шкідливого впливу на навколишнє середовище;
- встановлення екологічно доцільного (раціонального) режиму використання природних ресурсів;
- встановлення та здійснення міжнародної охорони природних пам'яток та резервантів;
- регулювання науково-технічного співробітництва держав з приводу навколишнього середовища[6].

Проте, проведений аналіз міжнародно-правових екологічних норм дозволяє нам стверджувати, що на сучасному етапі на міжнародному рівні значно розширилися предметні сфери міжнародно-правової охорони. А саме, формуються відносини щодо забезпечення та захисту права людини на сприятливе навколишнє середовище, відносини щодо забезпечення міжнародної або глобальної екологічної безпеки, а не просто зменшення негативного впливу.

Сучасна система міжнародних еколого-правових норм, що сформувалась на міжнародному рівні є досить багатограним явищем, що постійно розвивається та якому притаманна ціла низка специфічних ознак. Серед таких ознак ми можемо назвати наступні. По-перше, найголовнішою специфічною особливістю міжнародних еколого-правових норм є те, що вони базуються на законах природи. По-друге, формування цих норм обумовлене взаємодією екологічних, економічних, соціальних та політичних вимог і чинників. По-третє, ці норми мають комплексний характер, який обумовлений комплексним характером самих відносин, що регулюються. В-четвертих, цим нормам притаманна антропоцентрична спрямованість, іншими словами, ці норми спрямовані на забезпечення і захист права людини на сприятливе навколишнє середовище, яке закріплене в Декларації принципів з навколишнього середовища та розвитку, прийнятої в Ріо-де-Жанейро, в 1992 році. В-п'ятих, останнім часом, спостерігається процес надання цим нормам глобального характеру. Ця тенденція обумовлена глобальним характером екологічних проблем (як, наприклад, зміна клімату), але і значним збільшенням різного роду загроз. В-шостих, спостерігається процес екологізації різних сфер міжнародно-правового регулювання. В-сьомих, дані норми враховують рівень науково-технічного розвитку, враховують нові

наукові надбання, та визначають умови міждержавного співробітництва в сфері екологічно-безпечних технологій, досліджень, тощо. У-восьмих, всі міжнародно-правові екологічні норми можна поділити на норми, так званого «твердого» права (обов'язкового права), та норми «м'якого» права що носять рекомендаційний характер. В-дев'ятих, специфічною ознакою міжнародних еколого-правових норм можна відмітити тенденцію поєднання регулювання на міжнародному рівні публічного та приватного екологічного інтересу. Традиційно, міжнародне екологічне право розглядається в межах міжнародного публічного права, але, останнім часом, з'являються норми (особливо в сфері регулювання здійснення екологічно небезпечної діяльності), які встановлюють вимоги до діяльності, що здійснюється суб'єктами національного права. Дані норми прямо не впливають на відносини, які виникають між суб'єктами національного права, але після ратифікації державою цієї міжнародної угоди зазначені норми стають частиною національного законодавства, і відповідно регулюють відносини між суб'єктами національного права, в тому числі і щодо забезпечення екологічних прав людини.

Висновки. Дослідження міжнародно-правових засад забезпечення екологічних прав людини дозволяє дійти до висновку, що уся система міжнародно-правових приписів та норм, які регулюють відносини в сфері охорони довкілля, використання та відтворення природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки прямо або опосередковано спрямована на забезпечення та захист екологічних прав людини.

Література:

1. Андрейцев В. І. Правові проблеми доступу до інформації та правосуддя в контексті міжнародних конвенцій. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юрид. науки. Випуск 49-51. 2003. – С. 55-64; Балашенко С.А., Макарова Т.И. Международно-правовая охрана окружающей среды и права человека. Учебное пособие. – Минск: «World Wide Printing», 1999. – 256 с.; Балюк Г.І. Міжнародно-правові засади співробітництва України у сфері нерозповсюдження ядерної зброї. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. Випуск № 41. – С. 23-27; Кравченко С.М., Андрусевич А.О., Бонайн Дж. Актуальні проблеми міжнародного права навколишнього середовища. Підручник / Під заг. ред. проф. С.М. Кравченко – Львів: Вид. центр ЛНУ, 2002. – 336 с.; Краснова М.В. Проблеми імплементації в Україні положень Орхуської конвенції. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. Випуск № 40. – С. 30-35; Малишева Н.Р. Доступ громадськості до правосуддя з екологічних питань у світлі Орхуської конвенції «Про доступ до інформації, участь громадськості в прийнятті рішень та доступу до правосуддя з питань, що стосуються довкілля» і законодавства України. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Юридичні науки. Випуск № 49-51. – С. 80-83; Шемшученко Ю.С. Правовые проблемы экологии. - Киев, 1989.
2. Андрейцев В.І. Право екологічної безпеки: Навч. Та наук.-практ. Посіб. / Андрейцев В.І. – К. – Знання-Прес.- 2002. – С.13.
3. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року// Відомості Верховної Ради України. – 1990. - №31. – Ст. 429.
4. Закон України «Про правонаступництво України» від 12 вересня 1991 року// Відомості Верховної Ради України. – 1991.- №46. – Ст.617.
- 5.Тексти міжнародних угод див. Збірник міжнародних правових актів у сфері охорони довкілля. - Екоправо-Львів. – 2002.
6. Тимошенко А.С. Формирование и развитие международного права окружающей среды. – М. – 1986. – 176с.

Міхньова Є.Г.*

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕГУЛЮВАННЯ КЛОНУВАННЯ

The article «International legal aspects of regulation cloning» describes the problem of the human cloning. According to the needs of scientific progress this problem should be solved on a legal flat, both at the international and national levels.

The questions of legal fetus status, bioethical cloning aspects, the problem of definition of the parental rights, the acceptance of succession by clone, clone rights and duties at all was discussed at the article. The existing legislation by cloning was also researched, the legal experience of the world countries was compared, positives and negatives of cloning was considered. As a result, the propositions by making changes in legislation were formulated.

Сучасне міжнародне право та юридична наука всі права людини поділяє на 4 групи (покоління).

Зміна статі, трансплантація органів, використання віртуальної реальності, одностатеві шлюби, евтаназія – це перелік основних прав четвертого покоління. Виникнення даного покоління прав людини є ще одним підтвердженням постійного наукового, технічного розвитку людського суспільства. Ці права, викликані науково-технічним прогресом, виникли в зв'язку з розвитком науки та втіленням її розробок в життя. Дане покоління прав людини є закономірним етапом розвитку суспільства.

До четвертого покоління прав належить і право на клонування.

Термін «клон» (klon) в перекладі з грецької мови означає гілочку, пагін, черешок. І вже більше 4 тисяч років людству відомий такий спосіб вегетативного розмноження рослин.

Про безстатеве розмноження, тобто клонування ссавців, стало відомо не так давно.

Народження в 1997 році клону ягнички на ім'я Доллі в Інституті Рослінг у Великобританії в результаті використання донорського ядра клітини молочної залози дорослої вівці стало сенсацією.

А незабаром заговорили про клонування людини.

Щоб врегулювати правові аспекти клонування необхідно розібратися в самій процедурі здійснення технології.

Що необхідно для клонування людини:

- 1) жіноча яйцеклітина, з якої видаляється власне ядро;
- 2) клітина донора, що підлягає клонуванню. Ядро цієї клітини трансплантується в яйцеклітину;
- 3) отриманий у такий спосіб зародок впроваджується в матку сурогатної матері, тобто жінки, яка погодилася виносити цю вагітність.

Народжена у такий спосіб людина і є клоном. Він успадковує в повному обсязі генетичний код донора (генотип). Але справа в тому, що далеко не з першої спроби вдається одержати зародок клону. Наприклад, у випадку з ягничкою Доллі це вийшло з 277 спроби.

*магістр права Міжнародного Соломонового університету Науковий керівник: доц. Вінгловська О.І.

Виходить, заради цього загинуло 276 яйцеклітин. При клонуванні людини передбачається, що таких втрат буде набагато більше.

Професор Ян Вілмут, «батько» клонованої ягнички Доллі, попереджає, що при клонуванні людини «існує ризик, що на пізній стадії вагітності в багатьох випадках відбудеться викидень, або тіти народяться з фізичними дефектами, або мертвими, перш ніж вийде вдалий клон».

Він підрахував, що 50% клонів помирає ще в утробі, ще 20% народжених помре в ранньому дитинстві. З огляду на все це, клонування людей повинне вважатися злочином. На сьогоднішній день так вважають більшість прогресивних вчених усього світу.

Більш того, діти, народжені шляхом таких технологій, після народження можуть зустрітися з багатьма кошмарами, такими як інформаційні перешкоди, різного роду деформації й нестерпний психологічний тиск суспільства.

Штовхнути людство на такий ризик буде найнеетичнішою справою в історії людської медицини. Саме тому в 1997 році ЮНЕСКО прийняла Загальну Декларацію, що забороняє клонування людини й пропонує суворий контроль держави над всіма дослідженнями в цьому напрямку.[1]

Але окрім клонування людини, що в науці називається репродуктивним клонуванням, є і інший вид клонування - терапевтичне, яке дозволяється на законодавчому рівні в деяких країнах світу. Щоб зрозуміти відмінність репродуктивного та терапевтичного клонування розглянемо ці два види:

- репродуктивне клонування є штучним відтворенням у лабораторних умовах генетично точної копії будь-якої живої істоти. Ягня Доллі є прикладом такого клонування великої тварини. У багатьох країнах світу, включаючи Великобританію, репродуктивне клонування людини із метою одержання дітей-клонів забороняється законом;

- терапевтичне клонування («клітинним розмноженням») є тим самим, що й репродуктивне клонування, але з обмеженням до 14 днів терміном росту ембріона. Після 14-денного терміну в ембріональних клітинах починає розвиватися центральна нервова система і конгломерат клітин (ембріон, бластоцист) і його вже варто вважати живою істотою.

Терапевтичним таке клонування називають лише тому, що протягом перших 14 днів формуються ембріональні клітини, здатні надалі перетворюватися в специфічні тканинні клітини окремих органів – серця, нирок, печінки, підшлункової залози та ін. – і використовуватися у медицині для терапії багатьох захворювань. Такі клітини майбутніх органів названі «ембріональними стовбурними клітинами». У Великобританії ученим дозволяється застосовувати терапевтичне клонування і проводити дослідження на стовбурних клітинах у медичних цілях.

Ембріональні стовбурні клітини утворюються в ембріоні (бластоцисті) у перші ж дні розмноження. Вони є родоначальниками клітин майже усіх тканин і органів дорослої людини. Вони відомі ембріологам давно, утім, лише в останні десятиліття були розроблені спеціальні живильні середовища для вирощування з них живих тканин. Це є майбутнє медицини, шлях «запасних частин».

Здатність росту стовбурних клітин просто фантастична: трьохмільйонноклітинний організм новонародженої людини утвориться з однієї єдиної клітини всього за дев'ять місяців.

Але ще більш вражає здатність диференціації: та ж сама стовбурна клітина може перетворюватися в будь-яку клітину будь-якого людського органу, будь то нервова, печінкова, серцева, імунна й т.д. Для медицини це безцінний матеріал.

Це означає, що можна в лабораторних умовах вирощувати попередників найрізноманітніших клітин і потім трансплантувати їх важкохворим людям замість донорських ор-

ганів. Але й у цьому випадку існує ключова морально-етична проблема - статус ембріона. З якого моменту його варто розглядати як істоту, яка має право на життя. Чи правомірна загибель однієї істоти заради життя іншої?[2]

Очевидно, що для широкого застосування нового клінічного методу, а саме методу клонування, необхідне досконале вивчення його впливу і наслідків. Але у випадку зі стовбуровими клітинами цей принцип порушується: з одного боку фахівці з медицини та етики все частіше ставлять під сумнів безпеку для здоров'я при використанні ліній стовбурових клітин; з іншого боку, багато хворих людей, які слідкують за цією проблемою, покладають великі надії на цей потенційно революційний курс лікування. Бажання скоріше отримати реально ефективні технології лікування призвело до того, що клінічне використання стовбурових клітин, значно випереджає фундаментальні розробки по вивченню механізмів їх дії та забезпечення правових, законодавчих і біоетичних засад їх застосування.

Розглянемо саме біоетичний аспект клонування.

Біоетика наполягає на активізації детального вивчення результатів трансплантації стовбурових клітин, механізму їх дії, віддалених наслідків, пошуку методів гарантованого безпечного отримання клітин і їх зберігання. Суттєвими проблемами з точки зору біоетики через недостатнє вивчення клітинної терапії є відсутність стандартизованих маркерів для ідентифікації стовбурових клітин, а також методів тестування самих клітин. Існує ризик зараження клітин і культурального середовища інфекційними агентами, можливість пухлиноутворення з участю стовбурових клітин. На сьогодні дослідження органів і тканин, призначених для трансплантації на відсутність інфікованості збудниками сифілісу, гепатитів В і С, ВІЛ, ЦМВ та умовно-патогенними бактеріями і грибами регламентується нормативними документами МОЗ України. [3]

Одним з центральних питань біоетики є трактування методу трансплантації стовбурових клітин як лікування хворої людини іншим «нереалізованим життям». Але якщо ембріони, які залишаються невикористаними після запліднення *in vitro* можуть бути корисними для збереження здоров'я і життя людей, чи варто засуджувати застосування їх тканин з лікувальною метою? Це питання тісно пов'язане з переконаннями стосовно моменту виникнення життя, оцінки виправданості засобів з моральної точки зору, якими досягається таке лікування. Через протилежність поглядів різні представники громадськості, мабуть, ніколи не досягнуть консенсусу стосовно відповіді на це питання, і навіть регулювання на законодавчому рівні певних положень з цього приводу залишатиме якусь групу населення невдоволеною. Українські дослідники пропонують прислухатися до аргументів професора Больє (Франція): «Розмежування між зародком і дитиною може бути проведене досить умовно. Бо воно стосується таємниці життя. Але нам відомо, що впродовж двох тижнів від моменту запліднення ембріон жодною мірою не може вважатися індивідумом (*individuum* — той, кого не можна розділити), тому що іноді він розділяється з утворенням близнюків. У наших лабораторіях *in vitro* культивуються мільярди клітин, отриманих із клітин людини. У цих клітинах, тих сукупностях, які вони утворюють, втілене людське життя. Однак нікому не прийде в голову говорити про людську істоту. Справжнім предметом поваги повинна бути лише людська особистість».[4]

Ще одна біоетична проблема — застосування стовбурових та фетальних клітин не з метою лікування, а для ревіталізації (від старіння) при якій для підвищення «якості життя» здорових людей використовуються клітини або тканини тварин (наприклад, вівці, свині).[5]

Практичне використання стовбурових клітин пов'язане з ризиком впливу не тільки на самого пацієнта, але і на його спадкові ознаки, які передаються нащадкам. З розвитком методів дослідження геному однією з найважливіших проблем стає гарантія нерозголошення

результатів генетичних тестів з метою запобігання створення генетичної ієрархії і появи генетично «неповноцінних» груп людей. [6]

Застосування ембріональних тканин пов'язане з питанням дозволу на проведення абортів. Не можна допустити, щоб терапія ембріональними тканинами або їх дослідження якимось чином вплинули на частоту абортів і на бажання жінки зробити аборт під впливом матеріальних стимулів або під тиском лікаря. Крім того, треба захистити право ембріона на життя.[7]

При використанні стовбурових клітин, отриманих з ембріональних тканин необхідно враховувати права донора ембріону, самого ембріона, реципієнта і дослідника.

Етичні правила та норми при роботі з ембріональними тканинами людини викладені у методичних рекомендаціях Смикодуба О.І. зі співавторами, 2004. Ними сформульовані вимоги до кожного із учасників дослідження, розроблені основні документи, ведення яких необхідне для роботи у даному напрямку. Методичні рекомендації з проблеми питань етики при роботі з ембріональними тканинами людини підготовлені авторами вперше в Україні.

Однією з основних біоетичних вимог, яка відображає фундаментальний принцип поваги до особи і регулює взаємовідносини «лікар–пацієнт», є інформована згода. Тому жінка–донор до проведення абортів повинна бути повністю проінформована про характер процедури донорства та дати згоду на використання трупа ембріону для біомедичних цілей. Необхідна гарантія безпеки проведення абортів та процедури забору тканин. Процедура отримання тканини не повинна впливати на метод і час проведення абортів. Діагностичні тести на інфекційні та генетичні захворювання жінці–донору можна проводити тільки за її згодою і при відсутності ризику для її здоров'я. Інтереси жінки–донора завжди необхідно ставити вище інтересів використання тканини ембріону. Крім дотримання прав жінки–донора в роботі з ембріональними тканинами важливим принципом є максимальне використання шансу на збереження життя ембріону.

Рішення жінки про донорство ембріона може бути прийнятим тільки після її остаточного рішення про проведення абортів. Можливе використання ембріону ні в якій мірі не повинно впливати на прийняття жінкою рішення про проведення абортів. Неприпустима матеріальна або будь-яка інша мотивація донора до проведення абортів або отримання дозволу на використання ембріону. Оплата за надання ембріону, компенсація за проведення операції абортів або її виконання на пільгових умовах теж вважаються матеріальними стимулами. Для виключення можливості мотивації донора неприпустимо представлення донору інформації про реципієнта або дослідника, який використовує ембріональну тканину, а, відповідно, реципієнт і дослідник не мають права знати, хто є донором тканини. Із цих самих міркувань неприпустима трансплантація донорської тканини родичу донора. Гарантію анонімності донора та реципієнта може забезпечити тільки роз'єднання всіх етапів роботи з ембріональними тканинами — від їх отримання до трансплантації.

Джерелом ембріональної тканини людини можуть бути тільки трупні тканини, які отримані в результаті планового легального абортів. Смерть неушкодженого ембріону визначається відсутністю дихання та серцебиття. Забороняється використання живих ембріонів для наукових, діагностичних, терапевтичних, індустріальних або комерційних цілей. Неприпустиме також штучне підтримання життя ембріону, отриманого внаслідок абортів з метою отримання ембріональних тканин кращої якості або в більшому об'ємі. Забороняється використання ембріонального матеріалу для репродуктивного клонування людських істот.

Всі учасники процесу отримання та використання ембріональних тканин повинні бути повністю ознайомлені з характером процедур, які використовуються в даному про-

цесі, обізнані у своїх правах, а також можливих наслідках. Неприпустимо розголошення інформації особистого характеру про учасників дослідження, що пов'язано не тільки зі збереженням лікарської таємниці, але і виключає можливість контакту донору з реципієнтом або дослідником.[8]

Широкі контакти з міжнародними і громадськими організаціями, з правовими комітетами і організаціями, які захищають права людини, дозволили віднести Україну до однієї з найбільш розвинутих у біоетичному плані держав. Активність України з впровадження біоетичних принципів була позитивно оцінена академією "PROVITA" в Ватикані, де існує перший у світі інститут з біоетики.[9]

Технологія клонування людини як вид штучного розмноження може призвести до зміни суспільної свідомості, виникнення ряду соціальних проблем і протиріч, правових колізій. Взаємовідносини між людьми і клонами, права й обов'язки клонованого щодо своїх клонів і навпаки — все це непрості проблеми. Ким будуть клони у власному сприйнятті і як ставитимуться до них інші? Чи не стануть клони людьми нижчого гатунку? Чи можна вважати клонованого та його клони сім'єю? Які будуть взаємини між клоном і матір'ю, між матір'ю і клонованим, між матерями клонів? Чи зобов'язаний клонований утримувати свої клони і чи матимуть вони право на спадщину?

Оскільки в процесі клонування беруть участь три особи: донор клітини, донор яйцеклітини і сурогатна мати, серйозною проблемою стане також ідентифікація батьківства. Добре, якщо клітина береться від чоловіка (тоді ясно, хто батько), але можна клонувати і жіночу клітину. Що ж до самого клонування, то фактично воно підпадає під класифікацію біологічної технології, тобто може бути запатентоване (це — сфера закону про охорону інтелектуальної власності). [10]

Усі ці правові колізії можуть викликати серйозні зміни у конституційному, цивільному, сімейному та інших галузях права. Яким буде статус штучного методу відтворення? Чи не виявиться, що індивіди, отримані (народжені) у такий спосіб, обмежені в особистих і політичних правах? Чи не призведе технологія клонування людини до появи нових прав, скажімо, права на «безстатеве розмноження»?

У зв'язку із потенційно можливою перспективою клонування людини окрім етичних і моральних аспектів проблеми виникає питання юридичного статусу клона. Деякі дослідники даного питання пропонують вважати, що клон повинен мати весь спектр прав і обов'язків, котрі може мати звичайна людина, без жодних обмежень. Тобто, він не може бути використаний у якості раба або з метою отримання органів для трансплантації. Також, як ідентичні близнята, клон і донор ДНК матимуть різні відбитки пальців.

Будь-якій людині автоматично надається право власності на його генетичний код і право ним розпоряджатися на власний розсуд; код повинен залишатися під його контролем. Погане поводження із будь-якими людськими істотами є злочином. Людина має право визначати за власною волею, чи хоче вона дозволити клонувати себе після смерті, і за яких умов, а також заборонити клонування уже померлих.

Клонування людини повинно здійснюватися за наявності добровільної згоди власника ДНК, який досяг 18-річного віку. Жінка, яка виношуватиме клона, повинна бути дієздатною та діяти із власної волі, без примусу. Вчені посилаються на те, що ми повинні заборонити вирощування людського плоду поза меж тіла жінки, наприклад, у лабораторних апаратах.

В основі клонування лежить мітоз – пряме ділення клітини, при якому генетична інформація розподіляється порівну.

Таким чином клон є генетичною копією оригіналу. Теоретично клон-людина є ідентичним близнюком чи копією іншої людини. Якщо врахувати особливість людського організму змінювати свій генетичний код під впливом часу і різноманітних чинників, та за

будь-яких обставин, клон є не абсолютною копією, а лише максимально наближеним до оригіналу повторенням. До речі, цей біологічний феномен виключає можливість негативних наслідків через однаковість генетичної інформації серед людей.

До заборони репродуктивного клонування людини, тобто отримання його генетичних копій, закликають Загальна Декларація ООН з геному людини та прав людини, Додатковий протокол про заборону клонування людини до Конвенції Ради Європи про права людини та біомедицину, Хартія Європейського Союзу про основні права.

Близько 27 країн Європи підписали Додатковий протокол про заборону клонування людини до Конвенції Ради Європи «Про права людини та біомедицину» 1997 року. У Преамбулі Додаткового протоколу відзначається, що «інструменталізація людських істот шляхом навмисного створення генетично ідентичних людських істот є несумісною із гідністю людини і, таким чином, становить зловживання біологією та медициною». У той же час недоліком Додаткового протоколу є те, що він не розрізняє репродуктивне та терапевтичне клонування. Вже у підписаній у 2000 році у Ніцці Хартії Європейського Союзу про основні права встановлюється заборона лише на репродуктивне клонування, а терапевтичне клонування не забороняється.

Останнім часом у ряді міжнародних організацій предметом спеціального розгляду стають питання захисту людської особистості в умовах прогресу біології, медицини, особливо в результаті бурхливих успіхів генної інженерії та біотехнології. Питання про захист особистості, фізичної та інтелектуальної недоторканності людини в умовах прогресу біології, медицини і біохімії неодноразово було предметом спеціального розгляду у доповідях Генерального секретаря ООН.[11]

У 2005 році була прийнята Декларація ООН з Клонування Людини, у підтримку якої проголосувало 85 держав з 192. 50 держав-членів ввели на національному рівні заборону на клонування людини, виробництво ж клонів не регламентовано в жодній країні світу. В даній Декларації проголошується наступне:

- необхідність прийняття усіх можливих заходів для захисту людського життя в процесі застосування біологічних наук;
- заборона усіх форм клонування людини в тій мірі, в якій вони несумісні з людською гідністю та захистом людського життя (авт. - Доволі нечітке формулювання меж заборони);
- прийняти заходи, необхідні для заборони використання методів генної інженерії, які можуть суперечити людській гідності;
- прийняти заходи для запобігання експлуатації жінок в процесі застосування біологічних наук;
- заклик якомога швидше прийняти та втілити національні закони для забезпечення вищеперерахованих пунктів;
- заклик до держав-членів при фінансуванні медичних досліджень, включаючи біологічні науки, враховуючи невідкладні глобальні проблеми, такі як ВІЛ/СНІД, туберкульоз і малярія, які торкаються держав, що знаходяться в процесі розвитку.

Але відомий і такий факт: у 2008 році влада Австралії вперше видала ліцензію на клонування людського ембріону місцевій фірмі, яка спеціалізується на штучному заплідненні.

Необхідно відмітити, що медики отримали право лише на роботу з ембріонами, але їм до сих пір заборонено законом вводити клоновані ембріони в матку. Контролювати діяльність вчених буде Рада Австралії з питань охорони здоров'я та питань медичних досліджень (за матеріалами Першого каналу) .

Щодо національного законодавства, головним і найбільш загальним документом, який регулює суспільні відносини у галузі охорони здоров'я є «Основи законодавства України

про охорону здоров'я». Загальне відображення у «Основах законодавства України про охорону здоров'я» знаходять і питання застосування стовбурових клітин. Зокрема, ст. 29 забороняє медичне втручання, яке може викликати розлад генетичного апарату людини. У ст. 47 зазначається, що застосування методу пересадки від донора до реципієнта анатомічних матеріалів здійснюється за умови, якщо використання інших засобів і методів для підтримання життя або покращання здоров'я не дає бажаних результатів, а завдана при цьому шкода донору є меншою, ніж та, що загрожувала реципієнту. Дуже цікаве положення викладене у ст.44, яке дозволяє лікарю застосувати нові, науково обгрунтовані, але ще не допущені до загального застосування методи діагностики, профілактики, лікування та лікарські засоби (в інтересах вилікування хворого та за його згодою).

Відповідно до цього закону, приймаються інші акти законодавства, які більш конкретно визначають правові аспекти застосування стовбурових клітин.

Одним з таких документів є Закон України "Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині".

Законом дається визначення основних термінів, які використовуються у трансплантології для чіткого і однозначного розуміння головних понять, які він регулює. Так, з точки зору законодавства, анатомічні матеріали — це органи, тканини, анатомічні утворення, клітини людини або тварини; фетальні матеріали — анатомічні матеріали мертвого ембріона (плода) людини.

Згідно з цим законом, фетальні матеріали для трансплантації можуть надавати акредитовані в установленому порядку заклади охорони здоров'я, які проводять операції штучного переривання вагітності (аборти) з дотриманням умов та порядку проведення таких операцій, встановлених законодавством України. Фетальні матеріали для трансплантації надаються за згодою жінки, яка прийняла остаточне рішення щодо штучного переривання вагітності (аборту), та за умови збереження конфіденційності відомостей про неї.

Відповідно до ст. 3 та ст. 8 цього закону діяльність пов'язану зі взяттям, зберіганням, перевезенням органів й інших анатомічних матеріалів людини та їх трансплантацією мають право здійснювати лише акредитовані в установленому законодавством України порядку державні та комунальні заклади охорони здоров'я і державні наукові установи за переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України. Більшість суб'єктів господарювання, які до моменту прийняття цього закону займалися виготовленням клітинних суспензій та лікуванням людей з їх використанням, не ввійшли до переліку, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 квітня 2000 р. №695, та були змушені шукати інші шляхи для продовження своєї діяльності.[12]

У «Переліку анатомічних утворень, тканин, їх компонентів та фрагментів і фетальних матеріалів, дозволених до вилучення у донора — трупа і мертвого плоду людини» зазначаються фетальні матеріали після штучних абортів та пологів, які можуть бути використані для трансплантації. До них відносять: амніотичну оболонку, пуповину, плаценту, фетальні клітини.

Виходячи з необхідності правового врегулювання питання клонування, Верховною Радою було прийнято розроблений Міністерством охорони здоров'я Проект Закону «Про заборону репродуктивного клонування», який, пройшовши певну процедуру, діє як закон. Даний Закон вводить заборону репродуктивного клонування людини в Україні, він передбачає введення заборони лише на репродуктивне клонування і не стосується терапевтичного клонування, яке є предметом подальших наукових і громадських дискусій із наступним визначенням його правового статусу. Окрім того, даним законом забороняється ввезення на територію України та вивезення з її території клонованих ембріонів людини. Прийнятий Закон спрямований на забезпечення безпеки суспільства від можливих негативних наслідків здійснення репродуктивного клонування людини.

Прихильники клонування людини вважають, що при розумному законодавчому регулюванні, переваги клонування перевищили б його недоліки. Клонування може вирішити проблему дітонародження в безплідних пар, а найголовніше, що їх надихає, це те, що можна поліпшити людське суспільство клонами видатних людей, таких як Ньютон, Ейнштейн, Рузвельт, Черчілль, Наполеон, видатними спортсменами, художниками і артистами. Вони цілком припускають клонування із тканин давно померлих людей.

Утім клони геніїв, можливо, і не стануть геніями через те, що їх спадковість спрацювала у той час, коли для цього виникли відповідні передумови. Шанс на прояв «геніальності» дає мізерний відсоток вірогідності повторення такого випадку за нових історичних умов, оскільки особистість істотним чином формує оточуюче середовище. Навіть близнюки мають 70-відсоткову кореляцію в інтелекті і 50-відсоткову кореляцію у рисах характеру, хоча вони розвиваються в цілому, за ідентичних умов.

Нинішня технологія клонування є недосконалою, ефективність клонування Доллі склала 0,1%; дослідження хромосом вівці засвідчують, що згідно з інформацією у хромосомах її вік – 9 років, хоча реально лише 3 роки. У зв'язку із недосконалістю технології існує надзвичайно високий ризик для здоров'я жінок – потенційних учасниць неконтрольованих експериментів.

Заборона клонування набуває все більшого поширення у різних країнах. Ті або інші форми заборони клонування застосовують Німеччина, Іспанія, Данія, Великобританія, Італія, Франція, Швейцарія, Нідерланди, Бельгія, Словаччина, Швеція, а також Японія та інші країни світу.

Клонування людини є новим і, водночас, недослідженим правовим полем, що вимагає законодавчого регулювання для запобігання зловживань. Нижче можна навести деякі пропозиції, врахування котрих у законах, на мою думку, відповідало б суспільним потребам:

1. Клони людей повинні офіційно мати ті ж самі юридичні права і відповідальність, що і будь-яка інша людська істота. У людей не буде права тримати людського клону «у винному льосі» для запасних частин свого тіла. Погане ставлення до будь-яких людських істот є злочином безвідносно до близькості їх генетичного коду.

2. Людина не повинна клонуватися без її письмової згоди. Будь-якій людині автоматично надається право власності на її генетичний код і право ним розпоряджатися на свій власний розсуд; код повинен залишатися під її контролем. Людині повинно бути дозволено визначати свою долю: чи хоче вона клонувати себе після смерті, і за яких умов. Заборонити клонування неповнолітніх, оскільки вони ще не досягли зрілості щодо прийняття такого роду рішення.

3. Клони людини повинні виношуватися і народжуватися тільки дорослою жінкою, що діє за власною волею, без примусу. Вирощування людського плоду поза тілом жінки, наприклад, у лабораторних апаратах, має бути забороненим. У даний момент не існує технології для штучного вирощування плоду.

4. Існує причина думати, що схильність до жорстокості й убивства генетично визначаються. Клонування засуджених убивць та інших жорстоких злочинців доцільно заборонити. У світі достатньо злочинців і без штучного їхнього створення. Заборона безсумнівно повинна поширюватися на відомих масових убивць минулого.

Проблема клонування людини має не тільки технологічні і моральні аспекти. Її необхідно розглядати ширше, у контексті прогресу науки, можливості і необхідності його регламентації, у тому числі і правової, а також етичного аспекту будь-якої дослідницької роботи. Причому йдеться про правову регламентацію клонування людини на національному і міжнародному рівнях. Це той випадок, коли правовий вплив має застережний ха-

рактер і дає змогу простежити за виникненням і розвитком нової галузі правового регулювання.

Отже, опозиція клонуванню людини не ґрунтується на усталених моральних принципах. Обвинувачення у дублюванні ролі Бога є неясною, але постійно повторюваною критикою. Ми її чуємо щораз, коли у медицині з'являється нове серйозне досягнення. У свій час контролювання народжуваності за допомогою протизаплідних засобів, запліднення у пробірці і пересадження серця критикувалися на тих самих підставах. Бог часто робить чудові речі, котрі нам варто намагатися повторити. Якщо дублювання ролі Бога при клонуванні людини може мати погані наслідки, критики мають точно визначити, що вони мають на увазі.[13]

Кожне явище, яке виникає у суспільстві породжує відносини, які потребують свого чіткого правового регулювання. Так само і таке досягнення біомедицини, як клонування, породило багато питань, вирішення яких повинно бути втілено і регламентовано за допомогою правових норм.

Список використаних джерел:

1. Иойрыш А. И., Красовский О. А. Правовые аспекты генной инженерии // Государство и право. — 1997. — № 3. — С. 112—116.
2. Див.: Этико-правовые аспекты проекта «Геном человека» (Международные документы и материалы). — М.: Росийский национальный комитет по биоэтике РАН, 1998. — 190 с.
3. Висеканцев І. П., Рязанцев В. В., Мікулінський Ю. Є., Чеканова В. В., Кошій С. В., Петренко Т. П., Кудокоцева О. В. Досвід дослідження препаратів ембріофетоплацентарного комплексу на стерильність. // Трансплантологія. - 2003. - Т. 4, №1, - С. 10-11.
4. Резніков О. Г. Етичні аспекти терапевтичного застосування стовбурових клітин в Україні. // Трансплантологія. - 2004. - Т. 5, № 1, - С. 8-12.
5. Перепелюк М. М., Дубініна В. Г., Четверіков С. Г. Етико-моральні проблеми трансплантації стовбурових клітин та їх похідних. // Тези доповідей Другого національного конгресу з біоетики. - Київ, 2004. - С. 228-229.
6. Турчин І. С., Ларін О. С., Дроздович І. І., Сидоренко Л. М. Трансплантація клітин та тканин в Україні. // Трансплантологія. - 2003. - Т. 4, №1, - С. 190-192.
7. Смикодуб А. И. Этические вопросы биомедицинских исследований и опыт их решения при работе с эмбриональными тканями человека // Медичний всесвіт. -2002. - № 1-2. - С. 38-43.
8. Етичні питання та норми при роботі з ембріональними тканинами людини: Методичні рекомендації. / Смикодуб О. І., Архіпенко І. В., Бушнева В. О., Демчук М. П. та ін. - Київ, 2004. - 20 с.
9. Кундиев Ю. И. Состояние биоэтики в Украине. // Медичний всесвіт. -2002. - Т.2, № 1-2, - С. 32-37.
10. Иойрыш А. И. Правовые и этические проблемы клонирования человека // Государство и право.— 1998. — № 11. — С. 87—93
11. Див.: U.N. Doc. E/CN.4/1028/Add.2:12 Mar. 1970; E/CN.4/1028/Add.5; Sept 1970; E/CN.4/1028/Add.6; 29 Dec. 1970.
12. Мазур Н. А. Про правові підстави реєстрації клітинної суспензії як імунобіологічного препарату. // Трансплантологія. - 2004. - Т. 5, № 1, - С. 13-15.
13. Короткий Т. Р. Международно-правовые аспекты клонирования человека / Киселев Н. Н., Короткий Т. Р., Кравченко А. Н. и др. Социально-правовые аспекты клонирования человека. — Одесса: ЛАТСТАР, 2001. — С. 139—164.

ЗМІСТ

Копійка В.В. Вступне слово	3
Горін О.О. Вітальне слово.....	4
г. Jeremy Hartley Welcome Speech	5
Зленко А.М. ООН: сучасні виклики в галузі прав людини.....	7
Телешун С.О Права і свободи людини і громадянина в перехідних суспільствах. Досвід України.....	12
Гнатівський М.М., Поєдинок О.Р. Загальна декларація прав людини як частина загального звичаєвого міжнародного права.....	17
Білоусов М.М. Радянська дипломатія і загальна декларація прав людини.....	27
Яворський В.М. Право на життя: реалізація обов'язків МВС.....	30
Jeffrey Labovitz Ukraine on its way to combat racism and xenophobia	34
Каменський Є.Є. Під загрозою право землян на мир.....	35
Федорова А.Л. Право на життя як невід'ємне природне право людини.....	43
Пархомчук О.С., Цирфа Ю. Соціальні основи міжнародного правопорядку: особливості реалізації прав людини.....	50
Коппель О. А., Батурін О. Права людини в умовах формування сучасного світового порядку.....	57
Шинкаренко Т.І. Співпраця Ради Європи й Організації Об'єднаних Націй.....	64

Радзівська В.В. Право на судовий захист – універсальна конституційна гарантія прав і свобод людини.....	67
Колишко Р.А. Деякі аспекти застосування в Україні Конвенції Міжнародної організації праці № 87 «Про свободу асоціації і захист права на організацію».....	70
Сербіна Н.Ф. Правове регулювання державної гендерної політики в Україні: стан та шляхи вдосконалення.....	78
Святун О.В. Діяльність Ради Європи щодо протидії сучасним формам рабства.....	85
Святун О.В. Стандарт прав людини консульського захисту.....	101
Костюченко Я.М. Правова регламентація участі України у діяльності агентств Євро-союзу.....	107
Слабоус-Луценко А.П. Глобалізація прав людини.....	111
Малюська А.Л. Заключні експертні зауваження і рекомендації ООН стосовно забезпечення прав національних меншин в Україні та прикордонних з нею державах.....	113
Макаруха З.М. Захист прав людини та засадничих свобод і простір свободи, безпеки та юстиції в рамках ЄС.....	123
Меніович К.О. Права людини в арабських країнах Перської затоки: Арабська хартія прав людини.....	128
Заяць Н.В. Конституційно-правовий інститут народного представництва та його роль у демократизації суспільства.....	131
Кандагура К.С. Право на інформацію в Україні.....	137

Черінько І.П. Діяльність Ради Європи у сфері боротьби зі смертною карою (переважно на прикладі України).....	139
Ковальчук Т.І. Формування європейського громадянства як особливого феномену об'єднаної Європи.....	144
Гуменюк Я. Міжнародна практика боротьби із нелегальною імміграцією.....	149
Колесникова В. Основні етапи розвитку прав людини.....	152
Прокопенко П. Забезпечення прав людини в контексті боротьби з тероризмом.....	156
Касьян О. Проблеми рівноправності жінок і чоловіків у сучасному світі.....	158
Медведєва М.О. Право на сприятливе довкілля в контексті універсальних стандартів прав людини.....	161
Гладкий В. Кваліфікація голодомору, як злочину геноциду проти українського народу.....	166
Мазіна А.В. Етнічне питання в країнах Балтії після розпаду СРСР.....	173
Сушко Є. Дотримання прав людини під час реорганізації юридичних осіб шляхом злиття.....	175
Кориневич А.О. Імплементация стандартів Загальної декларації прав людини у міжнародному праві.....	178
Шомпол О.А. Міжнародно-правові засади забезпечення екологічних прав людини.....	183
Міхньова Є.Г. Міжнародно-правові аспекти регулювання клонування.....	188

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Збірник наукових праць

ВИПУСК 83

(Частина II)

Засновано 1996 року.

Засновник: Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Свідоцтво про державну реєстрацію: К1 № 292 від 05.11.1998 р.

Науковий редактор: д-р екон. наук, проф. Шнирков О. І.

**Рекомендовано до друку Вченою Радою Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Протокол №10 від 27 травня 2009 року.**

Підписано до друку 02.12.2009.

Наклад 1000 прим.

Відділ оперативної поліграфії
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Тел. 483-11-25